

NÁSTIN

SLOHO-VĚDY

ČILI

STYLISTIKY.

CO KRITIKU A THEORII

IGNÁC JAN HANUŠ.

V PRAZE.
NÁKLADEM FRANTIŠKA ŘIVNÁČE.
1864.

„A Demokritus mudrc řiekával, že řeč jest života podobenstvie a jako jakýs stien: a nad ten smysl nic nemuože poviedieno byti pravějšího: neb v žádném zrcadle tak dobře a tak patrně nevidí se tiela podobenstvie, jak se dobře a patrnie vidí v řeči srdce podobenstvie.“

Ř. Hrubý z Jelení, výklad k „encomium moriae“ list 471. b rukopisu 17. D. 38 od r. 1513.

Předmluva.

Přítomný spis vzal původ svůj již v oné neblahé době, v které, jsa stolice učitelské na vysokých školách Pražských zbaven, jsem se zaměstknával vyučováním soukromným, abych poněkud aspoň nenadálý úbytek příjmů rodině své nahraditi mohl. Byltě to rok 1853., v kterém jsem po prvé osnovu k slohovědě této položil, vida, jak mnozí vědu tu téměř až k nauce o shotovování písemností snižují. Přednášeje dospělejším dcerám a synům rodin, starajících se o důkladnější vyučování svých dětí, vědu tuto mnohokráte v nejrůznějších domácnostech, sjednával jsem, lepšil a uhlazoval jsem podrobnosti její rok co rok, až konečně dospěla k podobě té, v níž se osměluju, podati ji obecenstvu československému tiskem u veřejnost.

Avšak působila na ni ještě jiná okolnost, příznivější snad než bylo vyučování mnoholeté samo. V rocích 1853—1860 oddával jsem se totiž hlavně studiím mluvozpytným, pročež jsem i navštěvoval veřejné přednášky pánův professorův Hattaly a Schleichera na vysokých školách Pražských a to přednášky o staroslovanštině, gothštině, o sanskritu a o porovnávajícím mluvozpytu nářečí indoeuropských, jimž co učitelům a přátelům svým k díkům trvalým zavázaným se býti cítím. Působiliť věru blahodárně i na tuto slohovědu, jež obdržela základ hlavně mluvnický.

Toť je právě jeden z hlavních rozdílů přítomné stylistiky ode slohověd v oběhu širším jsoucích. Tyto berou t. mluvu lidskou již jako hotovou, a takto ji před sebou majíce považují sloh za odrůdu jednu toliko mluvy a to za odrůdu umělou a dělanou, kdežto přítomná slohověda v počátcích a ve vývoji mluvy i počátek a vývoj slohu samého vidouc, ráda by přirozeným spůsobem ze zárodku mluvy samé i sloh chtěla odvozovati a na pravidlech mluvy všeobecné zakládati.

Jelikož pokročilostí časovou mluvozpyt veškerý postaven je na půdu historického a porovnávajícího stanoviska, je

tím samým pochodem i slohověda postavena na půdu historického a porovnávajícího mluvozpytu, co jí bohdá, aspoň dle mého zdání a přání, i základu pevnějšího i důstojnosti více vědecké dodává, než mívala posud.

Avšak i porovnávající mluvozpyt, již téměř půlstoletí hlavně v rukou německých badatelův se octnuv, upadl na více než na jednom místě skoro v tuhý dogmatický spánek, jímž pokročilost badání se proměnila v ustálenost, jež na místě vědecky dobytého přesvědčení požaduje trpnou víru, k. př. při nedůsledné již v sobě nauce o ohebných a neohebných částkách řeči ohybajících a p. Takové nauce opírala se, co možná, přítomná slohověda i kriticky.

Na jiné straně stýkala se stylistika se skladbou či syntaxí již za příčinou tou přirozenou, že ani pojem skladby a slohovědy, ani hranice mezi nimi nejsou pevně určeny, ustáleny, uznány. Zdá se mi věru, že nynější skladby v mnohé části věcem vyučují, jež se již týkají slohovědy, kdežto naopak na mnohém místě bývají mlčenlivy, kde by již měly býti hlasitým základem a propravou slohovědě. Hleděl jsem tudíž, bych aspoň pokus učinil, příbuzné tyto vědy dílem ode sebe, jak se sluší, odděliti, uznávaje samostatnost obou dospělých v sobě již věd, dílem však je opět k sobě přiblížiti, a to tak, aby právě tam, kde přestává skladba, ihned povstávala slohověda, poněvadž mám slohovědu za dovršení skladby, ba věd mluvnických vůbec, jestli že jen vyjímáme dějinstvo řeči, či vlastně dějinstvo slohu, jak se jeví v památkách a pozůstatcích mluvnických, dílem tradicí ústní, dílem literaturou písemní zachovaných. Neboť nevěřím tomu, že by řeč skutečná žila ve větách pouhých; poněvadž věty a souvětí opět jsou jen částky skutečné, srostité mluvy, jež žije v celistvosti slohu toliko, srostitým spůsobem v příhodných dobách se jevícího.

Opovážil jsem se však mluvnicím, poněkud aspoň, s jiného ještě stanoviska se zprotivovati, se stanoviska t. významu či smyslu slov, vět a slohu vůbec, klada v ústrojný význam uvědomělý hlavní rozdíl a hlavní hranici mezi mluvnicí a slohovědou panující. Celá mluvnice, ode hláskosloví počínajíc a dovršujíc se ve skladbě, je, aspoň dle mého zdání, veskrz a veskrz *naukou o složeninách* slyšitedlných, ovšem na nejrůznějších

stupněch stojících a v nejrůznějších formách se jevících, tudíž veskrz a veskrz jen tvarosloví (formenlehre), ale tak, že v něm skupeniny či složeniny mluvnické, ode hláskosloví počínajíce se skládati a sjednati, stávají se vždy složitějšími. Význam pak všech těchto tvarů, jak aspoň tuším a tvrdím, je pro mluvnici věcí jen podružnou a to i v samé nauce o tvoření slov, jelikož se i tam hlavně jen slyšitedlného tvaru, kořen zvaného, dobývá, o význam jeho však jen jako přídavkem jednává. Byla-li by tudíž mluvnice co tvarosloví důsledná a co do mezí svých zdrženlivá, mohla by kořeny, předpony a přípony vyhledávat a k slovům skládat, nestarajíc se bezprostředně o významy jich, jako se k. př. mathematik ve všeobecné arithmetice nestará o význam srostitý svých veličin, písmeny naznačených. V hláskosloví podává tohoto formalismu mluvnice patrný doklad, jako i jinde na mnohém místě, kde sice kořeny mluvnici v slově bývají dány, nikolik však význam jich původný, k. př. ve slovech: „Praha, Mnata, pryč.“ A co je kořenův pochybných, nevyjasněných! aniž by to v čem uškodilo tvaru mluvnickému.

I v skladbě podává se skoro, a mohla by se rázně podávati nauka obvyklá o větách a souvětích v podobě formalismu, v podobě tvarosloví pouhého, jelikož příkladně tam podávané věty sloužiti mají skoro jen k pouhému vyjasnění všeobecných pojmův o druzích vět a souvětí, jestli že vůbec skladbu rozeznáváme ode fraseologie či mluvosloví. Na stanovisku pouze mluvnickém jsou věty též jen pouhé složeniny slov vyššího druhu, jako je někdy, a to poněkud nedůsledně, k. př. při časování, mluvnice uvádí co pouhá ohebná slova v tvarosloví, pak co věty v skladbě. Béře-li se však kdesi na význam složenin bezprostředný a hlavní ohled, tož zabíhá tam, jak aspoň tuším, mluvnice již do slohovědy, poněvadž tépruva v živém slohu, v skutečném rozprávění význam řečeného nedělitedlným spůsobem spojen je se znaky svými mluvnickými, neboť právě ústrojím všech významů a vyrozuměním jim povstává tépruva řeč, jež je sama v sobě co do částí svých jen mrtvou mosaikou či složeninou, býti živě ústrojnou. Pročež je slohovědě nutno, jestli že vůbec pohled na mluvnici a slohovědu zde naznačený se zakládá na nějaké pravdě a podstatě, mnohou věc nazpět si vydobýti z *mluvnice*.

Přiznávám se sice ovšem rád, že nikde a nikomu se nepoštěstí při skutečném mluvení rozloučiti veskrz slovo a větu ode významů jich, než mluvnice nerozjímá o skutečném hovoru, nýbrž o částkách mluvy co do forem jich.

Nutno též, by každá věda ze svých vlastních úsečných hranic se těšila. Anatomie či pytva vylučuje k. př. ze svého badání naschvál úkony životní, přenechávajíc je fysiologii či životozpytu, ač i anatomie předobře ví, že by k. př. srdce a žíly bez ruchu krve nebyly ni srdcem ni žilami. Pokrok ve vědách bývá vůbec v dějinstvě svém doprovázen ustavičným rozcházením se věd aspoň v theorii, i když praxis naopak spojenou a živou poměrnost všeho skutečného dokazuje. Co vadí tudíž, přáti si, by i z mluvnice (ovšem že nikoli z mluvozpytu) vše se vylučovalo, co nepatří do ní, co t. přesahuje slyšitedlnost mluvy a částek její. Tím by téprva se narodila pravá slohověda mohouc se co střední věda postaviti mezi mluvnicí a dušeslovím i logikou.

Takové stanovisko připraviti aspoň slohovědě, bylo právě účelem přítomného nástinu a pokusu, jenž tudíž nižádné stálosti si nepřeje a nižádného uznání nějaké hotovosti a ukončenosti, ovšem že hojného boje. Právě pro týž boj nutný vyřkl jsem mnohé tvrdění příkreji, než snad bylo nutno, pro týž boj opakoval jsem mnohou věc záhadnou dotýkaje se jí z jiného a jiného opět stanoviska a nešetřil jsem soustavy samé vždy úsečně, dobře věda, že slohověda stojící na zde naznačeném stanovisku je věda budoucnosti toliko, a nyní že nastává téprva válka mezi mluvnicí a slohovědou o zboží oboum patřičné. Obávám se sice, že v boji tomto netoliko ta neb ona tvrz mého tvrzení se ztroskotá, než že snad i celá osnova téže slohovědy v nebezpečenství nemalé se uvede, než doufám předce, že je postaráno o to, aby ztroskotáním tímto a bojováním velká část ze zbrojnice protivné na vždy byla zničená a zrušená. Což jest-li že se stane, vyplní veskrz přání mé, jež v bádání a ve vědě vůbec vždy pohledává pokroku, tudíž změny, nikoli však zkamenělosti. Věda, co život, je ruch a ruchu nebývá bez rušení!

V koleji Klementinské 11. července 1864.

Hanuš.

Obsah.

B. Druhá část slohovědy a to část psychologická.

C. Třetí část slohovědy či nauka, v jaké druhy rozpadává sloh všeobecný.

Úvod.

I.

Slohozpyt či stylistika jak se má k mluvovědě (glottice, linguistice) a k myslovědě (logice).

Sloh, co do pouhého slova, je účin pořádného skládání neb složení kteréhokoli, tudíž pravidelná tvárnost složených věcí. A mluví se v skutku o slohu staveb a maleb, jak se mluvívá o českém slohu starším a novějším, o slohu k. př. Štítného, bratří a p. Jestiť tedy i pravidelný spůsob mluvení lidského slohem a to v užším slova toho smyslu. Jako každý člověk své zvláštní spůsoby má, jak každý k. př. jinak chodí a se chová, taktéž má každý zvláštní svůj spůsob, vyjadřovati se mluvou, má tudíž svůj zvláštní sloh v mluvení, jenž ovšem někdy zabíhá i v pouhou manýru (nepravidelnou obzvláštnost).

Zvykli jsme si sice, vedeni jsouce školami, mysliti si, když jde řeč o slohu, téměř jen písemní spůsob vyjádření se, spůsobilost toliko sepisování. Řecké jméno slohu t. stylos znamenalo v skutku původně pisátko či písadlo t. j. nástroj, kterým staří vrývali písménka v jemné desky neb voskové tabulky. Než shledáme ihned, že písmo samo není nic původního, že je jen viditelné znamení dílem toho, co jsme byli myslili, a dílem toho, co jsme mluvili, že je tudíž vzdálený jen ohlas pravého slohu mluvného.

Nemluví sice každý právě tak, jak píše, mnohý je slovem výmluvnější, mnohý obratnější písmem, než toto bývá pouhá vada nesouměrné cvičenosti buď v jednom buď v druhém spůsobě: přirozenost sama vede t. důsledně k tomu, by mluva a písmo sobě vzájemně a souměrně odpovídaly.

Držmež se tedy předně a to hlavně zde řeči lidské či mluvy, chtíce psáti o slohu. Myslí a mluví jedenkaždý člověk ovšem svým spůsobem, než jsouť i všem společné spůsoby či všeobecná pravidla, dle kterých se vykonává i myšlení i mluvení, čehož důkazem je *mysloběda* (logika) a mluvnice (grammatika). Myslověda neučí sice sama sebou, jak se má mysliti: a mluvověda v

též, a to hlavně, když jest čistě vědecká, bezprostředně jak se má mluviti, než přivádějí obě vědy předce k uvědomění jasnému, v jakých pravidelných tvarech člověk myslívá a mluvívá, myslí-li a mluví-li vůbec pravidelně a nepomateně. Tyto vědy skoumávají však mysl a mluvu lidskou jen u všeobecnosti či abstraktně toliko, nevkráčejíce v obor upotřebenosti skutečné, vyjímajíc snad některé příklady, kterými vyjasniti hodlají všeobecná svá pravidla.

Avšak stává ještě jiné všeobecné vědy obzvláštní, jež na základě obou, jakož i na základě skutečné mluvy národní a literatury její t. j. na základě všeho toho, co se kloudného myslí a mluvou národa jednotlivého bylo až podnes vyvodilo, vystavuje obzvláštní pravidla, dle kterýchž se člověk vzdělaný řídívá, jestliže v případnostech jednotlivých či skutečných hodlá vyjádřiti to mluvou, co myslí jeho hýbe. Jiný je t. sloh mluvy naší, mluvíme-li k nedospělým, a jiný, vypravujeme-li něco dospělým: jiný sloh panuje u vypravování stručně vědeckém, a jiný při hovoření prostonárodním neb důvěrném, jiný opět v prose, jiný při vzletu básnickém neb v rozhorlenosti řečnické. Tato a taková věda sluje sloho-věda (sloho-zpyt) či stylistika.

II.

Vědomí lidské je samo v sobě nesdílné.

Vědomí každého člověka podobá se vždy šířeji a hlouběji rostoucímu světu vnitřnímu citů, názorů, představ, myšlének a předsevzetí jeho a to v jich všech živé vzájemnosti. Dítě právě narozené počíná teprva skoro cítiti, počíná dojmy vnějšími drážditi svou soustavu nervovou, hlavně pak svůj mozek, a právě tím drážděním a silou svou vrozenou počíná vyvíjeti mysl svou. Kde není nervův, tam není ni citův, ni představ, tamť je život toliko beze vědomí či život pouze rostlinný. Kde se však nervů nalézá a dojmův je dráždících, tamť započíná živo-čich vyvíjeti své vědomí, tamť je zdokonaluje a dokonává, pokud jen nervy jeho jsou zdravé a dojmy spůsobilé. Rozkoš neb bolest cítiti, je vždy stav jistý a vývin nervů či čivů: viděti, slyšeti a p. je stav jistý a vývin nervů oka a ucha, taktéž je představovati si a mysliti si cokoli vždy stav jistý a vývin nervů mozkových vůbec.

Jako síla neb ochablost pohybů lpí ve svalech lidských, taktéž lpí představování veškeré v nervech či myšlení v mozku, ač zákony, kterými v nervech a v mozku se rodí a zachovávají se představy a myšlénky, až posud se kryjí tmou neproniknutedlnou i před fysiologií i před duševědou.

Tímto spůsobem jsou názory, představy a podobné jiné druhy *vědomí jměním nejvnitřnějším* člověka, ba jsouť jeho *vnitřním vzrůstem, jsouť vnitřním* člověkem samým. Pročež nestává

i žádné moci, jež by mohla vědomí odděliti od člověka, jež by mohla přivésti člověka k tomu, by představy své či vědomí své stranil ode sebe, nebo aby je mimo sebe někomu v skutku podal neb sdělil. Sděliti se mohou vůbec jen věci vnější, jen jmění vnější: co vidím a myslím, o tom však vím já toliko a já toliko vím osobně, jak to vidím a myslím.

Možná ovšem — prostředky jistými — přivésti jiného k tomu, by cosi podobného viděl a myslil, jako to je, co sám vidím a myslím, než nikdy nemohu se opět dozvěděti i já, zdaž v skutku druh můj veskrz rovně se mnou viděl a myslil, neboť druh můj je jiné vnější a vnitřní ústrojí, je jiná již osoba, jež obzvláštní svůj život žije a obzvláštní svou vnímavou soustavu nervovou, tudíž i svůj svět představový má.

A předce je k živobytí pospolitému, k působení vzájemnému ve světě veskrz nutno, by jakýsi most se stavěl, po němž by city, představy a myšlénky jedné osoby jako přecházely v osobu druhou, t. j. je prostředků přenutno, kterými by se vědomí sdílelo.

Takové prostředky jsou dvojí: buď jsou to výrazy přirozené, buď znamení umělá takořka.

Právě proto, že každý druh vědomí našeho je obzvláštní stav nervů a nervy opět že celé ústrojí lidské pronikají, jevívá se i vědomí též zevně, jevívá se v zevnějším či tělesném ústrojí lidském. Jinak se jevívá strasť, jinak slasť, jinak pohybuje se zlostný, jinak dobrotivý, jinak se jiskří oko nadšenému, a jinak svítí mírně zrak skroušenému.

Takové zjevy jsou výrazy přirozené působíce obor všeho posunění a tváření se, jichž věda je fysiognomie.

Rozumíme takovým zjevům podle obdoby s posuněním a tvářením se vlastním: neboť vidouce, co se právě jeví na druhu našem zevně, vzpomínáme si toho, co hýbalo myslí naší uvnitř, když jsme vězeli v podobných zjevech. Onť nesdělil v skutku sice ničehož, a my jsme se předce obohatili vzpomínkou svou či opětováním útvaru vlastního, jak kdysi jindy otřásal útroby naše. Protož rozumí takovým zjevům, takovým výrazům nejlépe člověk, jenž v podobných žije či žil poměrech: mladý rozumí lépe mladému, žena ženě, vlastenec vlastenci, duchaplný duchaplnému.

Znamení tak zvaná umělá jsouť však veskrz jiného druhu co do podstaty své, ač účinek jich v mnohé případnosti je stejný, jelikož opět vzpomínkou vlastní se jimi obohacujeme. Napíšu-li k. př. XII neb 12, rodí se v hlavě každého čtoucího představa dvanáct, aniž by se mohlo říci, že by to byly přirozené výrazy její.

Znaménka jsou t. větším dílem jen libovolné vnější znaky, s kterými úmyslně, a jistým spůsobem i uměle, spojujeme jakousi vzpomínku. Při znaku ∞ myslí k. př. obyčejný čtenář jen na ležící osmičku, počtář však vidí v tom znamení veličiny bezkonečné.

Po znameních pouhých poznávají se i údové tajných společností, jež nezasvěceným nepodávají nižádného významu.

Výrazy tedy přirozenými a znameními takořka nahodilými a uměle spůsobenými lze je onen most si vystavěti, po kterém na zdání vědomosti jedné osoby přecházeti mohou u vědomí jiné osoby, ač přechod ten, jak patrno, jen na obrazotvornosti lidské se zakládá, neboť co přechod jmenujeme, není nižádným přechodem či sdílením skutečným, než vlastní utvoření jakéhosi podobného představování si.

III.

Podstata řečí lidských není jednoduchá.

Mluva lidská je dílem soustava výrazův přirozených, dílem však soustava znamení umělých.

Rovným t. spůsobem, jak se druhy tváření se na zevnějšku lidském (k. př. jasná tvář, úsměv a p.) co zjevy či výrazy vnitřní mysle lidské tvoří, tvoří se i nejrůznější druhy pláče a smíchu počínajíce jednou stranou od vzdychání teskného, tichého rojení slz, až do pláče hlasitého a usedavého — druhou pak stranou od úsměvu lehkého na tváři až do smíchu hlasitého, do chechtotu a řehtání se.

Takovým zjevům stojí po boku 1. tak zvaná prvotná mezislovce či citoslovce (vykřikníky), k. př. a! aj? ah! aha! hoj! huj! o! oj! haha! jež někdy pláči někdy smíchu přepodobna jsouce, vždy svým tvářením hlasitým do oboru zjevů patří, kterými pohnutá mysl se jevívá. Jsouť to výrazy všeobecně lidské, pročež je najdeš téměř ve všech mluvách lidských, jinak sobě veskrz nepodobných.

2. K nim patří původně bezpochyby i tak zvané spojky potakání či tvrdění a zapírání t. *i*, *a* (ano, j-a, j-o, j-u), *n*, ni (ne): aspoň vídívají mnozí jazykozpytcové v samohlásce hrdelné *a* (sanskr. kořen ah, mluvím, azъ, jáz, já, mluvící), v základě tom nejpřirozenějším a nejsnadnějším všech hlasů, zjev přirozený přisvědčování či potakání vnitřního, jako v nepříjemné nosovce *n* zjev vnitřní nevole a nepřisvědčení.

3. K zjevům přirozeným v mluvě patří i zdvojování kořenův, k. př. velevele, to-to, da-da, dádí, máma, tata, jelikož tím upozorňujeme na důležitost toho, oč se mluví, opakováním téhože kořene přinucujeme též slouchajícího dvakrát a tudíž úsilněji mysliti touž představu. Později ovšem použila mysl lidská jednoduchého prostředku dvojování kořenův k zjevení nejrůznějších představ, a to 1. dávné minulosti: pra-pra-děd, — mo-mordi, spo-pondi, cucurri, (v latině) — hai-hald (m. hald-hald) pásl jsem (v němčině, nynější *hielt od halten, původně* živiti). 2. Představu dokončení k. př. po- *m. pal-pal (srovn. páliti*, plapolati), silného působení k. př.

da-da-mi, dám, pepř, lat. pi-per, persky pel-pel od pál-iti? pař-iti? 3. Představu trvání a opětování k. př. dělal, dělával, dělávával, v kterém spůsobě jistou měrou i minulost vězí, jako v latinském mo-mordi a p. I opakování slov, ba celých vět mívá ve slohu túž příčinnost: Tobě, jen tobě dal jsem to. Tímže spůsobem povstaly složeniny: toto, jižjiž a p. Ba podobný pud hnal k tomu, sestavovati ku posilnění seslablé částky řeči k. př. an, ana, ono, onenno a p. Srovn. Šafařík, o tvoření slov zdvojováním kořene. 1846. musejn. str. 355.

4. Tam patří i všechna onomatopoetica t. j. zvukonápodobivá či nápodobňovací slova, jež jsou jako zdvojování a to úsobním spůsobem toho, co nám slyšitedlně a předmětně podala příroda, k čemu tímže pudem hnáni se cítíme, jako k nápodobňování vůbec. Přicházíme-li do veselé, smějící se společnosti, jestiť nám, jako bychom byli sami nadchnuti zjevem veselosti, smíchem, usmívajíce se mnohdy, nevědouce vlastně proč. Tak asi působila i příroda, pravidelně tichá jsouc, když někdy promluvila na člověčenstvo původné: člověk nápodobňoval zvuky svými mimovolně její zvuky k. př. rachot hromu, — třeskot udeření, fičení větru, šumění lesu, mumlání potůčků, jako rády nápodobňují až podnes děti, jmenujíce psa hafhaf a kočku miau. Nápodobňování to bylo by nám patrnější ještě, kdyby se nám byly původné onomatopoetické výrazy zachovaly, kdežto je nyní známe jen co slova skoro veskrz jinými kořeny v pořádné tvary přestrojená. Onomatopoeticky zjevoval člověk i vlastní své zvuky k. př. chechtati se, mumlati (murmurare), hla-hol (srovn. hla-s, něm. gal, gällen, nachti-gal), la-lo-tati, lalok (lat. lallare, lallen), blebotati, breptati, lat. susurrus, srovn. svar, něm. surren a p. slova. Onomatopoetická slova povstala hojným spůsobem též dvojením k. př. du-dy, bu-ben (polsky bę-ben), ku-ku-lka (cuculus), kukačka, kra-kor-ati, ko-krh-ati (chorvátsky kukurikati). Jsouť pak i onomatopoetika takřka duševná, která dojem věci třebas neslyšitedlné zvukem naznačují, jenž je původně citoslovcem k. př. bu-bák, staročesky boboň, novoč. poboněk, kořen bu co výraz bá-ní se; čečetka (rusky čečenja, fifiena), ča-ča-ti (ti-těrky prováděti), ča-čaný; třásti-se, Třas, třesk, třískati; blsk, blesk, blýskati a snad i jiná podobná jim slova. Jsouť pak i slova, kterými člověk předměty podle sebe měří, čímž člověk dluh svůj onomatopoetický jako splácí, k. př. palec, píď, střevíc, krok, loket, sáh, ba uvidíme níželi, že člověk vůbec rád sebe na předměty přenáší, když se mu k. př. jaro směje, zima truchlí a p.

5. K zjevům přirozeným řeči patří i mnohý druh dloužení samohlásek a vanutých (na př. traava, srrdce), tedy rovněž i jich stupňování v mnohé případnosti, jelikož rádi závažnější hláskou závažnější cit či důležitější představu projevujeme. K. př. kradu, o-krádám; vidím, vídám, věda; beru, vy-bírám; valiti, váleti a p. Je-li *tomu tak, bude* naopak i skracování hlásek a vypouštění

jich v mnohé případnosti účinek přirozený nepatrných citů a těkavých představ, čím by se snad vůbec událost ta vysvětliti dala, že každá řeč tím více chřadne, čím více a zběžněji se užívá. Takovým starobylým skracováním povstaly pak mnohé délky nynější k. př. místo: dadami, dám, m. pojas, pás: bohatství to zdánlivé, založené na zakryté chudobě. Chceme-li vážně mluviti, pravíme: j e s t i ť, nedbáme-li však mnoho na to, oč se mluví, dostačuje nám těd i j e pouhé. Staří Čechové říkávali jednou bezpochyby: volajám, bojati se, bojazeň, kdežto nám již stačí: volám, báti se, bázeň a p.

Touž příčinou berou slova hlavně na konci svém porušení valného, jelikož myšlénka, rychlejší mnohem slova, tehdáž již s jinou představou družiti se spěchá, když slovo dokulhává teprva. Tak povstala snad neb zobecnila předce slova kratší: brat, máť m. delších: bratr, máteř, tak povstala porušená slova: dvacet, třinácť m. dva-deset, tři-na-deset a p. Až po dnes vyslovuje vážný a pozorlivý člověk, k. př. kazatel, deklamátor slova vážně a pozorlivě, kdežto lehkomyslník sylaby jako přeskakuje a pohlcuje. Právě snad pro setřelost koncovek přivěšujeme někdy emfatické *ž* k nim, by tím se dobraly nějaké vážnosti, k. p. m. dej, dej-ž, hraj, hraji-ž, jako, jakož, tam, tamže. Avšak toho nebylo jistě původně, jelikož že, ž, svého zvláštního smyslu mělo, jako to vidíme až podnes na rozdílu mezi kdy a když, kde a kdež, to a tož; všem slovům se toto ž i nyní přivěsiti nedá, k. př. mezi-ž, by-ž,s e-ž (srovn. však star. č. se-že), pro-ž (o něm bude však nížeji ještě řeč). Vůbec jeví se vždy i m i m o s m y s l slov ve spůsobě, j a k s l o v a ú s t n ě p r o n á š í m e, to, zdaž nás žert, vášeň, neb tichámysl přivedla a vodí k mluvení. Tu výhodu nemá ovšem sloh písemní. Tímže spůsobem bývá i to, co

6. p ř í z v u k e m či a k c e n t e m řeči jmenujeme, v mnohé případnosti účin vnější citův a představ vnitřních. Přízvuk je totiž vyslovování některých slov či částek jejich s i l n ě j š í m a p o v ý š e n ě j š í m h l a s e m, nežli jiných a to mnohdy podlé duševné rozpoloženosti. Ve větě k. př. já ti dám knihu, zjevuje se mimo smysl její všeobecný a stalý přízvukem čtvernásobný rozdíl toho, nač právě váhu klademe, k. př. j á ti dám knihu; já t o b ě dám knihu; já ti d á m knihu, já ti dám k n i h u. Za tou příčinou přestavujeme mnohdy i slova, kladouce je tam, kde důrazněji zní, k. p.: T o b ě knihu dám (nikoli jemu); k n i h u ti dám (a ne hračku) a p. Pročež i pravíme, že ten duchaplně mluví neb předčítá, onen naopak bez citu, i když oba stejné věty, stejný tudíž smysl jich pronášejí. Přízvuk rozhoduje též, zdaž věta je tázavě pronešena čili nic. Stává také zvláštního prostosrdečného, úpřímného, ironického, sarkastického přízvuku, ovšem že hlavně jen v slohu mluvou a nikoli písmem pronešeném.

Těmto zjevům přirozeným v řeči stojí však naproti pouhé *vaky j a k o u m ě l é,* z nichž větší část řeči je složená. Živá

či skutečná řeč (naproti uměle rozdrobené a na části roznešené mluvě v mluvnicích a slovnících) je totiž soubor souvislý vět nejrůznějších, jichž jedna druhou stíhá, aby opět třetí větě odstoupila místo a tato čtvrté, jest-li že tak panujícím právě myšlénkám mluvícího zapotřebí je. Myšlénky hlavy spořádané a zdravé podobají se síti duševné, v níž nitka jedna nejjemněji souvisí se všemi druhými, nikoli však stejnou měrou a nikoli též rovnými prostředky. Tato síť je živá, vždy znova se rodící, rozšířená po posloupnosti časové, rovnajíc se vnějším spůsobem vodometné pudivosti. Jako totiž pádná a těžká prudkost vody vždy do výšky vyhazuje nový sloupec vody, vyhazuje takořka pádná tíže myšlének v hlavě lidské vždy nové a nové sloupce vět. Avšak věty tyto skládají se ze slov, slova pak ze kmenů, kmeny posléze z kořenů mluvnických, jež nikoli mezi sebou jinak, než vnitřně myšlénkami jsou spojeny. Tím spůsobem je též živá či skutečná řeč jako velikolepá mosaika či musivná práce, dílo vysazované a sesazované z nejrůznějších částí bez vlastního spojidla vnitřního. Slovo k. př. hospodař složeno je z kořenů a kmenů následujících: hos-po-dař. Za každou z těchto částí bdí jakási představa, jež právě kmeny tyto sjednává. „Gos-po-dar-i" má t. podlé porovnávajícího slovozpytu původný význam: dávatel (tar, ter, dar) krmě (pa) stádu (gôs), neb podar je slovanský tolik co sanskritsky je pi-tar, latinsky pa-ter, německy vater a gôs znamená v sanskritu též krávy či stádo. Kořen pa (po) je tudíž znak, jenž původnímu člověčenstvu přivádělo na mysl představu krmiti (srov. panis, chleb; pán, kdo vyživuje), kořen dar či tar představu: dávati, působiti atd. atd. Co my nyní slovem ot-ec naznačujeme, naznačovalo se druhdy a jinde slůvkem po-dar, pa-ter, va-ter a to s tímže dobrým výsledkem, jako nyní. Není tudíž představa: otec vázaná na toto slůvko jediné: tato představa vyrodí se v mysli též slůvkem táta, jako mimo slovanštinu slovem francouzským père, italianským padre, anglickým father, německým vater a p. Slova tato a kořeny jich nejsou tudíž zjevy přirozené, výrazy všeobecné a nutné, jako je smích výraz nutný veselosti, a pláč výraz truchlivosti, než pouhá znaménka vnější, slyšitedlná, avšak pamětí tak uvázaná na mysl lidskou, že, jak mile člověk tato slůvka slyší, ihned na představu: otec myslí, aniž by byla vnitřní upoutanost jakási mezi slovem a představou, nebo jiné spojidlo vnitřní, nežli zvyk, při těchto zvucích pamatovati na otce. Otázka ovšem, proč při jedné a téže představě „otec" jeden národ si vyvolil slovo: atta, ot, táta, papa za znak, a jiný národ neb aspoň jinde a jindy slovo: podar, pater, vater, a p. t. j. otázka, jak a proč povstaly kořeny různé mluv lidských, není až podnes rozluštěná, jmenujíť to učenci sami tajemstvím co do kořenů a tudíž i co do slov; než dosti zatím na tom, že tomu tak je, že tudíž každý, kdož mluví, zapotřebí má, aby svou budovu slohu *mluvnického* založiti mohl, nepřehlednutedlného téměř

hejna kořenů, kmenů a slov co znaky své umělé, ač nikoli snad libovolné.

Onyť jsou hlavní základy všeho slohu, ony slouží stylistovi co vnitřně mezi sebou nesouvislé částky. Umělosti slohové jest, složiti je tak, že se po vykonané práci nespatřuje více jich musivné nesouvislosti a původní rozdrobenosti, nýbrž že jako blahým klamem oko a mysl vidí jen celistvost svých myšlének, že vidí souměrný toliko a celý svůj obraz vnitřní. Srovn. k. p. „dvanáct“ původně: dva na deset, tudíž tři představy, nyní však „dvanáct“ jen jedna představa, srovn. eilf (ein-lif). S takovými, a to nemalými, obtížnostmi zápasiti je každému mluvícímu, každému stylistovi. Než shledáme i jiných ještě a závažnějších obtížností více, až seznáme blížeji v zevrubnosti řeč lidskou v poměru jejím k ustavičně čilé dílně myšlének. Důrazně pojednal o těch a jiných obtížnostech Steinthal v hojných spisech svých, hlavně pak ve spisu: Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Berlin 1864.

Poznamenání. Nelze vždy ustanoviti s jistotou, zdaž nějaké slovo je vývojem přirozeným, nebo umělým (ve výše naznačeném smyslu), k. př. slovo ba, „ba ano!“ někdy berouc na sebe výraz pathognomický, někdy však význam znakovitý. Na témže místě, kde nejstarší vydání „letopisů Trojanských“ má: haha! bídné matery, klade druhé vydání: ba bídné matery. Taktéž má se to se slovem bo, v složenině ne-bo, jelikož se neví, zdaž obě slova kořenně souvisí s bu, by, v slově bý-ti či nic. Jakož nyní někdy zapíráme významy nepatrných věcí k. př. ani za nehet, ani o vlas, ani za mák, tvrdilo se zprvopočátku jistě též srostitě významy věcí důležitých, jako bylo bu, by: stavěti. „Ba“ může býti též tolik, co: mluvím, svědčím, neb ba-jati je původně: vážně mluviti. Nesmí se vůbec mysliti, že by byl nepřestupný rozdíl mezi jedním a druhým druhem vývojů kořenných, poněvadž i tak zvané umělé znaky nejsou snad nepřirozeně tvořené, nebo libovolně uměleckým (umluveným) spůsobem zhotovené. Rozdílu toho snad ani tehdáž nebylo, když se mluvy tvořily, jen teď, když na tisícileté mluvy střízlivě hledíme, vidáme, že mnohý prvek podobá se více pathognomickým výrazům, nežli chladným znakům. Všechny také věci jsou velmi záhadné a rozluštění jich patří budoucnosti teprva. Tvrditi a zapírati k. př. není pouhé představování si, než nad to jako účinek při-jemnosti neb ne-při-jemnosti vnitřní podaných nám skupenin představ, neboť mnohou skupeninu představ může mysl lidská jako zažíti, při-jimouti, jinou však nikoli. Co účinek dojmu příjemnosti (tvrdění) neb nepříjemnosti (zapírání) mohla by a měla by hláska *a* (ano), *ni* (ne) býti více výrazem pathognomickým (jak výše toho bylo dotčeno), než pouhým představovým znakem, je však dokázáno, že staří Češi spojovali, tudíž i tvrdili, hlavně hláskou *i*, hláskou *a* však rozlučovali (Šafařík, Počátkové staročeské mluvnice, 1845. str. 113). Nynější ano nebrávali též Češi za starodávna v našem smyslu (Jungm. slovn. I. 18—20), než spíše v smyslu zajmena: an, ana, ano, či vlastně složeniny a-on, a-ona, a-ono (Šaf. poč. ml. 85. Hattala, sr. ml. 84). Zmatek, neb aspoň neurčitost ve významu nemilou zvýšuje spojka zapírací ni spojená se spojkou tvrdící *a* t. ani (ne-c, *ne-que, ne-ž). Slovo* tak (po-tak-ati) není jednoduché: znělo tako

(srovn. jako, st. č. kako) složeno jsouc z ukazovacího a tázacího zajmena. Nevíme tudíž s jistotou, čím v skutku v pradobě české se potákalo, snad se slůvkem si (hi), se zajmenem ukazovacím, jež se zachovalo ve slově sice, sic (Mikl. rad. 90, Hattala mluvn. 323.). O tvrdění a zapírání promluvíme však ještě níže. Nesnáze, vniknouti v dějinstvo původu mluvy lidské, neleží snad ani tak v složenosti úlohy té, jako v té okolnosti, že jsme vzdáleností času a proměnou okolností měřítka pozbyli, kterým bychom mohli seznati poměry a povahu tehdejšího člověčenstva. Děje se nám s úlohou tou tak, jako by se dělo malíři, jenž by z podané mu podobizny starce věrně měl zhotoviti podobiznu téhože člověka z prvních let jeho. Béřeme též přemálo ohledu na řeči zvířat, hrdým úmyslem je němou tvář zovouce.

IV.

Je-li možná mysliti, aniž by se mluvilo.

Obyčejně se sice má za to, že každá skupenina myšlének vázaná je na větu nějakou, jako každá jednotlivá představa na nějaké slovo lidské. A v skutku je to pravdou, že, kdykolik myslíme i mluvení, aspoň vnitřní neslyšitedlnými slovy nám připadá na mysl, jakož i naopak při řeči nějaké ihned myšlénky v hlavě se nám rodí.

A přece je mluvení a myšlení aspoň co do právě dotčených znaků umělých tak veskrz rozdílnou věcí, že mysliti se může i bez mluvení. Důkazů toho hledati je v následujícím rozjímání:

a) Zvířatům, aspoň vyšším, nelze zajisté upříti nějaký spůsob myšlení a předce jmenujeme zvíře němou tváří. Že myslí poněkud aspoň zvířata, vidno z jich působení i přírodného i umělého. Přírodným svým během vykonávají zvířata účely své přírodou jim určené. Bobr staví k. př., skřeček sbírá zásoby na podzim, liška vyhýbá se mistrně úkladům lovcem jí strojeným atd. co vše bez myšlení vykonati zajisté není možná. Umělým spůsobem přiučujeme naopak mnohá zvířata, by sloužila zábavě naší a potřebnosti. Pomyslemež jen, k čemuž přivádíme psa loveckého, koně cvičeného a opici spůsobilou. A přec nesbledáváme při zvířatech řeč podobnou naší, než naopak vykonávajíť zvířata obyčejně činnosti své němě. Majíť ovšem i zvířata řeč jakousi, aniž není pochybnosti, že by jí sobě nerozuměla. Avšak tato řeč padá vždy více do oboru výše dotčených výrazů či zjevův přirozených, nikoli do oboru článkovaných (artikulovaných) znaků řeči naší. Kořenů, kmenů, slov a vět nenalezáme t. nikde a nikdy při zvířatech a jest-li že takových namáhavě přispůsobíme zvířatům některým, jazykem širším k tomu spůsobilým, jako k. př. strakám a papouškům, nevyrodíme v nich tím nižádných myšlének lidských, jak v skutku slovo papouškování nám tolik sluje co nemysliti. Řeči zvířecí schází pak hlavně musivná významnost i vývoj či dějinstvo.

b) Mezi lidmi samými nalezají se bohužel mnohdy tací nebozí, jimž schází již od narození sluch, tudíž (ač divným spůsobem) i mluva. Jmenujeme je hluchoněmi. Konání jich je však ostatně jako u lidí mluvících a zapírati jim, že myslí jak obyčejní lidé, nenapadá zajisté nižádného. Myslí tudíž hluchoněmi, aniž by mluvili. Majíť hluchoněmi sice svých znakův viditelných, dílem též přirozených, dílem i umělých, majíť řeč svou znakovou — avšak tato je právě opak řeči naší slyšitedlné.

c) I my sami, ač hlasitě mluviti umíme, mluvíme někdy pantomimicky či znaky viditelnými toliko, ba provozujeme pantomimou třeba celé hry dramatické.

d) Překládáváme taktéž z jedné řeči do druhé, což předce jinak se díti nemůže, než že oddělujeme slova jistá od myšlénky, přidadouce k ní slova jiná. Toť je důkazem, že myšlénka nelpí nutně na slovech jistých, že táže myšlénka přioděti se může v šaty mluvnické nejrůznějšího spůsobu. Kdyby myšlénky byly poutány na slova jistá, mluviti by musilo celé člověčenstvo jen hlaholem jedním, nikoli mluvami nejrozličnějšími.

e) Sen lidský je taktéž důkazem, že mysliti je možná bez slov. Ve snu rodí se nám t. celé skupeniny myšlének, aniž by jsme snili po česku, neb francouzsku a p. Sníme t. představy čisté, představy od znakův mluvnických neodvislé, majíce ve snu představy a nimi i předměty bez slov a jmen a to bezprostředně na mysli své. Jen tenkráte, když představy snu sílou svou bystrou nás poněkud budí, mluvíme, jak se říká, ze sna, co však ve snu tichém, ve snu hlubokém či ve snu pravém žádné skutečnosti nemá. Avšak i mimo sen jeví se nám někdy

f) představy čisté bez slov jim patřičných. Sníme t. někdy i v bdění přemýšlejíce či zabráni jsouce v myšlénkách, tvoříme si účelův a zámyslův — chovámeť vzpomínky na lidi známé, na události prožilé, na věci kdysi vídané, aniž bychom mohli se upamatovati na jich jména t. j. na jich slova, jelikož, jak pravíme, slovo nám někdy leží jen jako na jazyku, nikoli však na mysli, poněvadž někdy marně hledáme slovo takové „na jazyku ležící.“

Není tudíž mysl vázaná ni na řeč jednotlivou, ni na řeč vůbec: neboť vědomí je výrobek nervových, či lépe řečeno, mozkových úkonů, kdežto řeč je výrobek ústrojů veskrz jiných, ústrojů t. mluvnických.

Toť ovšem je pravdou nepopíratedlnou, že řeč v nynějším stavu našem je nejpohodlnějším a nejvhodnějším prostředkem vyjádření se mysli lidské, avšak proto není to již pravdou, že by byla řeč lidská nutným a jediným prostředkem vyjádření se mysli lidské. Učil-li přírodopis nedávno ještě, že mohlo býti předpotopných tvorů myslících bez postavy nynější lidské *mezi tvory tehdejšími* minulých oněch světů: může zajisté i jazykozpyt vyučovati, že mohlo předpotopné či předhistorické člověčenstvo

prvotní již v nynější postavě býti a žíti, aniž by bylo mluvilo tak, jako my nyní mluvíme; ba přinucuje téměř nauka, že množství nynějších řečí jen ponenáhlu se vyvinovalo z několika pařečí a tyto opět z počátků malého množství velmi skrovných a jednoduchých kořenů, že v počinu živobytí svého člověčenstvo v nově na svět přišlé více ve výrazích přirozených, nežli v kořenech mluvnických co znacích představových svou řeč vykonávalo, že tudíž i základové oněch pařečí, jichž bylo snad tolik, co prakmenů lidských, k svému vývinu asi mnohá století potřebovalo. Toho mnohomluvení a švitoření, jakého bývá podnes, nebývalo zajisté za starodávna, ant člověčenstvo prvotné tiše a jen tu a tam skřeky přerušeně vykonávalo své činnosti. Nezapomínejmež, že člověčenstvo z počátku — v tak zvaném kamenném věku — ani s ohněm zacházeti neumělo, že velká část člověčenstva, aby se ubránila aspoň v noci před lítými šelmami, na jezerech se ubytovávala (Fr. Troyon: habitations lacustres des temps anciens et modernes. Lausanne, 1860. — Ch. Lyell: l'ancienneté de l' homme tr. par Chaper. Paris 1864. — übersetzt v. Büchner, Leipz. 1864) a pochopíme, že měřítkem našeho živobytí nesmíme měřiti živobytí lidského těch dob, v kterých se řeči teprva ponenáhlu tvořily. Až podnes jsou kmeny lidské na nízkém stanovisku vzdělanosti stojící, jako to jsou k. př. divochové Američtí, velmi tiší a mlčenliví co do výmluvnosti, jich řeč je zpěvavá t. j. přízvuky hojnými prochvěná naopak řečem vzdělaných národů, k. př. Angličanů, Němců, u kterých se výrazy přirozené jen jako v pozadí jeví, ustoupivše chladným a téměř bezzvučným složeninám mluvnickým, třebas jen šeptem a bez pohnutí tělesného pronešeným.

I sloh lidský procházel a prochází tudíž jako vše v přírodě, svých stupňů nižších a vyšších, či jinak řečeno má̂t sloh svého dějinstva, jak toho důkazem je srovnání prastarých literatur s moderními.

V.

Leží-li ve slovech samých smysl jich.

Hlásky či zvuky, z nichž složená je řeč lidská, dorážejí bezprostředně na sluch toliko, jest-li že vůbec patří do oboru pouhých znakův (a nikoli do oboru výrazů přirozených). Hláska *i* k. př. působí jiný dojem na ucho, než hláska *a* neb *u*, ale více nepůsobí ničehož, povstávajíc jiným chvěním dechu, nežli ony. Při znaku *i* vzpomíná si však nynější Čech na představu spojení, jako při znaku *a* (on *i* ona, brat *a* sestra), Latiník vzpomíná si na představu jdi, Angličan na představu já (jest-liže *I* po staroanglicku vyslovujeme). Představy, jež hláskami buď jednotlivými buď skupeninami jich si připamatujeme, jmenujeme význam či smysl:

„Král, König, rex, le roi, re, rege, king“ jsou téhože významu, jelikož při všechněch túže představu si v hlavé tvoříme, na představu krále se upamatujíce.

Významem tím rozeznávají se právě slova ode pouhých zvuků a hlásků. „Kra“ k. př. je pouhá skupenina hlásků, jelikož v uchu Čecha ničehož nespůsobí co znak t. j. jelikož nemá proň smyslu, „král“ však již je slovo. Krátkost či délka nepůsobí v tom mnohdy žádného značného rozdílu: „jesti (ť), jest, je;“ „to, to-to, tož, tože, to-ti-ž-to,“ mohou míti v obecné řeči buď téhože, buď velmi podobného sobě významu, ač původně rozdílné jich složeniny nebyly bez významných příčin tvořeny. Délka či krátkost nepůsobí taktéž podstatného rozdílu mezi slovem a větou, o němž níženji bude řeč. „Nebezpečenství“ je slovo a „jdi“ je věta: *i* je v českém slovo (spojka), v latinském však již věta (jdi).

Smysl či význam neleží tudíž nikdy, ač se obyčejně závodem nejasnosti romantické tak praví, ve slově samém, význam tvoří se vzpomínkou a leží tudíž jen v hlavě myslícího, jsa jeho smyslem; neboť ve slově neleží v skutku ničehož více, než důraznost hlasitá na sluch. Přechod z důrazu slyšitedlného slova, co skupeniny hlásek, do smyslu či významu slovního děje se psychickým zákonem associací ideí či spojivostí představ. Slovo a význam jeho nemají se tudíž k sobě jako tělo a duše, ať si již duši představujeme spiritualisticky co zvláštní byť a mocnost v těle jsoucí, nebo materialisticky co účinek tělesných a to hlavně mozkových činností; neboť i v jedné i v druhé případnosti jsou tělo a duše podstatně a vnitřně mezi sebou spojené, kdežto mezi slovem (co znakem) a významem vždy jen vnější a nahodilé spojení panuje. Bylo by tomu jinak, měla by někdy duše slovní či význam množství těl a někdy bylo by v jednom těle množství duší. Význam k. př. rok měl by za těla svá mimo slovo rok i slova léto, dvanácti měsíců, čtvero počasí ročních, oběh slunce jednou dokonaný a všechna ta slova ostatní, kterými cizí národové, jichž řečem rozumíme, rok pojmenují, jako n. př. annus, l'an, l'année, anno, year, jahr.

Na opak mělo by slovesní tělo „smysl“ za duše své významy: názor nějaký (vnější smyslů), schopnost (smysl pro hudbu), náhled (kolik hlav, tolik smyslu), význam (řeč tu bráti v tomto smyslu), rozum (smysly vláčiti z někoho), vědomí (smyslu pozbyti, pominouti smysla), srdce (vysokého smysla býti) a p. Pročež povstalo by i v každé řeči nesmyslné stěhování se duší z jednoho těla do druhého. Smysl k. př. slova rok vystěhoval by se někdy z toho slova, přecházeje v slovo smlouva (dali si rok), lhůta (ať do zítra nechá svého roka), řeč (baby jedou na roky), sněm (jeda na rok, roky držeti), ouroda (rok na ovoce), stáří (*rozum před roky nepřichází*). Tím by opět těla slovní pozbývala *někdy svých duší. Jakého* smyslu mají k. př. osobní jména: Veleš,

Praha, Brno, Beroun a p. Všechny tyto a podobné jim obtížnosti stávají se ihned jasnějšími, jest-li že uvěříme v associací ideí co v pouhé věcné spojidlo mezi slovem a významem jeho, nebo spojivost tato je na mnoze nahodilá toliko zakládajíc se hlavně v osobních poměrech, vrtkavých již v sobě samých. Jinak se to ovšem má s významem slov takových, jež nejsouce pouhé znaky, výrazy jsou duševními. I v cizí, nám co do podrobností neznámé řeči poznáváme ihned, zdaž někdo v ní mluví dojat jsa zlostí neb přívětivostí, rozčilen slastí neb strastí a p. Tímže spůsobem vyvinují v nás táže slova veskrz jiné dojmy, jiné významy, když se nevšímavým spůsobem pronášejí a když vášní vřelou pronešena bývají: slova schytralého pokrytce nespůsobí toho, co táže slova v ústech důvěrného přítele. V tom, ale jen v takovém ohledu můžeme ovšem v řeč svou pustiti ducha svého, tímže spůsobem, jako v tělo své: můžemeť slovy hněvati se a radovati se, jako to činíváme tvářením se tělesným.

Toho rozdílu musí si dobře všímati, komuž na slohu svém záleží, aby byl srozumitedlný, o dojemnost slyšitedlnou výrazů musí se t. postarati sám, aby v nich jím samým pravda vnitřka svého naznačená ležela, o dojemnost však pouhých znaků musí se předně postarati, kdo chce vyrozuměti mluvícímu, neb mluvící nemůže vždy s jistotou předpokládati, že jsou v posluchači znaky slyšitedlné již spojeny s významy duševnými k nim patřičnými. Vyslovím-li k. př. slovo pleť (plť), nevím, zdaž posluchač v hlavě své spojuje představy: kůže a pohlaví. Prostředečně ovšem leží i to v rukou mluvícího, neboť má klásti slova nejsrozumitedlnější a to v také posloupnosti, aby posluchač mohl spojovati s nimi významy jich či představy. Povím-li k. př. někomu: úmysl tvůj, žes všecko v světě prohlednouti žádostiv byl, ne zle se mi líbil, vyrozumí mi snadně, řekl bych však: úmysl ve světě prohlednouti ne všecko, že mi žádostiv byl, líbil se zle, vyřkl bych zajisté jen pomatené souvětí, jemuž by žádný smysl jasný nenásledoval. Mluvícího jest tudíž, nevybírati slova toliko, než klásti je též jistým pravidelným slovosledním spůsobem. Někdy ovšem leží slovosled téměř na libovůli mluvícího k. př. pilný pracuje rád, rád pilný pracuje, pracuje pilný rád; avšak toho se dočká mluvící jen při velmi jednoduchých větách a v těch působí ještě přízvuk značných rozdílův. Jak z porušeného slovosledu místo smyslu jasného někdy povstává jen namáhavě smysl, někdy skoro nižádný smysl, toho hojně viděti při básních k. př. „Býkorodé o stau umělecký včelky ochotné snažnou péči vedou, pracují vnitř oulu sedíce bílou slipkovatě čerstvou medovoštiny krásu," „i kdy malou za chvíli na Hektora síň mužebojce dospěla nákladnou." Než exempla sunt odiosa.

VI.

Různé druhy písma.

Písmo náleží mezi *památníky*, tudíž hlavně mezi *znaky* vědomě či uměle sestavené. Vzdor tomu sluší se však i při písmě rozeznati předce mezi *výrazy přirozenými* a mezi *pouhými znaky*, a to proto, poněvadž slovo „*písmo*“ někdy má *širší*, někdy *užší* význam.

Výrazy radosti neb žalosti na tváři lidské, tudíž *pathognomické* výrazy vůbec jsou jako písmem přirozeným, jímž se jeví vnitřní stav i těla i duše. Znaménka hluchoněmých, jako znaménka některá nám obvyklá k. př. kývání hlavou, rukou, znaménka vůbec pantomimická jsou *mluvou* a *písmem* zároveň.

Písmo pak v užším smyslu vzato počíná vystavováním *znaků* zevnějších, viditelných, *památce* nějaké trvalé sloužících. Každý mezník, každý plot je takovým znakem rozeznávajícím jako památkou jmění naše od jmění cizího. Taktéž stavíme *pomníky* i událostem paměti hodným i osobám slovútným.

Takové písmo je opět *dvojaké*, někdy nestává t. mezi znakem či pomníkem *nižádné podobnosti* s věcí naznačenou, jako je k. př. holý mezník, někdy však připamatuje již *podobnost* pomníkova věc naznačenou. Tak bývá na mappách poštovní trubka znakem pošty, křížem položené meče znakem svedené bitvy. Podobnost bývá tu buď *částečná* toliko, nebo *úplná*, jako když *podobiznu* slavného muže věrnou mu vystavujeme za pomník.

Majíť tací pomníkové za účel svůj mijejičnost důležité věci neb osoby proměniti v poměrnou věčnost aspoň v paměti několika pokolení. Tak stavěli staří Egypčané snad bohům svým nádherné chrámy za pomníky jich, než nyní slouží zříceniny chrámu těch více za pomníky umění a snažení Egyptského národa, či vlastně kněžstva jeho a králův, než za pomníky bohů. Neboť téměř každá památka, každý pomník je *mnohovýznamný*, jelikož na něm, jako na složeném předmětu, *více než jedna představa* lpí. Stavíme-li k. př. nějaký pomník osobě, připamatujeme si při něm netoliko osobu proslavenou, než i umělce, jenž vyrobil pomník, den slavný odhalení pomníku, zasvěcení zpěvem a četným shromážděním a p. Upamatování děje se t. i tu hlavně *spojivostí představ* lidských, podporovanou právě *podobností* pomníkovou s věcí, památce určené. Tak psáti je vlastně *líčiti*, malovati, nápodobňovati (rus. srb. *lik* obraz č. *líce*). Tím spůsobem povstávalo i *písmo* v užším slova smyslu, a to hlavně *první druh* jeho, *písmo obrázkové* (Bilderschrift).

Jak se, třeba i zdánlivě toliko, jevily věci a události oku lidskému, tak je lid kresbou nápodobňovával, k. př. hvězdu paprsko*vitou, půlměsíc, dům,* krále, okamžení z průvodu, z bitvy a p. Kresby *takové byly a jsou buď* naznačené toliko, buď (barvami) vyvedené.

Nejhlavnější příklady starožitné takového písma jsou svatomalby (hieroglyfy) Egypčanů, pak knihy pamětní starých Amerikánů. Než i čínská písménka jsou co do původu svého takové kresby. Zdaž runy germanské a měty slovanské takového druhu byly, dá se k pravdě podobnosti toliko tvrditi (Zur slavischen Runenfrage mit besonderer Rücksicht auf die Glagolica und Kyrilica. Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen 1856). Přirozenost písma takového dovoluje však souditi, že základové veškerého písma u všech národů původně záleželi na písmě obrázkovém. U nás upotřebujeme písma takového již velmi řídko, v kalendářích k. př. k naznačení úplňku, čtvrtí měsícových jako na mappách, jak výše bylo dotčeno. Staří kalendářové mívali toho hojnost, nůžky k. př. vztýčené při dnech, kde se měly vlasy a nehty stříhati a řezati, aby rostly, nůžky pak dolů obrácené, když neměly růsti

Výhody písma toho ležely v tom, že písmo obrázkové, nejsouc vázané na řeč, než na věc všem očím přístupnou má srozumitedlnost téměř všeobecnou do sebe.

Proti tomů je však nedostatek písma obrázkového tím nápadnější. Vyvádí-li se t. kresba u větší, věci samé přiměřené, míře, tož zaujímá místa značného, vyvádí-li se však v zmenšené jen míře, tož stává se kresba a malba buď velmi obtížná a jen umělostí značnou vykonatelná, buď velmi nezřetelná. Na místě obrazu úplného klade se pak hojně jen nějaká část jeho význačná či významná, místo býka k. př. jen rohy, neb hlava, čím již zmatek s podobnými skráceninami jiných obrazův povstává. Velmi velké věci, k. př. krajiny, prostora nebes hvězdnatá a p. jakož i příliš malé věci, nálevníky, prach a p. s tíží jen naznačují se písmem obrázkovým. Události, jež postupují pochodem časovým, vyžadují pro jednotlivé doby své buď přemnoho obrazů, buď přinutkávají vyvoliti si ku kresbě jen jeden jako okamžitý pohled na věc. Vše co není viditedlné, tudíž celý svět citedlný a slyšitedlný, jako též celý svět duševní, svět myšlének t. a záměrův vyloučen je z takového písma. Přinucuje-li se však člověk, pouštěti se obrazy i do světa neviditelného, ztrácí pak písmo takové svou bezprostřednost a zřetedlnost. Chuť kyselou mohu k. př. jen jistým tvářením se úst obrazem podati, co však zabíhati může již i do oboru chutí trpkosti, pernosti, hořkosti a p. Pokouším-li se věci nadsmyslné kresliti, ubíhám buď v pouhou nemožnost, k. př. při představě ducha a duše, buď v obor allegorický či jinotajný, jenž vždy výkladu umělého potřebuje. Maluju-li k. př. věčnost hadem v kruh se vinoucím, nesmím duchem viděti, ač jej vidím okem, hada, než neukončenost toliko kruhu, a tato zdánlivá jen a prostorná neukončenost tají teprva v sobě jinou neukončenost t. posloupnosti časové. Podobněž se mi rodí při písmě symbolickém či odznakovém. Symbol či odznak jmenujeme t. nějakou viditelnou věc, podle níž poznáváme jinou opět věc, třebas neviditelnou. *Tak je* orel odznak Zeusa a sv. Jana evangelisty

odznak lékárníků je stařec (Asklepios), jenž z číše napájí hady. I tu je výkladu značného, nebo aspoň poučení zevrubného zapotřebí, aby obraz neminul se s významem pravým. Takovými symboly vyznačujem i obrazy allegorické. Obrazu spravedlnosti, přísně hledící ženě, dáváme k. př. meč a váhu v ruce, mečem aby naznačovala jako exekucí či domahání se práva a trestu, váhou aby jako vážila tíži křivdy zpáchané. Obtížností takových a podobných výkladů a poučení zabíhá však písmo allegorické a symbolické v obor výkladnosti rozmanité, tudíž zároveň v obor klamů a omylů.

Dovedný duch lidský vymyslil tudíž jiný spůsob písma, písma to představ samých znaky svými se týkajícího (Ideenschrift, Gedankenschrift). Každá znamenitější představa naznačuje se t. jistým, libovolným znamením. Jistá výška zvuku k. př. notou jistou, veličina nějaká cifrou. Náš spůsob počítání ciframi arabskými (či vlastně indickými) je věru velmi důmyslný a jednoduchý, taktéž soustava našich not hudebných, jelikož malým počtem znaků uměle roztříděným nepřehlednutedlné množství představ písmem naznačiti dovedeme. Písmo takové má ovšem svých výhod, ba předností před písmem pouze obrázkovým, jelikož znaménka mohou býti skoro jednoduchá, neb aspoň ne příliš složená, tudíž snadno paměti pochopitelná. I ta výhoda je velmi důležitá, že i toto písmo, vázáno nejsouc na nižádnou jednotlivou řeč, všem národním řečem je přístupné, co by při literatuře bylo věcí ovšem velmi žádoucí. Cifru 3 čte t. Čech tři, Němec drei, Latiník tres, Angličan three, Francouz trois, Italian tre Tak může i složenějším znakům k. př. $\sqrt[3]{}$ 18=3 ; $5\frac{2}{4}$; 12,0034 ; 5×6=30 každý národ snadno vyrozuměti, odkud to též jde, že mathematikáři rozumějí poněkud všem spisům mathematickým třebas v cizé jim řeči sepsaným. Byl-li by k. př. tím spůsobem napsán rukopis kralodvorský, netřeba by bylo překládati jej v řeči cizé, než každý Francouz a Angličan četl by znaménka jeho představová ihned vlastní svou řečí.

Takové písmo mají v skutku někteří národové, k. př. divoši amerikánští v písmu svém uzlíkovém či provázkovém (knotenschrift), jelikož tak umělé uplétati umí uzlíčky, že pošlouce provázek tak upletený nějakému kmenu příbuznému, týž kmen ihned čte na něm událost zběhlou, uzlíčky naznačenou. Takového písma honosí se i Číňané. A v skutku když císař čínský napsati dá nějaký nový úkaz neb zákon, přečítají si jej četní a různořečí kmenové rozsáhlého toho státu jeden každý ihned ve svém jazyku bez veškerého překladu.

A předce je neradno, ba nehodno, uváděti snad takový spůsob písma veskrz mezi národy vzdělané.

Výhody jeho (jako se v skutku jeví při našich notách hudebních a při počtářských cifrách) mají t. místa u takových představ toliko, jichž různost se zakládá na pouhé quantitě (kolikosti),

budiž to kolikost pouhého množství neb stupně, jakož to v skutku místa má při zvucích hudebních a při veličinách. Při n o t á c h hudebních naznačují t. linie výšku a nízkost zvuku, jako při počítání dekadickém (při soustavě desetní) místa od pravé k levé ruce stupeň násobení na jevo dávají. Jinak to však vše vypadá při představách na q u a l i t ě (jakosti, obzvláštnosti) založených, jako je k. př. představa červenosti a představa kyselosti, hloubky, tíže a p. Tu jednakaždá představa je veskrz něco jiného, než-li je druhá, ana každá má svého zvláštního znaménka zapotřebí, čím počet znamének vzroste do nesčitedlnosti, tudíž i do nepřehlednutedlnosti a složitosti nesmírné. A v skutku čítá prý národ čínský více než 40.000 znamének, jimiž se představy jen obyčejné vzdělaného světa na jevo dávají, kdežto počet znamének učených mandarínů jde do nedozirama. Šťasten bývá v Číně člověk, když do 40. roku stáří svého byl se naučil čísti a psáti. Tím spůsobem stává se písmo, na místě že by mělo býti podporou vzdělání, jen závažím škodlivým.

Přistoupilť tudíž duch lidský k poslednímu a nejdůmyslnějšímu prostředku, tvořiti si písemná znaménka, n a z n a č o v á n í m to j e d n o d u c h ý c h h l á s e k mluvy své. V m l u v ě lidské je sice nepřehlednutedlné množství vět a slov, než opakují se v každé větě a v každém slově j i s t é h l á s k y jednoduché, k. př. *a*, *i*, *u*, *n*, *r*, *l*, *p*, *t*, *k* a p. z nichž jako mosaikou slova a věty u větší celky, a větší skupení se skládají, k. př. A d a m, p a t e r, v a t e r, h o s p o d á ř. Těm jednoduchým hláskám dal člověk znaménka co možná jednoduchá a ejhle! abeceda vstoupila do světa, t. j. p í s m o h l á s k o v é (Lautschrift). Bylť to vynález a dar svrchovaný a netušíme v skutku, dadouce nyní dětem svým jednoduchou abecedu v ruku, jaké dobrodiní jim prokazujeme. Písmo hláskovité je ovšem vázano na ř e č (a nikoli jako písmo obrázkové na v ě c, a písmo představné na p ř e d s t a v u), čím též n e h o d o u se nemine, že, co jsme byli napsali, jen těm je srozumitedlné, jimž jest známa řeč naše. Než nehodu tu, která ovšem vede k r o z d r o b e n o s t i literatur, převýšují v ý h o d y jednoduchosti a spůsobilosti těch znamének nad míru samo sebou patrné.

VII.

Jakýmže spůsobem jsme duševně a tělesně činni, čítame-li neb píšeme-li.

Z různosti podstatné tří těchto druhů písma plyne zároveň, že činnost, již č í s t i a p s á t i jmenujeme, není jedna a táž při každém druhu písma.

Slovo č í ș t i či č í t a t i je co do kořene rovno slovu po-čítati s-*čítati*, *po-čet*, *č e t*-ný, č e t-a (množství), znamená tudíž sbírati

rozdrobené části v celek, jako latinské legere a německé lesen. Srovn. colligere, collectio, lectio — auf-lesen, wein-lese, blumen-lese (Miklos. rad. 107.).

Slovo psáti či pis-ati znamená původně kresliti, rýti, patříc kořenem svým snad i k slovům od „pich-ati, pch-áti,“ odvozených jako je slovo pes-trý, ps-truh (různobarevná ryba); pšenice t. j. rozdrtěná, triticum, terere (Bopp. vgl. gr. II. vyd. str. 159. 362. Miklos. rad. 62.69.); písek, rozdrtěný, srov. sand, sonde, sondern. „Pisana jaja“ v Polště či pisané vejce, „pisanky“ na Moravě jsou malovaná neb červená vajíčka velikonočná, též „kraslice“ zvaná. Srovn. kresliti, o-krasa, krása. Co nyní písménka jmenujeme, slulo v pradávných pohanských dobách měty, pa-měty (Šafař. 1846. musejn. str. 360), což by, původně bez pochyby tolik znamenajíc co řezka, na původní spůsob psaní na deskách ukazovalo, sr.: „u jednej sú desky pravodatné.“ Mětelník je v starých zákonech ruských tolik co písař, notář. Tomu svědčí nejstarší výpověď bulharského mnicha Chrabra (okolo 927. po Kr.) o písmenech slovanských: „Před tím (t. j. druhdy) neměli Slované knih, než črtami a řezami čítali a hádali, pohani jsouce.“ Tím se věru naznačuje, že aspoň u jedné části Slovanstva, již znal právě Chrabr, spůsob našeho čtení a psaní se nenacházel, což když spojujeme s výrazem našim čáro-děj co kouzedlník, nemineme se snad pravdy, že i u Čechů „čáry“ (čruty, črty) nebyly původně písménka či znaky zvukové v nynějším smyslu. U Slovanů západních píše v 11. století Thietmar, že mívali jmena bohův v chrámích „insculpta“ t. j. vyřezána, co nerozhoduje ničehož, co do hodnoty písem (slav. Runenfrage, str. 64), než svědčí předce, že to byly řezby (srovn. obraz). Slovo známé: černokněžník t. nesmí nás mýliti, jelikož bezpochyby jen středověký překlad je slova necromanticus, schwarzkünstler. Pravý slovní znak pro naše nynější písménka pobyl ze starodávna též co: buky či bukvy, vzpomínaje snad na strom buk (jako německé buch a buch-stab), odkud v ruském až podnes abeceda se jmenuje bukvar'. Snad byly desky, na něž se původně čáry vyřezávaly, desky bukové. I celé knihy jmenovávaly se buky. Srov. liber, lat. lýko a kniha. Než slušno též rozvážiti, že indoeuropský kořen bak znamená: ohýbati, srov. slov. bok, strana a něm. buch, biegen.

Budiž však tomu již jak buď (rozebírání zevrubné toho ne z jedné toliko strany záhadného předmětu, nepatří patrně sem), jisto je, že činnosti i tělesné i duševné při čtení a psaní nejsou tytéž, jest-li že pohledíme na různé druhy písma.

a) Při písmě obrázkovém záleží čtení ve vidění či pozorování obrazu, jenž nás připamatuje na původný předmět, t. j. názor obrázku připamatuje podobností na názor věci samé. Psáti pak písmo toto, je rovné malování či vyobrazování (líčení).

b) Při písmě představovém vidíme znaky představ samých, *jež nám jimi souvislostí* svou i mimo řeč na mysli tanou. Píšeme-li

takto, děláme paměti znaky podobným spůsobem, jako když si uzel někdo váže, aby pohledem jeho připamatován byl na jistou představu, již na mysli měl, uzel vázaje.

c) Při písmě hláskovitém je pochod čtení a psaní nejsložitější. Vidouce t. k. př. písménko *p* připamatujeme si zvuk *p*, přidáváme pak k tomu pomocí zpatřeného písménka *á* hlas á (pá) a taktéž konečně písménko a hlas *n* (pán). Tu činnost sbírací jmenujeme řeckým slovem slabikování (buchstabiren), jelikož soubor hlásků, jejž jedním dechem vysloviti můžeme, sylabu (syl-labé, s-bor, sou-bor) zoveme. Připamatuje-li nás, jako tu, sylaba již na představu (pán), jmenujeme ji obyčejně již slovem a dočtli jsme pak jeho. Nestává-li se to však, slabikujeme dále, až se dopídíme smysla (představy), k. př. pánvice. Sylaba může tím spůsobem někdy kořenem neb kmenem, ba někdy i celým slovem býti, nemusí však vždy tím býti, majíc sama sebou pouze vztah na vyslovení jedním dechem. Ve slově hos-po-dar je k. př. každá sylaba kořenem, až na první, jež je kmenem; ve slově pak dou-bra-va není první sylaba ni kořenem, ni kmenem, jelikož kořenem neb kmenem je doub, dub. Tu viděti i rozdíl vědeckého (na kořeny a kmeny založeného oddělování v slabyky) ode náhodilého neb pohodlného slabikování. Místy se ani neví, zdaž je sylaba nějaká vnější jen sylabou či již kořenem, jelikož v hojnosti slov nám kořenná složitost jich je neznáma k. př. kop-yto? ko-pyt-o? člov-ěk? Slabikování mělo by se ovšem díti vždy po návodu kořenův k. př. ne-bez-peč-en-ství, co však, hlavně při kořenech velmi setřelých a přeměněných na mnoze je věc skoro nemožná k. př. po-ně-va-d-ž, vš-a-k, ml-ha (m. mh-la), je-tel (m. jad-tel?), nebo aspoň věc velmi obtížná a nepraktická k. př. ne-j-se-m, k-do (m. k-to), ka-ž-dý, vž-dy (m. ves-dy).

Při psaní písmem hláskovitým je pochod činností opačný: tu nám tane předně představa na mysli, pro ni vyhledáme její slovo, rozdrobíme je, jestli že neumíme v kořeny a kmeny, aspoň v sylaby, tyto pak v jednotlivé hlásky, pro něž konečně kreslíme jich znaky t. j. písménka či buky.

Z toho ze všeho lze posouditi, co asi je vlastně tak zvané sylabičné písmo Japonců. Mívaliť zajisté Japonci druhdy jako Čínané jen písmo představové, co se během času přeneslo na písmo hláskovité, čím se naznačovaly původně kořeny znameními, až tito otřelostí svou se proměnili v nynější sylaby.

VIII.

Různé spůsoby, kterými se při psaní kladou písménka.

Nejstarší nám zachované nápisy jsouť bez veškerého pořádku *jako nahodile napsané*, ano se při nich ani nešetřilo řádků: jedno

slovo bylo výš, druhé níže ji na plochu jako pohozeno. Tím se však stalo pozdější čtení těch slov velmi obtížné, jelikož se nevědělo, v jakém pořádku a v jaké posloupnosti se mají právě čísti napsaná slova.

Pořádek řádků zaveden tudíž brzo u všech národův, jak mile t. písma hojněji zapotřebí se stalo: než pořádek ten není a nebyl jednaký. Čínané píší k. př. až podnes v sloupcích kolmo po listu běžících počínajíce na hoře v pravo po prvním nejkrajnějším v pravo položeném sloupci: je-li týž s hora dolů napsán či přečtěn, přikračují k druhému jemu v levo po boku stojícímu, až se čtenář dobere s hora dolů k poslednímu sloupci v levo, načež se list složitý obrátí. Semičtí národové, jací jsou Foeničané, Arabové, Židé, čtli (a čtou) v řádcích rovnoběžných, počínajíce však od pravé ruky píší a čtou odtud k levé, druhou řádku opět v právo začínajíce. Takový starodávný pořádek zachoval se u nás jen ještě při počítání: neboť sčítajíce, odčítajíce (odnímajíce) a násobujíce počínáme vždy při jednotkách v pravo, pokračujíce odtud k desítkám, stotkám atd. na levé straně stojícím.

Staří Řekové, již přijali alfabet svůj ode Foenikův, psávávali za starodávna též od pravé k levé, avšak brzo vešlo u nich v obyčej, druhou rovnoběžnou řádku počínati od levé k pravé, třetí však opět od pravé ruky k levé atd. Podobalo se patrně písmo takové brazdám při orání a slulo v skutku písmo orací (ackerschrift, bustrophedon).

Co přimělo as národy psáti od pravé k levé, není ještě veskrz vyjasněno. Mohlo to míti více než jednu příčinu. Předně byla za starodávna v pohanstvě u mnohých národů levá strana strana šťastná a počestná (jako až podnes u mnohých zachovalých kmenů slovanských čestný stůl v levém koutě jizby při vchodu stojí), psaním od pravé k levé ruce přibližovali se tudíž písaři straně štěstí, majíce ji na zřeteli. — Než se však na kůžích nebo na jiných látkách tekutinou barevnou (inkoustem) psávalo (písalo, malovalo), vybíjelo se na deskách kovových, nebo vyřezávalo („řezy,“ rázný, výraz, obraz) se na deskách dřevěných, pročež počínalo se snad pravou rukou hned na pravé straně, aniž se bylo co obávati, že by se písménka napsaná a neuschlá ještě rukou pokračující opět zamazávala.

Může však i býti, že právě pro pohled na levou stranu štěstí národové staří cvičívali více ruku levou, než-li pravou, pročež počínali za touže příčinou rukou levou psáti od pravé strany, za jakou příčinou my počínáme rukou pravou ode levé stránky.

Taktéž se za starodávna nerozdělovala prostorou prázdnou slova od slov, jako toho nyní spůsob máme, ponechávajíce mezi každým slovem nějakou mezeru prázdnou, ač toho důsledně nešetříme, píšíce k. př. *potom,* mezitím, dnes, m. po tom, mezi tím, dne s, a p. Starší *psávali tak nepřetržené,* jaknepřetrženěplynevřečiživéslo*vposlověnámzúst.* Tak píší až podnes ještě Indové. Tak psány

i nejstarší rukópisy české, k. př. Zelenohorský a to k. př. „usacotsueiceledinoieuodi musepasuseniruhistroiaiu mreliglauaceledinadetiusetusbosiemuiednouladu.“ Jelikož tím při čtení s nemalými obtížemi se setkávali čtenáři, přešlo později, když psaného vždy více přibývalo, tudíž i času k namáhavému čtení ubývalo, v obyčej, netoliko oddělovati slova mezerou prázdnou, než zaváděti i dělidla vět, ač na začátku jen jednoduchá a skrovná t. buď tečku (.), buď čárku (/), buď obě, z čeho se pak, pudem lidským, zabíhati vždy více v pohodlnost a složitost, celé hejno našich nynějších, na mnoze nepotřebných dělidel vylíhlo. Taktéž nestávalo původně nikde velkých a malých písmének, než jednakých toliko, a jestiť patrné, že velká písménka více zdánlivě k okrase slouží, nežli k potřebě. Rozdíl velkých a malých písmen povstal růzností nápisů na deskách veřejných a spisů na ohebnějších látkách domácích: oněm bylo t. pro větší jich vzdálenost od oka větších písmen zapotřebí, nežli těmto, jež se pohodlněji v ruce na blízku oka držívaly. Jak z výše podaného zlomku Zelenohorského rukopisu je patrné, neznáť i on ještě směsici velkých a malých písmenek. Původ míchání jich leží ve velkých písmen značnosti patrnější, nežli je značnost malých, pročež kladla se velká písménka na počátek spisu či oddělení v něm, pak i k rozeznání osobních a místních jmen ode slov obyčejných, ba vešlo při rukopisech středověkých do zvyku, větší písménka a významnější slova barvami okrašlovati, by tím značnější se stala. Toť opět vedlo jednak k tomu, celé malby (miniatury, drobnomalby) a arabesky uváděti v rukopisy, jinak ale barevně počárkovati téměř každé druhé a třetí slovo a to hlavně barvou červenou, co se proto rubrikovati (ruber, červený) jmenovalo. Jelikož se rubrikováním oddělovalo okrášlené ode pouze černého písma, znamenala pak rubrika každé oddělení vůbec, tudíž i nápis, ba rod (genus). Odtud pošel i rozdíl mezi písařem (scriptor) rukopisu a mezi rubrikatorem či illuminatorem (barvířem), od něhož se opět rozeznával malíř pravých miniatur, co umělec.

Co do plochy, na které se psávalo, bývala ta v prvopočátku jen jedna, dle potřeby buď větší, buď menší. Co do takových ploch neohebných (kamených, kovových, neb dřevěných) zachoval se až podnes výraz: desky (v Zelenohorském rukopisu: „desky pravdodatné“), v živobytí praktickém „desky zemské,“ Landtafel, ve smyslu gruntovní knihy (Grundbücher). Co do desk ohebných bylo zvykem starodávným svinouti je v jeden svitec, o čem až podnes svědčí jmeno volumen (volvere, vinouti). Nedala-li se však látka svinouti, jako když se psávalo na listech připravených z byliny papyrusu, nebo na podobných jí listech k. př. palmových, ovšem že k tomu účelu též zvláště připravených, svazovaly se patřící obsahem k sobě listy v jeden celek, byvše jeden na druhý kladeny. Toho *svědkem* jsou až po dnes slova: listy, blätter, *(folia v knihách)*, list (psaní), listina (urkunde), svazek (band,

tomus). Skládání celých archů na dvě části (fol. neb 2°), neb čtyry (4°), osm (8°), dvanáct (12°), šestnáct (16°), dva a třidcet (32°), nebývalo původně ve zvyku, již za tou jednoduchou příčinou, že nebylo vůbec archů takových ohebných ni z papíru vlněného, ni lněného, jako je teď máme. Psávalo se t. za starodávna hlavně na blankách zvířecích, na pergameně, jehož jednotlivé částky opět na sebe kladené se svazovaly v jeden svazek, a to podle jich původné velikosti do čtverhranu střížené. Dělaly-li se však předce z většího formatu pergamenového menší formaty či složky (skladky), tož vkládaly se dvoj neb více-násobně do sebe, odkud povstávaly quaterny, sexterny (čtveřiny, šestiny) a p.; čehož se pak nápodobňovávalo i tehdaž, když vešel papír v obyčej. Týž význam, skládati t. pergamen v menší složky, vězí prý v původném smyslu slova kniga, kniha, jako i slova: buch. Toť odvozují t. někteří, jak dotčeno již, nikoli ode kořene buch, buk, než ode kořene slova biegen, bug, bogen, gebogen, jako český arch pošlo z latinského arcus (arcuari, svíjeti se, skřiviti se). Je-li tomu tak, byly by snad i „buky" tolik co skládané čáry, srovn. slovo bok co strana. Onoť, t. slovo kn-iha, pošlo prý též z kořene sanskritského kn, zahýbati, tak že by slovo kniha původně znamenalo složku. Než kořen kn může též totožným býti s kořenem kon (zá-kon, končitý, gespitzt), řezati, na-čín-ati, a se míti co kmen k jednoduchému kořenu ku, ku-ti, kovati srov. kan-ec, konati, kutiti, kuna, zvíře ryjící, kutící, díry podzemné kopající. V staroslovanském znamenají „knigy," knihy, též pisménka, buch-staben (srovn. stab s českým: kon-ár, větev) a rovněž, jak německé buch se vztahuje na buche, buk (sr. buk-y, bukvy) a latinské liber, řecké *βίβλος* či *βύβλος* předně na lýko (lýčí blánu) stromů, pak na knihu: může se snad i slovanské „kniha" vztahovati na řezané desky, a „knigy, knihy," pisménka na čruty a čárky. Kněz (kniazь) byl by pak tolik co rytec (srovn. černo-knižník) a kníže, kuning, snad tolik co bitec (bitva, vojna, voje-voda): rovným právem, jako král, karolus, znamená vítěze či doslovně toho, jenž ubil, káral (kořen kar). Latinské litera odvozuje se však od „lita" (lino, litum), mazaná, malovaná (podoba, figura).

IX.

Hlavní doby dějinstva abeced českých.

Nižádný národ nevyvinul všech mluvidlům lidským vůbec možných hlásků, poněvadž každý národ, jsa druhem toliko člověčenstva, též jazykem svým jen druh hlasenstva vyvinouti s to je. Každý jazyk má tudíž co takový soudruh dílem společné či všeobecné, *dílem však obzvláštní* své hlásky. Z toho jde, že každému národu *je nutno, aspoň poměrně* pro sebe ustrojenou míti abecedu. Toho

potřebu cítil biskup Ulfilas, když okolo r. 370. na blízku byzantinského císařství svým Gothům upravil řecko-germanskou abecedu (Zacher, d. Goth. Alphabet und d. Runenalphabet. Leipzig 1855). Toho potřebu cítil i Konstantin-Kyril, když uprostřed 9. století upravoval Slovanům „slověniskaju azbuku,“ ale svět římsko-germanský necítil tak jemně, vtíraje Čechům bez ústrojnosti abecedu latinskou. Zdaž před azbukou Kyrilskou Slované již vůbec a Češi zvlášť mívali abecedu nějakou, je, jak dotčeno, věc posud záhadná. Že měli měty a črty, je sice jisto, nejisto však, zdaž to byly znaky hláskovité či obrázkovité. Co se mne týče, tvrdím až podnes, že měty (runy) byly jen znaky obrázkovité (Zur slav. runenfrage. Wien 1856). První hláskovitá azbuka Čechů byla, dle mého zdání, azbuka hlaholská Kyrilem v Slovany v nově aspoň uvedená (srovn. Miklosiće: „glagolisch“ v encyclop. Ersch u. Gruber; Hattaly: Glagolice, v naučném slovníku, pak Hilferdinga: listy o působení Kyrila a Methoda, z ruštiny přeložil Jezbera, v Praze 1864). Hlavní toho domácí důkaz jsou starodávné zlomky hlaholské v Praze r. 1855. objevené (Höfler-Šafařík: glagolitische Fragm. Prag. 1857.). — Zasahujíť stářím svým až do let 862—950, tudíž skoro do věku Kyrilo-Methodějského, jakož i bohoslužbou starořeckou se vyznamenávají. Podoby písmen jich jsou též takové, že z nich pozdější kulatá bulharská a hranatá chorvátská hlaholice odvoditi se dá; řeč však v nich je staroslovanská, jak jí mluvili svatí Kyril a Method, avšak propletena již dosti hojnými výrazy nářečí česko-slovenského, co právě je důkazem, že v nich máme přechod vyučovací řeči Slovanských apoštolů do pozdější církevní řeči české. I po pádu velkomoravské říše a vyhoštění prvoučitelův Slovanských z Moravy, již se u Slovanů v Polště, v Uhřích a v Bulharsku ukrývali, pobyla v Čechách k. př. při klášteře Sázavském bohoslužba hlaholská, až pak ji, ovšem již veskrz v podobě římské církve, r. 1347 císař Karel IV. v Praze vzkřísil a v nově zvelebil. Osudy hlaholice v Polště a v Pannonii nejsou ještě dosti vyjasněné. U Jihoslovanů však rozstoupila se dílem pro blízkost k sídelním městům: Cařihradu a Římu, dílem pro dozrání různic mezi naukou a liturgií východní a západní brzo po úpadku Velko-moravské říše glagolice na dva druhy, z nichž jeden se reformoval na řecko-slovanský alfabet, či nyní tak zvanou kyrilici, druhý však, hlaholského písma se drže, Římu věrným pobyl. Než i po pořečtění hlaholice a proměně její v kyrilici pobyla vzájemnost mezi Slovany slovanskou liturgii pěstujícími, jelikož, co do Čech, vídáme pronásledované pro tuto liturgii Čechy ukrývati se hlavně v Uhrách po čas bouřky, jako též známé v Čechách psané i hlaholsky i kyrilsky rukopisy, jako je k. př. slavný text du sacre. — Tak zvaná „bukvice“ je však jen změna částečná azbuky kyrilské, prý, mezi *sjednocenými* Řeky, hlavně v Bosnii, za tou příčinou zavedené, aby římsko-katolické knihy již zevnitř se rozezn

valy ode kněh pravoslavných Řekův. Než celé toto dějinstvo hlaholice a kyrilice není ještě do podrobna proskoumáno, čekajíc, bohužel, na svého Šafaříka! Jisto toliko, že slovanská bohoslužba po pokřestění Čechů římsko-germanským spůsobem v Čechách vždy více chřadla, až jí pak neblahé hádky a války Husitův v 15. století veskrz konec učinily.

Pokřestěním římsko-germanským vešlo písmo latinské bez všeliké úpravnosti do Čech. Již o sv. Václavovi († 935) se vypravuje, že (a to před r. 928) vyučen byl od popa „po slědu popovu," po navedení popa? po spůsobu popském? „knigam slovenskim" t. j. jak se domnívám, hlaholským, a to působením matky své Ludmily, pak ale v Budči působením otce svého i literám latinským. Nevíme, kdy se počaly bohoslužebné knihy slovanské psáti latinkou, jelikož nejstarší toho spůsobu zlomek, evangelium t. sv. Jana jen domněnkou se klade do doby sv. Václava (Šafařík und Palacký, älteste Denkm. 1840. str. 107). Působení však liturgie Kyrilo-Methodské trvalo však déle, než působení azbuky hlaholské, poněvadž i v spisech latinsky psaných, jako je právě evangelium sv. Jana, staroslovanština promíchána je s nářečím československým, jako ve zlomcích hlaholských, tak že domnívati se můžeme, že v Čechách hlaholské památky tím spůsobem se přepisovaly do latinky, jako v Bulharsku a v Rusích do pořečtěné kyrilice. Zdaž se spisy české světského obsahu kdysi psaly hlaholicí a kdy se počaly psáti latinkou, neví se též. Jisto toliko, že pro neupravenou abecedu římskou pravopis českých slov a jmen byl nad míru nemotorným (srovn. Regesta Bohemiæ et Moraviæ. Opera C. J. Erben. Pragæ 1854. Jungm. lit. 1846. str. 14, 25. Hattala, mluvn. 1857. str. 110, 111. § 87. Šembera, liter. 1858. str. 123, 156.). Při vší té nemotornosti, jež se zdá býti zároveň nepravidelností svrchovanou, možná předce rozeznávati v pravopisu staročeském trojí dobu: 1. uvádění pouhé abecedy latinské v pravopis český, jak se zračí k. př. v evangel. sv. Jana, v Libušině soudu; 2. uvádění latinsko-německé abecedy, jež zná již i německé pismenko *w*. Tato doba dvojí se opět: v jedné použito *w* co vanuté toliko, v druhé době však co *vu* neb *uu*, na spůsob staroněmecké výslovnosti téhože pismének co *vu* neb *hu* (srovn. star. něm. huër, hwër, nynější wer, pak pismének w anglické vyslovování). První dobou je psán kralodvorský rukopis, druhou dobou nejstarší zlomek Dalimila, k. př. asw = a svu; wumirthi = v úmrtí; hlaw krwaw = hlavu krvavu (srovn. musejník 1861. str. 117.). Že se vlivem latinským a německým i množství latinismů a germanismů co do slovníka a mluvnice v českou řeč vedralo, patrné je samo sebou, k. př. č. kabat, st. něm. ka-wâti, gewand, zbav ny od zlého, libera nos a malo; ot ščedreho Boleslava, de munifico Boleslao narratio. 3. Avšak i při poklesku dvou těchto dob pravopisu a slohu českého připravovala se třetí doba vzkříšení zvláštnosti

č e s k é h o pravopisu a slohu. Nesmíme t. zapomenouti, že v nejstarších dobách nebyly Čechy obydleny kmenem jediným toliko, než kmeny nejrůznějšími, že tudíž v Čechách též nepanovala jedna toliko řeč, než více různořečí. Nebyly se sice tehdáž různořeči slovanské tak rozcházely, jako se rozcházejí nyní, než stávalo předce zajisté značných mluvnických rozdílův již tehdáž v Čechách, jako jich nyní ještě nalezáme na Slovensku. Může tedy i býti, že doby, jež my v dějinstvě řeči a pravopisu českého rozeznáváme, netoliko časem, než i prostorou, tudíž netoliko chronologicky, než i geograficky a ethnograficky se různily t. j. že k. př. vliv staroslovanštiny na jednom místě a při jednom kmeně hlavně mohl účinkovati, kdežto na jiném místě a při jiném kmeně již panovala latinka, na třetím pak němčina, jak to v skutku dějinstvo naznačuje křestěním knížete Bořivoje na Velehradě, a křestěním několika vladyk českých v Řezně. Když se pak postupem času moc kmene středního t. j. kmene č e s k é h o v užším smyslu poznenáhla vynášela nad kmeny ostatní, jak to V. V. T o m e k v pojednání svém výborně naznačil, musila ústrojností knížecí moci ve středu země a ze středu země též poznenáhla se vyvinovati teprva č e s k á ř e č v užším smyslu. Právě pro rozdrobnělost kmenů a nářečí v Čechách mohla z počátku panovati nade všemi s t a r o s l o v a n š t i n a a pak l a t i n a: než když se č e š t i n a v užším smyslu ústrojně počala vyvinovati, bránila se pak sama, aby ni v slohu, ni v pravopisu nepozbyla své ústrojnosti, ač se veskrz ovšem nemohla ubrániti vlivu veškerému. Tak poukázal zvěčnělý Š a f a ř í k netoliko na zvláštní g l a g o l i s m y v překladech svatých písem i co do grammatiky i co do slohu, než i na l a t i n i s m y a jiné nemotornosti v překládání. Z hlaholice, jež měla zvláštní písmeno *g* (ge, giu, než i djerv zvané), co se vyslovovalo jako měkké ď, dj, pochází bezpochyby vyslovování až podnes u nás panující k. př. anděl, evandělium, m. angel, evangelium; z latiny středověké však vyslovování veškerého *g* co *j*, odkuď pošel pravopis starší, k. př. gegj m. její, jenž však není pravopis nejstarší. Zvláštnosti češtiny, ovšem pod vlivem naznačeným cizích živlův spůsobené, jsou na př. sklesnutí souhlasné hrdelnice *g* ve vanutou *h*; zaměnění nosovek ą, ę čistými téměř samohláskami; za to však hojné povýšení polosamohlásek ъ a ь na samohlásky *o* a *e* (i); vyvíjení jotovaného či změkčeného *rj* v břískavé rs, rz, ř; převaha samohlásek *i* a *e*, hlavně pak poslední, nad ostatními samohláskami, co se nejeví sklesnutím toliko přímým k. př. turem m. turom, řečesta m. rekosta, než i přehojným zpětným a postupným přehlasováním k. př. světě Vyšegradě; na pokon ovládnutím podružnými hláskami nad základními či prvotními vůbec. Než právě proto, že se tyto a jiné obzvláštnosti v řeči vyvinovaly, bylo nutno, aby se i v pravopisu jevily. Počátky učiněny jsou co do reformy abecedy právě v *době*, *když* Č e c h i s m u s na vysokých školách Pražských *za dob H u s o v ý ch* zvítězil i nad Latiníky i nad Němci, v době to

povýšení češtiny takového, že měla panovati ne toliko v Polště, než snad i nad ostatními Slovany, kdyby nebyly následovaly nešťastné vojny Husitské!

Kdo vlastně tu reformu abecedy před se vzal, neví se s jistotou, připisujeť se Husovi samému (Jungm. lit. str. 53. Čelakovský, čtení 1853. str. 50. Hattala, sr. ml. 1859. str. XIII. Šembera, dějiny 1861. str. 24. Květ, ml. str. 5.), jisto, že v rukopisech Husových a přívrženců jeho se nejvíce jevila. Mělať reforma ta patrně abecedu hlaholskou na zřeteli, chtíc jako ona každému písménku dáti jméno (a, bude, celé, čeledi, dáno atd.), pak diakritickými či rozeznatedlnými znaky (tečkami) příbuzné sobě hlásky naznačovati k. př. c, č, s, š, r, ř. m. cz, fs, rz a p. Ze středověké latiny podržela však *g* = *j*, z němčiny *w* = *v*. Za dob Husových byly však půvabné formy kulaté latinky (antikvy) dávno již přešly v hranaté zlomeniny mnišské, v tak zvanou frakturu, kterou celá tehdejší západní Europa, nevyjímajíc ani Italiany ani Španěly, psávala, tudíž i Čechie. Vyvinul se však dvojí druh její: hrubší a starší, švabach zvaný, pak útlejší a mladší fraktura v užším smyslu řečená.

Ale i jinak rozcházely se tyto zlomeniny na dvojí spůsob: jedním se psávalo úpravněji, druhým zběžněji. První spůsob kladl písménka nespojená jedno mimo druhé, druhý však spůsob spojoval je píše nepřetrženě, jímž se vyvinula tak zvaná kurrentka či písmo běžné. Než již před 15. stoletím počal po Europě vládnouti učencům duch renaissanční, libuje si u vzkříšení spůsobů pohansko-římských i v krásném umění i v literatuře. Tím, a to hlavně příkladem Italianů, stala se opět antiqua (t. j. stará, kulatá latina) oblíbenější v písmě. Než reforma tato zvítězila jen ponenáhlu a trvalo to více než století, až i v tisku i v psaní opustili Italiani, Španělové, Francouzi, ba i Angličané středověké zlomeniny písemné, navrácejíce se k původnější a kulatější latince zpět. Jediné Němci drželi se a drží se ještě fraktury, jichžto závažím obtížení Čechové teprva v novějších dobách v náruč se vrhli latince, kdežto Poláci již století dříve ji si byli oblíbili. U Čechů přeje kněžstvo římsko-katolické více antikvě nežli kněžstvo evangelické, co se týká t. spisů populárních: co však do spisů vědeckých, tu panuje sjednocení obou v latince. Podotknouti však sluší se, že Moravan Ben. Optat a Čech Petr Gzel již na začátku 16. století uváděli latinku v grammatiku svou; jakož i bratří česko-moravští pravopis Husův značně zdokonalili. Němci jsou však z větší části aspoň až posud tak slepě oddáni frakturce, že ji v zaslepenosti své i písmo německé zovou, kdežto chudinka předce nic jiného není, než pokroucená mnichy latinka, co tím u Němcův podivněji dopadává, že hlavně *protestantští* Němci se jí, ač je to abeceda mnišská, urputně *drží, kdežto předce jinými* dary mnichů tak rádi pohrdují.

Poznamenání. Co přídavek k nadřečenému dodáváme tu ještě, že i kyrylicu reforma jakási zachvátila a to hlavně u Rusů (a Srbů). Násilný reformátor ruský, cár Petr Veliký domníval se t. vzkusně uhladiti kyrilici tím, že ji přispůsobil latinským inicialkám t. j. velkým písmenům latinským a to tím výsledkem, že nyní u Rusů kyrilice jen vládne spisům církevním, kdežto ve školách, jak v živobytí pospolném se užívá písma graždaňského t. j. měšťanského, co však, ač útlejší je kyrilice, předce je méně rázné, méně tudíž i čitedlné, než ona. Podobnou ač menší reformu zavedli v novějších dobách i Srbové či zvláštně zvěčnělý St. V. Karadžić, s tím však rozdílem, že nová Srbština o mnoho čitedlnější je písma graždaňského. To však mají všechny spůsoby slovanského písma pospolné, že zavrhnuvše rozdíl nemotorný velkých a malých písmen, stejným písmem všechny druhy slov píší, upotřebujíce velká písménka jen co okrasy na začátku vět nových, kdežto Němci, ač prosluli nemálo v glottice či v linguistice, ještě šlechty a luzy i mezi slovy uznávají, šlechtu domnělou slovní t. podstatná jména píšíce na vyznamenání velikým písmenem!

Že tato značná různost po Europě panujícího písma jen ku škodě je vzájemnosti vzdělání a literatur europských národů, jestiť na bílém dni. Doufati je ovšem, že i Němci časem svým, jak právě počínají ve spisech vědeckých, opustí svou nemotornou frakturu veskrz, čím by pak v západní Europě panovala latinka, ve východní však kyrilice a odchýlky od ní nepotřebné. Hlaholština živoří již bohužel jen v pokoutí Chorvatska a Dalmatska. Jelikož kyrilica, ač je písmo hlavně řecko-slovanské, užívána je téměř výhradně ode národů slovanských, bylo by ovšem v tom ohledu velmi záhodno, aby veškeré Slovanstvo k. př. Češi i Poláci, se jí drželi. Povstala by pak značná vzájemnost literatury srbské, ruské, polské a české, časem i mezi neučenými, čím by též literatura aspoň vědecká Čechů (Moravanů), Poláků a Rusů mohla se státi jednou literaturou sjednocenou. Než přání si tohoto a očekávání je, co do praktického života, pouhé pium desiderium. Jak se t. věci nyní mají, neopustí Rus nikdy více, k. př. ku prospěchu Rusínům, svého ulízaného graždaňského písma a Polák zprznil by a zradil by dle domnění svého vlasteneckého otčinu svou, měl-li by uváděti v literaturu vlasteneckou buď kyrilici kacířskou, buď graždaňské písmo Moskálův. U nás Čechů nevymřel bohužel ještě veskrz nedužívý švabach a latinka sličná má ještě vždy co bojovati o právo své výhradné: co by to tedy stálo za marného namahání se, kdyby opět latinka, a dejmež tomu, jen ve vědeckém oboru, měla ustoupiti buď kyrilici, která však v literatuře občanské u Rusů nepanuje, buď písmu graždaňskému. I národ učený hájí si svých zvyků, někdy též i zvyků v malichernostech založených, jako u nás někteří učení páni nechtí i v češtině upustiti od půvabného německého *W*! Polák neopustí tak snadno a brzo svou, ač namnoze co do etymologie chybnou orthografii, co by as jej mohlo přinutiti, obléci svou bohatou literaturu v uniformu ruskou? K takovým *změnám zapotřebí* by bylo převratů hrozných a světo-*dějinných.*

Než podotknouti je slušno, že předce již učiněn dávno krok ještě větší, než by byla obměna latinky v kyrilici, krok t. učiněn vynajíti písmo všeobecné, pasigrafii všem národům společnou a vhodnou, kteréž se byl již slovútný Leibnitz druhdy domyslil. I nejnovější jazykozpytcové, znajíce se dobře ve všeobecném i fysiologickém i mluvnickém zvukosloví, pokoušeli se o takové všeobecné písmo, a to hlavně vedeni zásadami, jakých se drželi spravovatelé českého pravopisu: Hus, Bratří, Dobrovský. Než pasigrafie, jež by mezi literaturou budoucí a literaturou minulou mezeru nenahraditedlnou působila, není v život ještě uvedena. Nezbývá tudíž ničehož v nynějším stavu písemnictva, než přiučovati se pilně cizím nám písmům a orthografiím národův těch, jichž literatury seznati hodláme. V tom ohledu, t. j. co se vzájemnosti literární dotýká, je pro národ česko-slovanský snaha tak zvaná panslavistická téměř nutností neodolatelnou.

X.

Sloh slepý a sloh uvědomělý.

Než vraťmež se opět od písma, vnějšího to toliko šatstva mluvy, k řeči samé zpět, bychom ji v životě jejím t. j. v slohu lépe mohli v zevrubnosti seznati.

Pravili jsme již výše, že v mysli lidské nikdy nenajdeme oddělených od sebe jako na ostrově jednotlivých představ, než vždy jen celých skupenin myšlénkových; nebo aby to jinými ještě slovy bylo vyrčeno, nemyslíme nikdy po různu toliko představ samostatných, než myslíme vždy jen představy v poměrech. Příčina toho je jednak ústrojnost nervů vůbec a nervů mozkových zvlášť, jinak ústrojnost a spojitost všeho předmětenstva celého všehomíra. K předmětům po kusu rozrůzněným a k látkám jednoduchým, k pouhým to qualitám či jakostem, jako jsou kyslík, vodík, uhlík, dusík a p. probíráme se jen pitvou a lučbou, a to na mnoze velmi úsilnou, ana příroda si libuje jen v složeninách poměrných, jež umělc, ba úsilně rozkládati musíme, jedná-li se nám o to, přijíti nějakým jednoduchostem na stopu. Ještě ústrojnější, ještě složenější, než složeniny přírodní, jsou však nervy naše: cítíme-li tudíž neb pozorujeme-li či myslíme-li cokoli, cítíme, pozorujeme a myslíme to celým mozkem, t. j. myslíme celou soustavou nervovou či v složenině nějaké a v souvislosti značné s jiným.

Jestiť to úlohou duševědy či psychologie rozebírati, jak se v pochodu tělesného (mozkového) a duševného vývinu v ústrojí lidském zjevy či fænomeny co stavy a rozpoložení mysli naší objevují — úlohou pak je to logiky či myslovědy, aby se zjevy tyto *rozkládaly* ve všeobecné a pravidelné jich doby, čímž si formální *jakousi jednoduchost* a pravidelnou či všeobecnou poměrnost nej-

hlavnějších pravidel sjednáváme, podlé nichž takořka co vzorů si představuje a myslí duše lidská. Neboť jako v přírodě rody se pravidelně rozkládají v druhy a tyto v jednotlivé jich životné doby: taktéž se rozkládá rod, duše lidská zván, pravidelně v myslích jednotlivých lidí a jich časodobných vývinů. Avšak tímže spůsobem je cit, názor, pojem vůbec vždy jen abstraktnost a jednotlivé veskrz a veskrz srostité zjevy toliko působí skutečnost pravou. Úlohou konečně filosofie má to býti z dobytých logikou všeobecných vzorů myšlének a zjevů duševních vystavěti soustavu všech pomyslů, kterými by člověk vzdělaný hleděti mohl na ústrojnost i světa i živobytí svého vlastního. — Každý člověk je tudíž nutným spůsobem a mimovolně i dušezpytcem i myslozpytcem, ba i filosofem, ovšem že na jistém jen stupni a nejasném mnohdy i sobě stanovisku. Neboť jaký by to byl člověk, jenž by ani sebe nerozeznával ode jiných, a jiné lidi ode přírody, jsa předce v nejužších s nimi poměrech: rozeznávání však „já“ svého od „ty“ a „on“ a „ono,“ je již filosofie, ač neuvědomělá.

Podobným řádem má každý člověk, když mluví, jistý svůj spůsob a stupeň slohu, neboť nemůže jinak, než svou zvláštní spůsobilostí skládati a rozkládati i myšlénky své i slova svá, ba právě je týž sloh jednotlivců skutečnou řečí toliko: ana mluva vůbec ničím není skutečným, než pouhou abstraktností. Mluvení skutečné či sloh jednotlivců srostitý či řeč jeho může se však díti dvojím spůsobem: buď s uvědoměním toho jasným, co právě řečí vykládáme, buď bez uvědomění toho jasného. Mnohý je k. př. výborný vypravovatel nebo řečník, aniž si byl jasně povědom, že dobře vypravoval a řečnil a proč. Příroda jej prý sama k tomu vedla, jak říkáváme. Jiný však ví dobře, co je a co má býti řeč (oratio, sermo, rede), jak se rozeznává od pouhého mluvení, z jakých částí se má skládati a jakými prostředky i tělesnými (tvářením, výřečností) i duševnými (obraty myšlénkovými) má působiti řečník na posluchače své, nic méně však řeční předce špatně v kterékoli příležitosti mu dané. Tak se naučiti může člověk též výborně všem pravidlům básnění, pobývaje předce jen básníkem mizerným.

Uzavírati však ze všeho toho a tomu podobného, že by známost pravidel, že by uvědomění jich jasné k ničemu nevedlo a holé bylo jen ukojení zvědavosti, bylo by předce jen zpozdilostí. Chceš-li t. vůbec býti člověkem a nikoli pouhým zvířetem, nezbývá ti ničehož, než uvědomění všeho toho, co činíš, ku kterému tě vodí již poněkud příroda sama, nutíc tebe, co možná tříbiti vše a na nejvyšší, co ti možná, stupeň vývinu přiváděti. Rostlina, zvíře nepotřebuje ovšem pravidel nižádných, jsouc neuvědomým otrokem uvnitř sebe působících pravidel a to nutností nevyhnutedlnou. Právě jen vědou osvobozuje se člověk tou měrou ode otrocké těch a podobných *jim pravidel* nutnosti, že je seznává co pravidelnost svou,

se tudíž co do slohu svého dozvídá, že voděn bývá vlastními svými zákony, a ničím cizím.

To má tedy platnost svou i co do slohozpytu. I nejvýbornější slohozpyt nemůže ovšem ručiti za to, že vyvede z učně svého výborného stylistu, než ručiti může předce, a chce též toliko, za to, že ve mnohém mu bude nápomocným, že ho zachová před mnohým pokleskem a konečně a hlavně, že mu osvojí sloh svůj vlastní.

Osvojování toto pravidel slohových musí však bíti na dvě stránky: na mluvu jednak, na mysl jinak; jelikož sloh je právě spojování jistých skupenin myšlének s jistými skupeninami slov a vět.

Máť tudíž slohozpyt též dvojí a to hlavní stránky: jednu mluvozpytnou, druhou dušezpytnou a logickou. Jednu nelze však veskrz odděliti ode druhé, a to snad tak, že by jedna část slohozpytu byla pouze mluvnická, druhá pak duševědná a logická: neboť v slohu je ústavně spojená mluva s myšlénkou. Není ovšem v slohu vždy rovnou měrou myšlénka spojená s mluvou, někdy t. naznačujeme skoro myšlénky jen slovy, jako to pravidlem bývalo, když se kořeny svými řeči lidské tvořily a jak to pravidlem posud bývá, když děti nebo nezběhlí v mluvení cosi vypravují, kdežto jindy myšlénky zevrubněji ústrojnými slovy vyjádřujeme, ba uměle řečí svou provádíme k. př. v popisu básnickém.

Tak počne i slohozpyt stránkou, v které převládá mluvozpyt, až se tím samým přiblíží k stránce druhé, v které panuje myšlénka nad slovem.

A. Stylistika co do mluvozpytu.

XI.

Slovo pouhé a věta.

Jestiť to hlavně jen trojí způsob, kterým člověk může myslí svou se dívati vůbec na obsah toho, co právě myslí, ač myslí svou vždy hledí na nesmírnost bezkonečnou všech těch růzností, již jmenuje světem či všímmírem. Rozeznává t. člověk předně vlastnosti, pak činnosti, konečně poměry obou. Nechci tím však říci snad tolik, že by člověk v mládí svém či v nevzdělanosti své rozeznával pouhé vlastnosti, pak činnosti a napokon teprva poměry jich, ač i v tom poměrná pravda vězí: než právě toto, že člověk dojmy své a pomysly jimi dobyté tímto trojím způsobem rozeznati může v trojí hlavní třídy svých věcných pojmův. Ostatně pamatuji si dobře, že právě ve světě skutečném ničehož nestává veskrz od druhého a jiného odděleného a jako na ostrově jsoucího. Podobá se t. toto trojí pojímání myslí poněkud dívání se obyčejnému okem na svět obecný. Dívám-li se k. př. s vrchu nějakého na svět, nevidím žádných samostatných předmětů, než velikánské skupeniny jich, dívám-li se však okénkem úzkým jen ven, oddělil jsem si, aspoň pro mne a na čas, jedno těleso k. př. skaliny od druhého, vida takto jen část či výkrojek celého. Taková okénka duševná jsou právě dotčené všeobecné tři představy či kategorie: *a)* vlastnost, *b)* činnost a *c)* poměr. Pozoruju-li či myslím-li k. př. západ slunce, mohu rozeznati při něm červenost obláčků (červánky) co jednu vlastnost názoru svého, zapadání samo slunce co činnost a konečně poměr, že se slunko ukrývá za hory, a že se tma večerní rozprostírá po světě. Slova, tichou vlastnost jakousi naznačující, stojí naproti slovům, pohyblivou činnost jakousi projevujícím, a to významem svým, nebo představa pouhého znaku k. př. červenosti jde co taká jen na trvalost či stálost té vlastnosti, kdežto význam slov činnosti je vždy nějaká měna.

Vlastnost jedna nebývá však nikdy bez vlastností jiných jako osamělá, nýbrž stává vždy jen skupenin vlastností, červenost červánek *je k. př.. zároveň* spojená s průhledností, s rozprostřenost

jich po západním nebi a s vlastností jich, býti na obláčkách zjevena. Nejstálejší takovou v skupenině vlastnost jmenujeme pak věc či podstatu (substantia) a vlastnosti druhé, jež spojujeme s ní v jednu skupeninu, slují nám její přívlastky (attributa), nebo přídatky a přídavky (accidentia). Tázal-li by se k. př. někdo, co jsou vlastně červánky, mělo by se mu odpověděti celou skutečnou skupeninou vlastností jich, než odpovídává se ihned, že jsou to obláčka prozářená červeně a rozšířená po nebi. Táže-li se někdo, co je jablko, mělo by se opět a vlastně odpověděti celou skupeninou názorné kulatosti, červenosti, tvrdosti, hladkosti, chutnosti a p. a však mysl lidská vyhledá si z té skupeniny vlastnost tvrdosti a kulatosti co podstatu jablka přidadouc pak v náhledu, tudíž i ve slohu svém ostatní známé vlastnosti, nesouvisící obsahem snad vnitřním mezi sebou, co pouhou řadu vedlebylostí, jako by to byly pouhé přídavky této věcné podstaty.

Toť se děje u každého a vždy podlé nutných zákonů duševných, poněvadž věci a vlastnosti jich nejsou pro nás jinak, než co vývoj duševných zjevů ve světě. Touže nutností tvořily se pomocí spojení zvláštních přípon, samostatnost neb odvislost naznačujících, s kořeny všeobecnými dva druhy slov: podstatná (substantiva) a přídavná (adjectiva) jména. V jich poměru zakládá se již nauka syntaktická o nutné shodě přídavných jmen s podstatnými co do rodu, čísla a p. Neb podstatné jméno je dle původní své zálohy též jenom znak vlastnosti nějaké, jako to jsou jména přídavná a rozdíl obou leží jen v myšlénce o samostatnosti neb odvislosti. Protož byla za starodávna přídavná jména též jen spůsobem podstatných zakončená a jim tudíž velmi podobná. Než i teď jeví se jich slohová příbuznost tím, že každá vlastnost ihned se mění v podstatu, jak mile ji myšlénkou samostatnosti obdarujeme k. př. červená obláčka v červenost oblaku, či červánky — rozšířená obláčka v rozšířenost neb prostoru — průhledná obláčka v průhlednost neb průzor. Statné jméno může se tudíž obměnou svých před- a přípon ve slohu proměniti v přídavné a každé přídavné touže měrou ve statné jméno t. j. rozdíl jich slohový leží jen, jak dotčeno, v mysli, kteráž túž vlastnost buď co podstatu, buď co přídavek podstaty, nebo jinými slovy řečeno: buď co jádro skupeniny vlastností, buď co přívěsky tohoto jádra myslí a považuje. Pročež proměňuje se však i naopak též každá vlastnost co přídavek opět ihned v podstatu, jak mile ji samou pro sebe myslíme k. př. červené, kulaté, chutné jablko — červeň — kulatost — chuť jablková; modré nebe, nebeská modřeň; ostré, ostří; líný, lenoch; Pražský, Pražan; moudrý, mudrc; psané, psaní; daný, daň; živý, život a p. Byly-li by nám původní významy statných jmen co do jich složenin slovních a kořenných, jakož i co do předpon a přípon veskrz známy, zjevila by se nám mnohá podstatná jména co do původu svého jen co jména

pouhou vlastnost nějakou naznačující, k. př. ruda, růže, rez znamenají původně něco červeného (kořen rud); netopýr či notopýr je tolik co noční létadlo; medvěd či medjed tolik co med jídající; luna tolik co jasná, světlá; žena tolik co rodící a p. Jelikož se však u většiny jmen statných původní jich význam před námi kryje, zdají se nám nyní býti tato slova jako pouze nahodilé jen znaky bez jasného významu či pojmu jistých skupenin skutečných vlastností k. př. hruška, ořech, dub, lípa a p. Než shledáme níže ještě jiný statných jmen původ. Z příbuznosti podstatných a přídavných jmen plyne i zastupování přídavných podstatnými slovy k. př. v tak zvané apposicí či přisazení: kníže Přemysl, dítko sirotek, město Praha. Přechod do pravých přídavných působí formy jako: stolec Přemyslův, sirotčina slze, město Pražské. Přechod působí i rozdíl zakončených a nezakončených přídavných jmen: nezakončená jsou blíže podstatným, nežli zakončená, k. př. on je mlad (mládenec), mladý pán; modrá ryba, ryba na modro.

Slova pak činnost t. j. měnu nějakou vlastností v skupenině spozorovaných naznačující jsou časoslova či slovesa (verba), jako k. př. běhati, lámati, křičeti, svítiti a p. Než i tu závisí vše na původném představování či pojímání: neboť mnoho, co se pralidu nezdálo býti činné, je předce činné, ač pojato bylo co vlastnost toliko, k. př. oheň, let, život, mysl, sen (spáti) a p. Avšak i jednotlivou činnost samu může člověk myslí svou odděliti od jiných jednotlivých činností a pak ji celou bráti na zdání co jednu věc či vlastně v podobě věcné, v podobě stálé, tudíž ji i slovem podstatným neb přídavným naznačiti k. př. psaní (psáti), psaní (list); ležení (ležeti), ležení (tábor); poleno (rozpoleno? páleno?); popel m. pal-pal (páliti), běh, hon, honba, tok, potok, a p. Vede se tu mysli lidské jako malíři, jenž obrazy, honby, bitvy, tance maluje: neboť malíř ustáluje, co samo sebou je pohnuté. A právě tak dělati nám bývá ve slohu, chceme-li cosi vyobraziti popisem či výpisem. V skutku je t. téměř každá skutečná věc či osoba na světě pouhá měnlivost či činnost, aniž by vždy byla co činnost buď seznaná, buď takto naznačená k. př. požár, duch (dýchati), život (žíti): avšak i naopak pojímalo se mnoho, co není v pojmu činností, než trpnost pouhá, co činnost k. př. spáti, seděti, mříti (mrť, s-mrť), trpěti. Neboť nejednalo se v původním slohu o to, jak by mělo býti něco pojmuto, než patrně o to toliko, jak to bylo pojímáno, t. kterou představou (čili činnosti, neb stálosti) člověk se na něco díval. Pročež jsou i činnosti mnohé představou podstaty pojaté, naznačené též slovem podstatným k. pr. bič; mlat (mlátiti); rýč; deň (divan) = svítící; rýpal; kvapil; chystal (k. př. co jména osob na Moravě). Skoumání toto o původu mnohých jmen podstatných ze sloves t. j. o proměně představy činnosti v představu stálosti, bylo by ještě jasnější, ba důkladnější, kdyby již zde bylo lze, bráti ohled na *pouhé kořeny*, o nichž níže teprva bude zevrubněji řeč.

V přítomném skoumání, v kterém již máme kmeny, slova, tudíž značné již složeniny z předpon a přípon (praefixa, suffixa) přede sebou, nemohou výsledky jiné býti, než poněkud zanešené. Srovnejmež k. př. jen slova: hon, honění, honiti, hon-ba; lov, loviti; tok, po-tok, o-tok, roz-tok; vůz, voziti, po-voz; vod, voditi, od-vod, voje-vod-a; „u k," ucho, učiti, učitel, z-v-yk, na-v-yk-nouti; „p r i," přá-ti, pří-tel; „my," mý-ti, mý-dlo, „o r" (or-ná půda), or-ati, ora-dlo; „p e r" (per-u), prá-ti, prá-dlo; „m a z" („mad," k. př. madefio), maz-ati, maz-a-dlo, maz-ť (masť), srovn. kolo-maz vedle kolomasť m. kolomazť; „p a" (pá-jeti), na-pá-jeti, pí-ti, pi-vo, pa-stva (pa-nis, pá-n [živitel], hos-po-dar) a p. V kořenu k. př. h o n leží smysl po-h á n-ěti, puditi, je tudíž kořen slovesní, ač slovo h o n nynější již tolik co honbu znamená — kořen p r, per, znamená práti t. j. původně tlouci (kůň pere nohami), pak mýti, vyprati (jelikož se pístem prádlo pralo, tlouklo, bilo), ač i „péro" staročesky již byla sekyra (srov. mlat, bič) a p.

Přechod naznačený m e z i v ý z n a m e m s l o v e s n ý m a p o d s t a t n ý m je tím srozumitedlnější, čím více v skutečnosti při činnosti nějaké p r o s t ř e d e k a ú č i n jakož i p ů s o b i t e l její co nejjemněji s ní samou souvisí, k. př. český kořen h u d (st. slov. gąd) znamená hráti, hud-dle či húsle (gąsli) je nástroj či prostředek (činitel) hudební, hud-ec, působitel hudby, hudba sama činný účinek. Srovnejmež též slova: zvonec a zvoník; boho-s l o v e c a s l a v í k, s l o v n í k. R a d a: 1. r a d ě n í samo, 2. ú č i n radění či pravidlo, 3. osobnost co působitel rady, buď s b o r buď jednotlivec (Zikmund skladba. 292. 293).

Jelikož velká část podstatných jmen kořeny má za sebou přídavné, přecházíť těmiže příčinami mnohdy významy v l a s t n o s t í ve významy s l o v e s n é a naopak, k. př. červený, červeň, červenati; žlutý, žluť (žluč), žlutina, žlutati, žlutiti, žloutěti; kysel, kyselý, kys, kyselina, kyselost, kyslík, kysati, kyseliti, kysnouti, kvasiti; v-on-ěti, za-ván-ěti, v-oň-av, v-ůn-ě, j-an-tar (vůni dělající).

Slova konečně p o m ě r y věcí a činností naznačující jsou pro různost poměru velmi různá. Vynasnažíme se níževji poněkud aspoň d r u h y jich vypočísti a vysvětliti, zde budiž dosti zatím na tom, několik příkladů jich uvésti. Předně však stůj tu poznamenání to, že s l o v y p o m ě r n í m i míníme hlavně slova od jazykozpytců s l o v a f o r m a l n á jmenovaná, jelikož i ta „poměry a vztahy, v kterých člověk o osobách a věcech, vlastnostech a působení jejich myslí" naznačují. Jmenujeme je však za tou příčinou s l o v a p o m ě r n í, nebo v z t a ž n á, poněvadž p o m ě r nikdy není (jak se pověrou za to mívá) p o u h á f o r m a, než tak dobře věcí nebo činností, jako cosi jiného: ba jest-liže hlouběji u věc samu pohlídneme, je vše, co vůbec *ve světě* je a působí, pouhým p o m ě r e m s k u t e č n ý m, jelikož ničehož *není na světě*, co by stálo a působilo samostatně pro sebe, *než vše, co je* a *působí*, je ú č i n poměrů nejrůznějších činitelů,

k. př. oheň je poměr hořlavé látky ku kyslíku, k světlu, teplu, člověk je v každém okamžení svého živobytí poměr k podnebí (klima), v kterém žije, k rodičům svým, k vzduchu a jídlu, jež požívá, k vychování svému, k státu, k církvi atd. Pravá skutečnost je právě každá okamžitá poměrnost a veškeré proměny v přírodě a člověčenstvu jsou jen proměny poměrů jich. I béřeme v skutku tudíž též poměry předně za vlastnosti, naznačujíce je proto přídavnými slovy k. př. dědův, matčin, jarní, zadní, včerejší, přitom-ný, ne-při-tom-ný, a p. Pak béřeme poměry též za věci, naznačujíce je jmény podstatnými k. př. míra (po-měr), stupeň, výška, hloubí, stáří, řídkost, dutost, prázdnost, hrdost, vzdor, vztah, přítom-n-ost, vz-dálen-ost, po-tom-ek, před-kové a p. Konečně jsou nám poměry i činnosti, jež naznačujeme slovesy, k. př. měřiti, děliti, stupňovati, snížovati, povýšiti.

Než taková a podobná jim slova naznačují více poměrné vlastnosti a poměrné činnosti, nežli poměry pouhé, jimž slouží nyní slůvka zvláštního druhu, slůvka poměrní v užším smyslu, k. př. *do*, *ku*, *k*, *na*, *nad*, *po*, *pod*; *a*, *ani*, *ale*, *nebo*, *aby*, a p. Grammatikáři je jmenují předložky a spojky, ač někdy jsou zá-ložky („dceře-dle," mne-dle, boha-dle) a někdy též ničehož nespojují, než naopak rozlučují (k. př. než, ni-ni, nikoli, nýbrž).

Z přechodu toho nutného, kterým se v mysli lidské a myslí lidskou mění vlastnosti ve věci, činnosti ve věci, avšak i naopak; jakož i z poměrnosti všeho toho, co vůbec stává ve světě, je patrné, že kdykolivěk slovem nějakým jsme byli naznačili buď jen nějaký předmět, neb nějakou vlastnost, neb činnost, neb poměr toliko: naznačená tím byla vždy jen doba nějakého celku nevysloveného ještě, že naznačená tudíž tím byla jen část jako vyrvaná z ústrojí živého, pročež každý takový vý-rok (kategorie) též mysl, ústrojí plnou a milovnou, neuspokojuje, počna sice část myšlénky, nedokonaje jí však nikterak. Řeknu-li k. př. „cesta dlouhá," nevím, co s ní má býti, kdo má ji vykonati a p. povím-li „rychle cestovati," nedozvím se též, kdo má tak cestovati, kam, odkud a p. Taktéž se to má, jest-liže pouhý poměr je naznačen, bez toho, co živě v poměru stojí či poměr působí, k. př. dole, před, na. Vodí se mysli lidské při takové částečně toliko představě podobněž, jako se vede oku, když jemu jen je popřáno, spatřiti část nějakou sochy, neboť i tu povstává zvědavá činnost, jak se as měly ostatní části k spatřené části a jak s ní působily jeden ústrojný celek. Oko a mysl lidská, poněvadž samy v sobě nejsou části, než organické toliko celky, uspokojují se přirozeným spůsobem jen tehdáž, když jim podán je ústrojný celek, budiž i sám v sobě skrovný a poměrný toliko. Při oku spatřiti je toto ústrojné doplňování k. př. v barvách komplementarních, okem samým vyrojených; při mysli však tím, že když zvědavost či poptavnost její neukojí ni přezvěd ni dozvěd úplně, třebas obrazotvor-

ností si doplňuje částky kusé k celistvosti. Takový ústrojný a poměrný celek myšlének podává se mysli v zárodku svém teprva větou. Řeknu-li k. př. Svatý Methoděj pokřtil knížete Bořivoje na Velehradě, tuť jsem vyřknul organický celek myšlénkový, pověda, co se stalo, od koho, a kde. Slova pouhá, i kdyby to byly neurčité způsoby sloves, podávají rozrušené toliko části (disjecta membra), věta teprva oživuje je v jeden živoucí celek. Věta je tudíž vyslovení ústrojného celku představ nebo vyrčení ústrojí myšlénkového nebo výrok či klad myšlénkové nějaké ústrojnosti. Ústrojnost tu samu působí buď dozvěd buď přezvěd.

Jestiť patrné, že věta, jako každý organismus, může býti buď složitější, buď jednodušší. Každý organismus počíná t. jednoduchým na pohled sklípkem, jednoduchým jádrem, jež se však v části své vnitřní rozkládají, v články své rozstupují či rozlišují, aniž by tím na celistvosti své ujmy utrpěly. Tak se to děje i při myšlénkách: v mluvě pak skládáním jednoduchých sklípků, kořeny zvaných, z čeho povstávají slova, jako neorganické složeniny, z nichž se pak mluva na organické složeniny, věty zvané, povyšuje, jež opět podlé rostoucí ústrojnosti myšlének ve větší skupeniny vět, v souvětí, vzrůstají. (Původně však byly i jednotlivé kořeny, pak jednotlivá slova, co do myslí mluvících t. j. co do významu svého, již větami, jako jsou to nyní k. př. výrazy pst! ne, ano, hot, čehy.) Tak vzroste očividno k. př. holá věta: Methoděj křtil, ve věty: Sv. Methoděj křtil Bořivoje; Sv. Methoděj, řecko-slovanský apoštol, křtil slavně knížete českého Bořivoje ve velkomoravské říši na Velehradě asi roku 875. Zrůst takové oděné věty není nikdy dokonán, jelikož jedna každá část její sama v sobě schopná je býti jako živokem zvláštním, ústrojím novým a poměrným, k. př. Sv. Methoděj přišel i s bratrem svým Kyrilem r. 863. do Moravy. — Velehrad byl župný hrad moravský a zároveň sídlem biskupským Methodějovým. Značný, ba velikánský takový zrůst vět je viděti na každém větším pojednání, na každé soustavně uspořádané knize, i kdyby měla více svazků. Neboť co je vlastně k. př. přírodopis, nežli věta rozšířená, dávajíc odpověd, co je příroda; co je vlastně celé dušesloví, než věta, čím je a čím se jeví duše; co slohověda, než velkým souvětím, jak se má živá řeč lidská k ústrojnosti myšlének lidských.

XII.

Podstatné a nepodstatné části věty.

Pověděli jsme, že je věta duševní klad či výrok nějaké myšlénkové ústrojnosti, nikoli však, že je myšlénková ústrojnost sama. *Tím způsobem* je smyslem či významem věty vždy to,

co se jmenuje úsudkem, jehož pravost se řídí buď přezvědem, buď dozvědem. Větou nemůže tudíž býti vše to, co nemůže býti úsudkem. Tudíž nemůže věta býti předně nějakým nesmyslem t. j. skupeninou nespojitelných představ, k. př. červená myšlénka je hlubina vysoká — svoboda nejhlavnější leží ve vázanosti bezkonečné. Neboť ve větách takových zdánlivých schází pravý klad, pravý úsudek, pravé spojidlo vnitřní tak, jako schází v samohybech (automatech) vnitřní život. Toto vnitřní spojidlo, ve slohu též sponou (copula) či vztahem jmenované, leží tudíž vždy v mysli spojující a marně bys věru sponu hledal kdysi v pouhých slovech či ve vnějšku věty.

Větou není za druhé skupenina již spojených přívlastků (attributů) k. př. červená růže stolistá — směle a úsilně jezditi a p. Protož jsme výše větu nejmenovali vyslovenou ústrojnost, než vyslovení ústrojnosti a p. Neboť při pouhé skupenině hotové takových představ, třebas i nejjemněji k sobě patřících, je již po úsudku, tudíž i po výroku: ana věta je právě kladení či spojování v přítomnosti, či činnost mysli právě nyní a živě spojující. Takové slovové toliko skupeniny podobají se látkám složitým v přírodě, jimž však již život ušel, k. př. porfyru, granitu, vápenci. Živé těleso spojuje vždy a rozlišuje, taktéž i věta co živý úsudek. Pročež i rozlišování myšlénkových poměrů působí věty a to tak zvané záporné (negativní), k. př. stát není pouhé shromáždění vnější lidstva. Neboť sudba je v úsudku to, čím je v živoku život, jenž, aby mohl i budoucně spojovati, na čas nutně i rozlišuje. Pro tuto sudbu jsou za třetí i věty tázací (interrogativní) již zárodky vět, k. př. pohybuje-li se slunce? neboli země? nebo obě tělesa? Otázka je totiž pokus o sudbu, jenž se někdy podaří, někdy však zmaří, jako i v říši života nevede každý zárodek již k trvalému rodu a životu. Staří k. př. říkávali: slunce vychází, neb zapadává (zachází) a to dle jich zdání, dle jich přezvědu pravou větou, jelikož při tomto spojování, při této sudbě věřili veskrz v pouhý dojem očí svých, při kterém i my až podnes nutně setrvavše pravíme: slunce vychází, ač tomu již jiný význam podkládáme; neboť smysl či význam vět měnívá se tak dobře, jako se měnívá význam slov, k. př. rok co výrok a rok co léto. Povstala t. skoumavější mysli věta: slunce se nepohybuje, kterýmžto rozlišováním myšlenkovým či zápornou větou povstala věta tvrdící (affirmativní): východ slunce je pouhé zdání, východ slunce je blížení se částí země pohybující se okolo osy k sluneční záři — západ slunce je však odchýlení se zeměkoule od osvětlení slunečného.

Otázkami a protivětami (antitheses) tříbí se pravé věty (theses, positiones), bystří se sudba, zakládá se pokrok v myslivosti i jednotlivců i národů. Dějinstvo vět je totiž dějinstvem přezvědu a dozvědu lidského. Ve větě mohou však za čtvrté býti i některé části již spojených přívlastků a to tím právem

jakým jsou v živoku jeho články jednotlivé spojení složených již látek různých. Taková věta je k. př. následující: oko lidské, ono zrcadlo veškeré přírody, není pouze vnímavé, než osvojuje si dojmy vnější; neboť oko proniká je životem vlastním, čím se na mnoze stává i zrcadlem mysli nejvnitrnější.

1. Patrně jde z toho ze všeho, že podstata každého úsudku, tudíž i jeho výroku či věty je předně spona (copula) t. j. ona živá sudba, poměr nějaký myšlénkový kladoucí. Nikdy neleží však spona tato i zevně v pouhém slově nějakém, jako ve slově vůbec nikdy neleží význam nějaký, než leží vždy jen v mysli; ač ovšem se zdá, jako by nějaké slovo někdy naznačovalo sponu, někdy však jakoby nižádné slovo nás nepřipomínalo na onu sponu, k. př. ve větách: rostlina žije, zvíře cítí, jestliže je srovnáme k větám: rostlina je živok, zvíře je živočich, nebo: bylina by se pohybovala, kdy by svalů měla, opice nebyla by člověkem, i kdyby mluvila. Než i v těch a podobných jim slovech neleží nikdy spona co nějaká část slohová, neboť jimi klade se právě přímět (přísudek) nebo zapírá se, a to opět buď jen neurčitě, k. př. bůh jest (byl a bude), strašidla nejsou, nebo poměrně určitěji, k. př. strašidla jsou výmysly nerozumné bázlivosti. Věta je t. klad jsoucnosti (existence) přísudku (přímětu), a tak zvané věty existencialné nejsou nic, než věty obyčejné, ale neurčitě přímět kladoucí (Zikmund, skladba. 1863. str. 15. 22. 23.). Vět však, v nichž „se ještě neděli podmět od přísudku," nestává vůbec žádných. Spona, nejsouc tudíž žádnou vnější částkou věty, obživuje celek, jsouc právě 2. klad ústrojného poměru myšlénkového slovy nejrůznějších druhů. Jelikož v každém poměru skrytá je dvojitost v celek sjednaná, rozstupuje se i klad každé věty nutně v podmět (subjectum) a přímět (přísudek, prædicatum) t. j. v poměrně určenou a v blíže určující část, k. př. každý člověk mluví, některý i myslí. Je-li podmět a přímět jen všeobecně udán, povstává věta holá (a je b), jsou-li jich jakosti srostitěji podány, nastanou věty přioděné (á je B), hledí-li se však na kolikost (quantitu) jich, povstávají buď věty jednoduché, buď složené (a+b je c; a je b+c; a+b je c+d). I složené věty mohou býti holé a jednoduché věty přioděné, jak se samo sebou rozumí. Tyto formy týkají se vždy jen přímětu a podmětu, nikdy spony, poněvadž mezi nimi spona ani místa by neměla, spona sama není ale nikdy formou věty, než právě duševní klad neb zápor poměru nějakého. Pro nesčíslnost možných poměrů stává i nesčíslnost nepřehlednutedlná různých druhů vět. Pro trojí hlavní spůsob však hleděti na svět, jsou pak věty podlé obsahu či látky 3. buď přídavné (kámen je těžek), buď slovesní (k. tíží, tlačí), buď poměrečné (v užším ovšem smyslu), k. př. směr tíže jde k středu země. Tato látková *různost vět panuje i co do* podmětu, k. př. červené je totéž co rudé, *žíti je měniti se,* bez-peč-nost je ne-od-vis-l-ost, dnes je ještě tasmo.

Odrůda přídavných vět jsou věty podstatné k. př. červeň je barva. Přídavné jméno přímětné má vždy býti nezakončené či neurčité, podmětné pak určité; neb přímětem určujeme teprva určený (poměrně ovšem již) podmět, přímět je vždy v mysli samostatnějším nežli je podmět. Zájmena, poněvadž původně jen naznačují, naznačují též co do látky všechny druhy vět k. př. co je to? toť může býti přídavnost (tahle červenost je oheň), neb činnost (tohle vání je krupobití), neb poměrečnost (tohle hemžení se mravenců je nepřehlednutedlné).

Takové naznačování jeví se i slůvky ano a ne, jež zájmenným spůsobem káží na nějaký klad neb zápor prvé již známý, pročež jsou co do slohu věty, dle pouhé grammatiky ovšem jen slova. Co do genesi či vývoje vět je

1. Spůsob pouhého naznačování zájmenným spůsobem původný. Věty: hleď to tam! viz, jak toto leze a p. jsou zajisté původnější, nežli vyvinuté, k. př. dnové naši jsou jako stín běžící po zemi bez všelikého zastavení. Mluvení, jež tváření, co základ vyjádření se, doplňovalo, je vůbec nejstarší spůsob, k. př. tamo k modru vrchu, aj! ta vsi vyrazichu vz vrahy, tu ščít leže, tu helmice drahá. Takový spůsob je jen na zdání kusý, elliptický či výpustný, jelikož při mluvě dbáti více na spojivé myšlénky, nežli na úplně a zevrubně položená slova. Mnohá zdánlivá výpustka je nadbytek či přímnožek (augmentum), když živé tváření pro sebe již dostačovalo, jako na tak zvaném augmentu (k. př. kuře-te), grammatikaři jednou z čista jasna byli poznali, že povstal zdánlivě jen výpustkou v 1. pádu (kuře m. kurente).

2. Zdaž podmět neb přímět věty prvé se vyslovuje, závisí na potřebě mluvícího, při krátkých větách nečiní to rozdílu v lehčejším porozumění. Vesel jsem, je tolik co: jsem vesel. Přirozený pořádek žádá však podmět na prvním místě co základ věty, ač se obrácenou či inversivní větou ničehož nemění na poměru určujícího přímětu k podmětu, jen že někdy taková inversivní forma tázací znění mívá, k. př. on psal, psal on, dobře se to daří, to se dobře daří, daří se to dobře. Možnost obracování zakládá se hlavně na logickém poměru podmětu k přísudku, jenž při holých t. j. abstraktních větách bývá poměr druhu k rodu určujícímu, než poměr ten podřízenosti měnívá se někdy v poměr souřadnosti nebo v poměr totožnosti (k. př. při definici) a to tím spůsobem, že někdy až přetěžko bývá, rozeznati jasně podmět ode přísudku, k. př. ve větách: „pozdě je lépe než nikdy;“ „člověk je člověk, zvíře je zvíře;“ „bůh je stvořitel;“ „almužna je dar milosrdný.“ — Sluší se však, dobře rozeznati věty pouze obrácené ode vět přemístěných (přestavených, permutovaných), jako jsou: bil jsem tebe, byl jsi bit ode mne; ocel je železo, některé železo je ocel, co není železo, není ocel; neboť při větách přemístěných neměnilo se pouhé místo slovní, jako *při větách pouze* obrácených, než sama povaha myšlénková či

poměr, jelikož v nich se stal jistým spůsobem podmět přísudkem a přísudek podmětem. Ale i tu bývá pro srostitost a vzájemnost částí každého ústrojí a vůbec pro poměrnost každé určitosti (či pro stupeň každé určitosti) obtížností dosti, rozeznávati vždy úsečně podmět ode přísudku, což však, blížeji vyjasniti, zabíhá již do myslovědy, k. př. živok cítící je živočich; živočich je živok cítící.

3. Jelikož se v mysli větou či poměrem položeným nové myšlénky, co celky, tvoří a tím ode celků jiných se rozeznávají, stává se někdy, že místo slova i celá věta může býti podmětem a druhá či jiná jejím přísudkem, k. př. kdo spí, nic zlého nečiní; kdo pozdě vstává, prodělává. Mluvnice má ovšem právo, jmenovati takové věty již složenými a doplňovati je, k. př. ten nic zlého nečiní, který spí — každý hospodář prodělává, který pozdě vstává, než slohovědně jsou věty tyto rovné téměř větám obyčejným k. př. lenoch prodělává; spící nic zlého nepůsobí.

4. Ode výpustných či elliptických vět, jež některou dobu úsudku celého pro domyslivost její snadnou nevyslovují, sluší dobře rozeznati pouhá pořekadla t. j. jisté spůsoby mluvení, jež jen částí jsou pravých vět k. př. bycha honiti, s Vaňkem se poraditi, kohoutky či houby pásti. Vyřknu-li ale: nenarozené dítě pase houby, umrlé dítě pase kohoutky, toť pak je pravá věta ve slohu starodávném. Naopak pořekadlům jsou pak přísloví věty úplné, k. př. čerstva do toho, a půl je hotovo; bos chodívá, komu celá ves boty kupuje; rozumu nikdy nazbyt; brada nečiní mudrce. Neboť i když bývá přísloví hojně větou elliptickou, neskracuje nikterak sponu myšlénkovou, k. př. přehlídnutá — prohraná; tvářka, lhářka; břicho děravý pytel a p. Ode pořekadel a přísloví liší se opět říkadla, t. j. obřadné nezpívané formule starodávné, k. př. při svatbách, v nynějších hrách dětských.

5. Značnou obtížnost působí někdy v syntaxi a stylistice otázka: co že se vlastně v záporné větě zapírá, spona-li či přísudek? k. př. i nejvyvinutější bylina není živočichem, i krystal je nerostem. Že se pravá spona co spona nikdy nezapírá, leží na bílém dni, neb, zapírala-li by se spona, nepovstal by nižádny úsudek a tudíž i nižádná věta. Sponu musí míti každá věta, zapřená či nekladená spona není však žádnou sponou více. Avšak o sponu se ani nejedná v záporných větách, než o to, mají-li býti dvě představy v jistý poměr souvislosti položeny či nic, k. př. živočich a některé aspoň byliny a tu se odpovídá, že nikoli: Žádná bylina neni živočichem (srovn. Zikmund skladba str. 152). Jen jistý poměr se zapírá, nikoli však poměr či spona vůbec, poněvadž právě jen pro jiný jistý poměr (k. př. každá rostlina je pouhý živok) zápor se děje. Kdekoli o nižádném poměru nevíme, tu ani neklademe, ani nezapíráme, jako vůbec, kdo nemyslí, neb soudného rozumu nemívá, ani neklade, ani nezapírá. Tímže spůsobem nemůže či vlastně nemělo by se říci, že se zapírá pří-

sudek, neboť zapřený přísudek nebyl by žádným a bez přísudku nebylo by opět věty. Že některé věty mají přísudek na zdání záporný, jde z toho, že zápornost již sama v sobě není protiva kladnosti, aspoň ne vždycky, poněvadž mnohdy splývá s růzností pouhou či rozdílností, jsouc jako tato jedna jakost či qualita. Ne-rost k. př. je jen zápor přibývání organického, nikoli však přibývání vůbec, maje v sobě svou obzvláštní jakost, byť, a tato jakost klade se právě, když se řekne, krystal je nerostem t. j. bytí chemicky sloučenou. Taková zápornost není pravou záporností, než je jen poměrností: v poměru k bylině a k zvířeti toliko je krystal nerostem, sám v sobě roste či povstává a utvaruje se pravidelně i krystal. Tuto poměrnost vyjádřuje však někdy řeč kladem, někdy záporem, k. př. slovo mrť a smrť je co do grammatického složení klad, co do smyslu však zápor, slovo u-bohý, nebohý je mluvnicky zápor, co do smyslu však klad t. chudý, bídný. Každá jakost je t. poměrným záporem rozdílné jí jakosti (omnis determinatio est negatio vel limitatio) k. př. červenost je nezelenost, nežlutost a p. Ty se nám nelíbíš, ale jiným se líbíš, ona je nespůsobna, ale upřímna a p. Kam se má při takové poměrné zápornosti klásti slůvko ne, to závisí buď na myšlénce, buď na stupni ústrojnosti řeči v jisté době časové. Mohu t. říci: ona není spůsobna, nebo ona je nespůsobna, jak mi je dle myšlénky nutno neb libo: tvrdil-li k. př. někdo, že je spůsobna, zapírám toho větou: ona není spůsobna, nevztahuje-li se však věta na předcházející tvrzení neb zapírání, mohu říci: je nespůsobna. Podle různosti záporu je někdy accusativ, někdy genitiv lepší vazbou, aspoň co do smyslu. Co do řeči máť ovšem každá své obzvláštnosti, podle nichž říditi se je stylistovi, jelikož nynější řeč co usedlá vrstva v dějinstvě mluvy nikdy nemůže míti té pružnosti a ohebnosti, co vždy živý proud myšlénkový. Srovn. k. př. věty: trpím trvale hlad, nemám, co bych jedl, nemám nic (ničehož), co bych jedl, nemám co jísti. Abys seznal, jak mnohdy řeč obtížností v tom ohledu klade stylistovi, někdy však jej na svobodu pouští, srovnejž Dobrovského grammatiku o užívání záporných částek ne, ani (str. 256—258, vydání t. 1822) a Jungmanna slovník pod slůvkem ani a ne.

6. Co do ellipsis či výpustky (vysůvky) zvlášť. sluší se mimo to, co bylo výše naznačeno, připamatovati ještě, že každý sloh ve srovnání k myšlénkám samým je vždy výpustkou, neb nižádná, třebas již vyvinutá i sebe obratnější řeč nevyrovná se nikdy a nikterak totožně se živou pohyblivostí, barvitostí a bujností myšlének: neboť hlásky, slova, věty, řeč, sloh jsou vždy a pobudou jen znaky, jež mají vzbuzovati svobodné v živé hlavě myšlénky, jež nikdy nejsou jako uzavřené smyslem či významem veskrz ve slovech. Slohové výpustky panují tudíž, aniž by však smyslu uškodily, ve slohu veškerém od nejnižšího do nejvyššího. Jsouť t. výpustky předně:

a) hláskoslovné, zakládajíce se buď na větší nebo menší

důraznosti vyjádření-se, buď na stupni pokaženosti slova k. př. je, jest, jesti-ť; proň, pro-nějž; nadeň, nade-něj; dost, dosyta, dosytosti. Doloženo bylo též již výše, že žádná abeceda nevyhovuje pestré barvitosti zvukův skutečných, jak se pronášejí jednotlivcem, veskrz a veskrz, že tudíž každá abeceda je chudší zvučků skutečných.

b) slovné, zakládajíce se na psychické dostačitedlnosti znaku určujícího naproti znaku všeobecnost jen jevícího. Tak povstaly k. př. výrazy: logika, mathematika, musika a p., jež jsou původně určující přídavná jména: logica scientia, musica ars t. j. věda, myšlénky se týkající, umění Mus. I v mluvě obyčejné je jich hojnost, k. př. je-li možná? t. věc, cestné, lesné, mostné a p. t. clo neb daní, hájný, mýtný, ponocný a p. t. dozorce, radní, důchodní, vrchní a p. t. pán. Podobna tomu jest zdánlivá výpustka při tak zvaném genitivu partitivním k. př. ten má peněz (sc. hojnost), dej mi chleba (kus) a p. Opak této výpustky, jež si libuje v určitosti, jest výpustka, ana všeobecnost (podstatu) hájí, mimo sebe pouštíc určitost (akcidencí) či zvláštnost k. př. jdu do města, jdu do hory (do hor), m. do Prahy, do Kutné Hory (Kutných hor).

c) výpustky větové, zakládající se, jak řečeno, na původném pouhém naznačování (nikoli na vyvedení) poměru větou položeného, k. př. div neplakal, m. div jest, že neplakal; sliby, chyby; kolik hlav, tolik smyslů a p. Tak se kladly i celé věty původní podle sebe: „vsiak imie vieru k voievodie, vsiak srdce uporno kralu, vsiak zbraň bystru na kral," pak se nemotorně spojovaly se spojkami *a*, *i*, než se vyvíjely parádné souvětí poněvadžkové a jelikožné. Zdánlivými výpustkami blíží se i apposice větám k. př. Karel IV. otec vlasti, m. Karel, jenž byl čtvrtý král toho jména a k vlasti české se měl, jako se má otec k dítkám.

d) Výpustky slohové. Podle různosti věci a osoby je někdy radno, někdy škodno, hleděti vše, co myslíme, i slovy podati. Veskrz všechno, t. j. veskrz všechny doby bohatství a obratnosti myšlénkové nedají se sice nikdy slovy dáti, dosti, když jen nejhlavnější doby jsou naznačeny: než někdy působí stylista výpustkou více, když t. jen naznačuje. Myšlénky lidské jsou t. organicky mezi sebou spojeny, tak že dostačuje, by jen několik jich bylo probuzeno, any ostatní se pomocí jich probudí i beze veškerých slov, k. př. představy choroby, bolesti, smrti a p., když napomínáme hýřícího slovy: pamatuj na následky nezhojitedlné nemoci!

Představy lidské se t. zvláštními zákony duševními vespolek křísí, nejsouce ani jedna ode druhé v paměti oddělené, nýbrž majíce co dojmy a vnímky mozkových nervů v mysli své vnitřní spony, kterýmiž oživují vzájemně. Takové spony jeví své působení pak i ve větách, k. př. spona pospolnosti (copula coëxistentiæ): *kde je vlhko* a teplo, tam vzrůstají rády mechy a houby; spona postupnosti (c. successionis), k. př. po jaře následuje vždy

léto, podzim a zima, avšak po mládí ruší někdy smrt nastoupení stáří dospělého; spona podoby neb obdoby (c. similitudinis vel analogiæ): mluva lidská je slyšícím to, co jsou znaménka mimická hluchoněmým: i mluva hluchoněmých má své věty a souvětí; spona odporu či kontrastu (c. oppositionis): východ a západ není podoben porodu a úmrtí, než stojí jim naproti, jelikož to, co zapadává, opět vychází, kdežto co umřelo, navždy umřelo aspoň tomuto světu; spona souvztažnosti (c. correlationis): najde-li se někde poklad, povstávají ihned otázky: kdo, kdy, a proč kdo jej as uložil. Dle jarosti mozku, pak dle uspořádanosti, jakož i dle jasnosti myšlének jednotlivých lidí dostačuje někdy málo slov, aby spony tyto život svůj počaly, někdy je zřetedlný jich výklad nuten: hledati však tyto spony v slově nějakém věty, je tatáž nemotornost, jako byla nemotornost dušeslovců, již hledali sídlo duše někdy a někde v hlavě smyslným či viditedlným způsobem. Jen pod těmito podmínkami, zdá se nám, že je možná, mluviti o výpustkách. Tím samým způsobem nevěříme též v pouhé vsůvky, k. př. mil-*ova*-ti, vol-*a*-ti, nos-*i*-ti, vid-ě-ti, pad-*nou*-ti, neboť to jsou patrné, dílem otřelé kořeny a kmeny, jež budoucí slovozpyt zajisté vysvětlí; nevěříme totiž v nižádný klih mluvnický, jenž prý stvořil mluvy agglutinující!

XIII.

Hlavní rozdělení mluvnice.

Živá řeč lidská t. j. upotřebený sloh jednotlivců zakládá se na ústrojí samých vět, jelikož jen tyto jsou pravý výrok ústrojí myšlénkových. Pravidelnost, jak se mohou v jedné každé živé řeči klásti věty a souvětí, by ústrojí jich uspokojilo i zákonnitost mluvnickou i zvědavost myšlénkovou, vyučuje nauka o ústrojnosti vnitřní mluvy či syntaxis t. j. skladba.

Onať je v mluvnici to, co je v přírodovědě fysiologie či životosloví t. vědou živého organismu řeči. Jelikož však v nižádném ústrojí jednotlivém úkony životné se nevyvinují veskrz pravidelně, než vlivy vnějšími tato pravidelnost či toto zdraví bývá přerušeno nepořádky, jež nemoci jmenujeme: tož bývá syntaxis zároveň i pathologií mluvnickou, či vědou o nemocech mluvnických, poněvadž právě odchylkou (chybou) ode pravidelnosti se poznává neduh kterýkoli. Vyučuje-li k. př. syntaxis, že výrok: vládnouti říši, občanům, starodávněji a správněji řečeno je, nežli výrok: vládnouti nad říší, nad občany, či vládnouti říší, občany, dokázala tím samým, že poslední výroky jsou poněkud aspoň churavé či chybné. Tím samým leží pak v syntaxi i zdravověda či diaetetika mluvnická i medicina t. j. lékařství mluvnické, ana i prostředky podává, kterými lze je, *vrátiti se k* stavu bývalému a zdravému. Jak patrno, *je slohozpyt co nejúžeji* spojen se syntaxí, neb i on je vědou [illegible]

vého jazyka, jen že se od ní liší za prvé tím, že se mu nejedná o všeobecné či abstraktní toliko pravidla mluvnická, jako se o ně jedná syntaxi, než o upotřebení jich v případnostech jednotlivých.

Není to t. úlohou syntaxi, podávati pravidel obzvláštních, dle kterýchž se má říditi řečník neb básník v řeči své, to patří již do slohozpytu. Za druhé vězí syntaxis pouze, neb mírněji řečeno, hlavně v řeči, kdežto slohozpytu je, probádati na mnoze i zákonitost myšlénkovou. Chce-li k. př. slohozpyt dokázati, čím se v skutku liší sloh básnický ode slohu poučného, tož nelze toho jinak se dobrati, leč poukázkou na účel a spůsob představ básnických v rozdílu jich ode myšlének pouze poučných. — Ústrojnost mluvnická není však pouhé větosloví, neboť jednotlivé věty nejsou tímže spůsobem nic pro sebe jsoucího v skutečné řeči, jako tím nejsou jednotlivá slova: ústrojnost řeči je t. tolik co genesis či vývin mluvy samé. Věty samé jsou jen jako žíly, v nichž a jimiž proudí pravá živost mluvy. Zevně ovšem dají se věty, jako každé ústrojí rozložiti v části své, jež jsou slova, čím povstává věda o slovech. Její úlohou je, nejhlavnější druhy a podoby slov soustavně probírati a dokládati, v jakých formách či spůsobech jich možná upotřebiti v řeči zdravé či pravidelné. Tím se rovná věda o slovech či, jak jsme se ji nazývati navykli, věda o tvarech mluvnických, tvarosloví, tomu, co je v přírodovědě anatomie či pitva, jelikož i ta soustavně rozkládá části tělesné a to ústrojné či organické, t. j. celé celky poměrné, jako jsou tvary nervů, žil, svalů, kostí a p.

Každý tvar slovesný je však opět celkem poměrným či složeninou na jistém stupni vývinu svého, na jistém stupni mládí či stáří svého a nikoli pratvar. Slůvko „je“ k. př. je starší, sesláblejší, dožilejší tvar, než jeho tvar j-es-t, nebo j-es-ti (ť). Úlohou je to tedy zvláštní části mluvnice, proskoumati, jaké pratvary se nachází v každém slově a jak se ve vývinu svém, třebas tisíciletém, z nich nynější tvary mluvnické byly složením jich vyvinuly. Slovesné pratvary jmenujeme kořeny (radices či etyma), pročež zoveme i vědu mluvnickou, jež se s nimi obírajíc vývin dospělosti, avšak i dožilosti mluvnické nám před oči klade, etymologii či kořenozpyt. Onať jest tím samým vědou o tvoření slov, zaujímajíc v mluvnici totéž místo, co zaujímá v přírodovědě genetická anatomie, ana k. př. dokládá, jak se z prvotního tvaru (sklípku) ve vaječném jádře ponenáhlu vyvinují různé tvary plodu (fœtusu), dítěte, jinocha, muže, starce.

Avšak i slova, i kořeny a kmeny jich skládají se co celky poměrné z částí hláskových, nejsouce právě ničím jiným, než opět složeniny poměrné jistého množství všem slovům společných *hlásků*v, *k. př. d-a-r*; r-a-d: m-e-d; j-e-d a p. Rozborem vědeckým *těchto hlásků a tudíž* naukou, jak se mají tyto hlásky k sobě, pro-

měňujíce se buď samy v sobě, buď v poměru k jiným hláskům, když z nich se tvoří slova, povstává část mluvnická, hláskosloví m (zvukoslovím) zvána. Jelikož hlásky tyto na mnoze se dále rozložiti nedají, rovnají se prvkům mluvnickým, nejsouce však, poněvadž povstaly a povstávají činností mluvidel živých, pouze nečinné, anobrž jeví jako prvky přírodní svých náklonností a odporností k sobě k. př. „kral*ja*“ proměnilo se v „kral’*a*“ a toto v „kral*e*,“ jelikož *i* neb *j* se spojilo s hláskou *a*; „vojevoda“ stalo se časem „vévoda“; říkáme „oblak“ m. ob-vlak, v kterém slově tudíž hlásky *b* a *l* vypudily hlásku *v*, kdežto naopak ve slově „středa“ hláska *s* a *ř* přivábily k sobě hlásku *t*, jelikož to slovo sluje původně srieda. Hláskosloví je tedy mezi vědami mluvnickými to, co je mezi vědami přírodnými chemie čili lučba t. j. nauka o prvcích přírodních a jich působení na složení těles.

Všechny tyto vědy mluvnické t. hláskosloví, kořenosloví, tvarosloví a životosloví řeči jeví vliv svůj na slohozpyt či stylistiku, jelikož sloh právě jen hláskami, kořeny, tvary slovesnými a větami své srostité mluvo-myslové budovy vystavuje, či jinak řečeno, jelikož hlásky, kořeny, tvary a věty stylistovi tím jsou, čím jsou malíři barvy; neboť dílem přirozeným a dílem umělým (sobě vědomým) spůsobem promíchává a skládá stylista tyto části, a natírá jimi obrazy své myšlénkové, jež mají soustavou jeho slovní povstati v hlavě čtoucího neb poslouchajícího, t. j. život pravý, život jednotlivců započíti.

XIV.

O působení hlásků na sloh či o abecedě co základu veškerého slohu.

Sloh bije na dvě stránky: na ucho a na mysl. Něžnost neb vážnost pronešených hlásků působí rovněž blahodějně na ucho, jako působí úsečnost a uspořádanost slov (vazba a slovosled) na mysl lidskou. Někdy je mluvícímu zapotřebí, by si hleděl hlavně libozvučnosti, někdy ráznosti a p. Nutno tedy jemu, jest-li vůbec soběvědomě počínati si chce, znáti různost hlásků, znáti jich soustavu a jich vzájemné působení, základ to veškeré řeči, veškerého slohu. Nižádná řeč lidská nevyvinula, jak dotčeno, v skutku všech lidským mluvidlům fysiologicky možných hlásků a nižádné písmo nenaznačuje též veskrz úsečně všech v kterékoli řeči vyvinutých hlásků: rovným to spůsobem, jak nižádná řeč, třeba by oplývala bohatstvím svých slov a vět, nemůže se na roveň postaviti po boku hojnosti a živosti myšlének lidských. I nynější česká řeč má tudíž jen obmezenou hojnost zvučků a to jistou (větší) měrou obmezenější, jistou (menší) však měrou bohatší hojnost, nežli ji měla *řeč staročeská.* Neznámeť k. př. již měkkých *ḿ*, *v́*, *b́* a p., ne-

známe rozdílu mezi starým *l* a *ł* více, avšak známe, co neznali starší Čechové, hlásků *h*, *ř*, *f*, a p.

Česká abeceda, ač nyní již dosti přistrojená, je, stojíc jen na základě cizí jí řeči t. latinky, přespříliš nemotorná, naznačujíc složené některé hlásky jednoduchým spůsobem, k. př. *c* = ts, ds; č = tš, dš; *x* = ks, gs; některé jednoduché hlásky však spůsobem složeným k. př. *χ*=ch, místo kh, gh, neboť *ch* bylo by vlastně tsh, dsh, hrubé ł, rovněž jak měkké *l'* t. j. li, lj pouhým středním l („král místo kralj, „dal“ m. dał). Pročež si ustrojila čeština téměř dvojí spůsob psaní: přízemní k. př. *n*, *r*, *s*, *c*, *z*, a pátrovy k. př. ň, ř, š, č, ž. Přes to všecko míchá písmem délku samohlásek s přízvukem k. př. úřad, dám — výwin, ná-sep vedle na-uka a p. Než na ten čas je nutno, uspokojiti se v slohu s těmito a jinými nedostatky, menší o mnoho nedokonalostí v sobě majícími, než je má prašpatná abeceda a orthografie německá píšíc k. př. když se jí vypůjčovati nelíbí, nutně Tschechie, Tschischka, Rschehorsch m. Čechie, Žižka, Řehoř a p.

Podlé místnosti poměrné, na které se v mluvidlech lidských hlásky tvoří, můžeme rozeznávati

a) hlásky hrdelné či hrdelnice k. př. h, a, k, g.

b) hlásky podnebné či podnebnice k. př. j, i, ě.

c) hlásky jazyčné či jazyčnice k. př. t, d, l, r, s, z, š, ž, o.

d) hlásky retné či retnice k. př. v, f, u, ů, p, b.

e) hlásky nosové či nosovky k. př. n, m.

Rozdělení toto je však, jako každé učené, poněkud vadné, tudíž poměrně jen dobré, jelikož v živých mluvidlech lidských nižádná hláska nepovstává na jednom toliko místě a míst těch začínajících dechem ode plic a hrdla a jdoucích až k rtům a nosu je přemnoho a ještě více je přechodů místních. Jiné rozdělení hlásků a to přirozenější objevuje se však nám, když na uspůsobilost vnitřní nějaké hlásky, tudíž na její jakost či qualitu ohled béřeme. Tu se nám co počátky hlásků zjeví:

a) předně hlásky vanuté (spirantes) či polosamohlásky, jelikož jsou původně dechem toliko slyšitedlným. Onyť mohou se však sesíliti až v sykavky (sibillantes).

1. A to předně *h*. Někdy bývá *h* pouhým přídechem k. př. H-olomouc, Olomouc, někdy zároveň zvučkou kořenou (g), k. př. host. Co přídech přechází v slovech indoeuropských *h* rádo v české řeči v sykavku *s* a pak na druhém stupni v *š*, k. př. řecky: hárpe je česky: srp (srpen); ř. hal-s, č. sůl; zendsky: haptan, č. sedm; ř. hex, lat. sex, č. šest; něm. harm, härmen, star. slov. sram-iti (styděti se), č. šram-otiti, nepokojným býti, křičeti.

V české řeči sesiluje se však hláska *h* též ráda v sykavou *hlásku z a na druhém* stupni v *ž*, k. př. lat. hiare, č. záti, zivati; *ř. zoé, č. život;* bůh, bozi, bože; lat. sedile, č. sedlo a židle, lat.

hiems, č. zima, ř. cheimon. Co vanutá přechází *h* hojně ve příbuznou vanutou *j*, k. př. Henricus, Jindřich vedle Hynek; staroč. dvajáky a dvaháky, skrác. dváky, dva prsty u přisahání, pročež i v proměny tétéž hlasky *j*; co hrdelnice přechází však h i ve jiné hrdelnice k, g, ch, a naopak, pročež i v další proměny jich k. př. staroč. jadati, novoč. hadati; pijavka, pihavka — staroč. gospodin, hospodin; Praga, Praha, Pražan, v Praze; kohout, kokeš; kost, pakostnice, hostec; holozubý, kolozubý; holohnát, kolohnát; hmatati, chmátati, hltán (hltati) chřtán, křtán. *H* zaniká však co jemná vanutá též někdy veskrz k př. Græcus, Hřek, Řek, Hřehoř, Řehoř, Holomouc, Olomouc.

2. *j* bývá někdy pouhým přídechem k. př. lat. est č. j-est: agnus, j-ahně, jehně; už, již, již, i někdy však kořennou hláskou: Judas, Jidaš; jímati, srovn. s-ním-ati; lat. nomen, jmě, jméno? neb jiní: j-im-ati, um? Co přídech jemný vniká *j* rádo ve všech řečech indoeuropských hlavně do hrdelnic a retnic, proměnujíc se a je v sykavky, k. př. ř. diakonos, rusin. dják; č. žák, vedle jáhen, arcijahen; Judæus, Žid vedle Jidaš; duch, duše (duchja); Čech, (Čechji) Češi vedle Čechové, slov. Česi; taktéž se tajným přídechem j mění slova: vlasky occhio, lat. oculus, č. oko, oči, očko; na-uka, u-cho, učiti, uši; skr. hari zend, zari, č. jař, jarý, jaro, zel-ený, lit. žolě (tráva); skr. hir-anja, zend. zairi, zlato, got. gulth, gold; hr-dlo, zři-dlo, star. slov. žrůlo, guttur, žrá-dlo, žrá-ti, lit. ger-ti, piti; granum, korn, zrno, lit. žirnis, č. žernov; Sudenice Sujenice, Suždenice — Rodenice, Rojenice, Roždenice; viz-i, viz-u, m. vidj-u vidj-ą.

3. *v* je přídech retný k. př. ovce, *v*ovce, obměňuje se s přídechy *h* a *j* k. př. č. vopice, domažlicky a hanácky: hopice; č. voves, karpatsky: j-oves, lužicsky: h-ověs. Někdy je hláskou kořennou k. př. vi-ti, zá-voj, voj, vojsko, voják; vino, vinum, *F οινος, οἶνος*, wein; *v* se rádo stupňuje v cizích řečech do *f*, v české hlavně do *b* k. př. něm. alt-vater, skand. al-fadur; krev, dav, vyslovujeme jako kref, daf; vous, vousy jako fous, fousy; viola, fijala; při-vuz-ný, při-buz-ný, farbe, barva.

b) za druhé samohlásky, jež jsou plně zvučícího dechu samého druhy a to

1. předně prvotné *a* hrdelné, jež se stupňuje v *á* a seslabuje v *i* a *e*, k. př. psal, psával; jad-dro (já-dro), jid-dlo (jí-dlo), jed-dlík (je-dlík), jed-tel? jetel, sloven. však diatelina, jesle (jad-dle, jedj-dle); v-aj-ce, v-ej-ce; staroč. daj, volaj, novoč. dej, volej; přáti, přítel, přátelé, příti; čáka, čekati, star. česk. vajhře, ve jhře, ve hře. Seslabováním svým vypadává někdy i zvučné *a* časem a poměrem svým k jiným hláskám veskrz k. př. po-hán-ím, žen-u, hn-áti, hn-outi; žáhadlo, žihadlo, žíhám, žhu; mař-ím, moř-ím, máry (lit. moraj), mr-u. Z těchto příkladů je též patrné, že i samohlásky *o* a *u*, co lehčí, zastupují nejzávažnější všech samohlásek, *a* totiž, a to i v *řečech indoeuropských* k. př. litev. naktis, lat. nox (noks), noktis,

něm. nacht, star. slov. noštь m. původnějšího nokjti, č. noc místo not-s a to místo nokts, srov. notopyr (nokto-pyr), netopýr (noční létadlo).

2. Za druhé: *i* podnebné, nejtenší avšak i nejpronikavější to samohláska a podobná (i s blízkým příbuzným svým, s přídechem *j*) v mluvě tomu živlu, co je v přírodě kyslík, jenž měkkostí svou všude vnikaje, vše proměňuje, živí, avšak též kazí. Hlásek *i* bývá někdy původným, někdy však již zklesnutým a úpadkem jiných závažnějších samohlásků a dvojhlásků. Původné je *i* k. př. ve slovech: dá-ti brá-ti; jsi; z *a* zkleslo vsak *i* v slovech při *a* dotčených; z *u* na př. v následujících slovech: píši (píšu), juž, již, Lidmila, Ludmila; imati, jimati, um; zklesnuté *i* trácí se někdy veskrz k. př. ihra, hra; dám, jsem m. původnějších da-da-mi, dám'; jsem' (sanskr. as-mi). V nynějším českém dlouhém *í* vězí celá kopa nejrůznějších úpadků hláskových zahrnuta. Předně zastupuje *í* nyní dvojhlásku *ai*, *ia*, *é*, k. př. řecky: kaisar, lat. caesar, č. císař, rusky cár; pols. miara, star. č. miera, míra; polsk. viara, st. č. viera, víra — pak stažené *ie* (m. původnějšího *ia*), k. př. slovensky znamenia, či znamenie, č. znamení, znameniami, znameními — konečně tolik co zdvojené či sesilené *i* t. ii, k. př. vi-nu, ví-ti; pi-ju, píti; bi-ju, bíti a p. Rovným způsobem seslabuje se někdy *i* v *e*, až konečně celkem zaniká k. př. řík-ám, řek-nu, řku; čítám, po-čet, čt-u; po-čín-ám, čin-ím, po-čn-u; jím-ám, do-jem, do-jm-u. Jak hláska tato na zdání jemná, co kyslík mluvnický, kaziti dovede nejsilnější formy, patrno dílem již z toho, co výše řečeno bylo o *j* a sykavkách, dílem je to patrné z následujících příkladů: hor-ko, po-har-ati, po-žar (m. pohiar, pohjar); plouhati, pluh, plaziti, ploužiti; sanskr. ah-am, st. č. (az-ú) j-az, j-á; chmúra, po-smúrný, po-šmourný; chuchvalec, šišvorec; plachta, plášť; star. č. (local) Lužach, Lužanech, Lužás; Dolách, Dolanech, Dolás; kaditi, čaditi; kápě, čapka, čepice; kárati (původně bíti, řezati), krtati (píchati, rýti), krt, krtek, čára, čárati; slunko, slunce; lat. octo, osm; řecké deka, lat. decem, deset (latiníci vyslovovali *c* veskrz i před *i* a *e* původně co hrdelnou zvučku mezi *g* a *k* stojící); jap-ný, ne-jap-ný, cháp-ati, chop-iti, po-chop-iti; star. č. jad-ný, žádný; kroj, star. česky křížala (sousto); star. č. Medilesice, Mezilesice (u Pardubic a j., něm. Medlesitz); Rjeka (Fiume), řeka; graikus, graecus, hrěk, hrjek, řek. Tyto příklady kážou zjevně, že jak mile se *i*, *j* s nějakou souhláskou, hlavně pak s hrdelnicí spojuje, místo ji obměkčiti, v sykavku ji přetvořuje a kazí.

3. Za třetí *u* retné. Někdy je *u* v češtině původné, někdy již přetvora a to hlavně původného *a*. Původné je k. př. v slovech: buditi, pluti, sluti, duti, dudy; přetvora však v následujících příkladech: sůl, lat. sal; hud-u srov. had-áti, star. slov. gad-ati, mluviti, žád-ati, hod-y, srovn. rok a vý-rok. Ostatně je původné a krátké *u v českém, jako* v slovanském nářečí vůbec, velmi řídké, na jeho *to vstoupilo záhy ó*, co pak se rozkládalo v uo (bóh, buoh, bůh).

Pokažená nosovka ą (am, an) přecházela též v *au*, *ou*, *ú*, *u*, k. př. skr. sant-am, den seienden, zend. hent-em, lat. (præ)-sent-em, č. j-souc-í, j-súc-i; taktéž slova: nes-am, přešla v nes-ą, nes-u; nes-ant, nes-ouc, nes-úc, nes-a; od-kud, posud, m. odkad, odsad pro star. slovansk. kądu, lat. unde m. qunde, cf. quando; lat. angulus, star. slov. ąg-lъ, č. úhel; str. sl. ąglь, č. uhel; srov. též u-boh-ý k něm. unglück a vůbec k záporce indoeuropské *an*, *in*; angustus, st. sl. ąz-ъkъ, č. ouzek, ouzký, úzký (starší písemnost byla dobře zachovala etymologické *a* psáním auzek, auzký, auřad, aujezd a p., kdežto novější pravopis sklesl na stupeň pouze fonetický. *Au* jsme si měli zachovati, poněvadž jednou v skutku takto znělo (*w* však vším právem bylo vyhozeno). Hojně klesá *u* v *o*, *e*, zanikajíc též mnohdy veskrz k. př. šuhaj, šohaj; juný, junak, jonak; duch, dech, dechnouti, dchoř (chybně tchoř); skr. duhitar, got. dauhtar, ř. dygátêr; star. něm. tohtar, tochter, litev. duktě (gen. dukters), star. slov. dъšti (pro dъgti, dugti), rusin. doč, dočka, č. dci, dcera pro duhjti, duhjtera, srov. doj-iti, dojka.

c) Za třetí jeví se **s o u h l á s k y p ů v o d n é**: hrdelné *k*, jazyčné *t* a retné *p*. Toť jsou hlásky **o k a m ž i t é** (momentaní), nechovajíce v sobě možnost, býti prodlouženy. Toť zakládá se v jich podstatě, že hlavně povstávají okamžitým chvěním či třesením se **o r g a n ů** mluvnických, nikoli pouhým, budiž si jemným (jako při vanutých) budiž si plným (jako u samohlásek) dechem, neb jen dech dá se dloužiti, pokud plíce stačí. Při souhláskách vykonává však dech úlohu toliko tu, že doráží na mluvidla, aby se okamžitě a slyšitedlně otřásla. Jméno ostatně: sou-hlásky není veskrz přiměřené, jelikož každá z nich i **p r o s e b e** zvučí a to lépe, než k. př. pouhé *j*, jež pro sebe vysloviti, je přetěžko. Je však jmenovati **s o u h l á s k y n ě m é** (mutae), je tolik co jmenovati protismysl, neboť jak by neměla míti nějaká **h l á s k a h l a s u**? Ovšem že jsou **t e m n é** či **t e n k é** (tenues), proto že u nich slyšíme pouhý organ; přidá-li se jim však podílu měkčího dechu, či podílu na samohlásce, aby t. podíl ten jemně s nimi srostl, povstávají z nich hlasitější a měkčí, jasnější a silnější hlásky: *g*, *d*, *b*, jež se jmenují za tou příčinou i **s t ř e d n í** souhlásky (mediae). Německé dialekty mají tu podivnost do sebe, zachovávati rozdíl mezi *k* a *g*, *t* a *d*, *p* a *b* ovšem hlavně písmem, nikolik však veskrz mluvou. Avšak i my nešetříme veskrz toho rozdílu, jak by bylo slušno, píšíce k. př. **t c h o ř** m. **d c h o ř**, kdo m. **k t o** a p. Než hleďmež na souhlásky tyto po různu:

1. *k*, *g*, **h r d e l n i c e**.

k je na mnoze původní souhláska a mužně se zachovává k. př. kámen, lit. akmů, kamna (odtud středo-lat. caminata, komnata); vlk, lit. vilkas; oko, lat. oculus, lit. akis; okno; krátek, krátky; zvonek; koukol, lit. kukalas a p. Než béře i *k* značné proměny, *a)* ve vanutou *h* indoeuropsky a česky k. př. lit. č. kur-va, ř. *kor-é (dívka), goth.* hor-s, m., st. něm. hor-a, novon. hur-e; lucna,

č. lůh; star. č. driezhy, nov. č. třísky; kost, hostec, pa-kostnice. *b)* ve vanutou *j*, k. př. star. č. ka-ko, ka-ký, nov. č. jako, jaký; *c)* ve vanutou *v*, k. př. bečka a bečva; bitka (sloven.) bitva č.; pročež odpadává *d)* někdy jako vanutá k. př. kosť, hostec, sanskr. asthi, ř. osteon, lat. os; *e)* někdy se zaměnuje s *g*, k. př. st. č. gdo a kto. *f)* jaké proměny béře spojováním se s *i* a *j*, výše již bylo dotknuto, k. př. kápě, čapka; konati, činiti; kvíčala, cvíčala (sloven.); slunko, slunce — ř. kardia, kradia, č. hrdý, nad-her-ný (m. nad-herd-ný?), srdnatý, srdce, lit. širdis; got. veih-s, něm. weichbild, lat. vicus, č. ves; calamus, halm, slama (pro salama?); vlák-no, vlas, něm. flachs. O srůstu *k* s *h* do *kh* či *ch* bude níženji řeč.

Hrdelnice *g* sklesla, jak řečeno již, *a)* divným způsobem veskrz v *h* a to snad hlavně proto, že stávalo více druhů *g*, jako v lat. *g* a *c*, ostřejších a jemnějších. Rusín píše k. př. gorod, vyslovuje však horod, česky hrad (srov. lat. ignis, sanskr. agnis, star. slov. ognь, česky oheň, něm. ofen, star. něm. ovan, got. auhns); *b)* jeden druh *g* vyslovoval se v hlaholském měkce, co *dj*, j, jak výše bylo dotčeno, co, jelikož staroslovanština, tudíž i hlaholice, i na maďarštinu za starodávna značného brala podílu, se jeví až podnes v maďárském *gy*=dj, ď; magyar = maďár, jako u nás: angelus, anjel, anděl. Odtud pošel snad dílem aspoň starý pravopis český: geden, gídlo; pročež se pravé *g* znamenalo co ğ, k. př. ğroš (lat. grossus), ğubernium a p. Tu záměnu *g* s *j*, neb s jinou vanutou pozorovati možná i v jiných nářečích slovanských, k. př. bojím se, báti, st. slov. bojati se, malorus. bohati se; č. noh, srb. nog (gryphus), korut. noj (pštros); strůha, strouha, pols. struga, star. slov. struj, struja; avšak právě tato jemnost vyslovování aby nezanikla veskrz, proměnovala se snad v silnější sykavky k. př. hvězda, pols. gwiazda, jihoslov. zvězda; hvizd, pols. gvizd, rus. svist, jihosl. zvižd; hor-ko, hořím, požar.

2. *t*, *d*, jazyčnice (též zubnice od některých zvané).

Původné *t* se jeví k. př. v slovech: skr. ta, ten; litev. tas; ř. to, toto, got. thata, star. slov. tъ, on; ta, ona; to, ono. *T* se někdy zachovává, někdy však dle jistých pravidel mění v *d*, k. př. sanskr. dha-tar, lat. da-tor, č. da-tel, dáva-tel; ara-trum, ora-dlo; skr. bhrâ-tar lat. fra-ter; č. bra-tr, něm. bru-der; ř. thýra, něm. thür, lat. fores, č. dveře. O hláskách *th*, *ts* a podobných promluvíme níženji.

Původné *d* se zachovalo k. př. ve slovech: sankr. dva, č. dva (st. č. vtorý, vterý, nov. čes. úterý, m. dvu-terý), lat. duo, ř. dýo, goth. tvai, zwei; litev. derva (louč), sanskr. dru-ma, ř. drýs, strom, sanskr. dâru, dříví, dřevo, got. triu, anglicky tree, něm. der (ve slově k. př. wachhol-der, jarý strom, jalovec). O spojkách dh, ds, dz, dž promluvíme níženji.

Ostatně bralo *t* a *d* někdy proměn, téměř až k nepoznání *jich. T se t. rádo spojuje* s vanutou *j* k hlásce složité *ť*, v níž se *proměnuje i ti k. př.* dati, slov. datj, dať, co v polském a jinde

přechází v sykavku ć dać, srovn. srbské ć k. př. Miklosich=Miklosić=Miklosić; srovn. č. říci, obecně: řícti, říct m. původnějšího rjek-ti, rě-ti, řeknouti; téci, těkati; srov. pols. cierpieć s staročesk. tirpieti, trpiti; polské ciemnia s starosl. tьma, č. tma; svit, svět-lo (m. svět-dlo), svíce, sloven. svěca, bulgar. svěšta m. světja, rus. svěča. Před takovou silnou sykavkou a v ní zaniká někdy *t* očividně k. př. svačina, svačiti m. svatčina, svatčiti (srov. svat-večer); zpěčovati se m. zpětčovati se.

I *d* zaměnujíc se hojně s *t*, béře podobnou skázu k. př. tch-án m. dchán, tesť (socer) star. slov. tiš-ta (socrus) m. desť, dešta, jest-liže v tom kořen d u h (srovn. duhitar, dci, dcera) vězí; thoř, star. č. dchoř (duchoř, smradlavec), rusin. tchir, srb. tvôr; star. č. natchnu, nov. č. na-dchnu m. na-dechnu; star. slov. struj, č. strouha a zdroj (studánka); *di* splývá v *dj*, *ď*, z čehož se někdy pouhé *j* zachovává, k. př. Theodoricus, Dietrich, Dětřich, Jetřich; sloven. ďatelina, č. dětelina stalo se jetelina, jetel; diakonus, jahen; někdy však se proměnuje v sykavky; tak povstalo č. meze, mezi z medja, medji, sloven. medza, srb. medja, hranice; mlad-ý, mlaz-í, mlaz-ěji, o-mláz-ka, o-mlaď; sady, saditi, sázeti, sedění, sezení; nuditi, nouze, núze (m. nudja); mys-l', myd-l'? múd-r? st. slov. mąd-rъ? či man-dar? rozen povstalo z rod-en, rodjen, u Rusů někdy i rodžen. Toto *dz*, *dž* přesmyknuto bylo někdy v *zd*, *žd*, k. př. starobulh. sužden m. sudžen, sudjen, souden, od-souzen; staroslov. či bulh. meždu, mežda, hranice: srovnejmež tedy přechody: sloven. meja vedle medza, medja, česky meze, polsky medza, star. slov. mežda.

3. *p*, *b*, retnice.

Původné *p* vidíme ve slovech: pět, ř. pente, star. slov. pętь; pak, o-pak, lit. pakala (záda); pán, lit. ponas, pons, latinsky panis; někdy se obměnuje *p* s vanutou *h* k. p. leopardus, pols. lampart, č. levhart; č. štíplý podlé štíhlý, slov. šťuplý, pols. ščuplý; jako vanutá trácí se mnohdy ze slov, k. př. oslepnouti, oslnouti; kapnouti, kanouti; sopire (lat.), lit. sap-nas, ř. hýpnos, č. sen m. sepn, u-s-nouti, m. u-sp-nouti, spáti; topiti se, tonouti.

Původné *b* viděti k. př. ve slovech: lit. bagis, šťastný, skr. bahu (mnoho), č. bohat, do boha míti, ubohý; české *b* a *p* se někdy zachovaly, kdežto v jiných řečech již jsou vanutými pokažené, k. př. rusin. buti, č. býti, ř. phyô, fui; běhám, ř. pheygô, fugio; pět, funf, quinque; někdy se obměnuje *b* s vanutou *v*, k. př. bráborati, vrávorati; skyva, skyba, scheibe; hlavně v řeči obecné; hedvábí, hedbabí, pavouk, pabouk, pols. pająk.

4. *n*, *m*, nosovky.

Onyť jsou polosamohlásky, tudíž dloužení schopné, ač se toho málo kdy více pozoruje. Netvoří se též pouhým nosovým průdechem, než povstává *n* někdy hluboko v ústech a *m* blízko u rtů, jen že *se jich hlas pak* průdechem nosovým zatemňuje. N je tvrdší, a

jednodušší, *m* měkčí, ale složitější, rovnajíce se k sobě skoro jako tenuis a media. Obměnují se tudíž co stupně mezi sebou, k. př. star. č. mešpor, nov. č. nešpor (vespera); st. č. nrav, nov. č. mrav; č. nišpule vedlé mišpule; medvěd, nedvěd; star. č. přítomný čas: počem, rozvaděm, naplněm, obměnil se pro to snadně s minulým novoč. rozvaděn, naplněn; tajen, tajný, tajemství; Nikolaus, Mikuláš, Mikeš; ř. mé, lat. ne, č. ne. Tváří se nosovky hlavně trojím spůsobem probíhajíce veškerou říši vanutých, samohlásek a souhlásek.

α) Nosovky co vanuté či zastupitelkyně jich. Příklady: star. slov. jeterъ, sanscr. jatara, uter. č. některý; ně-kdo, ně-kde, ně-kolik m. je-kdo atd.; taktéž: do-*ni*-d-ž, do-*ňa*-va-d-ž, do-*ně*-d-že; ne-je, nenie, není; s-jid-aní, snídání; sjatek, sňatek; sjem, sněm; pojem, ponětí; vyjímka, vynímka; star. slov. ádro, ědro a jadro, č. ňadra (prsa), jádro (vnitřek, zrno), jadra, testiculi, jatra (leber); paruňkový vosk m. parojkový (paroj); star. slov. ąchati (kaditi), č. v-on-ěti, morav. a sloven. ňuchať a nuchať. Tato vlastnost, sloužiti místně co vanuté, uvádí však nosovky v nebezpečenství, zaniknouti někdy veskrz, k. př. sanskr. nâman, lat. nomen, namen, č. jméno, jmě (místo: nimeno, nimě); staroč. protiv ima, pod nima; novoč. jeho, něho, jej, staročesky njej, jej, ni, ji, i; srovn. též formy: pro-ň m. pro-nj, ve-ň m. ve-nj.

β) Nosovky co zastupitelkyně samohlásek jsou hlavně tak zvané měkké m, m̃ a měkké n, ň, srovn. k. př. lom, lom-u a lom˘, lomi, lomiž; zvon, zvonu, zvoň, zvoniž. Takové vokalizované nosovky pozorovati možno snadněji v staroslovanštině, nežli v novější češtině. Srovn. k. př. slovo Konstantinos: st. slov. Kostanьtinъ, Konъstantinъ a Konьstantinъ; angelos: buď anъgelъ neb anьgelъ, č. anjel a anděl. Tak povstalo též ze slova missa č. mše t. mjse, m̃še, co se pak proměnilo v msje, mše. Podobným spůsobem povstaly hrubé nosovky ą a ę, splynutím t. nosovky se souhláskou. Srovn. nosovku českou ň s litevskou į t. in. V staročeském byly též takové nosovky, jak jich dokazují i hlaholské zlomky i evangelium sv. Jana, rovněž jak starý spůsob psaní k. př. Wenceslaus a Vieceslav, co pak skleslo ve Vaceslav, Václav. Srovn. sanscr. panthas, cesta, lat. pons (ponts), star. slov. pąti, slovenské pantať sa, pentať sa, (vagari, toulati se), č. pouť, něm. pfad; dievč-ence, dievč-ata; kur-ence, kuř-ata; pt-ence, ptač-ata; lat. nomen, namen, st. slov. imę č. jmě; rameno a rámě, st. slov. ramę; stopy takových nosovek viděti i v nov. českém k. př. prodati vedlé prondati, provdati; trapiti a trampoty; vydati a vyndati; zadati a zandati. Vidíme z toho, že největší část nosovek vokalisovaných se v novočeštině proměnila v čisté samohlásky a dvojhlásky, k. př. dušą dušu, duši; dušeją, dušú, dušou, duší; kur-ęte, kuřete, kur-ęta, kuřata; miesęc, sloven. mesiac, č. *měsíc; pętъ,* na-pnut, piat a p. Než slušno bylo by pátrati, zdaž *by v nářečích živých* nebylo ještě nalezti několik stop původních *nosovek, srov. u-bohý,* un-bohý.

γ) **Nosovky co zastupitelkyně souhlásek. Příklady:**

M **stojí někdy m. (původného)** *b* **k. př. brabenec, bravenec, mravenec, ř. myrmex, formica, kořen sanskr. brû (mumlati, bručeti, malorusky mručati), zend. mrû; darem-ný, dareb-ný; písem-ný, píseb-ný; lat. caballus, litev. kummele, komoň m. koboň, kobyla; fabory, favory, famfory?**

N **obměnuje se s** *d*, **k. př. lat. novem, star. prusk. nevints, litev. deviny, devět; star. č. dražniti, slov. drážnit, nov. č. dráždit.**

5. *s*, *z* (š, ž); *r*, *l*; sykavky a chvějnice.

Tyto na zdání rozdílné mezi sebou hlásky mají mnoho společného do sebe. Sykavky jsou fysiologicky vzato seslené vanuté *h* a *j*, jak to hlavně řecká řeč při srovnání ji k latinské řeči dokazuje, k. př. ř. hyper, lat. super; lat. jugum, ř. zygon, jho. Příbuznost a vzájemnost vanutých *h* a *j* přivádí i *s* a *z* ve vzájemné přechody. Píšeme k. př. zde, kde bychom měli psáti sde; vzdy, vezdy a vždy m. ves-dy, jako píšeme do-su-d, do-sa-va-de; po-zdě m. po-s-dě, po-s-dně, po-s-dno, po-s-dilý; slomený, zlomený; sdáti a zdáti = s-pojiti; Sidonia, Zdena, Zdenka; zděný m. sděný a p. Taktéž píší jedni: z nebe, druzí: s nebe a p. (Zikmund, skladba, str. 76—78, 81, 83—86, 274, 273.) Zastupování vzájemné *s* a *z* je prastaré, tak píše k. př. již staroslovanština zdě a zde vedle sьde. Právě že se *h* a *i* hrdelnicem a jazyčnicem (zubnicem) k, g, d, t, tak rády přidružují, proměnují je rovněž v sykavky prvního stupně (*s*, *z*) a druhého stupně (š, ž), k. př. řecké gyne, č. žena; st. č. noga, noha, noze m. nogje; lat. quatuor, lit. keturi, č. čtyry; ř. deka, lat. decanus, djekan, děkan, deset; diakonus, žák a p. Toto působení vanutých na sykavky je zřejmé v příbuznosti hlásky *h* a *ch* t. j. jednoduché vanuté a hrdelnice spojenou s vanutou (kh, gh): bůh, bozi, bože; duch, svatý duse! duše (duchja) vedle duchové, dušno, dusiti; puch, pyšný; pcháti, pšenice, pichati, pisati, psáti, píšu, pichám.

R je obzvláštní zvuk spůsobený třesoucím chvěním se dechu na jistém místě buď u hrdla, buď na konci jazyka a počinu rtů uvnitř. V psaní se toho trojího *r* nerozeznává, poněvadž větším dílem jen jazyčného *r* ve zvyku máme. *L* je poněkud podobný zvuk co *r*, jen že je u něho chvění již zamezené, tak že bývá *l* zmalátnělé toliko *r*. Staří Peršané neměli žádného *l*, Čínané naopak nemají žádného *r*. Pročež stává též trojího *l*: retného, jazykového (k. př. lid, led) a hrdelného (hrubého k. př. volał); retného neužíváme, a hrdelného, jehož Poláci, někteří Moravané a Češi, pak Slováci ještě znají, zanedbali jsme již dávno v písmě, ač bylo česko-moravskými bratry stručně rozeznáváno k. př. łáska, líska, slov. léska, pols. laska (hůl); łaň, len: łosos, los; łoutka, loutna; łež (*nepravda*), *lož* (*ležiž*). Ač *s*, *r*, *l* jinak a každá pro sebe obzvláště znějí, mají předce co do fysiologického svého původu: dech

t. býti, onde sykavým, zde chvějícím se, mnoho pospolného do sebe, pročež přechází též vespolek.

Původné *r* mají Čechové k. př. ve slovech: hrd, srdce, rosa, skr. rasa, lit. rassa, lat. ros; bratr, lat. frater, skr. bhrâtar; skr. kart (řezati), č. krájeti, krat-ký, kratek, dva-krat (srovn. polské raz (řezati). — Původné *r* kleslo v českém hojně na stupeň *l*, k. př. skr. varkas, vlk, sloven. vrkolak, vlkolák; lit. garsas, glas, hlas (než srovnej původný význam slova h r a t. mluva); lat. aratrum, oradlo; skr. sara, lit. surus, lat. sal, ř. hals, č. sůl, soliti: za to ale zachovalo se v českém někdy původné *r*, kde v jiných indoeuropských řečech již bylo zaniklo, k. př. skr. kala (černý), polsky kary, rusk. karij, černý; lat. labor (cf. robur), robota, arbeit; č. bos, něm. bar (barhaupt). Avšak i v českém zaměňují se hojně *r* a *l*, k. př. čber, kbel (kübel); hrtati, hltati; močár, močál; díra (skr. dara, jeskyně), dol (hlubina); hora, star. č. hůl (les), sloven. hole, lat. sylva, ř. hyle.

Jako *l* povstalo z *r*, povstalo *r* někdy z *s* (s : r = r : l), co se opět pro příbuznost svou zaměňuje s *z* (k. př. got. basi, st. něm. peri, beere, č. bez, bezinky) a *ch* (k. př. star. lat. ausis, latinsky auris, lit. ausis, česky ucho, uši, něm. ohr; skr. snušâ, č. snacha (dativ: snaše), ř. nyos pro nysos (srov. Dio-nysos), lat. nurus, něm. snura, schnur, staropolsk. sneška. Příklady proměn *s* v *r*: skr. vasanta, lit. vasara, star. č. vesna (psáno: vezna, vezzna, uesna), lat. ver, něm. jahr, dánsky vaar, švéd. vår, star. nordicky vâr, č. jaro (Moravci říkají i vesno), jař, jařina, jeř, jeřina, jeřice, jaří; jarý, jarný, jalovice m. jarovice, jalovec m. jarovec (wachholder, protože i v zimě je jarý). Srovnej: vesna a jeseň, jarný a jasný, lat. ver a hor-nus, něm. hornung (první měsíc jasný, jarný). Dále: skr. sur, svítiti, svar, nebe, sûrja, slunce a staroč. svor (zodiacus), Svarožic, zendsky hvare, nebe, lat. serenus, jasný, syrius (nejjasnější stálice). Béře-li se však na zklesnutí *r* v *l* ohledu, promění se kořen s u r (svítiti) ve formu s u l, z čehož pošly opět formy: lat. sol, staronord. sôl jednak, jol, jul jinak, a got. sauil vedlé got. jiuleis, litev. saulě, star. slov. slъ-nьce, slunce t. j. svítící. — Podobně se to má s kmenem sara, sůl, litev. surus, slaný, jenž se mění v latině v sal, v řečtině v hal-s, v němčině v har-ing, slaneček jednak, jinak v hal a sal-z. Srovn. Halle an der Saale, Hallstein. Srovnej též armarium, č. almara vedle jarmara.

Rozváživše příklady tyto, nepodivíme se tomu, že sykavky a chvějnice též se jevívají

a) předně co obměny v a n u t ý c h: ř. hyle, lat. sylva, č. hora a hole — Mezibor, pols. Międzybor, něm. Merseburg — zámutek, zármutek; moutiti, ko-r-moutiti; ubohý, nebožák, sloven. neborak; *lat. gibbus, star. slov.* grъbъ, pols. garb, č. hrb; lat. tuba, č. trúba, *star. č. češrati*, novoč. česati, čechrati; — skr. svadu, lat. suavis,

č. sladký; č. svoboda, sloven. sloboda; Laurentius, Vavřinec, laurus, rusk. lavrъ, č. vavřin, vavřinec; — krahulec, krahujec; jazyk, star. slov. język m. liazik, lęzik, lingua (linguere), litev. liěžuvis (laižiti, lízati) — jedva, ledva, leda (Štítný: neda), č. jen, sloven. len; Srbům je Helena buď Jelena neb Lelena; podobně: m. zemia, země, zemla, zemlja; rusk. rublь m. rubjь (rubiti, řezati), — pročež jako vanuté mnohdy i zanikají, k. př. jablko, jabko; č. másnice, máznice pro máslnice, mázlnice; pás m. pásl, sloven. pásol; klad m. kladl, sloven. kladol.

b) Za druhé mají sykavky a chvějnice v mluvě hojně úřad **samohlásek**, jsouce dloužení schopny („srrdce, krv") trn, prst; blb, plst) a působíce sylaby, k. př. sl-nouti, u-sn-outi; vz-íti, vznášeti se; hrsť, chrt, prs, srp, srna, trs (srovn. řecké thýrsos), zrno; blb, plch, vlk. Podíl tento jich na samohláskách či srostění jich s nimi patrn je v staročeských formách: vilk, vlk; tirhati, trhati; srovn. též slovenské formy s českými: krč, č. křeč; krv, krev; čln, člun; dlh, dluh; chlp, chlup; slnce, slunce; srovn. č. krt, star. slov. krъt, rusk. krot, krainsky kert, pols. kret; č. hlava, litev. galva, star. slov. glava, rusky golova, pols. głowa. Pročež obměnují se hlásky tyto v nářečích slovanských hojně s pouhými samohláskami, k. př. česky smula, sloven. smoua; Slovák, Svovak, dal, dau, dalo, dauo, česky pln je srbsky pun; lat. pastinaca, č. pastrnak, pols. pasternak; česky cvíčala vedle cvrčala, star. č. svrčala; fúkati, foukati, frkati. Zajímá i jemné spojování se hlásek *i* a *j* s *l* a *r*, *ili*, *jlj*, *li*, *lj* přešlo t. v měkké *l'*, proměňujíc se buď v *i* (jako toho hojně ve vlaštině nacházíme k. př. figlio (fijljo, filius), fiore (flos), Fiume (Flumen), buď proměňujíc následující samohlásku, jako toho máme hojnost v českém, k. př. lud, ljud, lid; král', star. slov. kralь, maďarsky kirali, pročež je i genitiv český krále m. kralja, dativ králi místo kralju. Srovn. č. orel, polsk. oreł, star. slov. orьlъ; český genitiv je orla, dativ orlu. Měli bychom tudíž vyslovovati bolj, chmelj, molj, úlj, hůlj, sůlj (jako Italian figlio) a nikoli jak činíme, bol, chmel, mol, úl (oul), hůl, sůl. Podobněž je naše, nyní vřeskavé *ř* původně měkké *ri*, *rj*, k. př. rjeka, řeka, jelikož se *j* proměnilo v sykavku *z*, odkud i starší způsob psaní, k. př. v králodvorském rukopisu: brsietne mecie, břítné meče; strsiedcm, středem; hoorsili, hovořili (vedle Oldrie, Oldře), pak v pozdějším českém a nynějším polském pravopise k. př. strzed, hovorziti, Oldrzich. Srovn. i š = si, sj, sz (Simon, Szimon, Šimon), č = ci, cj, cz (k. př. rusky karij, karej, polsky kary stalo se (přechodem forem kjary, cjary, czary) czarny, černý; lat. cæsaries, vlasy, star. č. kešice („kecsice"), kečka, kečice, kšice, česati, pačesy; č. čeleď, litev. kel-tis, rod, srovn. pokol-ení. Neberouce o tomto původu vřískavého ř (z *ri*, *rj*) nižádného ohledu, dostali jsme dosti velkou hojnost nepravidelných ř do češtiny, k. př. Christus, kristiti, krstiti, křtíti, křest, křt; star. č. a

sloven. trsť stalo se novočesky třť, třtina; řecky geranos, lat. grus, kranich, star. č. zerav („serav“) stalo se i jeřab, žeřab, řeřab; jeřicha (kresse), star. č. žerucha, nyní žeřicha, řeřicha; hořlavý, star. č. jeřavý a žeravý, nyní i řeřavý.

c) Za třetí vstupují někdy sykavky a chvějnice v službu co souhlásky. Co se v tom ohledu sykavek týká, vyplývá to již z přechodu souhlásek některých v sykavky k. př. kladu, klásti, pletu, plésti — jídlo, jesle — lat. granum, korn, zrno. Co do chvějnic jestiť to patrno z jich zneužívání a to hlavně měkkých l' (lj) a ř (rj) k. př. hřecký, řecký, žebro, řebro, žebřina, řebřina; lat. radix, rettig, ředkev, řetkev (srovn. sloven. chren, č. křen a kořen); Gregorius, Řehoř; lat. regula, řehola, řehole; lat lumbus, lende, ledví, pols. lędzwie; ital. al arme, lermo, lermovati; krleš m. kyrie eleyson.

XV.

Rozdíl mezi základními a podružnými hlásky.

Shledali jsme z právě dotknutého přehledu jakosti hlásek, jak se živým ústrojím lidským buď pro sebe, buď působením na ně vedlejších hlásků původní hlásky mění ve vedlejší či podružné.

Původné hlásky zoveme ony, jež slovanštině (češtině) společné jsou s jazyky příbuznými, indoeuropskými, základné však ony, jež, třeba nebyly původné, předce již v nejstarších památkách české řeči se nalézají. Tímto vyjádřením není však ani okres těch, ani oněch stručně obmezen. Původní hláska měla by slouti v skutku jen ta, jež se neodvozuje s nižádné jiné. Takové byly by však jen následující:

	vanuté	samohlásky	souhlásky	chvějnice	sykavky
hrdelné	*h*.	*a*.	*k*.		*s*?
podnebné	*j*.	*i*.	*t*.	*r*. *l*?	*z*?
retné	*v*.	*u*.	*p*.		
nosovky	*m*? *n*.				

Je jich patnáct, než i tu mohly by buď *s* a *z*, buď *l* a *m* vyloučeny býti, tak že by stávalo 11—13 původních hlásků. Patrno tudíž, že původnost a základnost vlastností je jen poměrnou. Zkoumejmež tudíž ještě, jak se rodily a rodí hlásky české abecedy podružné, výše buď ještě nikterak buď jen mimochodem dotčené.

a) Toť jsou předně vedlejší **samohlásky** *e*, *o*, *y*. Povstalyť z původných samohlásků *a*, *i*, *u* tím, že v nich srostly a zkazily se **dvojhlásky** a to *ai* = *e*, *au* = *o*, *ui* = *y*. Jsou to tedy vlastně **pazvuky** či **přehlásky** (Umlaute), z nichž *e* má qualitu mezi *a* a *i*; *o* mezi *a* a *u*; *y* mezi *u* a *i*. Majíť tudíž i **mnoho stupňů** své zkaženosti, v níž víc a více tratíce zvuku, ponenáhlu zanikají, či jinými slovy řečeno, jedna buď druhá částka jich před přehlasováním a zanikáním proměňuje se ve **vanutou**.

1. Co se *e* obzvláště týká, probíhá rádo následující stupně: *ai* neb *ia*, *ja*, *aj*, *je*, *ej*, *ě*, *í*, *é*, *o*. Nelze toho sice při každém slově doložiti, již i proto, že se nižádného slova všechny mezistupně nezachovaly. Polák má k. př. ještě formu viara, Staročech viera, my věru, víra, Slovák verný; Staročech daj, my dej; Gothčík míval hlaibs, z čehož pozůstatek nynější německé laib (brot), Staročech znal chlieb, my chlíb, chléb, chleb; st. něm. mahal (sněm), st. česky manhal-stvie, č. manželství; polsky miara, staroč. miera, měřiti, míra, slovensky merica; č. rozpiat, pial, piel, pjal, pal, s-pínal, pnul, v kterých formách však již i nosovky působily, jež vídáme též ve formách símě, jmě, srovnávajíce je k formám jmeno, semeno. *E* vyskytá se hlavně přehlasováním, t. j. z vnějších příčin; než tak zvané **navracování** se k nepřehlasovaným formám (nem, vem, nám, vám) připisoval bych panování **dialektu nepokaženého** nad mluvou písemní a ne snad nějaké síle domnělé pružnosti jazykové.

2. Co do *o*, má též své stupně: *au*, *uo*, *ů*, *ú*, *u*, *o*, *e*, k. př. pnouti, pnúti, pnut; star. sl. konь, č. kuoň, kůň, koně; buoh, bůh, boha; skr. na, lat. non, č. ne, ni, ani; skr. pat (lítati), pols. kuropat-va, rus. kuro-pat-ka, korotev m. koro-ptev, č. putinka (slepice), puta, putička, pt-ák (kde stupeň *o* veskrz přeskočen); lit. ausis, lat. auris, č. ucho; za to lat. os, č. ousta, ústa; lit. jaunas, č. jun, junák, jonák, jinoch, star. slov. jonъ; č. douchám, duch, doušek, dech, dchnu, dchnutí; stůně, stonám, stenati; slu-ji, slouti, slovo (m. slouo); kúti, kouti, ku-ji, kov (m. kou).

3. Co se *y* týče, je to původně pokažené *u* přechodem *ui*, *iu* a psáno v skutku v hlaholštině a kyrilštině co *ui* (jery), jako v německém *ü*. Srovn. tru-ti, tráviti, o-trušiti, otráviti, o-trucha, u-trejch m. utrých. Poláci, Slováci a Hanáci rozeznávají ještě zvuk jeho, podobný německému *ö*, od zvuku čistého *i*, co my bohužel zanedbáváme, Jihoslované však nemají již ani v písmě znaku pro *y*, až na nepatrné zbytky, k. př. korutansky: vujšak, vysok. Frisingské zlomky píší však pravidelně *ui*, k. př. milostivui, milostivý; buiti, byti, mui, my. Patrno, že prostonárodní vyslovování české dlouhého *ý* co *ej* je pozůstatek původní dvojhlásky. Východní Slovinci říkají mujti, my mejti, mýti. U nás vstupuje někdy též *e* na místo *y*, co je jistě zbytek zklesnutého vyslovování *y* co *ö*, k. př. osyp, osep. Za tou příčinou je *mnohé české e* původní *ö* t. *y* a *u*, k. př. sluch, slyšeti, *slech; duch, dýchati*, dech; lat. muscus, něm. moos, č. mech, rusk.

moch; star. č. damy, dáme, lat. damus; vš*dy*, vš*ude*, k kmenu *div*, *diu* (svítiti), div-an, deň, patří totiž formy: k-*dy*, k-*de*, s-*de*, teh-*dy*, te-*dy* (srovn. lat. diu, sub dio, ju-piter, dies-piter, Ju-no, Dia-na). Některé staré *ui* se snad i zachovaly k. př. bu-jarý, buj-ný, litev. buinus (vilný), star. slov. bui (insipidus), ač v tom i kořen boj, bi vězeti může.

Přechod vzájemný mezi *a*, *i*, *u* podporuje i přechod mezi *y*, *o*, *e* i mimo složenost jich původní z *ui*, *au*, *ai*, tak že v tom pádu čistých příkladů dobrati se, je velmi nesnadno, poněvadž vanuté a nosovky rády do toho se vtírají, k. př. slova: tru, tříti, třen, trutiti, troutiti, troucen, vězí snad kořenem v trut, trout, trud, troud (fomes, zunder, potřená, postřelená zvěř a trudná práce a mysl), trýsniti (truditi, mučiti někoho) a trizna (m. tryzna) i sváteční boje starých Slovanů i obřady pohřební. — Zanikání samohlásek ponenáhlým seslabováním (k. př. chuť, chotě, chtě) působí samo sebou přechod k tak zvaným samohláskám zanikajícím, aniž by byly druh samohlásek veskrz obzvláštní, k nimž právě se obracujeme.

Zvláštního povšimnutí zasluhují tak zvané samohlásky zanikající *i* a *u* t. ь a ъ, jerь, jerъ v staroslov. zvané, k. př. pьsati vedle pisati a psati; dъchnąti vedle duchati a dchnouti. V češtině se sice nepíší, než vyslovují předce k. př. sed-m, os-m. Někdy obživují, někdy však se veskrz tratí; pročež i samohláskami pohyblivými či pohybnými slouti mohou. K. př. *kъ*, *ku* (pomoci), *k* (práci) — lьvъ (lev), lьva (lva). Za starodávna se zajisté hojněji vyslovovaly a tudíž i psávaly, nežli nyní, jako viděti to k. př. z forem starších a mladších: vilk, vlk; tirhnouti, trhnouti; Pilsen, Plzeň. Srovn. skr. sama, ř. *σύν*, cum, star. slov. są, česky soused, s-jezd.

b) Přídechem (adspiratio) povstávají hlásky dyšné (adspiratæ) mnoho proměn v českém berouce. V podstatě či v širším smyslu bráno, jestiť každá spojka hlásku vanutého s jiným hláskem, již přídechem, tudíž

a) u samohlásků k. př. ah! aj! kov-ati vedle kou-ti — č. modro-v-oký, moravsky modro-h-oký; Holomouc; jáhně, jehně; viola, fijala (vysloveno), fiala (psáno); paeonia, pivoňka. Působíť takové dyšné hlásky přechody mezi samohláskami a vanutými.

b) u polosamohlásků s, z, r, l, n, m. — Hlásky *s* a *z* jsou původně hlásky dyšné v sykavky přestrojené, *z* a *s* je totiž *hj*. K. př. sanskr. ah-am (ego), st. slov. az-u, star. č. j-az; lat. hiems, č. zima; star. něm. hiu, č. si, se, s, k. př. hiû — jarû (heuer), leto-s, hiû takû (heute), dne-s (litev. šen-dièn). Taktéž je vyšší sykavek stupeň t. *š* a *ž* původně rodu dyšného, *š* t. = *sj*, *ž* = *zj*, k. př. Simon č. Šimon; Jesus č. Ježíš; bóh (bůh), bozi, bože; *star.* č. manhalstvie, č. manželství; kdežto však namnoze neorganicky *š* se obměňuje s *ž* a naopak, k. př. Sigismund, Žigmund, *Žiga*; *census, činže*; signare, segnen, žehnati. Co se s dyšnými

hlásky *rj*, *lj* stává, pověděnò již výše; srovn. rjeka, č. řeka — kralь, kralj, č. král', kralja, krále; lud, ljud, lid. *Nj* a *mj* splývají v tak zvané měkké *ň* a *m̃*, z kterýchto však *m̃* Čechům již z obyčeje vyšlo, k. př. niť, nýti; mí-ti, mý-ti. Znamenité je zastupování vzájemné, výše již dotčené hlásky *n* a *j*, k. př. č. nejde, morav. nende; pro jeho, pro něho, proň; není m. neje; Hestia, Vesta, č. nistěj, focus, fornax, snad m. jistěj (čili ohnistěj?)

c) u **souhlásků**, čímžto povstávají dyšné hlásky v užším smyslu a pomocí jich **přisykavky** (assibilatæ).

Tu sluší však rozeznávati více druhů a stupňů jich a to:

1. *kj*, *tj*, *pj*, *gj*, *dj*, *bj*:

kj, gj. — *K*, *g*, jako každá hrdelnice, když s nějakou podnební hláskou, od *j*, *i* začínajíc až do *e*, se stýká, přechází v sykavku a to buď prvního, buď druhého stupně. Tudíž i *kj*, *gj* a to v *c*, *č*; *z*, *ž*. Hláska *c* je vlastně *ts*, *ds* a hláska *č* je *tš*, *dš*, tudíž zmížděnina dyšná, nestojíc co taká **bezprostředně** m. kj, gj; než kj, gj mění se, majíc srůsti co hrdelnice s podnebnou hláskou j, prvé v *tj* a *dj* a tato teprva pravidelně v *ts*, *ds* či *c*. Neb *t*, *d* co zubné či jazyčné hlásky jsou přiměřenější podnebnici *j*, nežli ústrojně od nich vzdálená hrdelnice *k*, *g*. Viděti toto z následujících příkladných přechodů:

Tj, *dj* přechází měnou vanuté hlásky *j* v *s* či *z* hlavně v *ts*, *ds*, *c*, k. př. nut-iti, nutjen, nucen; sad-iti, sadjen, sazen m. sádzen, saze, sázka; srovn. ř. hédos, sitz, sesle, m. sedle; ř. hédra, sedlo; éthos, sitte, u-sedlost, vedle hézô, sedeo sedím. Tu tedy řecké *z* rovno hlásce *dj*, *ds*, *dz*. Taktéž však přechází hláska *gj* v řecké *z*, k. př. záô, žiju, litev. giju, givoju, ř. zôós, lit. givas, živ, živý (m. gjiv), živok, ř. zôê, skr. dzivâ, život, co vše pošlo z kořene *gi*, dji, dzi, zi, ži. Podobnou proměnu hlásky *gj* v dj a naopak viděli jsme výše již v hlaholštině, kde hláska *ge*, *gi*, i *djerv* se jmenuje. Srovnejmež i formy: Gêmeter, zeměmáti s Demeter a francouzské vyslovování sylab *gi*, *ge* co *ž* či *dž*, jako v sanskritu *ǵ* = dž, k. př. judž, jungere, ř. zeygnymi.

Jestiť tudíž hojně i česká hláska *c* původně buď *gj*, buď *dj*, *kj*, *tj*, nebo na vyšším stupni gs, gz, ds, dz, ks, kz, ts, tz k. př. cáp m. kjap, lat. caper; cár, císař, cæsar, kaisar; cec, cecek, řecky tithê, rusk. titka; cediti, lat. cadere; církev, ř. kyriakê, něm. kirche; cel, celý, skr. sa-kal-a, něm. heil, heil-ig, sel-ig? ř. holos, lat. sal-vus; cihla, lat. tegula; cihlička m. žehlička, star. č. tociž, totiž; cizí, cuzí, goth. thiuda, národ, tiud-isk, teut-sch (srovn. Čud, S-kyth, obr, Avar); co, star. slov. čьto, cto, srovn. kto, kdo.

Na tomto původu béře i vyšší stupeň hlásky *c* t. *č* podílu, k. př. star. sl. kъ-to, k-to, co-to: na co, na-č, se-č, pro-č; kým, čím, někým, něčím, nikam, v ničem; čaloun, rusky kilim, pols. kilim, kilin; čejka, rusky čajka, eston. kaikas; člov-ěk m. slověk? (slovo, *kmen sanskr.* çru, ř. klýô, slyším, srovn. slavík); červ, lit. kirminis

skr. krmi (srovn. karmin a červený); čistý, lat. castus, kmen kad, ř. kathairô, kázô, srovn. cíditi; činiti, konati; louč, st. slov. luča, světlo, lat. lux (luk-s, luc-is), goth. liuhath, licht, lucerna, laterne.

Co se konečně hlásků: *pj*, *bj* týká, vyslovovaly se za starodávna co *p̆* a *b'* tak měkce, jako nyní *ť*, *ď*, *ň*. Viděti to poněkud ještě z vyslovování jich v rozdílu ode hlásků *py*, *by* k. př. pich a pych (puch), pýcha, pejcha, star. česky pajcha; pilný a pylný (pyl, pel, blumenstaub, pulvis, pollen; bíti, býti (buti); bi-dlo, by-dlo.

2. *kh*, *th*, *ph*, *gh*, *dh*, *bh*.

Kh piše se, ač fysiologicky jeho zvuk není veskrz totožným, ne jinak, než latinským způsobem co složenina *ch*, pozůstavší ze staršího pravopisu, kde se též psávalo sz, rz, cz a p. Hlásek *ch* je mnoho proměn podroben, jelikož v něm dvě hlásky velmi proměnlivé t. *k* a *h* v jednu splývají. Toť jsou obě hrdelnice, pročež přechází i *ch* v sykavky z jedné strany, jakož je z druhé strany hláska *ch* sama v sobě ztuhlejší vanutá. V slovnících bylo by vhodněji *ch* klásti po *k*, než po *h*.

ad a) Abychom, abysme; Dolanech, Dolas; srovn. litev. lokal ranko-*su* s star. slov. rąko-*chъ* a č. rukouch; sanskr. vidhava-*su*, st. slov. vьdova-chu, č. vdová-ch; litev. sausas, lat. siccus, suchý; duch, dus, dusot, dychati, dusiti; prach, prs-ť; tch-án, tes-ť, srbsky tas-t, tch-yně, star. slov. tьs-ti (socer), tьš-ta (socrus); dc-i, dc-era m. ds-i, ds-era, star. slov. dъš-ti, goth. dauch-tar, star. něm. toh-tar (tak že i v českém jednou musily býti formy: duch-ti, duch-tera); s-trach, Třas (běs): scáti, chcáti, scánky, chcánky; suchý, sušiti; tichý, těšiti; chod-iti, šed, šel m. šedl; plach-ta, pláš-ť; ruch, rušiti; duch, duše, dušný; ucho, uši (pod-uš-ka? po-duš-ka?)

ad b) Vanuté *h* je hrdelně stužené vanuté *j*; jakož se opět *h* stužuje v hrdelnicích *k* a *g*, pročež je i *ch* dvojnásobně stužený přídech. Viděti toto hned v příkladech: klij a klih (vysloveno klich), hltán, hřtán, křtán, chřtán; hořalka, kořalka; star. pols. jat-a, č. a nov. pols. jat-ky vedle chat-a, č. chat-a, chat-rč; kot, kot-ec (u poněmčilých Slovanů: chaten, kot-saszen); jap-ný, ne-jap-ný, chap-ati. Pro svůj podíl vanutosti vypadává někdy i *ch* jako jiné vanuté k. př. č. chápám, skr. âpnomi, lat. apto; chudnu, star. č. chvadnu, vadnu: někdy však přirůstá skoro jako jiná vanutá k. př. rost (létorost), ch-rasť (jihoslov. h-rast, strom, dub), staročesky ch-v-rast. Srovn. též: mra-k, mračiti, sou-mrak a ch-můra, ch-mouřiti, po-š-mourný. Může ovšem býti, že takové *ch* je někdy původně kořenné, srovn. k. př. ch-rasť a s-růsti, než měna jeho podobá se v mnohém pádě aspoň zevně předce měně pouhých vanutých.

Hláska *gh* není, jak hrdelné dyšné vůbec, až na *ch*, v českém v užívání již proto, že u nás veškeré *g* přešlo již záhy v *h*. *Píše se tudíž jen* v cizích slovech, k. př. ghetto (židovské *město), ghirlanda* (věnec květinový), ghasèle (lyrická báseň Peršanů),

Ghibellin (přívrženec císařův v středním věku). Srovn. sanscr. gharma, ř. thérmê, něm. wärme, č. hor-ko, žár a var (zářiti, vařiti).

Taktéž nenajdeš bezprostředně dyšných *th* a *dh* v české řeči, jež jsou v sanskritu, pak i v řeckém jazyku velmi oblíbené, k. př. skr. dhumu (kouř), ř. thymos (duch), lat. fumus (kouř), funus (mrtvý, jenž ducha vypustil, nebo spálený), č. dým lit. dumai; — skr. madhu, ř. méthy č. med, metli; — ř. rhythmos psalo se a vyslovovalo se v středním věku co rykmos, až konečně přešlo v nynější slovo rým; srov. rheuma, rýma; — ř. misthos, něm. mithe (cena), č. mzda; — ř. thyra, lat. fores, lit. durrys, něm thüre, č. dveře; — ř. thér, lat. fera, něm. thier, č. zvíře, zvěř, lit. zvěris; ř. tharsein (smělým býti), lit. drasus, č. drzý; ř. the-lé, něm. zitze, tutel, č. cec. Viděti z toho, že *dh* se proměnilo obyčejně v českém v čisté *d*, či vlastně čistým, nedyšným *d* pobylo, kdežto *th* v sykavku se proměnilo, poněvadž v jistých poměrech již *t* samo rádo se v sykavky měnívá, jak jsme se toho výše na příkladech dobrali: č. dáti, polské dać; totiž, star. č. tociž; lat. tegula, č. cihla. Písménko *th* psáti máme tudíž jen v cizích slovech a nedobře děláme, proměnujíce je v našem pravopisu v pouhé *t* k. př. thema (věta); theorie (nauka); enthusiasmos (nádšení).

Rovněž nenávidí čeština hlásky *ph* a *bh*. Viděti toto z příkladů následujících: sanskr. phûma je č. pěna, lit. pienas (mléko), lat. s-puma, vedlé fem-ina (srovn. skr. duhitâ, dcera a duh [dojiti], lat. mulgere a mulier); ř. phaselos, č. fisole (boby); ř. phero, lat. fero, č. bráti; phratria, bratrství; ř. phegos, lat. fagus, buk; ř. pheygô lat. fugio, běhám; ř. phýsis (příroda, vše co je a roste), č. býti; sr. lat. fui, fueram a da-bam, da-bo; ř. phyton a phyteía (rostlina), č. byť (essentia), srovn. sanskr. bhav-âmi, něm. bi-n; skr. bhrû, řecky ophrys, něm. braue, č. brví, obrví. I tu viděti, že československá řeč si čistých a původných hlásků zachovavši, ráda se dyšným *ph* a *bh* vyhýbá. Mámeť již ve starém zvyku, řecké *ph* psáti v českém prostým *f*, čehož však veskrz chváliti není; nejlépe bylo by, držeti se zásady, dle které se každé slovo cizí tak píše v českém, jak je národ cizí sám píše: a v skutku neodpovídá ni latinské, ni německé *f* veskrz dyšné řecké hlásce *ph*, nebo tato (f) nepatří do řady ni dyšných, ni zubných hlásků, než do řady retných sykavek (ač tak mluviti nám ve zvyku není). Než pohleďmež, co se toho týká, obzvláště do řady dyšných retných hlásků samých.

3. *kv*, *gv*; *tv*, *dv*; *pv*, *bv*.

Kv, *gv* je zvuk, jež vyráží latina a němčina písmenkem *q*, k. př. qualitas, qualität; quietus, quitt, quietantia, quittung. Původní jeho zvuk byl *g*, *k*, *h*, k. př. Quiris, Quirites vedlé Kures, Kuretes; quum vedle cum; quæstor vedlé custos; u Němců starých *hu*, *hv*, později *w*. k. př. quis, st. něm. huer, hver, nov. něm. wer, angl. who, franc. *qui (ki)*, *ital.* chi, star. slov. kъ-to, česky k-to, kdo, kŷ; *quelle*, *welle*, *č.* vl-t-ava, vl-na; st. něm. chutina, novoněm. quitt[illegible]

č. kutna vedle gdoule (kdoule). I v jiných nářečích nacházíme záměny různé toho hlásku složeného *qu* neb *gu*, k. př. středolat. a ital. guardia, něm. warte, franc. garde, angl. guard; ital. guardaroba, angl. wardrobe, franc. garderobe; got. quairnus, lit. girna, č. žernov (srovn. latinsky granum, zrno, něm. korn); star. pruské: giv-asi, žij-eš, sanskr. g'ívajami, živím, řecky bíos (život) m. bivos, něm. quick, queck, srovn. er-quick-en, queck-silber, anglicky quicksilver, francouzsky vif-argent (vivum-argentum), italian. vivo argento. V češtině neužívá se ani známky *q* více, než píše se *kv* k. př. kvitancí, kvart, kventík, kventlík (něm. quentchen, quinteil, quintl, lat. quintus. Než věc sama, t. j. přídech přichází v nářečí československém, k. př. kapám vedlé kvapám; č. kapka, sloven. kvapka (taktéž star. české); komoň, sloven. kvoň, st. slov. konь m. kov-nь č. kůň; č. kostka, sloven. kvostka. Formy mluvnické k. př. kys, kvas; kučeti, kvíčeti; kytka, kvítek, květ, květina nepatří veskrz sem, jelikož povstávají dloužením či stupňováním jako: ku-ti, kov; ru-ti, ry-ti, rov; krý-ti, krov a to přesmykováním, na př. kys-ati, kays-iti, kaus-iti, kavs-iti, kvasiti.

Gv nenalezáme v češtině veskrz, jelikož již dávno je *g* proměněno v *h*. Srovnejmež k. př. přechody těch měnivých hlásků: got. hveit-s, angl. white, něm. weisz, sanskr. śvêta (m. kvaita), č. svět-lý vedlé květ a hvězda, sloven. hvezda, luž. vjezda; pols. gvjaz-da, star. slov. zvězda, lit. žvaigž-dě, maloruské zvjez-da, srbské zvez-da a zviez-da, krainské sviesda, svesda.

Tv, *dv* jsou z větší části kořenné hlásky *ta*, *tu*, *da*, *du*, nepatří tudiž k dyšným, k. př. tvar, tvář, tvor, po-tvora (tvořiti), srovnány s kmenem, skr. t a r, m. tra-m n. lat. tor, tru-m, č. tr, tel, dlo (působiti, n. p. ví-tr (win-ter), uči-tel, bi-dlo, a s korutánským: tor-im, tor-iti (m. tvořím, tvořiti), mají se k němu tak, jako kořen, ku, ky (kys) k slovu kvas. Podobně se to bude míti asi i s větší částí hlásek *dv* k. př. lit. durrys, lat. fores, goth. daur, thür, ř. thýra, č. dveře (srov. díra?).

Hlásky *pv*, *bv* konečně nejsou vůbec snadno možné, jelikož by *pv* vyslovováním věru dyšným přešlo buď v *f*, buď v *pf*, a *bv* by tvořilo hlásku oddělenou v *b-v*, a nikoli dyšnou *bv*, k. př. staroslov. upvati je u Štítného uffati, u nás do-ufati, zoufati. Německé *pf*, jež hlavně povstalo v učené němčině či v písební z *p* a *ph* (neboť v nářečích národních je skoro neshledáš), je větším dílem cizí, hlavně v násloví, odpovídajíc našemu *f* v cizích a našemu *p* v domácích, neb aspoň v starých indoeuropských slovech: k. př. pfarre, parochia, fara; pfeife, pipa, fajfka; pfalz (palatium, palatinatus) palác; pfand, pfund, pondus, fant; pflaster, emplastrum, flastr; pforte, porta, fortna; pfoste, fošna; pflug, pluh, lit. plugas; pfad, pouť, lat. pons, pontis, ř. pontos; pfaffe, papa, pop; pfahl, lat. palus, č. palice, pal-ec; pfanne, pánev, panvice; pfau, pavo, pav; pfeffer, piper, pepř; pfeil, lat. pilum, pila (oštěp); pfeiler, lat. pila, pilíř; pfennig,

peníz; pfirsich, lat. persica amygdalus, břeskev, broskev; pfote, fusz, č. (kmen) pod, pat-a, ko-pyt-o?

I. Poznamenání. Nezbývá nám tudíž nyní, když jsme probrali nejhlavnější zvuky české abecedy a jich záměny, dotknouti se ještě, předně německých hlásek *z* a *sz* a řecko-latinského *x*, abychom se původu vyloučenosti jich z české abecedy dobrali.

Za starodávna mívali Němci dvojí znaménko ve své abecedě t. ȝ a ȝ, první pro nynější *z*, druhé pro nynější sz. Německé *z* není t. ni původem, ni vyslovováním rovné českému *z*, ač jsou obě hlásky sykavky, neboť německé *z* je původně *th*, *ts*, tudíž dyšná; české *z* však je buď v sykavku obrácené *g* a *h* (skr. vah-ami, lat. veh-o, vez-u; lat. granum, korn, zrno), buď dyšná *dh*, *d* (ř. mad-aô, lat. mad-eo (mokřím), č. maz-ati, maž-u, maz-ť (mas-ť); skr. bandh, něm. band, č. vaz-ati, vazba).

Zvuk pak českého *z* kryje se poněkud aspoň v německé pisménce *s*, jelikož Němci mnohé *s* vyslovují jako české *z*. k. př. lesen, musik naproti: salz, sollen. V německých rukopisech Čechy psaných najdeš též psáno m. sele zele a p. Německé *z* je tudíž původně dyšná *th*, *ts*, německé *sz* (či ȝ) však dyšná *dh*, *ds*, k. př. č. skot, got. skatts je staroněm. skaz, nynější schatz (bohatství): lat. unda, lit. vandů, č. voda je star. něm. waȝar, nynější waszer (chybně psáno: wasser). Jelikož však u Němců hlásky *t* a *d* hojně se zaměňují, nezachovající se v původné t. j. indoeuropské různosti, povstala i záměna mezi *z* a ȝ (sz), k. př. ich sitze, ich sasz, ačkoliv kořen původný je sad (lat. sed-ere, č. sed-ěti: srovn. sat-tel. sádlo, sitz, seszel, saze). Pro zvuk *ts* mají tudíž Němci (někdy bez potřebí) trojí znaménko v abecedě své t. *c*, *z*, a *tz*, píšíce v skutku jednou: Citrone, po druhé: Zitrone. Katze, srov. č. kot, lat. cat-us. Ve spojení však s vanutou *h* zastupuje, jak dotčeno, *c* hlásek *k* (ch). Zvuky německé *sch*, *rsch* nemají veskrz stejný původ s českými *š* a *ř*; české *š* je t. sj, *ř* rj; německé *sch* je však původně *sk* (k. př. man-isk, mensch), *rsch* však různého původu (k. př. marsch, franc. marche, bursche, lat. bursa, börse?)

Řecko-latinské *x* je však jednoduché znamení pro dvojhlas ks, gs a vešlo již ve zvyk. vymýtiť z české abecedy znaménko to, píšeme totiž k. př. Aleksander, ač přece Xerxes.

II. Poznamenání. Z přechodu hlásků výše dotčených je patrné, že mluva jihovýchodní a západní Slovanův není mezi nutnou rozdělená na dvé, než že i rozdíly její jsou jen stupně přechodní, k. př. sedl-ák, sel-ka, más-lo m. máz-dlo: raz. ob-raz, sloven. razga, st. slov. rozga, č. rozha; jen, sloven. len; pec, pečené. noc, noční; květ, svět-(d)lo; o-všem vedle o-všom. Jiných rozdílů podstatnějších, než jsou hláskoslovné, stává ovšem mezi nimi, ač lépe by bylo, rozeznávati větve tři: západní, východní a jižní.

XVII.

Důležitost toho, by se stylista dobře seznámil s zvukoslovím.

Podavše tuto pokus o porovnávající soustavu fonetické abecedy české co základ slohového pravopisu podali jsme slohozpytci jako soustavu víc méně jednoduchých barevných prášků stylistických, z nichž se tvoří barvitost kořenů, kmenů a slov, t. j. ony takořka

slyšitedlné barvy, jimiž malovati jo stylistovi obraz srostitý slovesnosti.

K té soustavě hlásků musí však přistoupiti ještě známost hlásko- či zvukosloví t. j. věda působení poměrného rozpoložení mluvidel lidských na hlásky, tudíž i vzájemné působení hlásků samých na sebe v skupeninách mluvnických. Zvukosloví toho rozsáhlého směru zde dotknouti se, není třeba, netoliko, že zabíhá do okresu pouhé mluvnice, nýbrž a to hlavně, že se literatura česká honosí již výborného zvukosloví prof. Hattaly. Známosti důkladné hláskosloví je však stylistovi z více než z jedné příčiny zapotřebí a to předně pro působení písemné literatury na řeč samu.

Spisovní náš jazyk různí se t. v mnohém od národního jazyka skutečného, hlavně pak ode nepatrných ještě zbytků různořečí českých, moravských a slovenských (Hattala mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864.) z jedné strany, jako ode různořečí pokažených nevzdělánélio lidu v městech poloněmeckých. Je to mylným předsudkem, mysliti si, že by jazyk spisovní sám sebou již cosi lepšího byl, nežli jsou národní a ryzí různořeči, neboť vytvořen je i náš jazyk spisovní sám, a to dílem jen umělým spůsobem, různořečí, jako vůbec povstal národ český z kmenů slovanských různých druhdy po Čechách rozšířených. Grammatika česká, tudíž i jazyk spisovní t. j. řeč vzdělaných, ač hrdě o sobě dí: „jak se mluviti má, tomu učí mluvnice,“ není tudíž dokonaná a dokonalá, učiti se je jí ještě ve mnohém z nářečí živých, jichž důležitost však poznati nelze beze jemné známosti původních, vedlejších a odvozenějších zvučků. Jinak je to ovšem co do různořeči pokažené v městech poloněmeckých. Na tu je třeba by působili spisovatelé literaturou svou, jako i v skutku působí, čím více se divadly, spolky, literaturou (hlavně pak novinami) řeč spisovní rozšiřuje mezi lidem. Než i tu není vše v skutku pokažené, co se za takové má, jako ku př. vyslovení písemní dobrí (dobrý) v srovnání k pospolitému dobrej; té babě, tej babě a p. Grammatika, jíž schází zvukosloví, a praxis stylistická nejsou s to, dodati známosti dostatečné, by s uvědoměním jasným spisovatel či stylista praktický věděl, kde a proč má hájiti starší jakousi formu, kde a proč má pokroku volného průchodu dáti, jelikož řeč národní je ustavičně se vyvíjející živok tisícihlavý, poněvadž řeč v skutečnosti jen žije živou mluvou jednotlivých lidí, kterémužto živoku zapotřebí je zachovávati si sice svá nutná historická práva, zároveň však rostoucím vždy a v složitější poměry vstupujícím myšlénkám nové grammatické a syntaktické formy poskytovati. K takovému uvědomění a seznání základem je však známost důkladná zvukozpytu, jako je pytva č. chemie základem veškerého přírodnictví.

Za druhé vede známost taková k uvědomění o nutnosti pravopisu *etymologického* či kořenného. Zásada pravopisu *fonetického či pravopisu* na pouhém znění založeného, ač se dosti

přirozená zdá, zásada t. „piš, jak mluvíš" je dílem holá lež. poněvadž se nikde a nikdy neprovedla, dílem byla by záhubou veškerého pravopisu, jelikož netoliko každý čas, než právě i každý jednotlivec jinak slova vynáší, jinak je sůřaduje. Kdyby byly spisovatelé římští a řečtí foneticky tak psali, jak lid mluvíval, neb jak sami doma mluvívali, viděli by páni professoři, jakých klassiků bychom měli. Původně ovšem, když se počalo prakticky psáti, počalo se hlavně podlé sluchu či foneticky psáti, z čeho však nenásleduje, že se to kdysi podařilo, poněvadž každá abeceda jen kostra je, v niž se nikdy nevejde pohyblivý a rozmanitý život mluvy, hlavně tehdáž, když je abeceda ustrojená pro cizí řeč. Všechny abecedy europské jsou však cizí, založené jsouce na 16ti-zvučkové abecedě egyptsko-foinické, řeckou a podlé ní upravenou hlaholskou a kyrilskou azbuku nevyjímaje. I tato azbuka neměla t. znaků pro hlásky *h*, j, *m̃*, ň, rj, ś, ť, v́ ľ, jichž v staročeštině jistě bylo, činila tudíž násilí českému dialektu, i když nikoli ovšem v té míře, jako později neupravená veskrz pro Slovany abeceda latinská. Jakým to namaháním ustrojili jsme si konečně abecedu latinsko-českou, těšíce se, že jí píšeme hlavně etymologicky. Ale etymologie či kořenosloví české pase téměř ještě houby a mimo mluvnici Hattalovu vyhýbají se grammatiky naše etymologii skoro veskrz, málo co píšíce o tvoření slov.

Můžeme ovšem směle říci, že nyní máme abecedu alespoň poměrně nejdokonalejší celé Europy, jak dotčeno nevyjímajíce ni glagolicu, ni kyrilicu, než to není důkazem, že by byla dokonalá již sama v sobě. Chovámeť v ní ještě mnoho nedostatků, ještě mnoho nedůsledností. Mícháměť v ní k. př. přízvuk s dloužením samohlásků; nemáme v ní žádných znaků pro dloužení polosamohlásků, ač jimi celé sylaby tvořiti vidíme dosti hojně a to dlouhé i krátké; tak zvané změkčení hlásků podnebnými *i* a *j*, co je vlastně kazení jich, naznačujeme sice někdy, někdy toho ale zanedbaváme (ďas, div). V psaní samém držíme se někdy etymologie, k. př. píšíce bůh a vyslovujíce buch, co do *h* a co do *ů*; držíme se ale pravopisu fonetického, když proti etymologii píšeme k-*do* vedlé *to*, thoř, vedle dehnu, ves-mír v. vez-dy, vždy, všude, všudy; v našem *ou*, neb v násloví i *ú*, kryje se nyní *ú* (skoušeti), *ą* (soud, úzek), kdežto *ú* t. j. ó či uo sice píšeme, ale co ú vyslovujeme (růže). Mluvili-li bychom tedy pravdu, řekli bychom, že píšeme nedůsledně, že se dílem držíme pravopisu, mezi fonetickým a etymologickým stojícího, t. j. historického, jenž na mnoze založen je na zásadě: jak táta orával, poorám i já, neb jakého jiného důvodu, než zvyku, držíme se píšíce: mazati vedle máslo a masť, z-de v. dne-s a p.

Tohoť všeho, když, nebo jestliže se časem stylista budoucnosti s jasným *uvědoměním* vystříhá, neuvede toliko žádoucí důslednost *v pravopis, než bude* blahodárně působiti i na lid, jestliže jej budo-

trvale, co bůh dá, podporovati i školy i jiné veřejné ústavy, jaké jsou divadla, besedy, spolky vědecké a praktické.

XVIII.

O důležitosti, seznámiti se co do slohu důkladně s kořeny řeči.

Jako se v přírodě prvky vždy seřadují v skupeniny skutečných věcí a dějů, v nichž dílem zachovávají vlastnost a samostatnost svou původní, dílem však je celku za oběť přinášejí: taktéž seřadují se jednotlivé hlásky mluvy v slova, věty a souvětí. Rovným však způsobem, jak se v přírodě neseřaduje maně cokoliv i ze strany quality i quantity, než jisté jen úměry, taktéž vidíváme co základ veškeré mluvy jen jisté úměrné skupeniny hlásků, kořeny (radices) zvané. V těle živém naší nynější řeči nevidíme arci jich bezprostředně více, poněvadž nynější řeč již je zažilým souborem množství skupenin složitějších, složenin to vyšších stupňů; než bez uměle dobyté známosti jich vězíme předce co do slohu vždy jen ve tmách mluvnických. I přírodozpytci neuspokojují se nyní, jako druhdy, tím, rozeznávati tvory a živoky přírodní jen zevnějšími znaky věcí, nedadouce si prvé pokoje, nežli by byli seznali, jaké prvky a v jakých původných skupeninách se kryjí ve věcech skoumání hodných. Stylistovi je pak známost kořenů ve více než v jednom ohledu nad míru důležita.

Každé slovo t. a každá věta, jež pronáší, je skupenina vyšší kořenů a nemožná seznati složitější věci bez seznání jednodušších, v složitějších právě vězících. I vše to v mluvě, co nazýváme tvořením slov, jich ohybáním a skládáním ve věty, je seřadění kořenův ke kořenům toliko, jež ovšem tím seřaděním dle jistých pravidel zvukoslovných berou své proměny. Tak je k. př. věta: na začátku bylo slovo, souborem původnějších kořenův: *na-sa-kon-tak-uji-bu-lam-slu-am*, jež by se dílem ještě na starší formy uvésti daly; věta: vlk jde, je složená z kořenů a kmenů: *vark-as-id-ti* a p. Rozeznati sluší však kořeny původní a kořeny pozdější. Kořeny původní řečí indoeuropských vytěžiti možná (a to jen se značným trudem) z porovnání všech nářečí indoeuropských, co by tenkráte toliko výsledkem stkvělým se neminulo, kdyby všechny nářečí indoeuropské nám zachovány byly na stejném prastarém stupni svého vývoje, čehož však ani v sanskritu, ani v zendu místa není. Nutno tudíž na mnoze kořeny dané zvukoslovnou umělostí přiváděti na své pravzory t. j. na prakořeny, co vždy má svou pochybnou obtížnost do sebe. Český výraz: *slo-vo* dalo by se k. př. přivesti na praformy *sur-am* nebo *sru-am*, *slu-am*, *z nichž však jen forma slu* je československá (*slu*-ti, *slu*-ch, po-*slu-š-ný, slav-a*, slav-ík, slov-o, Slov-an, forma am však se v slovan-

štině jeví jen formami nosovek *ą*, *u*, *o*. Uspokojiti se tedy sluší stylistovi též s kořeny pozdějšími t. j. takovými, jež se doložiti dají v řeči samé, jest-li že její tvary nejstarší srovnáme k tvarům poměrně nejstarším nejpříbuznějších jí řečí. Ba i těch kořenů není snadno dobírati se, a na mnoze musí se mluvozpytec uspokojiti místo kořenů s pouhými sesilněnými či odvozenými kmeny t. j. se složenými již kořeny, k. př. olovo, o-lov-o? ř. mo-lyb-dos? nebo olov-o? Kořenem jmenujeme t. obyčejně skupeninu hlásků v slohovém ohledě nerozluštitedlnou, že jednoho toliko, a to všeobecného významu v mysli tvoří, tudíž se v nižádnou jinou skupeninu rozložiti nedá, jež by pro sebe též zvláštního smyslu měla, k. př. kořen *slu*, významem svým vztah mající na slyšení vůbec; kořen hla, gal či gar vztah mající na zvučení. Přistoupí-li ku kořenu kořen jiný, s jiným tudíž významem, povstává skupeninou poměr nový t. poměr kořenu ku kořenu a tudíž i poměr významu k významu. Tím povstávají patrně určitější složeniny, určitější tudíž i významy. k. př. *slu-an*, co se zvukoslovně promění v slov-an. Dejmež tomu, že by kořen *an* sám pro sebe znamenal dýchati, žíti, znamenalo by pak slovo slov-an mluvícího živoka. Kořen *an* spatřujeme v řečtině spojený s jiným kořenem *dar* (či der, dor, dro působiti) k slovu: an-dér či pokaženěji an-ér, člověk, muž t. j. původně dýchající či dech působící, jakož v češtině v slově za-v-*án*-ěti, pak ku kořenu *on* zkleslý ve slově v-on-ěti (v-ůn-ě) t. j. dech, doušku cítiti (srovn. j-an-tar, vůni dávající), který kořen *tar*, *dar* v kořen *dlo* zpotvořený opět vidíme v češtině ve spojení kořenů: sad a dlo, sádlo t. j. původně to, co se usazuje, jako v německém sat-tel, co sedění usnadňuje, a s proměnou opět v českém síd-dlo, sídlo, rusky selo, u-sed-(d)l-ý, sed-(d)l-ák, se(d)-(d)l-ka. Z těchto příkladů je patrno, že kořeny ve spojení svém mnoho proměn, či zkázy berou a to někdy tak, že z kořene původního mnohdy jen jeden hlásek, a to dílem proměněný, pobývá, který, ačkoli pro svou pokaženost jen skrytě, určitější poměr naznačuje. Příklad toho vidíme ve slovech hla-s, slu-ch, vz-duch a p. v kterých původný kořen a jeho význam více tušiti, než doložiti umíme. Že k. př. hláska *s* ve slově hlas původně byla celým kořenem se zvláštním svým významem, nevidíme toliko ze staroslovanského, kde toto slovo zní gla-sъ, než zřetedlněji ještě z litevského, kde zní plněji gal-sas či gar-sas.

Uvykli jsme si za tou příčinou, dělati následující rozdíly:

1. Skládá-li se nějaké slovo z kořenů nám ještě i pro sebe srozumitedlných t. j. takových, jichž každý i mimo složeninu má zvláštní svůj význam, k. př. ves-mír, od-por, jmenujeme spojení takové skládáním v užším smyslu, jakože zdvojováním, o němž výše řeč byla, jest-liže kořen týž, snad s malou měnou, se opětuje k. př. *hla-hol*, *du-dy*.

2. Sklesl-li však kořen zvukoslovně již k takové pokaženosti

že s původní svou a širší formou pozbyl i významu zvláštního, k. př. vz-duch, hla-s, jmenujeme skládání takové odvozováním (ableitung).

Než jestiť v skutku patrné, že týž rozdíl je téměř veskrz marný a to hlavně, jest-liže nestojíme na slohovém, než na pouhém mluvnickém stanovisku. Neboť za prvé: co se významu týká, není vlastně a bezprostředně grammatikovi nic do něho a nikdy nemá býti pouhé vědomí či nevědomí jeho (co je věc pouze psychická, úsobní) měřítkem mluvnických věcí samých. Učenému mluvozpytci bylo by k. př. slovo ora-dlo skládáním, neučenému však pouhým odvozováním a otázka by se bezděky vyrojila: co je to slovo samo v sobě? bez poměru k nějakému grammatikovi.

Za druhé je změna či pokaženost vždy jen poměrná a málo který kořen by se vynašel zvlášť v slovanských nářečích, jež si nelibují, jako němčina, v hojných skladáních, prost veškeré porušenosti. V českém slově da-da zdá se k. př. kořen *da* býti neporušeným a předce to není ani kořen, než zkaženina slov dant-dant, daje-dajc, jelikož je to forma příčestí, jako viděti z forem da-douc, dadouce. Proč by, medle, bylo litevské slovo gar-ša-s, gal-sa-s skládáním a české gla-s (gla-sъ) pouhým odvozováním, když i v litevském poslední *s* je pokažený již kořen.

Na počátku bylo bez toho každé slovo skládáním, pokud i mysl mluvících byla jednodušších poměrů myšlénkových zvykla: než v běhu času srůstávaly poměry tyto ve vždy větší skupeniny myšlénkové, jimž uvědomění jasné o částkách svých jednotlivých vždy více ucházelo, pročež brán pak i mluvou ohled hlavně na celek, čímž opět částky brávaly porušení svého ještě většího.

Tím mizí však téměř i rozdíl grammatikův mezi kmenem a slovem. Kmen (peň) jmenuje grammatika t. složeninu mluvnickou, jíž se však neužívá co slova samostatného, k. př. trhn či trh ve slovech trhn-u trh-ám, roz-trhn-ut, roz-trž-e-n a p. Jak mile však nějaký kořen k jinému byl přiložen na počátku povstání řeči, povstal tím i poměr a poměrem slovo, budiž si nyní ještě samostatně významné či nic. Význam je co myšlénka cosi úsobního, více slohu, než pouhé mluvy a grammatiky se týkajícího, které hlavně bývá úlohou, hleděti jen na věcné, nikoli na úsobní (subjektivní) částě slov, jež se osobami ústavičně mění. Kořen k. př. tr či tyr (tir) proměňuje se ihned ve slova trh (tr-h, pols. tar-g), tru (třu) třep (třap-ec), trap (trapiž, trápiti), trať (trat-a, ú-trat-a, z-trat-a), trút (trout), trúp (troup), trus a p. jako tyr-ati, try-s-na (trisna); neboť to bývá pouze nahodilé, jest-li že nějaký sesilněný kořen či kmen v jisté době mluvy jí slouží co samostatné slovo či nic. Co není nyní slovem, bylo jím jindy a bývá též slovem jinde, aniž by tím zevnějškem okolností mohlo pozbyti toho, čím jest *samo v sobě t. složeninou.* Mnohý kořen je bez toho pouhým *kmenem, t. složitou* skupeninou, pokud se nepoštěstí, jej s jistotou

rozložiti (k. př. kop-yto, huof, huf, ko-pyt-o, srovn. fusz, pat-a) a naopak je mnohé **slovo** též kořenem k. př. a, i, ty. Jmenujmež tudíž spojené kořeny, nedbajíce na menší neb větší složenost jich, **kmeny** tehdáž, když slouží co základ příbuzným a složitějším ještě **slovům**, jmenujmež skupeniny hlásek **kořeny**, když na nich nepozorujíce žádného složení, je shledáváme co **všeobecný základ** kmenů. Toť je stanoviště grammatiky: na stanovisku však **slohovědy** má se **kořen** ku **kmenu** jako poměrně **neurčitý** význam k poměrně **určitějšímu**: význam kořenu je myšlénkový **rod** (genus), význam **kmenu tvar** či **druh** (species), význam slova konečně **podtvar** (subspecies). V tom ohledě rozeznávejmež následující druhy kořenů:

1. kořeny **citoslov** (či mezislov): aj! ah! ach! ha-ha! Jich význam je úsobní **pocit**, jak jsme toho výše naznačili. Při trvalém proudu podobných pocitů vyvinují se i tyto kořeny takořka ve zvláštní slova a věty, jako je slýcháme v trvalém výskání, stenání, bědování, v pláči a smíchu. Majíť i citoslovce svou zvláštní skladbu, svůj zvláštní sloh, než to je skladba a sloh **výrazů pathognomických**, nikoli **slov** všeobecný význam majících.

2. kořeny **zajmen**: já, ty, on, se, te-n, k-to, co. Význam jich **konkretní** dodává se jim však jen **tvářením** (poukázaním rukou k. př. ten-tu, ta-tam, já-s-de, ty-k-de? nebo zrakem: tu-hle! tam-hle! to-hle!) nikoli ale pouhým mluvením, jelikož jich původní úloha je sloužiti okamžitým **názorům**, jak jsme se též toho výše již byli dotkli. Význam zajmen je t. **všeobecný**; „já“ je k. př. **každý** mluvící; v poměr **konkretní** vstupují zajména teprva výrazem pathognomickým, jež jim slouží místo před- a přípon, k. př. „já,“ když kážu zároveň prstem na sebe.

3. kořeny **představ předmětných**, sloužící co kmeny k tvoření **slovesům**, podstatným a přídavným jménům, podlé toho jak jich význam buď **činnost** nějakou, buď **stálost** naznačuje, k. př. j-ad v j-íd-ti (j-ís-ti), jed, j-íd-dlo. O nich promluviti bude nám ještě níže ji, ač jsme se jich též výše již byli dotkli.

4. kořeny představy **poměrů** naznačující či kořeny **formální**: ob (den), o (Praze), po (straně), na (vrchu), za (dne), s? z? (vrchu), z, vz (hůru) — a (on a ona), i (on), ba (ona), ne-(mluvně), u-(bohý) a-no; ne-bo, ne-b; li; a-le; a-ni; a-ne-bo. Slůvka to sice malá, však významu určitého, poměry konkretní naznačujícího, v jichžto spůsobilém upotřebování ve slohu hlavní síla a zběhlost stylisty se zakládá! Onať dodávají t. slohu živost, onať proměnují všeobecnost významů slov v určitost, k. př. měna, ob-měna, vy-měna; dám, po-dám, roz-dám.

Jest-li se tyto druhy kořenů slohových mluvnicky přivésti dají k dvojímu toliko druhu kořenů t. ku kořenům zajmenným (formalným) a **slovesným** (*materialným*), jak toho dokládá porovnávající mluvozpyt, *rozsouditi*, není věc slohovědy: různost slohového jich vý-

znamu požaduje čtvernásobnost jich, neb aspoň trojnásobnost, jestli-že by se kořeny citoslov veskrz vymeziti daly z kruhu pravých slov, co však pro důslednost i poměrně tak snadno není.

Po poznání těchto čtvero druhů kořenů slohových pusťmež se ještě do rozebírání několika obtížností v nauce o kořenech, pokud působí i na sloh uvědomělý. Hlavní obtížnost je otázka, zdaž může i jednotlivý hlásek býti již kořenem pravým, nebo jen skupenina souhlásků a samohlásků. Patrný je tu rozdíl mezi kořeny 1. 2. a 4. třídy, jež jsou značně jednodušší kořenů druhého rodu (3. tř.), kořenů to ode nás představ předmětných, ode jazykozpytců však kořenů slovesných (begriffswurzeln oder verbalwurzeln) zvaných. Co do prvních, nelze upírati, že i jednotlivý hlásek může býti kořenem, jelikož toho skutečnost dokládá k. př. *a* (und, *a*-le, a-no původně smyslu zajmenného či ukazovacího), *t* (ten, ta, to, tam, tak), *k* (k-to, kam, kak, jak), *o* (o-kolo, o Praze, o-hnu), *i* (i já i ty, i také, i zvíš) a p. Je sice pravda, že mnoho jich samostatně se neukazuje, než jen v skupeninách, k. př. *s* (sde, staroslov. sь-dě, z-dě, dne-s, star. slov. dьnь-sь), co původ dalo k tomu, bráti za kořeny *sa*, *ta*, *ka* a míti *s*, *t*, *k* jen za zkaženiny; než v skutku leží kořenný význam jen v *s*, *t* (ukazovací) *k* (tázací) a, co do české řeči, je i pouhé *s*, *t*, *k* kořenem, jako *a*, *i*, *o*. Zabíhá takový náhled jen na zdání do zastaralé a nebezpečné nauky, že snad každá hláska již sama pro sebe má svůj vlastní symbolický význam, jakž jsme se toho druhdy „v počátcích vědeckých mluvnictví českého“ dočítávali, kde se k. př. slova takto vykládala: „Svět: *s* vše spolčující, sbírající, *v* věčné chvění a život, *t* stálá jednota a pevnost, — bůh, tvořící, velebné ze sebe vycházení znamená *b*, všudy přítomné vání moci jeho *h*, a nevystižnou hloubku bytosti jeho *u*.“ Že taková nauka pouhá hra je vtipné obrazivosti, jestiť patrné, ana nynější pokažené formy slov vykládá, jako by byly základní a neporušené. Této nauce naproti stojí nauka novějšího slovozpytu, že některé zvučky, jež u prostřed složených slov se nacházejí, ani ku kořenům nepatří, ani významu nějakých nemají, jsouce pouhé zvučné spony nebo vsůvky. Pouhých vsůvek, jež by ani fysiologicky ku kořenům nepatřily, ani významu nějakého neměly, nemůžé veskrz býti, jest-li že se vůbec na ústrojné vyvíjení slov ohled béře. Neustrojně povstávají ovšem k. př. zvučky: Tentononc, zatrapecený a p. majíce někdy předce ten účel, zakrýti nemilý smysl některých pravých slov, k. př. ty kakraholte! ty sapramente; čechmane! čechmante! (pro čerte?). Ústrojné vsůvky neb předsůvky jsou však buď v některých případnostech vzkříšené opět kořenné zvučky, jež v jiných případnostech zanikly, k. př. čas-o-pis (st. slov. časъ, lit. čiěsas), nebo fysiologicky buď nutné, buď aspoň příjemné doplňky kořenné k. př. fi-j-ala m. fi-ala (hiatus), *H-olomouc, j-est, v-oves* a p. Neb jednotlivé zvučky jsou vždy jen *stupně hlasů, milují* tudíž i přechodů. Vsůvek ale jiných, jež

by jen co lep libovolně mezi sylaby se vtíraly, jako výsuvek, jež by libovolně mezi sylabami někdy mizely, těch věru nikdy není: každý přibytek jako každý úbytek má svých nutných příčin, jen že se tyto někdy z vědomí a rozumu lidského vysúvají. Srovn. od-ehnati, otъ-gnati; otec, otce, otьcь; st. č. črn, nov. č. čern, st. slov. črъnъ; st. č. vilk, nov. č. vlk, st. slov. vlъkъ; mal, mlat; hřímati, hřm-ěti, hrom.

Co však do kořenů slovesných neb předmětných, tuť nalezti trudno kořen, jenž by byl jednoduchou hláskou. Za příklad sloužívá ovšem j-*i*-ti t. j. zvučka *i* co kořen, lat. *i*-re, než tato zdá se býti otřená z *id* n. př. jd-u, jd-eš. A jsouť v skutku složené kořeny duševně přiměřenější k významům předmětným, nežli jednoduché, jelikož každý předmět sám je složenina, kdežto naopak zajmenné kořeny na stav úsobní či vnitřní poukazují, jenž v každém okamžení je aspoň citem sjednocený. Že předslovky a spojky mnoho kořenně a významně společného mají s zajmeny, doloženo bylo výše, a v skutku: slouží tak dobře zajmena, jak předslovky a spojky k naznačení poměrů, vzatých ze vztahu mluvícího k věcem. Že konečně citoslovce pravé jsou jako úsobní zájmena, doloženo též výše. Bylo by tudíž snad možná, všechny kořeny řeči lidské roztříditi v kořeny výrazné (pathognomické) a v kořeny znakové (významné, památné): k prvním náležely by hlavně kořeny ode grammatikářů zájmenné zvané, k druhým kořeny slovesné, při čemž bychom si dovolili připamatovati toho, co výše řečeno bylo o rozdílu mezi výrazem a znakem. Formálné či zajmenné neb poměrné kořeny byly by výrazné, tudíž i jednodušší; materiálné kořeny (slovesné, předmětné) ale byly by jen významné a složenější a to hlavně (bychom i to opakovali) pro to, že výrazy jednoduché odpovídají lépe jednoduchosti úsobní citů, významy však složené odpovídaly-by lépe složeným předmětům, t. představám jich, budiž to jsou již představy činností, budiž věcí. Skládaní pak kořenů slovesných se kořeny zajmennými k celým slovům řeči obecné sloužilo by věru právě k naznačování poměrů mluvících lidí k předmětům vnějším, t. j. k naznačení vztahu úsobnosti k předmětnosti, v kterémžto poměru právě každý stylista vězí. Tatáž věc má se pak takže na druhém či vyšším stupni slohovém t. j. při spojování celých slov k celým větám, jen že by se tu na místo formalných či poměrných kořenů stavily netoliko všecky druhy zajmen, než i celý proletariat „částeček či partikul," kdežto by na místo materialných kořenů vstupovala šlechta grammatikalní t. j. slovesa, statná a přídavná jména: avšak i tu by se shledalo, jak nemotorná je ta šlechta bez lidu pracujícího: shledalo by se, že osudem od grammatikářů zanedbané třídy slov v živém slohu právě tentýž ruch působí, co působí při hře v šachy tak zvané sedláčky (*zajmena*), běhouny (předslovky) a koníčky (spojky). — *Nechceme však tím* náhledem nikterak tvrditi, že by věty ni[illegible]

nebyly jiným, nežli složeniny slov vyššího stupně, majíce, jak z výše položených pravď vysvítá, věty za skupeniny živé t. za rosty, kdežto pouhá slova (vyjma však slovesa) nám jsou pouhé nerosty, a zachovala-li se neporušena, za krystaly. Netvrdíme t. nikdež, že by se ve větě jednotlivá slova tak měla k sobě, jako se má v jednotlivých slovech jedna sylaba nebo hláska ke druhé: neboť tvrdíme, že větám jsou jednotlivá slova tolik, co jsou živoku jednotlivé látky přírodní, bez nichž ovšem býti nemůže, jichž skupenina však, není-li organicky osvojená (ztrávená), není ještě živokem. Slovesa ovšem, nejsouce pouhá slova více, než již věty, nejsou nerosty, než rosty. Srovnejmež k tomu výrok Schleicherův: Als der Mensch von den Lautgebärden und Schallnachahmungen den Weg zu den Bedeutungslauten gefunden hatte, waren diese eben nur Bedeutungslaute ohne alle grammatische Beziehung. — Die einfachsten Formen des spätern Thier- und Pflanzenlebens, die Zellen sind wol auch in einer gewissen Periode des Lebens unseres Weltkörpers als in Menge entstanden vorauszusetzen, wie in der Welt der Sprachen die einfachen Bedeutungslaute. Diese anfänglichen weder als Pflanzen noch als Thiere anzusprechenden Formen des organ. Lebens bildeten sich später nach verschiedenen Richtungen hin weiter aus. Eben so die Wurzeln der Sprachen“ (Die Darwin'sche Theorie und die Sprachwiss. S. 23, 24). Tomu všemu se může přisvědčiti, avšak pod dvojí podmínkou: 1. že v řeči duch ústrojný je mimo kořeny a slova, 2. že látka řeči je okamžitá toliko, zanikajíc a tvoříc se dle okamžité potřeby představ, co při rostech takto není.

XIX.

O významu kořenů a jich složenin zvlášť.

Nejistota, jež panuje v pohledu na povstání kořenů samých, vrhá svých temných stínů i na původní významy jich. Kryje-li se vědám lidským obyčejně počátek dějů přírodných a dějinných, tož kryjí se jim i zárodky mluvy či slohu. Jako přírodozpytec nachází prvky neorganické a sklípky organické co zárodek všeho, aniž by mu volno bylo, dozvěděti se, jak povstaly prvky tyto: taktež jsouť mluvozpytci hlásky jednotlivé tajemné prvky a kořeny sklípky prvotné, z nichž se vyvinují složenější formy řeči. Povstalyť kořeny zajisté v pradobách, v kterých člověčenstvu bylo pouhé tělesenstvo své a přírodnictvo názorné celým vším mírem. Duše člověčenstva tohoto byla pouhým citem, smyslem a pamětí, — obrazotvornost jevila se jistě, ač velmi barvitě, předce jen jako ve snu (i třeba kdy člověk bděl) a rozum bystřil se teprva v boji člověčenstva praktickém s přírodou, snahám a pohodlím lidským odporující, třebas to bývaly jen snahy tělesenské, pak myslivecké (lovecké)

a pastýřské. Ze všeho toho jde však, že významy původních kořenův musily býti srostité či konkretné toliko, jelikož cit, názor a snaha vždy je veskrz a veskrz úsobní, poměrní a tudíž obzvláštní, tak, že se veskrz nesrovnávaly s nynějším spůsobem našeho myšlení.

Kořen *da* k. př. nemohl značiti jen dávání vůbec, jako nyní, opak to kupování, půjčování a p. než zvláštní nějaký spůsob, snad k. př. kladení do ruky, neb vázání někam ku tělu obdařovaného. Srovn. kořen *da* ku kořenu *dě* (děti, díti condere, ponere). Takové spojování daru co vlastnictva k vlastní osobě dosvědčují ještě slova některá, k. př. vázané, zavázán býti a p. aspoň poněkud. Takový konkretní význam září též ještě ze slov ručiti, přisáhati, obviněný, vina (srovn. vi-ju, vinu, sáhám, ruka) a p. Porovnejmež i slova: *uch*-o, na-*uk*-a, *uč*-iti, z-v-*yk*-ati, z-v-*yk* — oko, okno — viděti, věděti — sluch, slovo, slovůtný (na slovo vzatý) — bud-iti, bed-liv, bystr (m. byd-tr) a všude a všude dobereme se konkretního podobného smyslu.

Mluva původního člověčenstva byla tudíž velmi názorná, neboť smyslem toliko hledělo člověčenstvo na vesmír (srovn. dech, duch, duše). Pročež nachází porovnávající slovozpyt v společné pokladnici výrazů indoeuropských veskrz a veskrz jen taková slova konkretního a to smyslného významu, jež se na mnoze naší nynější mysli příčí, jako toho i slova příbuzenstvo naznačující, pokud vůbec lze smyslu původního jich se dobrati, na jevo dávají, hledíce na veskrz přirozené jen vlastnosti, k. př. dcera (duhita, thygater = dojka, [krávy] dojící); žena (generare, rodička) a p.

Než pochodem duševným mění se sám sebou a nutně původní a konkretní význam slov ve význam všeobecný či abstraktní, jelikož se z jednotlivých názorů nutně vyvíjejí představy všeobecné: názorně rozeznané jednotlivé stromy rodí k. př. abstraktní představy: duby, lípy, buky, sosny, javory, tyto vyrodí opět ze sebe představu ještě všeobecnější: strom; taktéž představy: stařec, baba, muž, žena, bratr, sestra, hoch, holka, dítě představu člověk; modré, červené, žluté, bílé, černé, představu barevné a t. d. I představy: dub, lípa a p. jsou již představy odtažené či abstraktní, poněvadž jen jednotlivý dub, jak se jeví před námi názorem, je srostěný či konkretní, dub vůbec již je všeobecný (dub v zimě, v letě, dub malý a dorostlý, dub bujný a chudobný atd.).

Takovým pochodem se to stává, že poznenáhla v každé řeči veškerá slova všeobecným či odtaženým toliko významem nadchnuta bývají, jenž ovšem značných svých stupňů abstraktnosti má, k. př. puch, pyšný, pýcha, pyšnost — bíč, bidlo, bit, bití — sedlo, sídlo, sedlák, usedlost, sedění — býk, kráva, skot, zvířata, živoky, věci, něco. I slova, jež na zdání mají smyslu nejsrostenějšího k. př. sde, já, Libuša, Čechy, jsou smyslu velmi všeobecného: sde k. př. *je všude, kamkoli* se vůbec prstem ukazuje; já je každý mluvící

a to od prvního sebevědomí až do smrti, ač prochází v životě svém nejrůznějšími stavy veselosti a tesknosti, zdraví a nemoci; Libuše byla Libuší co dcera Krokova, co samostatná kněžna, co manželka Přemyslova; Čechy prošly dobu pohanskou, křesťanskou, dobu pod knížaty a králi, dobu míru a válek, samostatnosti a poddanosti atd.

Porovnávajíce tudíž slova mluvy nynější k slovům prvotního člověčenstva nacházíme nynější slova ve slohu jako vybledlá a vyzáblá, jelikož nyní jen významu chudého či odtaženého jsouce, někdy až do té krajnosti zabíhají, že mnohé slovo trácí časem téměř veškerý svůj smysl, stávajíc se pouhým a zbytečným téměř nadplňkem (füllwort) k. př. že (řecké ge) k. př. ten = tenže, co = což, zdali = zdaliž, jenž = jenžto, jehož více pro důraznost (emphasis), než pro smysl jeho zatajený užíváme. Tak pozbylo slovo: růže původný svůj smysl červenosti (rudý, srovn. růže, co nemoc) tou měrou, že bez citu nepatřičnosti nyní mluviti můžeme o žlutých a bílých růžích. Má tudíž každé slovo co do významu své zvláštní dějiny od mládí svého bujarého až do stáří ochablého a slovník etymologický, jehož však ještě na ten čas nemáme, musil-by netoliko na proměny slova slyšitedlného, než, a to hlavně, na jeho proměny významové či na úplný životopis jeho ohledu patřičného bráti. Slovo jazyk k. př. je původně tolik co lizák (jęz-ykъ = lęz-ykъ, srovn. lingua, lingere) a slovo lžíce t. j. ližice jen jiná jeho forma. Ale jakých proměn významných prošlo toto slovo! Nyní mají t. jazyk i váhy, přesky i země ve vody vybíhající, mluvímeť však též, že to neb ono slovo nám na jazyku leží, že dobře jazyk držeti za zuby, a nedobře, padnouti lidem na jazyky, že si brousíme jazyk o bližního, že jsou lidé dvojího jazyku, vykládáme a překládáme z vlastního jazyka do cizího, jest-liže jsme zběhlí v obou jazycích, ač ctíme na nejvýš jazyk československý, jazyk to materský v zemích koruny jazyka českého. Z tohoto cestování jednoho významu slovního k druhému t. j. z nejsrostitějšího významu až do všeobecného (jazyk = lizák, jazyk = mluva, národ) viděti, jak a proč je nesnadno, pověděti vždy, co býval původní význam kořenů slovních.

Mámeť ve zvyku význam kořenů vykládati k. př. infinitivem časoslovným, jest-liže v něm tušíme význam nějaké činnosti, k. př. *vě*, vanouti, *ku*, kovati, *kon*, činiti a p. A nemůžeme v skutku i jinak. Než sluší se nám rozvážiti, že, jest-liže vůbec bylo mluvíváno ode původního člověčenstva v pouhých kořenech, kořeny jemu ještě nebyly ni slovesa ni podstatná jmena, že mu byly slovy konkretního sice významu, než beze všeho slovního vztahu jakéhokoliv, co předce infinitivy a vůbec tak zvané části řeči nejsou. Ještě nesnadněji jeví se věc tá, když kořen vězeti se zdá v nějakém pouze podstatném jméně k. př. *kor* ve slově kůra (cortex), kořen (radix), kořisť (spolium) a p. A konečně roste nesnadnost na vyšší *ještě stupeň, když přistupujeme* ku kořenům poměry naznačujícím *k př. v, ve; do; na* a p. Ten abstraktní význam, jejž nyní mají

tito kořenové, nepřináležel jim zajisté z prvopočátku, jakého tudíž bývaly asi významu? Sloh v pouhých kořenech, poněvadž kromě svou konkretnost aspoň slovy zvláštními nic nenaznačoval, co se týkalo poměrů, musil býti doprovázen velmi živým tvářením se i oblíčeje i celého těla, bez čehož si vůbec přirozenou řeč původní či sloh ani mysliti nemůžeme. Bylof jistě při kořenech, i když nikoli vztahu slovního, předce vztahu k věcem, přítomným buď v přírodě samé, buď v paměti lidské, jako podobného cos bývá u nás, když cosi potákajíce neb zapírajíce slova: *ano* či *ne* vyslovujeme, kývajíce při tom zároveň hlavou. Taková tvářivá konkretnost mluvení jeví se též, když na otázku nějakou odpovídáme: *s-de*, *tu*, *tam* a p. co se původně dělo též snad pouhým kořenem. Příklad jiný je poněkud i slůvko či kořen *pod*, znamenajíc bezpochyby původně nohu (skr. pad, pad-a, noha, ped, choditi, č. pat-a, půd-a, pouť [cesta], put-ovati, put-ující, poutník, z-pět, na-z-pět, na-z-pat-ek, pěchota, pěš-í chůze, pěš-ky, pěš-inka). Taktéž se snad při kořenu *pak* ukazovalo původně na záda, neboť původní význam toho slova je v skutku: zadu, jak toho lze viděti v jazycích indoeuropských (něm. bak-bord, zadní část lodky, korábu, č. opak, pačiti, opačiti, o-pakovati). Srovn. též výrazy píď, loket, sáh (sáhati, rozsáhlý), střevíc (něm. fusz a schuh) a podobná slova, jež poměry naznačují, vzatá původně z konkretní velikosti částí tělesných.

Že však záhy již kořeny ku kořenům přirůstaly, či se skládaly k slovům, toho vyžádala poměrnost všeho stávajícího v mysli lidské. Nic nestojí t. v přírodě samo pro sebe jako na ostrově (isolováno), než vše, co je v prostoře, je k. př. buď na hoře neb dole, tu neb tam, *u*, *při*, *na* té neb jiné věci, *pod* neb *nad* ní a t. d. Rovněž pro spojitost věcí co účinků a činností co příčin spojovaly se nutně též kořeny s kořeny. Zdály-li se oba či všechny téže důležitosti, povstávalo skládání v užším smyslu k. př. me-hle! tu-hle, tam-hle (ď), leto-s, dne-s, po-tom, o-pak, to-ti-že (totiž); zdál-li se však později jeden význam podstatnější druhého, povstávala slova s částmi základnými a vedlejšími, či s částmi věc neb činnost a s částmi poměr jich naznačujícími k. př. dá-m, da-l, dá-ti; lid-stvo, pták-stvo (ptacstvo); koň-mo, let-mo, boď-mo, hoď-mo; ob-vlak (ob-lak, ob-lek); ob-voj-ek (obojek), o-har-ek, atd. Vidno, že v té nutnosti, vyjádřiti poměry vůbec a zvláště mysli lidské zjevené přehojné poměry věcí a činností, hledati je i původ tak zvaných určujících předpon (præfixa), a přípon (suffixa), jež byly a jsou původně tou měrou významné kořeny, jako ostatné částky složeného slova, pročež srostly s nimi mnohdy na zdání ovšem v jedno slovo, jehož původní složitost později nebývá téměř viditelná více; k. př. ve slově dcera m. duh-ter-a; role snad m. or-a-dl-ja (sr. rádlo m. or-a-dlo); číslo m. čit-dlo (čít-ati, po-čít-ati); po-s-dě (po tomto světle, dnu).

XX.

Původního slohu barvitost a zřetedlná významnost srostitá.

Tím pochodem to pošlo, že v nynější řeči lidské žádných skoro pouhých kořenů nenalezáme více, pročež jsme i my, chtějíce výše ukazovati, jak srůstaly poznenáhla kořeny, na mnoze místo čistých kořenů podati musili již kmeny, ba někdy celá slova, ač ještě pohled vnější pouhých kořenů měly. Neboť poněvadž předpony a přípony co určující části slova ve slohu poměrně na zdání té důležitosti nemají, co slovo základní, nebývají též tou měrou zřetedlně a pozorně vyslovovány, jako slova základní; čím opět netoliko jich původný význam značně zbledl, než i jich samých zvuk notně se otřel, ba mnohdy téměř ze sluchu zmizel, k. př. ve slovech: neť (genit. neteře, místo nep-tar-a, star. slov. netii m. nep-tii), nežiť m. ne-živ-ti; nouze m. nud-ja (srovn. nud-iti). Že při tomto ochabování určující částky i základní slovo mnohdy k nemalému úrazu přišlo, neviděti toliko z příkladů právě daných, než nahlížeti je to zřejmě ze zákonů zvukoslovných vůbec, jež sice na více neb méně závažné hlásky, nikoli však na rozdíl **významný** mezi základní a tvořící či určující částkou ohledu berou, k. př. ȷ-e, j-e-st j-es-ti-ť.

Pro tuto pokaženost téměř všech nynějších slov pokazil se na mnoze i bývalý srostitý **význam** jich. Neboť to jestiť předce patrné, že, když buď skládaním, buď před- a pří-ponami nová složitější slova povstávala, i význam složenin těch se stával srostitějším či konkretnějším, k. př. boj, roz-boj, roz-boj-n-ík, roz-boj-n-ic-s-tvo; voj, voje-vod-a, voj-vod-ic, voj-vod-iti, voj-vod-s-tv-í atd. Jaké množství představ či významů je tu spojeno v jeden celek, poněvadž každá částka, druhdy zvláštním kořenem byvši, i **zvláštní svůj význam** měla. Klesly-li tudíž částky, klesl i soubor poměrní všech těchto představ, nebo jinak řečeno, význam zřetedlný a srostitý schudl, a to někdy až k nepoznání. Tak neznačí „vé-vod-a“ zřetedlně tolik více, co druhdy „voje-vod-a“; „vojsko“ a „vojstvo“ je nám již tatáž věc, co však nebylo prvotně; a kdo myslí nyní, vyřkna: Vojta, Vaček, že to znělo a znamenalo původně Voje-těch-ъs, voje-těšitel (Albert, Adalbert, Adal-perahti, šlechty či vojska útěcha, krása), Vienceslav-ъs, víceslavný (Wenzeslaus, Wenzel). „Žádný nemyslí teď při **pět** na **pěst**, při **šest** na **šaku** či hrst, při **sedm** na **oběť** nebo **svátost**, při **devět** na **nový** počet, při **deset** na **desnici** či pravici, ačkoli byl čas, kdežto všecko mluvícímu jasně a čistě na mysl vstupovati muselo“ (Šaf. mus. 1848. I. 256).

Takovým pochodem přišla právě velká část **osobních a místních** *jmen, jako i jiných* slov, veskrz o svůj původní význam, k. př. *Čech (kajkas? kakus?),* Praha (Pâr-aha? silná, pl-ná voda, řeka?

Paraga? Praga? tekoucí had, hadovitý tok? nebo nádherné dílo? indoeurop. a g i = voda, a h i = had). Stylista bývá tedy u nás nyní, jako všude při jazycích prožilých, v tom smutném postavení, že malovati maje jen barvami vybledlými toliko, předce požádán bývá i nyní, jako dříve, by vyvedl slohem svým obraz živý, obraz jasný a zřetedlný. Musí tudíž u m ě l ý m spůsobem vynahraditi, co mu ušlo světla a lesku přirozeného na barvách původních. Vyvinutější duch národa podporuje ho ovšem v této snaze poněkud, jelikož vybledlé významy slov nahražuje vždy novými a někdy stkvělými. Tak k. př. vybledlé jméno Prahy ozářilo dějinstvo české stoletou slávou hlavního města země české. Významy s l o v n í nahražují se taktéž významy v ě c n ý m i, k. př. sv. Václav, sv. Vojtěch dějinstvem.

XXI.
O dějinách významů slov prastarých zvlášť.

Smyslně přirozený a obrazivostí osvětlený byl svět, v němž žili tělem a duší pranárodové, smyslně přirozeným a pln jasných obrazů byl tudíž i jich sloh. Dojmy smyslové zachovávala živá p a m ě t národů věrněji, živěji a napnutěji než nyní, kde písmo a jiné pomůcky paměť k pohodlnosti vábí, avšak tím i kazí: čehož t. starobylý svět byl jednou zapomněl, umřelo proň, dokud živost paměti vzpomínky mrtvé neoživila opět vlastní pružností, kdežto nyní viditelné znaky i lenivější paměť snadným spůsobem, kdykoli chceme, podporují a budí.

K paměti živé přimísila se však o b r a z o t v o r n o s t střízlivým rozumem jistě neohražená při světě starodávném, či lépe budiž řečeno: paměť sama proměňovala se na neobmezenou téměř obrazivost, jež, veskrz spolehajíc se na dojmy smyslu, z e m i za střed všehomíra berouc, obzorem ji co viditelný svět dolejší odděľovala ode hořejšího světa neviditelného, p r o s t o r u nerozeznávajíc ode m í s t a, i č a s za plynoucí do budoucnosti prostor nějaký mívala, jak i podnes o délce a krátkosti času mluvíváme. To co do o b r a z i v o s t i všem lidem s p o l e č n é: co se však obrazivosti ú s o b n í týká, tať obratně a pohyblivě mysl úsobními obrazy naplňovala, rozkládajíc části smyslných dojmů a skládajíc je, jako se to živě stává i u nás, hlavně však ve snech, k obrazům novým, dílem věrně převzatým ze života skutečného, dílem však až k nepoznání proměněným a převraceným. Rozumem svým chladným rozeznáváme nyní pravou skutečnost ode představ obrazivostí tvořených, hledíce názorem a pokusem smyslným ztvrditi p ř e d s t a v y p a m ě t i v ě r n é a odděliti je soběvědomě od obrazů pouhých.

Než tuto rozsoudnou rozumnost nelze v té míře předpokládati, že vládla *též prvotnímu* světu, jenž rád, i při bdění, sníval. Co smyslného *viděl svět antický* při sobě, vůkol sebe a na sobě, to vklád

i při sebe menší podobnosti či obdobě (analogie) ihned tam, kde mu toho svět skutečný nepodával. Na zemi vídíval hory a lesy: vyobrazoval si je tudíž i na nebi, berouc chmůry za hory, oblaka za stromy rozprostřené po nebi větvemi svými; ze stromů povstávaly lesy i na nebi, kteříž též v sobě chovali nejrůznější podoby zvířat i lidí, modřeň nebeská stala se mu pevnou zdí hradební, za kterou si myslil sady přeutěšené, háje a zahrady t. j. ráj, naplněný bohatstvím, jako vídíval ve svých hradech a chrámích nashromážděné bohatství národní. Nemoha od obrazu své osobnosti nikterak pustiti, vyobrazoval si svět původní i duši nezrozenou ještě, již co tvora osobního, jež, ač nežila posud na světě viditelném, žila předce (obrazivostí jeho) ve světě neviditelném, tudíž buď v oblacích temných, buď za nimi v světlém ráji. Pohyb větru zdál se mu býti pohybem ptačím, a jelikož se mu rovněž duše zdála býti pouhým dechem, lítaly mu i duše nenarozených ještě dětí, jako odlítaly i duše zemřelých lidí, přilétajíce, nešeny k. př. čápem, na svět a odlétajíce opět v ptačí podobě na onen svět.

Povstalť tím spůsobem svět báječný, svět onen pohanský, jenž prvnímu člověčenstvu však byl pokračováním toliko světa tohoto či skutečného, neboť člověčenstvo původné netušilo ani, že by jeho svět báječný byl výmyslem toliko a nevědomě přenešen do světa skutečného. Neviděltť tudíž svět původní jenom smysly skutečnými, než, a to hlavně duševným svým vyobrazlivým okem: ba výtvory světů obou splynuly mu v celek jeden, a to tak, že i v prostřed světa skutečného, a promíchaně v něm, vídíval tvory svého ducha, nevěda ovšem, že tu své představy pouhé si proměňuje ve věci.

Tuto činnost obrazotvornou, jež s to byla, proměniti páry oblačné v hory a skály, obzor a modřeň nebeskou, působenou předce jen pouhým okem, v pevný hrad a p. sluší se, dobře na paměti míti, jest-liže se má vniknouti v hojnost původných významů pestrých slov prastarých, tudíž i v podivnost a barvitost slohu pradávného. Jmenujeme činnost tu a její výtvory, jest-li že představy pouhé proměňuje ve věci na zdání skutečné a na živoky, hypostasis, pakli je konečné v osoby lidské proměňuje: prosôpopoiia (prosopo-poeia) či personifikací, česky: zvěcnění a zosobování představ, jmenujíce nyní slova a sloh na ní založený mluvení v obrázcích či figurách mluvnických. U nás se takové proměny dějí vůlí a uvědoměním: u lidu dávnověkého však netušeným ode nich a nutným duševným pochodem.

Zakořeněná jsou až podnes taková slova obrazová a sloh na nich spočívající hlouběji v řeči naší, než by se na první pohled zdálo. Tak hrávají děti naše posud na „slepou babu," oslovují „slunéčko" či „boží kravičku," slunéčko milé vychází a zachází *k. př. i nám ještě co* den, známeť hluché ořechy a jiná hluchá *zrna, oko mladistvé* je výmluvnější než ústa, prosíme sladce o

to a ono, trpce si naopak stěžujíce, vzdáváme vřelé díky za milosrdné dobrodiní, těšíme se z ostro-vtipů dětí svých, naříkajíce na tupost ducha sestárlých, jak na marnost i lehko-myslnost jednání mládeže, těžce zároveň nesouce zpozdilost čili přepiatost mnohou dospělých a p.

Veskrz mylným spůsobem béřeme až posud v slohovědě takový spůsob mluvení za pouze poetický a uměle přenešený, neboť naopak: je to sloh někdy až přepříliš prosaický a původní. Tvrdo-šijnost k. př. babské jednání, slepá brána, krvežížnivost bojovníků, vyhryznutí někoho z úřadu, hubiti národ, vy-na-ložení z darma práce, vypuštění ducha a p. jsou zajisté rovnou měrou prosaická slova, jako na př. totéž jsou věty: žaludek lačný štěká, rád dušičku polévá, umí každému odseknouti, právě jsem to měl na jazyku, an mi to z huby vzal, platí hotovými, střílí pánu bohu do oken, žvavý je, div mu paty nemluví, spadl mu čípek, to je zvoneček, všecko vyzvoní, na hromu lehne, na hromu vstane, žito mu na zádech roste, v božím klíně sedí, černá kráva mu na nohu šlápla, smrtka se ho dotkla a p.

I taková slova, takové spůsoby nynějšího mluvení, co pokračování v představách původního světa konkretního, mají významy srostité či konkretní a sloh báječní, jak jej spatřujeme ještě v nynějších pověstech národních, nebyl starým předkům našim naskrz báječný, než tak pravdivým, ba více ještě, a prosaickým se jim zdál, jakož nám mluvícím, že nouzi třeme, bycha honíme, hrách na stěnu házíme, a předce z kůže nevyskočíme a p. Teprva později a to ponenáhlu vyvíjel se u pranárodů chladný rozum, vybíraje si co do formy ze srostitých významů stálé či trvanlivé znaky ve všeobecné či odtažité významy a co do věci odděluje smyslové dojmy a obrazivé zdání ode čiré pravdy. Z jablek, hrušek, jahod a hrožní konkretních povstalo všeobecné „ovoce,“ ze psů, koček, myší, vrabců povstalo „zvíře,“ ze zajíců, vlků, medvědů „zvěř“ a p. Co do věcí hledal rozum za zjevy smyslnými jádra či podstaty, tázaje se, co jsou oblaka mračná, co blesk, co hrom, odkud jdou a p., čím povstávaly představy zjevů a podstaty, příčiny a účinků a p. Takovými představami, tudíž i takovými slovy odtaženými je, aniž by obyčejné člověčenstvo o tom zřejmě vědělo, mníc býti u srostitých věcí ještě, přeplněná nynější řeč lidská, onať jsou trvalé, avšak vybledlé oné barvy, jimiž stylistovi jest malovati.

Rozeznejmež tudíž předně trojí druh významů:

1. slova názorná, k. př. krájeti, řezati, stříhati, choditi, běhati, skákati, jezditi, plovati; zeleň, modřeň, žluť, červeň; chuť trpkou, pernou, sladkou, kyselou; bol tupý, ostrý, řízný, pálčivý a p. jako kročmo, letmo, padmo, kloňmo.

2. *Slova* obrazivá, k. př. Vesna, Morana, Lada, Živa, Smrt

naň sáhla, Mrtvice jej ranila, dopředl; dovršil něco; hluboká moudrost; uzavírá z toho; dobírá se toho; nikdo nedostihne pojmu boha; pojímati něco, pojem; probuzený duch (buditi někoho, nezabudky), bystrý rozum.

3. Slova rozumová či odtažená v užším smyslu, k. př. dub, strom, ovoce, mech, křoví, les, lid, dav, spěch, něco, nic, mnoho, do, na, v, nad, pro, proti, než, ale, kam, kdo, ten, onen, já, ty, proč, pro to, kdy, jak a p. V širším slova smyslu jsou ovšem, jak dotčeno, všechna nynější slova již rozumová či odtažená, čemu se diviti nebude nikdo, rozváží-li jen, že zkušenost (názornost) a rozum (odtažitost) nejsou věci přírodou ode sebe oddělené, než jen stupně téže myslivosti či představivosti a pak že stává právě proto i nepřehlednutedlné množství stupňů odtaživosti či abstraktnosti k. př. koukol, tráva, bylina, rost, věc, něco — skákati, pohybovati se, konati něco, měniti se — tisíc, přemnoho, mnoho — žlutý, barevný, viditelný, názorný, dojímavý, působící, činný.

Pro tutu stupňovatost jednak zkušenosti a rozumu, jinak představ odtažitých mezi sebou stává i přechodu ve významech jednoho a téhože slova t. j. každé slovo má jakési dějinstvo významnosti své.

Tak znamenalo k. př. slovo duše (duchja) původně tolik, co 1. dech (duše popadnouti), 2. dech zosobněný (pustiti duši) a to opět 3. u vnitř člověka („ulečie sie duše"), čím povstal 4. rozdíl mezi duší a tělem (žijí jako jedna duše ve dvou tělích). 5. každou vnitřnost (k. př. dřeň v rostlinách) a to předně vnitřnost smyslná (duše brka), pak vnitřnost nadsmyslná (onť jest duší toho podniknutí), pročež 6. život vůbec (učiněn jest člověk v duši živou), 7. život nadsmyslný vůbec (poctivá duše), 8. život nadsmyslný v obzvláštnostech svých (duše srdečné, duše rozumné, duše chtivé), 9. souhrn všech těch obzvláštností duše a těla či podstata člověka vůbec (v Praze je 150.000 duší, ani duše tam nebylo = žádný); 10. duše mimo těla (těkavá = strašidlo, usedlá, k. př. v nebi), 11. duše u všeobecnosti vzatá (nesmrtedlnost duše), 12. duše jako věčně všeobecná = duch (duše, duch všehomíra), 13. podstatná vlastnost jedné každé věci (duch jazyka českého, duch časový, duch básně).

U jiných slov je toto dějinstvo významů ještě nápadnější: Kořen indoeuropský tap znamená k. př. páliti, tepliti, odkud sanskr. tap-as. star. slov. top-lъ a tep-lъ, teplý, teplo, lat. tep-or, tepidus; teplice, teplá voda, za starodávna snad toplice, odkud něm. Töplitz; top-iti = zapáliti, teplo učiniti, top-ič, palivo, i kdo topí, tep-lota, tep-lost, jakost teplého zvěcněná. Účinek topení kovů bylo roztop-ení jich, tání jich, pročež top-iti přešlo ve význam táp-ění, *rozpouštění (kov se topí)*, plynným učinění, pak pod vodu dávání, *po-top-ení, po-top-a*, flut (rybník topiti, vodou naplniti, Vltava topila

až k židům); top-iti se, ve vodě utonouti (koráb se topí, kdo se topí, slámy se chytá), tápati (na moři), tápati se (v bahně). Z toho pošel význam nejapného, nesmyslného pohybování se (tápati po světě, ve tmě, blouditi), pak význam: pokaziti se a hynouti (tápati v žádostech, v rozkoších, v bídě, v mizině).

Předložka do (lat. ad, goth. du, star. něm. zuo, za, zi, nov. něm. zu) byla prvopočátečně kořenem znamenajícím v původní formě své da stálé uložení, ustavení, upokojení, jak viděti ze star. slov. da-ti, lat. da-re, a z příbuzného kořene: dě-ti, dě-jati, dí-ti (podíti se někam); co jeví se i v kmenech a slovech da-r, da-ň, lat. do-n-um, skr. dhat-us, podstata, lat. řecké thesis, skr. dhaman, stavení, lat. domus, dóm, dům; lat. dom-are, star. něm. zem-an, zäh-men, k domu přivyknouti, zdomácněti (srovn. do-bytek, domácí zvířata). Protož znamená i podnes *do* 1. vnitřnost prostoru nějakého (do vnitř, do postele, do domu, do města, do jeskyně jíti). 2. Stále dokončiti věc nějakou (dostaviti, dojíti, dozrání); 3. ukončení, přestání nějaké činnosti (dopředl, dostál, dosloužil, tolik co: do konce, do cela spředl, sloužil); 4. přiblížení se aspoň někam (do kolen, do pásu, do kapky, do dna); 5. týkání se nějaké věci (co ti do toho? dali se do sebe, do očí padati, do očí říci, vídíme to do opilców, jde to do penčz); 6. na místo prostoru staví se čas, doba (jednou do roka, rok do roka, do dne a do roka); 7. tudíž i přiblížení se k době nějaké (do kuropění, až do smrti, do živobytí uvězněn, z Vesny do Morany); 8. zámčr, účel (je mu do pláče, není mu do smíchu, nechce se mu do roboty, člověk do práce stvořen, pták do letu); 9. rovněž při zvěcnění a zosobení probíhá „do“ všechny tyto významy (k. př. překládati do češtiny, od slova do slova, do moci své vzíti, dobírati se, domáhati se, dobyti, dobývati se, docíliti, dokonalost, dolíčení pře, důminka, důvod, důstojnost, důtklivost, důvěra, důvtip).

Poznamenání. Zdá se ovšem zevně, jakoby kořen *da*, *dě* vězel i v některých slovech jako: teh-*da*-ž, tu-*dě*-ž, tu-dí-ž, s-*dě*, k-*de*; avšak předce vždy přednost dáti kmenu *dir*, diu, dy, význam pak známým přechodem vzájemným času a prostoru vysvětlovati.

XXII.

Účinky dějinstva významů v řečech tak příbuzných, jak domácích, co se týká nynějšího slohu.

Že řeči indoeuropské co do kořenů a významů původně t. j. v jisté předhistorické době byly totožny, toť věc dokázaná porovnávajícím slovozpytem.

1. Málo původních slov pobylo však při tomto ztotožnění. K nim patří *k. př. početná* slova. Sanskr. dva, zend. dva, ř. dýo, *latinsky duo, litev. du*, goth. tvai, star. něm. zuènè, slovan. dva –

sanskr. tri, zend. thri, řecky treis, lat. tres, litev. trys, goth. threis, star. něm. dri, slovensky tri; kdežto maďarsky dva = kettö, tři = harom slují.

K takovým stálým slovům patří i největší část zajmen k. př. slov. azъ, achъ, j-az, j-á, sanskr. aham, zend. azem, řecky egó, lat. ego, litev. asz, goth. ik, star. něm. ih, nov. něm. ich.

Největší část slov jazyků zpřízněných rozešla se však netoliko formou mluvnickou, než i významem, co by se přesmykování pojmové (begriffsverschiebung) jmenovati mohlo. Nemělo t. každé slovo rozešlých se řečí stejného dějinstva co do významu, vycházejíc ze stejného domova potkal slovo jedno na cestě osud ten, slovo jiné však osud onen, tak že při jednom uvázl konečně nějaký význam, jehož se minulo druhé, ač mohla všechna míti stejného, či aspoň podobného dějinstva. V tom ohledě vyslovil Šafařík pravdu hlubokou, že t. oukol slovozpytu jest vyšetřování důvodů pojmenování věcí čili souvislosti pojmův lidských s označujícími je zvuky (musej. 1848. I. str. 257).

Tak znamenalo k. př. původně slovo pat, pad, jak se zdá, všude dolejší část nohy, jak viděti podnes ze sanskr. padas, řecky pûs (podos), lat. pes (pedis), goth. fotus (nynější fusz a pfote), čes. pata, pod-kova? podc-šev? Avšak i co pro nohy bylo určeno (pěšina, pěšinka), či určeno pro chůzi, jmenovalo se podobně; než tu rozešli se již národové: kupeckému národu Řeků slulo moře cestou (pontos), stavitelskému národu Římanů byl ustrojený most cestou (pons, pontis), Němci se líbila ušlapaná toliko cestička (pfad), pobožnému Čechovi byla pouť hlavní cestou a chudému Litvínovi slula konečně podešev padas.

Co do řeči domácí, byla-by každá řeč jen tenkráte pro sloh nejdospěšnější, kdyby mělo jedno každé slovo jen jeden význam a naopak, kdyby pro jednu každou představu (pojem) bylo jen jednoho slova, neboť tenkráte nevázla by nikterak srozumitedlnost, hlavní to přec účel slohu každého. Tomu však není tak v nižádné řeči. Řeknu-li k. př. srdce, neví žádný bez bližšího určení jinými slovy, míním-li slovem tím sval tělesný krev do žil pudící, nebo kladívko zvonu, nebo konečně mysl či duši lidskou.

V každé řeči je totiž téměř veškeré slovo:

1. dvoj- neb více-smyslné, mnohovýznamné a to buď již pro sebe k. př. duch, nebo v spojení s jinými, k. př. pastýř milující pastýřku objímal. Rozeznávali jsme již významy původní a významy pozdější, v dějinstvu teprva slovním dobyté. Rozeznává se též smysl širší a smysl slova užší, t. j. zřejměji řečeno, smysl všeobecnější a určitější (či srostitější), k. př. „názor" je v užším smyslu zírání toliko okem, v širším smyslu pak názor *smyslový* vůbec, k. pr. sluch, hmat, čich a p., ba konečně pohled či *náhled vůbec k. př.* názor světa. Rozdíl smyslů či významů takových zakládá se v přechodu vší konkretnosti ve vždy větší abs-

traktnost neb všeobecnost, či v přechodu názorů v pojmy (všeobecné a vytříbené představy). Rozeznává se pak i význam vlastní od významu přeneseného, nevlastního, k. př. růže (květina) a růže (nemoc); liška (zvíře), liška (chytrák); psaný a psanec; dýchati (dýše jemně, dýše láskou růže). Než význam přenešený není mnohdy nic obzvláštního, jelikož mnohý význam, jenž přenešeným se zove, je právě původní, k. př. růže v obličeji, neboť růže znamená původně červenost.

Byli-li bychom si vždy původního významu každého slova povědomi, proměňoval by se nám tudíž i hned mnohý přenešený význam ve význam vlastní. Je-li k. př. kmen, z něhož povstalo slovo srdce, jak někteří tomu chtí, sred či střed, přestalo by srdce zvonu ihned býti významem přenešeným. Pak nebývá mnohý význam, jejž přenešeným zoveme, nic jiného, než význam srostitý, proti obyčejnému všeobecnému významu, jejž i mluvnice i slovníky naše kladou mylně za původní, neboť původní význam je, jak z výše dotčeného plyne, vždy konkretní. Beru-li k. př. slovo bába hned co matku rodičů, pak je ovšem bába, co velká skála, nebo co velké mračno přenešený význam, než v skutku je bába tolik co dospělá, dorostlá, velká, jako děd t. j. didi (litev. di-di-s, velký), star. česky dědky, bohy, čím přenešenost ovšem mizí. O významech metaforických či přenešených v užším smyslu, k. př. květ živobytí je mládí, bude níže řeč, neb tito významové nepatří sem, jelikož povstávají obzvláštním pochodem duševným. — Vícevýznamnost slov, nutný to účin dějinstva jich, překonává se slohem samým, jelikož ve větách a souvětích ostatní slova žádoucího světla vrhají, (či aspoň vrhati mohou a mají) na dvojsmyslné slovo o sobě stojící, k. př. lékař léčil růži (v obličeji). Ostatně má vícevýznamnost pro sloh tu výhodu do sebe, že umělým a pozorným skupením slov, tudíž malými prostředky veliké účinky se vykonávají.

2. Jiné závady jsou pak, prý, ve slohu, slova tak řečená homonyma t. j. slova, jež stejně znějí, avšak různého jsou významu, k. př. potkán (na cestě), potkán (od tkadlce), potkan (krys); příze (předu), příze (napřed, dříve): pátá, pata; sto; s to; jeden (unus), jeden (sjeden); jeda (jísti), jeda (jezditi). Než takových slov je poměrně málo a jevívají se hlavně jen hledaně k účelům žertovným, k slovním vtipům k. př. jedli jste u strýce? jedli jste ustřice? Pastucha ostříhá ovce: obhájce ostříhá hájeného.

Povstávajíť klesáním starých forem, jež se značně různily, a zanedbáváním přísné výslovnosti, k. př. svět (vesmír), svět (rada), neb první slovo má kořenem bezpochyby kmen svit (světlý) a druhé kmen vět (věta, sъ-větъ). Takovým zanedbáváním prvotních kořenů a kmenů u vyslovování, a více ještě nedospěšností písma, povstala i ta závada, že různí původně kořenové nyní u vyslovování a psaní se ztotožňují *k. př.* had (zvíře), had-iti, hor-a, hor-ko; lev, lev.[1] *ve vod-é, vé-vod-é.* Zmatku ve slohu, jenž by povstati mohl takto

slovy (k. př. on si posvítil [světlem], on si posvítil [zlou radou]; pastýř ovce ostříhal (stříhati), pastýř ovce ostříhal (stříci, střehu, odkud i „kůň stříhá ušima"), předejde se též pořadným uspořádáním slov, k. př. pastýř střeže ovce celý rok a stříhá je dobou vhodnou.

3. Rozeznáváme konečně slova souznačná či synonyma, jež mají na zdání smysl stejný, v pravdě však jen podobný, při různém mluvnickém znění. Slavili dnes svou svatbu, měli dnes svou veselku, vstoupili dnes v sňatek manželský, ode dneška jsou manželé a podobné věty naznačují ovšem v životě obecném tutéž věc, než podávají předce různé doby tétéž věci, nemajíce ve slohu stejnou váhu a cenu. Veselka je t. slovo lehkovážnější svatby, sňatek vztahuje se více na smlouvu, manželství na veřejně uznané spojení osobní. Tak znamená léto přírodní dobu, rok původně úmluvu, a neříkáme v skutku rádi: roku Páně, než léta Páně, jakož: za rok a den, a nikoli: za léto a den, na důkaz, že i mluva sama cítí ještě rozdílů značných. V pravdě nestává žádných souznačných slov, a tím méně vět, ač těžko někdy bývá, ustáliti původní a různý význam k. př. čmoud, dým, kouř; rosa, pára, výpar, pot, neboť nedbalost a nepozorlivost přivedly je hlavně na svět, k př. světnice (naproti temnice), komnata (cizí slovo: caminata, kde se topiti může), jizba (jidelnice), pokoj (ochrana, pohodlí k odpočinutí); důmysl (důkladná mysl, na dostatečné důvody se spoléhajíc), bystrost ducha (pozorná mysl, jež rozeznává i jemnější rozdíly věcí podobných), vtip (mysl, jež podobnosti vzdálené na zdání nejrozdílnějších věcí bystře spozoruje). Srovn. počátkové synonymiky české od P. Ondráka, 1845. musejn. IV. 526. Avšak již Jungmann hleděl ve svém slovníku „souznačná" slova vysvětlovati, k. př. „lhostejnost," str. 313, a. Tím způsobem jsou souznačná slova netoliko pravou ozdobou slohu, zabraňujíce nemilé opakování týchže výrazů, než podporují též právě světlost a určitost nutnou u výmluvnosti srostité. Jak nemotorné je k. př. německé slovo: schneiden, kdežto Čech úsečně rozeznává: krájeti, řezati, stříhati, sekati, žnouti, štípati, stínati, rovněž jak mu je krejčí (krájící), řezník, postřihač, žnec, drvoštěp osobou veskrz jinou. Poněvadž však v řeči obecní předce mnoho souznačných slov vesměs se užívá, nutno slohu vědeckému, by určoval úsečně podobná si významem slova, co je úlohou terminologie či názvosloví. Tak jde slovo načínati více k věci prostorné (načínati celý bochník chleba), počínati na čas (počinek je původně první výdělek), začínati na pokus působení nějakého (jak slovo začátečník dokazuje). Srovn. Německo-český slovník vědeckého názvosloví, vydal P. J. Šafařík, v Praze 1853. — Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Wien. 1850.

XXIII.

Slovník etymologický či kořenozpytný.

Slovníky bývají dvojího druhu: příručné a vědecké. Příručných dobrá vlastnost leží v jich poměrném bohatství, pak v tom, by byly pohodlně uspořádané, aby se snadno a vše našlo, co se tam právem hledá. Vědecké slovníky ale mají býti nejméně jako anatomická musea jazyková soustavně uspořádaná.

K takové soustavné uspořádanosti vede však hlavně dvojí cesta:

a) synthetická či skladná. Slovo žije skutečně jen v proudu řeči t. j. jen ve slohových souvětích, jsouc členem jich ústrojí. Věty tedy uspořádati nutno dle hlavních jich členů a to buď dle stáří jich (chronologický pořádek), buď dle obsahu či smyslu, buď dle obou. Obyčejně béřeme věty z literatury toliko, nemohouce ovšem jinak v dobách minulých stopovati pařeč otců svých. Než to nestačí veskrz. Staré spůsoby mluvení zachovaly se též v písních národních, v říkadlech, v příslovích, ba přehojně též v různořečích a to věrněji někdy, než v staré literatuře, hlavně jestli že založená je na překladech toliko. Mylným spůsobem máme t. řeč spisovní za totožnou s řečí národní, ba za vzor vší dokonalosti, kdežto se ona předce, a to mnohdy jen uměle, vyvinula z mluvy lidu pospolitého na kmeny a tudíž i na různořečí rozděleného, jakož i z pásma vzdělanosti dílem vlastní, dílem cizé na lid působící. Věty pak samé jsou hlavně dvojí formy, v jedněch zračí se t. myslivost všeobecná toliko, pročež mívají některé věty stejnou formu ve všech řečech, jiné naopak jsou vlastnictvím jedné toliko řeči pro obzvláštní podobu svou. Nazýváme je frase či zvláštní spůsoby mluvení, jichž soustava sluje fraseologie či mluvosloví obzvláštní. Uchýlení se značné ode jedněch a druhých podává ve slohu soloicismy či chybomluvy. Mnohá stará frase odumřela již buď celkem, buď částečně, jejíž upotřebování pak jmenujeme archaismy či staromluvy. Hleděti je, zdaž by se dobré a vhodné archaismy nedaly opět vzkřísiti a v ústrojí nynější řeči opět vrovnati. Povstávají však i phrase nové, posud neobvyklé a to někdy nutně, když v dějinstvu vzdělanosti nové obraty myšlénkové se naskytají. Jmenujeme je neologismy či novomluvy. Nelze tudíž každý neologismus již zatratiti, jen proto, že je nový, máť přítomnost tak dobře svou právní tvořivost, jako ji měla minulost, a řeč neumírá nikdy, pokud národ žije. To vše t. j. formy mluvení co možná nejúplněji sebírati, rozumně rozvážiti, bystře rozebírati a soustavně uspořádati je těžkou úlohou synthetického slovníka.

b) analytická či rozborná cesta vede k rozebírání částek slov v kmeny, kořeny, předpony, přípony (na nichž se zakládá i vědecké *dělení slov* v slabiky a hlásky, k. př. do-ku-d-ž, po-ka-*va-d-ž, po-ně-va-d-ž,* do-tu-d, po-ku-d, k-dy-ž, ku-dy), ba i v jedn[illegible]

lívé hlásky a skupeniny jich, aby se zárodky řeči soustavně vyjasnily a uspořádaly. I jednotlivé hlásky mají vlivu svého na tvoření slov, tudíž i svou etymologickou či slovozpytnou ceuu. Předpony a přípony bývaly za starodávna samostatná slova či kořeny, jichž původní význam vyzpytovati, je též úlohou slovníka etymologického, neboť nesrovnává se to s hodností vědeckého slovozpytu, považovati je, poněvadž to jsou nyní, již původně za pouhé partikule či částky slov, jež by jen slyšitedlné či fonetické, nikoli významné důležitosti byly. Kmeny jsou bez toho jen nějakou takovou částkou blížeji určené kořeny. Pořádek všech těchto kořenů může býti buď pouze abecední t. j. k pohodlí určený, buď vědecký, a to opět buď dle jich fonetické původnosti, buď dle jich významu sestavený. Vědeckost žádá též, by kořeny jedné řeči byly srovnány ku kořenům řečí příbuzných, tudíž porovnávajícím spůsobem proskoumány. Taktéž se má věc míti aspoň co do slohového dějinstva významů jednoho každého slova, jelikož hlavně významem skupenina hlásků či sylaba stává se slovem slohovým.

Taková slovnická uspořádanost je však, co do dokonalosti své více idealem či vzorem, než skutečnou možností, aspoň na ty časy naše, v nichž povstala teprva věda pravá mluvozpytu; nicméně je aspoň pokus dobrání se jí předce úlohou budoucnosti, jelikož v ní leží seznání veškeré tajemnosti původního mluvení, tudíž i slohu, ba i literatury starodávné, ač větším dílem nepsané. Neboť v skládání či sestavování slov prastarých jeví se náhledy původního člověčenstva tak, že mnohé slovo je jako výměř (definitio) významu svého, k. př. ratolest, letorost; hos-po-dar, pastýř; do-byt-ek (jmění pastýřovo); obloha nebeská, tvrdosť; východ, záchod, západ slunce; měsíc, měřič času, polsky księżić, srovn. „vtupie na lunu miesečnu — po tejž lunie miesečné“ (gesta Rom. str. 49. srovn. lůni, loni, v loni?); měty (runy). vyřezané známky, mýto, paseka, pak cesta, pak daň; netopýr, notopýr, noční lítadlo; korotev, kůroptev, lítající kůra; ucho, ne-do-uk, zv-yk; věděti, viděti; zora, zříti, prozor, po-zor, obzor; bu-ti, bý-ti, baviti: děd, dědina a p. v. Etymologie rozhoduje pak též o působení cizích vlivů na národnost, k. př. když srovnáme co do původu svého slova: chrám, kostel, církev; ljubice, manželka; halena, kabát; kalhoty, spodky; boty, skorně (škorně) a p. Tím spůsobem byl by slovník dokonale etymologický netoliko anatomie (pytva), než i fysiologie (životověda) jednotlivých částí mluvy, a doplněn pak slovníkem souborným či synthetickým celou historií i mluvy, i myšlení národního, tudíž i slohu.

XXIV.

Ohebné a neohebné části řeči.

Ohybání slov není v původu svém ničím jiným, jak výše již dotčeno bylo, než skládáním určujících kořenů ku kořenům základním. **Nestává** tudíž nižádných neohebných částí mluvy a tak zvané „neohebné“ části jsou jen výtvorem nepřirozeným mluvnic bývalých časův. Pravdu vyřknul tudíž **Hattala** v srovn. mluv. str. VII. že „vlastně není čistých slov, poněvadž každé z nich co částka věty je již buď skloněno buď časováno.“ Mluva lidská či vlastně sloh podobá se v skutku v mnohém stromu, jak to již výrazy: kořen, kmen a p. naznačují. Každá část stromu jest živá t. j. vnitřně činnou skupeninou jednodušších částí, než nejeví se u všech částí život stejným proudem, stejnou bujarostí: a předce nemluví ni zahradník, ni botanik vůbec o živých a mrtvých částkách stromu. Jen grammatikářům ponechána byla též obzvláštnost tato: „duby, buky“ atd. míti za neživé bytosti, rovněž jako jim příslušelo, mluviti o ohebných a neohebných částkách živé a ústrojné mluvy. To hledá svou příčinu v tom, že obyčejná grammatika, zpozorovavši mluvu jen na dospělém či vlastně sestárlém již stupni života jejího, živé letorosty mluvy násilnou rukou odlučovala ode chorých, a že ty choré pak za **živa** ještě pochovávala. Slůvka k. př. semo, tamo jsou ovšem nyní neohebná, než nebyla to původně, ba oživnou ihned i nyní, srovnají-li se jen poněkud se slovy a složeninami příbuznými, k. př. s-dě, te-dy, teh-da, teh-dy, tého-dne, týho-dně, dne-s, leto-s, po-s-dě. Neboť jako neohebné slůvko teď tím spůsobem se zračí co pouhá zkaženina původnějšího: toho- či: teho-dne (teh-dy, srovn. k-da, keh-da, keh-dy), poněvadž je ď = dě = dy = diu = div = divan = deň = den v jistém pádu: dně, dnu, dni, dne (srovn. Zikm. skl. 444.), a *tě* = tého, toho t. j. pádem dvou zajmen (to-ho): vykáže se i *se-m-o*, *ta-m-o*, *ka*-m-o, jistým pádem a složeninou býti zajmen *ka*, *si* a *ten* opatřeným snad přísuvkou *m-o* či *mo* (srovn. formy: let-mo koň-mo, dar-mo k formám: let-em, koň-em, dar-em; letom, koňom, darom a k formám starým příčestí trpného k. př. tajem, taj-mo, pís-mo).

V přísném rozdělování pak mezi tvořením slov vůbec a ohybáním jich zvlášť z jedné strany, jako mezi odvozováním a skládaním jich z druhé stránky, jeví se jakýsi zastaralý předsudek a nedorozumění mluvnické, jež patří již stanovisku přemoženému. Veškeré mluvě není totiž možné, býti něčím jiným než složeninou, pročež i nejdokonalejší a sebe delší pojednání, co do pouhé mluvy, ničím není jiným než obrazem mosaickým, obrazem musivním. Co do smyslu, tudíž co do slohu má se to ovšem jinak. Smysl *slov a vět či účel* mluvení je vzrůst organický myšlének a

tyto co mozko-duševné výtvory spojují se hojně uvnitř sebe, pronikají sebe, působíce vždy větší a větší živé celky.

Do smyslu slov a vět není však nic pouhé mluvnici bezprostředně, ovšem že ale mluvo- a sloho-zpytu, ač tím netvrdíme, že by i mluvnice kdysi smyslu slov veskrz postrádati mohla, poněvadž je vůbec nesnadno, prostředek a účel ode sebe odtrhovati. Než slova co slova, ba i věty, jsou ze stanoviska čistě mluvnického vždy jen složeniny, jež, srostou-li vzájemně na zdání, v skutku se proměnily v skaženiny, nikoli jako jimi naznačené, v skutku srostlé významy či pojmy v živější a silnější celky myšlének. Skaženin takových bojí se ovšem opět jen grammatika, nemohouc pak někdy ani tušiti, jaké to částky se původně skládaly v nich: skaženin však nebojí se sloh a slohozpyt, poněvadž duch mluvnický dílem (t. j. obyčejem skaženinami) zrovna tak vyjádřuje své myšlénky, jako neporušenými formami, ba skaženiny slovní hodí se někdy lépe ohebnosti slohové, než mluvnicky neporušené, přeširoké složeniny, poněvadž ústrojně vládnoucí duch slohový skaženiny tyto opět tak spojuje k novým celkům, jako by to byly samostatné kořeny. Slovo *„je“* je k. př. co do smyslu téže účelnosti, ač nikoli téže vážnosti, jako *„jest“* a *„jesti.“* Skaženiny hrozitánské, jež jeví k. př. anglická a francouzská řeč, nevadily ničehož, že se stal anglický a francouzský sloh moderní téměř vzorným v nejednom ohledu. Rozbourá-li se duchu jeden svět sebe nádhernější ve zvukosloví a tvarosloví, vystaví si z zřícenin jeho poznenáhla ještě nádhernější budovu syntaktickou a slohovou. Toho ovšem nemůže pouhá grammatika docíliti, jejíž orthopaedie nedostačuje k tomu, ze všech mrzáků stvořiti si opět siláků neporušených.

Nerozeznáváním mezi svých, a zabíháním svým ustavičným do slohovědy (stylistiky), mluvozpytu (linguistiky, glottiky) a myslovědy (logiky) upadla, tuším, mluvnice i do poklesku, sníti o podstatném jakémsi rozdílu mezi odvozováním a ohybáním.

Jmenujeť ohybáním jisté pravidelným způsobem hojně se opakující složeniny k. př. slov-a, slov; kol-a, kol; jezer-a, jezer; nes-e-š, tres-e-š, hryz-e-š; veď-me, hleď-me, klaď-me, plet-me. Ve všech vyrážejí se jisté poměry myšlené, odpovídajíce slovním svým složeninám. Než vše to, co má býti znakem ohybání, zračí se a opakuje se opět pravidelným způsobem ve formách, k. př. bi-tva pas-tva; muž-s-tvo, druž-s-tvo; muž-s-tví, druž-s-tví; ná-byt-ek do-byt-ek, pří-byt-ek; ná-mluv-a, do-mluv-a, při-mluv-a; ná-vod, do-vod (důvod), při-vod; na-stan-u, do-stan-u, při-stan-u; byť, býti; daň, dání; dar-em, dar-mo, koň-em, koň-mo, let-em, let-mo (Zikmund, skldb. str. 52. 443); blízký, blízka, blízko, blíže, blížeji, nejblížeji; volno, volně, jisto, jistě. V těch příkladech jestiť předce patrn přechod odvozování v ohybání t.j. patrna pravda, že ohybání je jen vyvinutější *stupeň odvozování*, nikoli však nějaký zvláštní druh tvoření *slov. Neboť větší na zdání* pravidelná poměrnost při ohybání slov není

ničím jiným, leč větší hojnost opakování se týchže poměrů mluvnických ve slohu, nikoli však jakostně lepší skladba grammatikální. Mluvíme tudíž buď jen v kořenech k. př. a, i, ni (ne), by, buď v složeninách: a-ni, ani-ž, tož, to-ť, to-ti-ž, to-ti-ž-to; dobr-o, dobř-e; cel-ek, cel-k-em, z-cel-a, do-cel-a; u-ž, j-u-ž; pro-rok, pro-to, za-rok, za-to a podob. Takové složeniny pokračují až do forem vět k. př. da-da-mi, staročesky: da-mь, dá-m, bud-i-ž, buď, pro-buď, buď to, buď ono, po-spěš, po-spěš-i-ž, spíš-e; boh-daj, bo-dej; a rci, arci; chtěj, nechtěj. Patrně vykládají se tak zvané neohebné částky, jak mile původ jich je vědecké či historické mluvnici jasen, za ohebné či za složeniny, a rozdíl jich neleží nikterak ve formě mluvnické, než jen v změněném významu, do něhož však grammatice, aspoň přímo, ničehož není; viziž k. př. slova: a rci (pověz), arci (ovšem); buď si (budiž tak), buďsi (ať); k-dy, ku-dy; praví, prý (prej, praj). Skaženiny jmenovati neohebné části, nejde věru nikterak, neboť pak by nebylo ni ohebných částí, jelikož veškeré skloňování a časování nynější mluvy již jeví tvář značně pokaženou. Slůvko: téměř k. př. není o mnoho skazenější, nežli „té míře“; „dolů, dole“ není taktéž horší forma, než naopak lepší a původnější (srovn. Zikmunda, skladba str. 170—172, 201—274), nežli: do dolů, v dole, avšak předce byly již tyto formy odsouzeny grammatikou patřiti k neohebným částkám řeči. Poněvadž tudíž spojky, příslovky a předložky veškeré, pokud se vyjasnění jich poštěstilo, se zjevily buď co kořeny (a, i, o, do, na, a), buď co složeniny (a-ni, pro-to, z-cela, týho-dně, lůni, loni [luně? v luně = v světle], včera [večera], místo, na místě, místem, místy, mi-mo [mi-ju, mi-nu], taj-mo [taj-ím, pod-tají] dle, ve-dle, po-dlé, kol-kol, kolem, o-kolo, vůkol), nemohou se právem za zvláštní neohebné částky považovati, než patří, jako jiná slova ku kořenům a složeninám, co se tvoření jich týká, co se však týká jich významu, toť rozebírati není úlohou pouhé mluvnice, hlavně pak nikoli tvarosloví, a to tím více, přisvědčilo-li by se dotčenému právě výroku, že mezi skládáním a ohybáním není podstatného rozdílu. Ať se k. př. určí, kam patří následující tvary, ku skládání, čili již k ohybání; v lese, vně, vnitř, včil; naschvál, nač, na dubě; či-li, dám-li, dáš-li; proč, pro bůh! předce, přeběda! odkudkoli, pokud, k-dy, k-dy-ž, vs-dy (vždy). Tuť předce viděti patrný přechod mezi ohebnými a neohebnými částkami řeči, jakož i přechod mezi skládáním a ohybáním; kde však stává přechodu, stává jen stupňů a nikoli druhů. Barva jedna k. př. přechází v druhou, jsouť tudíž barvy jen stupně světla a tmy, barva nižádná však nemůže přejíti v chuť, chuť v chmat a p., jsou tudíž barvy, chutě, chmaty druhy smyslových názorů, chutě však a barvy mezi sebou jen stupně. Je-li pak tomu všemu v skutku tak, padá i co podstatný utvořený rozdíl mezi slohem řečí *jednoslabičných*, skládajících (agglutinujících) *a ohybajících*; neboť i řeči ohýbající vládnou slohu jednoslabič-

nému, skládáním však nad míru již pokaženému, kdežto řeči jednoslabičné jsou co do kořenů nejzachovalejší. Toť však svou platnost má jen co do tvarosloví; co však do spůsobu hbitosti slohu, vyjadřovati své myšlénky, tuť ovšem je rozdílu značného mezi třemi naznačenými stupněmi mluv lidských, ač i tu připomenouti sluší, že každý národ pro svůj okres myšlének vždy i řeč svou uspůsobilou si tvoří. Nám se zdá k. př. čínská řeč býti velmi nemotorná, taková však není Číňanům samým.

XXV.

O soustavě částek řeči či o soustavě nejhlavnějších druhů slov.

Souhrneme-li vše, co bylo již pověděno výše na nejednom místě o různých druzích slov, zjeví se nám dogmatická soustava jich následující:

1. citoslovce, co pathognomické výrazy jednotlivých citů a pocitů;

2. zajmena, přechod působíce mezi výrazy pathognomickými, dojem názorný naznačujícími, a mezi slovy rozumovými, jež všeobecné představy naznačují;

3. slovesa či časoslova, různé spůsoby činnosti, tudíž i trpnosti naznačující;

4. příslovky určující blíže či konkretně hlavně nějakou činnost, tudíž i znak její: sloveso;

5. jména podstatná, naznačujíce představu nějaké věci, osoby nebo podstaty (ve výše dotčeném smyslu: stálé vlastnosti);

6. přídavná jména, určujíce vlastnosti jakostní podstat, tudíž i jmen podstatných;

7. číslovky, určujíce vlastnosti kolikostní (quantitativní) podstat;

8. předslovky, poměry (původně jen prostorné a časové) jednodobné naznačujíce;

9. spojky, poměry vícedobné znamenajíce.

Než nelze si mysliti, že by se všechna slova skutečné a živé mluvy snadně vměstnati dala v devatero právě uvedených tříd: mnohé slovo pošilhává do více než do jedné třídy, mnohé je velmi nesnadno vměstnati vůbec někam. Kam patří k. př. tázací částečka zda (s-da?), li (k. př. dám-li, zda-li, či-li); kam vyjímací leč, leda, ledva, sotva; kam (jest-liže na původ z kořene bý-ti ohled nebeřeme) nynější částice ba (ba nic), bo (bo tě dohoním, star. č. ne-bo, ne-b), spojovací a žádací by (k. př. dal by, kdy by); čím je vlastně ano a ne při kladu a záporu? Co jsou to za slova, jimiž *zvířata voláme, k. př. pi*, pi, pi, nebo puť, puť, jsou to kořeny (pa, *pi = krmiti, put = pták)*, nebo holé vykřikníky; taktéž hot (hat) =

v pravo, čehy, čihy v levo, zajmena? Tu se jeví i mluva co část pravé přírody, ana nikdy netrpí, by přechodné množství tvarů zachyceno bylo úplně ustrojenou sítí sečtených lidských představ. Grammatikáři si ovšem poněkud rozumně z toho pomohli, utvořivše si mimo pořádné částky řeči ještě jednu třídu nepořádných t. j. neposlušných jim částic či partikulí! Obtíže, v pravdě udati, do jaké třídy vlastně patří nějaké jméno, roste složeninami, poněvadž každá část pro sebe kdysi mívala jakousi samostatnosť. Kořen zel k. př. (či vlastně har) znamenal původně barvitost všem bylinám společnou, byl tudíž jednak, co přívlastek myslen, přídavným jménem, jinak, co podstata vzat, podstatným jménem. Zel-a neb zel-í, zel-ina, zel-inka však již je výhradně podstatné jméno, ač hlavní část smyslu je zelenost, tudíž přídavnost; zeleň t. j. barva zelená, ač patrně přídavnost, je též statné jméno, rovněž jak zelenavost: avšak zelenavo, zelenavě, zelenavý jsou jména přídavná, co je však podobné slovo ve spůsobech mluvení: pojďmež do zelena, za zelena česati, na zeleno barviti? Pozornost obrátiti tu třeba, že právě přípony, a nikoli kořen, určují, čím má býti slovo, že v nich tedy vězí podstatnost, přídavnost a p. Co je tudíž původně to podstatné: *a*, *í*, *ina*, *inka*, *ost*, to přídavné: *en*, *en-av*, *en-uv-ý*, to časoslovné: *ati* (zel-en-ati), *ěti*, *atiti*, *atěti*, *avěti*, *aviti* a p.? Mluvímeť a píšemeť v slohu svém posud příliš povrchně, berouce celky či složeniny, jako by to byly jednoduchosti pouhé, k. př. poněvadž, kolikožkoli: bude však zapotřebí za příkladem jiných věd přírodnických kráčeti i tu, a nehleděti hrubými pouze smysly na svět slohových vět a slov, než anatomicky a chemicky rozebírati jej, abychom mohli přírodu mluvnickou obdivovati astronomicky ve velesvětenství souvětí, pojednání, literatury, avšak zároveň chemicky v drobnosvětenství kořenů, před- a přípon. Pročež jsou v mluvě v skutku zajmena, předslovky, spojky tajnuplnější a zajímavější částky řeči, nežli bachoratá statná a přídavná jména: neseznáme-li oněch, pobudou nám tato vždy zahádkami. Souborem takových stanovisk povstane, abych tak řekl, též geologický vzhled na mluvu, neb i v ní rozeznáváme prvky a soujemy či vzrůsty jich a tušíme aspoň již i doby či periody povstání světů (vrstev) mluvnických, neboť rozeznáváme dobu předhistorickou, v které velikáni mluvničtí, jako jsou: dada-mi, varkas-idti žili, a dobu historickou, v níž epigony a to různých opět dob žijí; rozeznáváme skupeniny krystallové, s jakými prý se potkáváme v tak zvaných ohebných částkách, a skupeniny slojové (flötzformationen), jaké jsou k. př. den, na den, na-den-ík, na-den-ič-iti, ne-bo-li-ž-to, po-ně-va-d-ž, ko-li-ko-ž-ko-li; a staletí byla zajisté zapotřebí, nežli se takové formací ponenáhla nahromadily, jestli je srovnáme k jednoduchým a hlavně zajmenným částkám jejich.

Zajmena, předslovky a spojky stojí sobě, co do významu, nej-

blížeji, neboť zajmena upozorňujíce na poměry názorných věcí k zírajícímu (to, ono) splývají na mnoze s předslovkami a spojkami, jež poměry ale již bez vztahu jich k zírajícímu naznačují. Zajmena mohla by se tedy i jmenovati slova úsobně poměrná (formálná), předslovky pak a spojky slova věcně poměrná, k nimž by jistou měrou se přidružily i číslovky, jelikož kolikost vždy je pouhý toliko poměr (srovn. k. př. jeden, jednak, jen, jiný, jinak, prvý, prvé, teprva, všecek, všudy, však, málo, pomálu, tolik, kolik, po-s-dě, po-su-d, zaraz, teraz, tenkrát, dvakrát a p.). Obtížnost, vyložiti prvky či kořeny číslovek nahlídne každý, kdo důstojnou práci Šafaříkovu v musejníku r. 1848 (I. 3. str. 224) pilně prostuduje. Tenť však shledá, že číslovky jsou též statná a přídavná jména, jak se i v slohu jeví (k. př. tré synův, druhý syn).

Jelikož tudíž skloňování ničehož není jiného, než určení či naznačování poměrů, v nichž býti mohou zajmena a podstatná jména (prostředkem jich pak i přídavná jména [příčestí] a číslovky), skládá se skloňování v širším smyslu hlavně zajmeny, předslovkami a spojkami (ač v nynějším slohu spojky, jak výše bylo již dotčeno, svého působení poměrného mají hlavně při větách).

Tak zvaných pádů (endungen) je co do možnosti nesčíslné množství v každé řeči, poněvadž nestává obmezeného jen množství poměrů možných; každá řeč však vyrojila původně tolik pádů, kolik nejhlavnějších poměrů bylo od prvotního člověčenstva jasně zpozorováno a vyslovováno. Tak zvaný první pád není nižádným zárodkem či základem ostatních, než tak dobře jedním pádem mezi ostatními, jako je druhý, třetí (Hattala, srovn. mluvn. str. VIII.) atd. Latiník proto dobře činí, nepočítaje pády, než jmenuje jich toliko podle nejhlavnějších poměrů, jimi, jak se mu zdálo, naznačených: nominativ, genitiv atd.

Souhlas, co do pádů, jednostejný ve všech téměř řečech ze strany významu jich, pochází ze všeobecnosti myšlénkové poměrů jimi naznačených, lokal k. př. založen je původně ve všeobecném poměru určitého prostoru a pak i času.

Stručně a úsečně udati, co je slohovou úlohou každého pádu, je při pokročilém stavu řeči věc téměř nemožná, a nynější nauka mluvnická o pádech je více nádherná kasuistika než věda; poněvadž v době, kde se původně tvořily pády, méně poměrů bylo spozorováno, nežli později, tak že se pak vyvinutějším vědomím lidským přibylé či přirostlé poměry naznačovaly buď nejpříbuznějšími jim pády, buď že útočiště bylo bráno k pomoci dodavné předložkového a příslovkového určení, k. př. kola (genitiv), bez-kola, do-kola, od-kola, u-kola, z-kola — kolem, kol-kolem, pod-kolem, mezi-kolem, nad-kolem, před-kolem, s-kolem. To jsou tak dobře stupňované či sesilněné pády, jako je k. př. já-dá-m, ty-dá-š sesilněné časování, když t. přísuvka původní (m'=mi, š=si) nedostačovala více významem svým. Zdá se t., že původní sloh si liboval

více v přísuvkách (suffixech), než předsuvkách a to chvalitebně proto, že určení kterékoli předpokládá již známost toho, co má býti určeno (kol-a, kol-em), až pak, když nevědomě vybledlá koncovka či přípona s kmenem v jedno byla srostla, určení, aby se jaksi nezastínilo, před kmen bylo položeno (mezi kolem). Podobáť se v skutku toto předsouvání způsobu jemnému, nedotýkati se přímo raněných a jako bolestných částí tělesných. Snad tušilo človečenstvo již i tehdaž, že předpony hláskoslovně se tak snadně nekazí, jako přípony a vůbec koncovky slov.

Ostatně je viděti, že určování toto původně se dělo slovy význam poměru v sobě jasně chovajícími, tudíž třeba jmény podstatními, jež pak právě proto klesly mezi předslovky k. př. před (předek), mezi (meze), za (za-d) a p. Avšak pro tůž poměrnost jimi naznačenou klesly též celé pády někdy do oboru pouhých příslovek a předslovek, k. př. okolo, vůkol, zpřed, zpopřed, dokonce (dokona), naproti, vstříc, drobet, záhy, rázem, honem, naopak, ovšem.

Naopak tomu jsou mnohé příslovky patrné, ač macechou grammatikou zapomenuté, pády, k. př. koň-mo, dar-mo, pad-mo, stoj-mo a p.; neboť co by vadilo nepředpojaté mluvnici sbratřiti k. př. co do určení poměrů následující slova a pády: dar, daru, darem, na dar, darmo, na darmo, z darma! Pročež není to též pravdou, že by se významy pádů či poměrů naznačovaly jen pouhými přísuvkami (zajmennými) a předložkami: neb řeč má k tomu ve slohu prostředků mnohých, k. př. péří páva nebo paví péří; dědina báby nebo babina dědina, Babice; hrad děda či dědův hrad a p. Děvín, Tetín, Libušín a p. zastupují tak dobře ve slohu smyslem svým pády, jako: můj, tvůj, svůj: otčina, vlast otců, dům otce, otcův dům, dům jeho, dům svůj, vlast Čechů, naše vlast; pojď domů, pojď sem, pojď k nám; máme všeho do syta, dosti, dost, na zbyt, zbytečně. Tím však nehodláme říci, že by zastupitelstvím takovým totožnost slohová se docílila, poněvadž každé slovo, a každého slova jistá forma svůj obzvláštní význam mívá.

Co do rodu (genus) splývá nyní ve slohu původně dvojí veskrz oddělené od sebe rozeznávání pohlaví a hodnosti. Pohlaví skutečné rozeznávalo se původně buď vlastními slovy, buď vlastními aspoň koncovkami, k. př. býk, kráva, beran, ovce, muž, žena, hoch, holka, jinoch, děva, — on, ona, ten, ta, jeden, jedna, vesel, vesela, dědův, dědova, matčin, matčina. V tom ohledu bylo vždy jen dvojího přirozeného rodu, k. př. u ryb: mlečník (samec), jikrník, jikrnáč (samice), taktéž: op, opice; lev, lvice, ljub, ljubice, druh, družice. Podivu hodno je, že ve všech indoeuropských řečech původné přísuvky rod ženský naznačující byly dlouhé prasamohlásky â, î, û, *tudíž plnost* hlasu lidského, ba že i v běhu časovém *skloňění ženské méně* se stalo pokazilým, nežli mužské. Tak se

k. př. ženské koncovky jen skrátily, nezaniknuvše veskrz: a málo které jméno ženské končí se i nyní na pouhou tvrdou souhlásku.

Co do hodnosti zdá se, že první člověčenstvo taktéž rozeznávalo jen dvojí druh věcí, vážnějších a méně vážných. Čím však se řídilo, člověčenstvo při rozeznání těchto stupňů vážnosti, není více s určitostí na slovech samých viděti, jelikož slova téhož významu vidíváme v příbuzných řečech býti pohlaví různého, pak, že původní význam mnohých slov k nepoznání je zatajen, jakož i, že připojené za příčinou vážnosti a významu koncovky taktéž větším dílem nám se stály neznámé. Než původní účel nynějšího středního rodu byl předce, jak se aspoň k víře podobností určiti dá, naznačovati věci méně a to za tou příčinou vážné, že stály daleky lidskému vnímání a působení, budiž to podobou svou skutečnou, budiž to pohledem nějakým na ně původným. K. př. kovy mrtvé: železo (ferrum, eisen), olovo (plumbum, blei), zlato (aurum, gold); věci nesmírné k. př. nebe (v rozdílu od ráje), moře, rovněž jak věci neužitečné, k. př. pole (rozeznej role), lado, strniště, spáleniště; věci hromadné v širším smyslu: seno, stádo (v původném smyslu, rozeznej: skot, brav a p.), hejno, kamení, lidstvo, mužstvo, písmo, símě, břímě. Srovn. i kamna, vrata, jikra. Taktéž: údolí, křoví, listí, stromoví; pouhé nečinné nástroje: ploužně, kladivo, oradlo, mýdlo, kadidlo; mládě rostlin, zvířat, lidí, k. př. poupě, semeno, ptáče, kotě, štěně, dítě, pachole; diminutiva (zmenšující jména), tvořená původně hlavně pohrdáním, později však užívaná pro něžnost, k. př. chlapisko, želizko, nožisko, — slun-ko, děvče; jména pouze rozumová (odtažená) k. př. panství, množství, dětinství, štěstí, zdraví, ovoce.

Co do vážnosti ostatních věcí závisela jejich jména co do rodu dílem na obrazivosti lidu původního, vše téměř zvěcnivšího a zosobnivšího, dílem na větší samostatnosti a podřízenosti věcné, jak se jevila v pohlaví skutečném muže a ženy, tudíž k. př. strom, dub, pluh, stůl, měsíc, zrak, sluch, duch, loď, voda, ryba, duha, stolice, chuť, mysl (naproti předsuvkou zvýšeným: důmysl, zámysl, úmysl), duše, hvězda, zář a p. Povstalť tudíž rod rozeznáváním: *a)* věcí lidské mysli vzdálených = rod střední, *b)* věcí lidské mysli bližších, jež pak opět, aniž se myslilo na pohlaví skutečné, se zdály blízké buď samostatnějšímu působení mužských, buď podřízenějšímu působení ženských. Těch však stopovati a roztřídovati do podrobna není více možné, jelikož nám původní pohledy lidí na ně nejsou větším dílem více na jevě. Odtud zdánlivá směs všech nynějších pohlaví, k. př. nos, jazyk, zub, vlas, chlup, — hlava, brada, ruka, noha, pata, dlaň, pěsť, — ucho, oko, rámě, stehno, břicho, střevo, lůno; ač předce i tou směsicí prosvítá, že rod střední naznačoval nejméně vážné věci, rod ženský pak již *vážnější, k. př. seno, tráva*; rouno, kůže; mléko, smetana; lůžko, *postel; poleno, tříska,* louč; světlo, svíce; jakož opět rod ženský

méně vážné věci, nežli rod mužský, k. př. tráva, trávník; kůže, kožešník; světnice, dvůr; chýše, dům; hora, vrch, les; role, rolník; chuť, vůle, um, duch; tím nápadnější je pak rozdíl vážnosti mezi středním a mužským rodem k. př. vemeno, prs; plémě, rod, národ; bláto, jezero, potok; dílo, dělník; oradlo, oráč; plátno, plášť; klí, květ; ohniště, oheň; zvíře, člověk; slovo, slavík; vejce, pták; mračno, mrak; nebe, ráj; vole, krk; tele, býk; pero, mlat; péro, brk; jádro (původně snad tolik co jídlo), jed (původně potrava).

Poznamenání. Že původně jen dvojího rodu hodnosti bylo, viděti na tom, že až podnes některá jména jsou rodu buď mužského, buď ženského, která neurčitost však nepanuje v rodu středním! (brach, choť, host). — Taková neurčitost vládne i množnému počtu při tak zvaných neživotných mužských: vlasové rostli, vlasy rostly, co je však nestvůra pozdějších věkův (Zikmund, skl. str. 33), již bychom měli opět vyvrci.

Co do čísla naznačuje sloh trojím spůsobem kolikost (quantitu) číslovek a podstatných jmen.

1. Významem jich samých a to předně u číslovek: tři, někteří, všicci; pak u jmen hromadných, jako: seno, tráva, křoví, pečivo, stelivo, lidstvo, mužstvo (naproti mužství, srovn. měšťanstvo a měšťanství). Grammatice je to počet jednotný, jako při slovech: rodina, čeleď, dědina, hromada, kdežto smyslem, tudíž i slohem, v těch a podobných jim slovech (mnoho, všecko, kopa) již význam množství vězí.

2. Koncovkami čili přísuvkami, k. př. pánovi, pánům, rybě, rybám, oku, okům: jemu, jim: nůžky, kleště, vrata, kamna.

3. skládáním se slovy na quantitu vztah majících k. př. vesmír, veškerenstvo, množství. V každém těch druhů naznačuje se quantita buď neurčitě (jako příklady uvedené dokázaly), buď určitě a to

a) významem k. př. jednotka, jednice (srovn. jednota), dvojka, dvojice, dvůjče, trojka, trojice, pětka, desítka, šesták, desítník, dvacetník, trojník, kopa, úterý, čtvrtek, pátek.

b) koncovkami, na př. dvojným počtem, oči, uši, ruce, rty, prsy. Rozeznávejmež: nohama, nohami, rukama, rukami (jako za starodávna mužema, muži, ženama, ženami, slovoma, slovy).

c) skládáním, jednoduchost, dvojsmysl, trojlístek, trojhran, století.

Patrné je, že tím spůsobem slohové číslo či slohový počet se mnohdy rozchází s počtem mluvnickým, k. př. jednotný počet grammatický bývá množným slohovým: sněm, sjezd, jednota, spolek, obec, hromada, hrsťka, kopa, hejno, a množný počet mluvnický je opět někdy jednotným, někdy dvojným počtem slohovým: máry, nůžky, dveře, vrata, kleště, ústa, vánoce, hromnice, letnice, patoky, varhany, kamna. Toť má svou platnost i při mnohém neurčitém čísloslově a při příslovkách, k. př. mnohý,

veškerý, každý — mnoho, vele, moc (srovn. k. př. věty: to je moc, mnohý není ještě každý).

I shoda kolikosti zajmen a podstatných jmen s kolikostí přídavných jmen, příčestí a sloves řídí se ve slohu někdy dle významu, neberouc na mnoze ohled na počet grammatický, k. př. bylo jich deset, uzřel, ano mnoho lidí jde, přišla samodruhá, mnoho lidí zahynulo, poprchává, prší, hřmí, blýská se (kde o quantitě, kdo? ani není řeči). Srovnejmež též věty: umříti dovede každý, než pokojně umříti ne každý, mluviti není jedno co mysliti, lépe jest kladivem býti, nežli kovadlem; abychom seznali, že kolikost někdy téměř veskrz významem svým se tráci. Tak se to má hojně i při příčestí, k. př. mnoho jinak je, nežli, rozumně mysle, mohlo by a mělo by býti; vyjma nepravidelnosti, jde vše u nás pravidelným spůsobem; na měsíc třidcet dnův počítajíc, měl by rok 360 dní toliko. Než zákon, aby se vždy co možná nejurčitěji mluvilo, žádá, by se co možná shoda kolikostná vzájemně šetřila. Někdy to však nikterakž nejde, k. př. při zajmenech některých: každému své milo, ktož jste boží bojovníci, bojím se, bojíme se.

Zvláštního ohledu, co do kolikosti, zasluhuje i spůsob tykání, vykaní, onikání a p. Přirozeným spůsobem tykalo se za starodávna, když se mluvilo k jedné osobě, a vykalo se, když bylo oslovených, přítomných osob více: Aj! Slavoji, bratře! Aj, Luděče! ty jsi parob na paroby krále. Tím spůsobem tykáme ještě vždy boha, i když myslíme na trojici, k. př. pomiluj ny, hospodine! trojice svatá! tobě se klaníme. Přirozený tento spůsob zachoval se však u nás jen v důvěrném hovoření, pak v slavnostném a básnickém řečnění: slavný králi! rač národ svůj ostříhati. Zkázu v tento jednoduchý spůsob mluvení přinesl předně slavnostní či tak zvaný majestátný množný nominativ osob vznešených, mluvících v jméně celého obecenstva, národa a p., k. př. *My*, císař Římanův, poroučíme . . . . Zachováváme nyní tohoto spůsobu někdy i v pospolitém živobytí, mluvíce ne tak v jméně osoby své, než v jméně čtenářstva, obecenstva a p., k. př. v kritikách, v novinách, ve spisech vědeckých, k. př. musíme podotknouti, že i nejlepší slovník český posud své vady má; hledíce na zastupitelstvo, nutno nám tvrditi, že mnohý zvolený není předce povolaný. Jak mile se totiž nominativ slavnostní vetřel ve sloh, musilo se mluviti v množném počtu i k osloveným soudruhům podobné nám hodnosti, k. př. My, biskup Budějovický, vzkazujeme Vám, důstojný biskupe Hradecký! pozdravení své. Taktéž činí i spisovatelé i novináři, taktéž činí však od nepaměti v středním věku národ český k. př. v národních písních a to až podnes: „Andulko! mé dítě, vy se mi líbíte.“ Toho spůsobu vykání stává však opět dvojí druh: jeden, jenž si ponechal aspoň ve slovese starý singular, druhý, jenž důsledně provedl i tam plural, k. př. kde jste byl; — strýčku! kde jste včera byli; — teto! kde jste byla, — teto! *kde jste byly?* Má se za to, že provedenější druhý druh zdvořilejším

je prvního, jenž nyní téměř veskrz i důvěrným sluje. Zdvořilosti a větší vážnosti dodáváme však i připojováním jména hodnosti, z níž se těší oslovený: pane doktore! račtež rozvážiti. Totéž má svou platnost při všeobecných formách zdvořilosti, k. př. Vaše Blahorodí! Vášnost! a p. Takové formy, jelikož v nich vězí abstraktné představy předmětných vlastností, podávají však slohu příčiny, obrátiti se ode druhé osoby grammatické k třetí osobě co předmětné: k. př. Rač věděti Tvá milost. Vaše milost ráčila mne obdařiti. Spůsob však mluviti k osobám přítomným v třetí osobě, jako by byly vzdálené, neoslovené, má vždy něco potupujícího do sebe, nebo aspoň ráz velmi cizí, ráz neupřímnosti, co jen zvykem se může snášeti a narovnati. Neboť osobou býti a cítiti se tudíž co já a ty, my a vy, toť působí právě hodnost lidskou, kdežto předmětem pouhým, či tak zvanou třetí osobou býti může cokoliv. Mnohé dítě, než se vyvine k osvojení svému či uvědomění své osobnosti, mluvívá o sobě též v třetí osobě: Karel by rád měl to neb ono Taktéž mluvíváme k dětem nedospělým třetí osobou, k. př. co pak dělá Karlíček? jak pak se vyspala Ludmilka? — nebo k sluhám a služkám a to hlavně po příkladě Němcův: děvečko! vynesla nářadí! co on tu hledá, Jene! Potuplivost a dřevěnost mluvení takového, co do neuznání osobnosti lidské, pokrývá se poněkud jen titulem hodnosti či důstojnosti osloveného, k. př. co pak poroučí pán rada? s čím posloužím paní baronce? až pak se právě pro tu příčinu jednotný počet třetí osoby proměnil vonikahím v slavnostní, ale neohrabaný a nepřirozený plural (voni jsou láskav, vony jsou láskava), jímž jedna přítomná osoba se oslovuje stádem nepřítomných věcí. I tu stává formy co do shody provedené: těším se, pane! že jste zdrávi přišli (spůsobně řečeno); teto, jak pak se vony tam bavily? (obyčejně řečeno).

Skoro ve všech těchto spůsobech oslovení viděti též, že podstatná jména jsou zástupkami zajmen, že se t. buď k nim přidružují, jako okrasy jich, buď veskrz na místo jich se staví, nikoli však, jak domnění obecné jde, na opak; poněvadž přímé naznačování osoby přirozeně původnější je, nežli dávání jí jména a titule: prvé vidíme něco (to-hle!), pak teprva seznáváme, co je to.

XXVI.

O slovese zvlášť.

Jako činnost ustavičná či proměnlivost je podstatou veškeré přírody (přerody, phýsis, phý-ô, povstávám, rostu, působím): taktéž je sloveso v slohu střed veškeré živosti jeho: sloh bez slovesa je slep a mrtev t. j. neústrojen (neorganický) a slovesem, jak jsme se toho *již byli výše dotkli*, proměňují se teprva pouhé skupeniny *holých slov ve věty* t. j. slovesy obživují slova veškerá, poněvadž právě

každá konkretní forma sloves již je větou (srov. Hattala: Srovnáv. mluv. 1857. str. VI. VII.). I osoby slovesa jsou důkazy jeho slohové dostředivosti, jelikož v slohu nám je jednati vždy jen s myšlénkami, tudíž s myslícími (já, my), jež chtí, by jim bylo rozumíno od oslovených myslících (ty, vy) ze strany nějakého obsahu (tak zvané třetí osoby). Pročež je i vhodněji, jmenovati sloveso slovesem (slovem κατ' ἐξοχήν), nežli časoslovem, jelikož úlohou jeho přední není, naznačovati doby časové, ovšem že však spůsoby a doby činnosti a působení.

Doklad toho je položen v následujícím rozjímání. Na prvním a základném stupni je slovesům určovati činnost či působení, bez veškerého ohledu na čas. Jmenujeme formy takové sloves od pradávna sice aoristy — indefinita — či časem neurčená slovesa, než rozšířenost a pravá důležitost aoristů předce jen nejnovější grammatikou je uznána. Rozeznávámeť předně neurčitou formu přítomného času t. j. formu, jenž zevně zní co přítomnost, vnitřně pak naznačuje holou činnost, k. př. slavík spívá mezí ptactvem nejlíbezněji (spíval, bude spívat, spívá) — bůh je (bytuje) — čítám rád Shakespeara — koupávám se denně.

2. Neurčitou minulost (præteritum indefinitum) k. př. Čechové milovali vždy vlast svou (milují, budou milovati) — vlasatice bývaly vždy neobyčejným zjevem na nebi.

3. Neurčitou budoucnost (futurum indefinitum), k. př. „pokud svět světem, Němec nebude Polákovi bratem" — pobudeš vždy ničemníkem. —

Z toho jde, že v slohu mnohdy mluvnicky rozdílné formy časové sebe zastupují a to právě pro svůj stejný vnitřní význam a že mnohá forma mluvnická jiného je zakončení časového a jiného významu ve slohu.

ad a) Při povídání, co se v minulosti událo, klademe hojně formu přítomnou místo minulé, k. př. Husité bojují jako lvové a křižáci utíkají přes hranice zpět, m. bojovali, utíkali. Tomu napomáhá však i obrazivost historická, jenž vypisováním hodlá minulé věci jako v zrcadle přítomnosti vzkřísiti, pročež se tato forma i præsens historicum zove. Tím spůsobem klade se někdy i přítomný čas m. budoucího, k. př. za rok jsem opět tu — za století proměňují se značně i náhledy i mravy.

ad b) Že mnohá forma jiného je zakončení časového a jiného významu, přihází se hojně v češtině. Tak k. př. dám ti knihu m. podám; hodíš-li kamenem po psu, kousne tebe.

Na druhém teprva stupni jest slovesům úlohou, naznačovati různé časy a to hlavně za tou příčinou, poněvadž každá činnost je vícedobá či složená z dob po sobě sledujících, nebo bez měny není činnosti, měna však každá je již posloupnost či čas. Avšak i jiná *slova naznačují* doby časové, nikoli jediné slovesa, k. př. *teď, nyní; před, po;* tak jde „žal" do minulosti, „chtíč, vůle" do bu-

doucnosti. Výraz: bohužel! jde do minulosti, bohudíky! do přítomnosti, bohdá! do budoucnosti.

V podstatě a úsečnosti kdybychom vždy všecko si myslili, našli bychom jen dvojího času t. minulého a budoucího, poněvadž to, co časem přítomným zoveme, je jen myšlená meze mezi minulostí a budoucností, žádného trvání nemající. V skutku nemá přítomný čas u nás žádné zvláštní známky. Mluvíváme ovšem o témdni, o přítomném měsíci, roku, ba o nynějším století, t. j. o přítomnosti delší, píšíce k. př. dějinstvo nynějšího desítiletí, století, než to není čas přítomný v skutku, než vzkříšená a obrazotvorností zachovaná minulost (præsens historicum), poněvadž pravá přítomnost, pravé a skutečné „teď", „nyní" netrvá ani tak dlouho, co tato slovíčka vyslovujeme, v oka-mžení mizíc a v minulost se obrácejíc. Tak zvaný přítomný čas vyznačuje tudíž vždy více trvání neb souvislost děje, než pouhou přítomnost okamžitou, jež se dá názorně zpozorovati, nikoli však a nikdy slovesem naznačiti. „Píšu psaní, honím zajíce" může i takto vysloveno býti: „již hodinu píšu na tomto psaní; darmo honím již půl dne zajíce;" což opět jest dokladem, že slovesu je více naznačovati spůsoby činnosti, nežli pouhé časy. Pro minulý čas, jehož vůdcem je paměť, jako času přítomného názor, zahynuly již v češtině původné formy téměř veskrz (srovn. bych, bychom), neboť formy, jako: otec psal, matka šila, dítě jedlo, jsou více neurčitá přídavná jména (příčestí) nežli slovesa. Srovn. Doležal, Zachystal, Musil, šel Petr a Pískal, ale Petr nepískal, a p. Též „spal jsem" je v skutku tolik, co: já jsem spal-ý, ač tak mluviti není ve zvyku. Srovn. „spal jsem," a „jsem ospal, ospalý." Budoucí čas potratil též původní svou starou formu (ku př. prabyšuci), neboť formy: dám, dáš, dá jsou grammaticky skrácené formy tak zvaného přítomného času (da-da-mi) a jen významem (slohem) budoucího. Ostatně leží budoucnost naznačena i v statných jménech, jichž význam je nějaký účel nebo prostředek k něčemu, k. př. ora-dlo, ara-trum. Rovněž mají tak zvaná nomina agentis, jména čin-i-tel-e (tar, tel) vždy význam budoucnosti: uči-tel, kdo bude nebo chce učiti, kdo má učiti. Duševným vůdcem budoucnosti je tedy úmysl, jako minulosti paměť a přítomnosti názor (Hattala, mluvn. str. 9. §. 10. str. 90. c.). Vyrážíme-li však předponami čas budoucí, k. př. vy-nesu, do-píšu, vyražujeme tímto skládáním, a nikoli čistým skloňováním, více určitější spůsoby činnosti, nežli pouhý čas: vynesu = nesu ven; do-píšu = ukončím psaní; od-hodím = hodím od sebe; po-výším = zvýším poněkud. Tvoření pak budoucího času opisováním: budu psáti, budeš mluviti, není opět budoucí čas sloves psáti a mluviti, jak se předce udává, než budoucí čas slovesa bý-ti. Opisování takové používá t. sloves, jichž význam do budoucnosti jde (srovn. něm. *werden* = *růsti*). Tak hledí i forma bud-u k budoucnosti *nikoli formou* svou grammatickou, než toliko významem. Srovnej

neza-bud-ky = vzpomněnky, bud-iti, vzkřísiti. Bud-u, bud-eš, bud-e je grammatickou formou svou opět jen čas přítomný, jako je to: jsem, jsi, je, jen že základní kořen obou je jiný. Podobně se to má s tak zvanou minulou formou téhože kořene bu neb by t. j. byl — byl-a — by-lo, jak slova a složeniny: byl (černobýl), býlí, byl-ina dokazují. Kořen by či bu znamenal původně buď vyrůstati, jak to káže řecké phý-sis, phý-nai, buď: stavěti, zakládati, jak se to až podnes v německém bau-en, bu-an ukazuje, ba i v českém bav-iti, původně upevniti, nyní uvězniti (za-bav-iti něco), co významem ujištěnu býti, přešlo ve význam veseliti se (zá-bav-a). Srovn. něm. bauer, vogelbauer (klec), erbaulich, k českému sedlák, sídlo, usedlý. Byl-li by tudíž hlavní úkol sloves, naznačovati časové doby, bylo by i zřejmo, jak bídně by to stálo s časováním českým. K vyjádření skutečných dob časových slouží, jak výše již dotčeno, ve slohu zvláštní kmeny a slova, k. př. teď, nyní, hned, potom, pak, dávno, brzo, předtím — přední, prvý, poslední — okamžení, chvíle, kratochvíle, dlouhá chvíle, věk, věčný, trvalý, příští, minulý a p. a nebylo-li by těch, pouhým časováním by sloh nikdy nedovedl barvitě podávat pravou určitost časovou.

Poznamenání. Opisování času budoucího je, jak dotčeno, rozloží-li se prvky jeho v původní formy, skládání kmenů slovesných se kořeny významem svým do budoucnosti jdoucích. Tak znamená německé: ich werde původně porostu, Angličan opisuje budoucí čas se slovy: sol (jsem dlužen, mám zaplatit, srovn. soll und haben) a: wil (chci), jako Srbin až podnes slovesem chotěti naznačuje futurum, my však slovem „chtíti“ optativum, co v podstatě je skoro jedno.

Na třetím stupni vyslovují slovesa sama různé spůsoby činnosti, dodávajíce tím slohu nutnou mu barvitost. Hleďmež tu předně na činnost samu. V tom ohledě sluší se na nás rozeznávati slovesa

1. okamžitou či momentaní činnost naznačující k. př. pisknu, piskl jsem, bodnu, bodl jsem. Vidno, že význam okamžitosti v nich převládá nad významem budoucnosti, co se týká tak zvané přítomné jich formy, k. př. padnu, sednu. Taktéž hledí k budoucnosti slovesa naznačující

2. činnost jediným činem vykonatedlnou k. př. strčím, hodím, sedím. Jedinočinnost není však již jednodobností, jež vůbec při jednání nebývá, jakož též již pojem jedné doby vyžaduje pojem druhé, třetí doby: jedinočinnost pak není opět tolik co okamžitost, poněvadž i delšího trvání míti může, k. př. vrátím.

3. činnost jen počínající, význam nehotovosti sice, avšak i směru k dokonání nějaké doby v sobě nesoucí (slovesa inchoativa), k. př. dní se, smrká se, blednu, chudnu, chřádnu. Pomocí předpon *povstávají taktéž taková* slovesa, k. př. začnu, započnu, kde však *smysl počínající téměř* již vězí v kořenu.

4. trvací činnost (slovesa durativa) ač neurčito, jak dlouho,

k. př. čtu, píšu, sedím, nosím, házím. Taková slovesa vyráží přítomnou formou svou i minulost a budoucnost, jelikož pravá přítomnost vždy jen okamžitá je. Slovesa durativa či trvací jsou pravý opak sloves momentaních, nikoli však sloves jedinočinných.

5. činnost opakovací (slovesa frequentativa neb iterativa): dělávám, lovívám, kopávám. V nich vládne zdvojování (reduplikací), jak výše již podotknuto, jež opět se někdy měnívá v trojování, k. př. dělávávám, kopávávám.

6. činnost nedokonanou (slovesa imperfecta), jako jsou k. př. trvací a opakovací, k. př. vedu, letím, vodívám. Nedokonanost jest jiná vlastnost činnosti, nežli je její trvání a opakování, stojíc naproti výrazu dokonalosti, k. př. dovedu, doletím. Na zdání a zevně rozeznává se u nich tré spůsobův času: *a)* přítomný nedokonaný čas (præsens imperfectum), *b)* minulý čas nedokonaný (præteritum imperfectum), *c)* budoucí čas nedokonaný (futurum imperfectum), k. př. sedím, seděch, budu seděti, mlčím, mlčech, budu mlčeti (posedím, pomlčím). V starších grammatikách míchával se minulý čas nedokonaný s časem tak zvaným nedávno minulým (jüngst- oder halbvergangene Zeit), kterýžto poslední výraz v skutku již doráží na nesmysl, k. př. „po narození svém neviděch a neslyšech ničehož“, to může i stařec sedmdesátiletý říci, a předce to prý forma nedávno minulá. Výrazy tyto nemotorné byly však již původně dokladem, že i grammatikové temně cítili, žeť sloves úloha není čas naznačovati. V novější češtině pozbyli jsme bohužel tyto formy, jako i formy čistě budoucí, jichž znak bývalo *s*.

7. činnost dokonající (slovesa finitiva) k. př. dočítám, dočítávám, domlívám, docházím (ku konci). Tenť význam netrácí se ani formou jich minulou, k. př. dopsával jsem, an vkročil, docházely mi peníze.

8. činnost dokonanou (slovesa perfecta). I u nich nerozeznávala starší grammatika čas od pravého jich významu dokonalosti, pročež se i snilo o času *a)* praesens perfectum či perfectum vůbec, k. př. dočetl jsem, dokopal jsem, vykopal jsi, nanosil jest. Toť není, jak patrné, co do smyslu žádný pouhý minulý čas, než dokonané præsens, k. př. právě nyní jsem dočetl, teď vykopal jsi dosti hluboce jámu; *b)* praeteritum perfectum, či někdy tak zvaný dávno minulý čas (längstvergangene Zeit) k. př. měl jsem psaní dopsané, včera jsi byl nanosil. Že to není neb nemusí aspoň býti výhradně čas dávno minulý, vysvítá z forem: právě jsem byl dopsal, jak pošta odcházela; před minutou byl kdosi zaklepal na dvéře; *c)* futurum perfectum či futurum exactum, k. př. budeš doprovázen za město; až dospíváš, dají se do tance; *až bude vše zoráno*, budeme vláčiti.

Toť jsou formy možné, co do spůsobu činnosti samé.

Každý téměř spůsob je však opět s to, býti rozeznán podle stupně samočinnosti. V tom ohledě možná rozeznávati:

a) stupeň trpnosti, co dává formy sloves trpných k. př. list je napsán, byl napsán, bude napsán, všicci jsme již podepsáni (slovesa passiva). Je ovšem možné, trpnost míti za stupeň činnosti jen tehdáž, když činností rozumíme každé měně vůbec.

b) stupeň, jenž pouhý téměř nečinný stav nějaké měny naznačuje či dobu nějakou proměně podléhající zjevuje, k. př. sedím, ležím, spím (slovesa conditionalia neb statum exprimentia, též slovesa úsobná neb střední zvaná). Jmenovati je slovesa podmětná není dobře, jelikož subjectum tu znamená úsobnost.

c) stupeň samočinnosti čiré k. př. pracuji, volám, běžím, plovu (slovesa activa). Mezi těmito stupněmi jsou však opět přechody možné, k. př. umírám, omdlévám; někdy působí i význam původní i pozdější značného rozdílu k. př. stenám a stonám, spím, sním, mám sny (kořen: sъp, sep). Slovesa samočinnost naznačující spojená bývají s účinkem t. j. proměnou nějakou ve světě. Účinek týž, co účinek, je pravá trpnost, již naznačují slovesa trpná. Rozdíl mezi mnohým slovesem, činným a trpným leží tudiž jen na stanovisku, z kterého hledíme na činnost samu, hledíme-li na ni ze stanoviska činitele, nastává sloveso činné, stojíme-li však na stanovisku účinku či změny vykonané, povstává sloveso trpné, k. př. píšu, jsem psán, (psan-ec) — biju, jsem bit, miluje, je milován.

Stojíme-li pak na stanovisku činitelově, možná opět

a) naznačovati samočinnost pouhou k. př. miluji, cestuji, běžím;

b) naznačovati i účinek tím, že předmět uvádím, jenž má býti, neb jest proměněn, k. př. seju ječmen, nosím klobouk, řezník zabil býka. Takový význam dává slovesa transitiva. Není však vždy nutno, by tu předmět se jevil v accusativu toliko; jemnost a pohyblivost tak zvaných pádů (casus) dovoluje, by se ve slohu i na předmět hledělo z různých stanovisk, k. př. dodávám peněz, pomáhal jsem otci, působím otcem i matkou na mladší bratry. Je-li transitivní pád genitiv nutno přimysliti: něco, mnoho a p., k. př. přines vody, natoč vína (scil. láhev, pintu a p.). Rovněž nevadí ničehož, by účinek se jevil na činiteli samém, neboť v skutku není ani možná, by se nějaká činnost činitelem jevila bez proměny ve vlastním původu činnosti. Naznačujeme-li tedy účinek v činiteli samém, povstávají slovesa zvrátná či reflexiva, někdy též středná zvaná, k. př. mýju se (srov. ruka ruku mýje), koupám se, hněvám se. Reflexiva stojí uprostřed činných a trpných, slouží tudíž jednou těm, po druhé oněm, k. př. dítě narodilo se, matka roznemohla se. V mnohém slovese reflexivném leží však význam čiré samočinnosti, k. př. raduji se, myslím si, zaspívám sobě. I tu i jinde je však jiných pádů nežli accusativů možná, k. p. mýju si nohy, koupám si raněnou ruku, domáhám se podpory, pomáhám sobě,

jak mohu, házím sebou. Co do smyslu je však ještě nutno, slovesa **zvrátná** (reflexiva) rozeznávati od sloves **vespolnost** či **vzájemnost** působení naznačujících (slovesa **reciproca**) k. př. kluci perou se rádi (t. j. jeden pere rád druhého), ženy vadívají se rády (t. j. předhazují jedna druhé), potkali jsme se (t. j. jeden druhého); neb takové formy, ač se zdají býti grammatikálně slovesa zvrátná, jsou smyslem, tudíž i slohem věru transitiva či činná. Ostatně nedá se i zde **mysl** pohyblivá nikdy obmeziti zkamenělými paragrafy či rozdíly stanovými, přecházejíc na mnoze ze stupně na stupeň, k. př. spím, vyspal jsem se, vyspi, zespi se, spí se tu dobře, spím spánek tvrdý, mrtví spí věčný spánek; jezdím, to jsem se najezdil, vezl jsem bratra, vezl jsem se, dobře se mi jelo, jel jsem s trakařem, jel jsem na koni, zjezdil jsem koně, zjezdil jsem se, zjezdil jsem moře i země, zjezdil jsem plavbou půl světa.

Mimo činitele a účinky, k nimž ve vztahu úzkém stojí činnost slovesem vyslovená, působí na každou činnost mnoho **okolností** světa skutečného, neboť ve světě **poměrů** plném není vůbec nic veskrz samostatného. Přes to přese všecko prošla každá činnost, slovy vyjádřená, již **myslí** lidskou, jež ji pak buď co činnost pouhou, buď co závislou představiti si může. Podlé různosti tohoto představování si činnosti vznikají různé **spůsoby** (modi), jimiž se slovesy jeví činnost.

a) První **spůsob** je **závislost** činnosti slovesem vyjádřené. Jej jmenují grammatikové neúsečným slovem **spůsob spojovací** (lat. conjunctivus) a mýlí se rovněž, myslíce, žeť je sám v sobě jednaký toliko.

Onť jeví se však předně 1. co spůsob **možnosti** (modus problematicus seu potentialis) a to opět buď ze strany skutečnosti či předmětně (objektivně), buď ze strany představnosti či **podmětně** (úsobně, subjektivně). **Příklady předmětné** možnosti: možná, že udeřilo; snad udeřilo; bezpochyby udeřilo někde; **podmětné** možnosti, k níž téměř každá otázka patří: nevěsta prý si barví vlasy; myslím, že by to šlo, zdá se mi možné, že by se rozhněval. Viděti, že spůsob týž grammatikalně nemá ani svých **obzvláštních** před- a pří-pon, ač nebéřeme-li ohled na slůvko **by**, co však i jiným spůsobům slouží, jako též spojka **že**. Slohem však možná i různé **stupně možnosti** vysloviti, k. př. bez pochyby bude zítra pršeti; bohužel není ani pochybnosti více, že se neuzdraví. Možnost prochází však tré stupňův: k víře **podobnosti**, **nepodobnosti** a **pochybnosti**: stupněmi těmito, jež více vězí v síle či slabosti představování si věcí, nežli ve věcech samých, prochází se tudíž ve slohu i **spůsob možnosti**, k. př. lze očekávati, že boje o národnost neuškodí směru čistě vědeckému; těžko domýšleti se, že by kdysi úplný mír mohl panovati; co více působí, či tělo na duši, čili duše *na tělo, pobude* hádkou učených .

2. Za **druhé** se jeví spůsob conjunctivní formou **hypothe-**

tickou či podmínečnou, zvláštním to spůsobem závislosti. Podmínka (hypothesis) není sice příčinou dostatečnou, než předce působitelem, bez kterého se něco rádo neudá. Jestiť hlavně trojí: *α)* podmínka rozumová: je-li duše lidská podstatně jiná, než-li je tělo, bude i duše zvířecí oddělena od těla; *β)* podmínka věcní, k. př. svítí-li slunce zároveň, když prší, povstává duha, *γ)* podmínka úsobní, k. př. bude-li se nám tak líbiti, zazpíváme si. Takový podmínečný spůsob mluvení béře na sebe ve slohu různé formy, k. př. byl bych veselejší, kdyby mi štěstí více přálo; až bude jaro, pojedeme do Vlach.

3. Optativ či spůsob přání je též druh spůsobu conjunctivního, do budoucnosti hledícího, k. př. rád bych byl, kdyby v Čechách bylo již vše v lad a sklad uvedeno; ať se jen tuží; dejž bůh, abychom se brzo shledali.

4. Spůsob tázací (modus interrogativus) je rovněž spůsobem conjunctivním, neboť otázka nespojuje ničehož, než předkládá toliko látku k vhodnému spojování. Tázati se lze trojím spůsobem: 1. po podmětu (subjectum), k. př. vynajde-li se předce jednou větroplavba? 2. po přísudku (prædicatum), k. př. čím byl as bůh Vološ u starých Slovanů? 3. po větě celé t. j. po spojení podmětu a přísudku v pravý jich poměr, k. př. je-li člověk v skutku nejdokonalejším tvorem celého světa? zdaliž příroda přispívá k pokroku člověčenstva, či nic? Otázky jsou pravý zdroj, z něhož se rodí formy konkretné sloves t. j. věty spůsobem oznamovacím a každé větě předchází, i když nikoli slovy zjevená, předce myslí pojatá otázka v skutečnosti. Pohnutí mysle, jež čelí při otázkách ku pokusu o spůsob v skutku oznamovací, jeví se dílem změněným slovosledem a významem svým původním nejasnou nám přísuvkou *li*, dílem přízvukem při otázce.

b) Pravý spůsob sloves je však spůsob oznamovací či modus indicativus t. j. položení konkretního a nezávislého spůsobu slovesa. Míti formu konkretní slovesnou a větou prostou či oznamovací býti, je totéž, poněvadž konkretní činnost, slovesem zjevená, nutně je poměrná a poměry konkretní klásti, je účelem a podstatou vět. „Dá-m" je k. př. tolik, co soubor představ: *já*, a dávání v budoucnosti, klásti v konkretní poměr. Pravé časování (conjugatio) je tudíž soubor spůsobů, jimiž se jednoduché věty vyvíjeti dají a to v konkretních poměrech zajmen a sloves, či pokus o soustavu vět, jež se grammatikalně poměrem činnosti, slovesem zjevené, vysloviti dají. Jádro pak časování je jak dotčeno spůsob oznamovací a to hlavně v ohledu slohovém, poněvadž onť je přímou skladbou poměrů jednoduchých. Ostatní spůsoby mají se k němu, buď co propravy, buď co výkvěty a odrůdy jeho. Rozchází se však spůsob oznamovací sám ve spůsob tvrdící (jistící, affirmativus) *a v spůsob* záporný (negativus), a to podlé poměrů, jež byly *mysli k spojování* předložené v otázce, neboť zralá a skutečná

odpověď je právě spůsob poměry ty oznamovací, k. př. vadí-li pak vlastenectví pravé humanitě? **Odpověď**: vlastenectví nevadí pravé humanitě. — Patří-li as vlastenectví k vývinu úplné osobnosti? **Odpověď**: vlastenectví patří k vývinu úplné osobnosti. Je-li otázka v živé paměti přítomných, podává se bez opakování celé věty buď **klad** nebo **zápor** též jednoduchými slovy: **ano** neb **ne** (nikoli a p.), jež tudíž v sobě co do slohu zahrnují celé věty.

c) Ze spůsobu oznamovacího povstává spůsob **nutnost** poměru položeného na jevo dávající, co je jako dodatek a přísada k pouhému tvrzení neb zapírání.

Nutnost tato zjevuje se opět podobami různými a to **předně** co do nutnosti **předmětné** (objektivní) buď **nutností přírodní**, buď **mravní a právní**, k. př. n. **přírodní**: vše co povstalo, zahyne nutně — každý **musí** umříti — nevyhnutedlně je vše měně podrobeno; nutností **mravní**: člověk **má** si osvojiti, co mu bylo podáno vychováním — ženě je bdíti nad domácností — povinnost káže, by každý obmezil svého sobectví; pak nutností **právnickou**: dlužni jsme křivdu učiněnou napraviti — škodu spůsobenou nahraditi je nutno — smlouvu rozumnou vyplniti je každý povinen.

Za druhé vychází nutnost z poměrů **osobních** či **subjektivních**, jež slovesem podaná jeví se ve spůsobu **rozkazovacím** (modus imperativus), k. př. zaplať — hleď na zdraví své — buďmež spokojeni. Zároveň jsou co do **významu** — a mnohdy i co do tvaru mluvnického, takové formy, jakož i formy **přání** jevící (optativa), jen zvláštní druhy forem **budoucnost** naznačující (tudíž původně **indikativní** (Jedlička: Skladba Zikmunda, Krok. I.).

Za **třetí** uznávati sluší i nutnost **rozumovou** (intellectualní), jež vězí v **důslednosti** vnitřní myšlének, k. př. i dítě, poněvadž je člověkem, má svá práva — proto, že jsi rozumem obdařen, máš člověče! i rozumně žíti — co úd společnosti budeš hájiti práva její. Týž spůsob nutnosti je právě i spůsob nutnosti slohové, jelikož mluvíce a píšíce rádi **přesvědčujeme** t. j. právě k nutnosti té přivádíme, bráti, co jsme byli řekli, za pravdu.

Jak viděti, jsou tyto spůsoby časování sloves hojnější a souvislejší, nežli mluvnice obyčejně učí, ač mnohý spůsob již daleko přes časování zasahuje do tvoření vět, co neuznává každá grammatika, mylným berouc spůsobem formy sloves za pouhé formy **slov**, kdežto i jí je při tom jednati již s větami, daleko sahajícími přes pouhé skloňování. Než rozvážiti dlužno, že i tito spůsobové sloves více jsou **stupně**, nežli **druhy**, počnouce ode **možnosti** (věty problematické), přecházejíce soustavně k **skutečnosti** (věty assertorické, jistící) a dovršujíce tuto v **nutnost** (věty apodiktické, dokazující). Avšak právě pro tuto jich stupňovatou soustavnost a souvislost zastupuje *mnohdy* jedna forma spůsobu druhou tak, že někdy, *co je k. př.* grammatikalně pouhou větou assertorickou, je ve slohu

již formou apodiktickou. K. př. dva a dva jsou čtyry. Klademe tedíž mnohdy na př.

1. spůsob ukazovací m. spůsobu vymínečného či konjunktivního: i pohani věřivali, že je jeden toliko bůh (nebo: věřivali v to: je jeden toliko bůh): srovn. větu: staří věřivali v trojici toliko světových dílů, nebo: že by bylo tré toliko dílů světa: mnohý hloupý věří v strašidla, nebo, že by jakoby snad strašidel bylo.

2. spůsob ukazovací m. spůsobu dokazujícího: každému je souzeno umříti, nebo každý umře m. každý musí umříti: srovn. větu: mladý může, starý musí umříti: vykonáš svou povinnost m. máš vykonati: nepokradeš, nesesmilníš m. nemáš krásti, smilniti.

3. spůsob vymínečný m. spůsobu tvrdicího a dokazujícího. k. př. kdo by nevěděl, že by měl střídmě žíti: jest-li že chceš slouti dobrým občanem, tož plň své povinnosti: a či nejsi člověkem, že bys nemiloval lidskosti: bychom jen chtěli, plnili bysme všici, co je slušné. Spůsob vymínečný panuje hlavně tenkráte, když tak zvanou přímou řeč (t. j. spůsob ukazovací neb dokazovací) měníváme v řeč nepřímou, nebo tato není v své podstatě právě ničehož jiného, než jeden spůsob konjunktivní, k. př. pravím tobě, abys jim dával, co jest jejího: říkáš, že tě ten život již mrzí: či víš, jak že dlouho žíti budeš; žiješ, jako bys věčně žíti se domníval: vypravuje se, že by i zvířata netoliko své řeči měla, než že i lidské řeči vyrozumívají.

Poznamenání I. Že slohověda nemůže uznávati nižádného obzvláštního druhu *časování nepravidelného*, rozumí se samo sebou. Nebo hledí-li se na takovou nepravidelnost vůbec, je nynější časování, ba i skloňování veskrz nepravidelné, poněvadž je nad míru, a to nestejným ještě spůsobem, setřené: hledí-li však na nepravidelnost časování zvlášť, jestit očividno, že tu nepravidelnost spůsobili jen grammatikáři, když *zbytky* časování *různých kmenů* v jedno sloučili, co však neučinila řeč, k. př. kořen či kmen *id* se pravidelně časuje a kmen *šed též*, taktéž kmen *jes* a kořen *bu* (by, bud) — a všechny tyto kořeny a kmeny mají původně i svůj zvláštní konkretný význam, k. př. když srovnáme jd-u jed-u, jiz-da a chod-ím, chůz-e, s-cho-dy, po-sel, po-šel, č. pří-choz-í, st. slov. pri — šьl e, srov. při-šed-ši. Takovou nepravidelnost spůsobili grammatikáři i při srovnávání přídavných jmen a příslovek k. př. zlý, horší, dobře, lépe. Grammatika měla by říci toliko: kmen *id* vyvinul dle naší vědomosti jen ty a ty formy, kmen *šed* taktéž; jak však tyto formy jsou co do významu spolčeny, toť jest již věc specialní slohovědy české. Tato by k. př. řekla, že původně bud-u znamenalo: stavím, stále se ubytuju, pak teprv abstraktně: jsem, že tedy: buď původně je tolik co nyní buduj, a že: budovati nepovstalo vsuvkou *ova*, než že, jak slovo bud-ova dokládá, *ova* je přípona významná, že bud-a je ten kdo buduje, svo-bod-a, kdo pro sebe, svobodně buduje (svobodník, svobodný). Tohože samého kořene *bu* čas budoucí nebyl: budu než byšu (což však není forma původní), čas minulý ale jednou stranou: bych, by atd., druhou pak běјach (biech), bieše atd., infinitiv bu-ti, bý-ti, příčestí byl a byt, přechodník byv a byša: čím by se nadřečená nepravidelnost ihned v pravidelnost obrátila. *Ten příklad není jediný*, kde dogmatická grammatika řeč kazila: *tak je též k. př.* dokázáno, že zanikání starých forem, hlavně pak

aoristů, na mnoze vinou grammatikářů se dělo. Litvíné nemajíce téměř žádných grammatik zachovali si řeč v podivuhodné starobylosti forem. Říká se ovšem: škola je dobra, já bych pak takto řekl: dobrá škola je ovšem dobra.

Poznamenání II. Že nepřímá řeč není ničím jiným, než způsobem jedním konjunktivným, leží i v tom, že osoby přímě mluvící a osloveny: *já* a *ty*, *my*, *vy* tou řečí se proměňují v osoby třetí, nepřítomné, osoby jako předmětné toliko: pravil jsem, neučiním toho, pravil, že toho neučiní; pravil jsi: dnes odejedu, pravil, že dnes odejede. Mimo to tratí nepřímá řeč jako na jistotě, přímou řečí vyjevené k. př. pověděl, že já o tom nic nevím. V takových a podobných jim větách slyšíme jako ukryté „prý,“ čím jistota aspoň ničehož nezíská. Je-li však v skutku tomu tak, že nynější spojka *že*, za starodávna *ež*, veskrz a všude je zajmeno ježe (Hattala, mluvn. 1857. str. 60), povstala nepřímá řeč pokaženinou tohoto *že*, neboť z počátku zněla věta: viemy, ježe viesi vsie, tak: viemy ježe: viesi vsie t. j. víme toto: ty víš vše. Tak se to dělo i u Němců; neboť spojka dasz je původně zajmeno das, a věta: wir wiszen, dasz du alles wiszest, zněla původně: wir wissen das: du weiszt alles. Při českém ježe ptali bychom se však, co je neb bylo to že přivěsené u zajmena je-že, ne-li něco podobného co řecké *ge* a latinské *que* (srovn. qui, quae).

XXVII.

O poměru sloves k statným a přídavným jménům, jakož i k zajmenům.

Jest-li že to pravdou, jako je, že sloveso v poměru konkretním myšlené vždy je již větou, tož je rovněž nutno, uznávati i zajmena i podstatná jména s přídavnými a p. za podřízené jim částky řeči. Neboť nadvlády své dostává se slovesům právě tím, že je opanuje význam určité činnosti, činnost však veškerá, není-li vůbec planá, musí býti i výkonná t. j. jeviti se předmětně, což významem svým konkretním zabíhá již do oboru jiných druhů slov. Pro tuto předmětnost, jež buď co podmínka, buď co účinek spojena bývá s činností kteroukoli, myslíme si též při každé téměř činnosti činitele a to tak, že i když činitel se nám nejeví co názorný působitel, předce jej myslíme co východ předmětný činnosti. Vyřknu-li k. př. prší, pršelo, tuť vyslovil jsem pouhou činnost, přihlížím-li však blížeji, ohled bera na konkretní okolnosti, povím, že oblak či mrak ten neb onen prší, že oblak vylévá ze sebe vody, deště; neboť oblak, mrak, chmúra je co předmět (nečinný) to, co je pršení v činnosti a dešť a vlhkost v účinku. Podobněž se to má, když vyslovuji: myslím, neboť konkretně rozejde se to ihned v činitele 1. já a 2. v obsah či účinek toho myšlení: mám myšlénku. Avšak i naopak. Myslím-li k. př. svět, přírodu, člověčenstvo, myslím je na zdání předmětné, přihlížím-li však blížeji na obsah mého *myšlení či mé myšlénky*, mého pohledu na svět, pak sezřím svět *ve věčném pohybování se*, přírodu v ustavičné měně všeho, člově-

čenstvo v dějinstvě t. j. sezřím je v činnosti a účinek toho jsou k. př. věty: nynější svět povstal z předešlých a ustupuje budoucím světům — příroda, netrpíc nižádné stálosti, proměňuje a přeměňuje vše ustavičně, dadouc tomu na století, onomu na okamžení toliko, býti předmětem — člověčenstvo veškeré je dějinstvo a člověk jednotlivý je vlastně a v skutku své živobytí vlastní, přejda z dětinství v jinošství, mužství a stáří.

Předmětnost a činnost jsou tudíž jen dva spůsoby představování si lidského, obapolně do sebe zabíhající a sebe vespolek doplňující, ač se to ve světě obecném nezdá tak býti. Barva zdá se k. př. býti pouhým daným předmětem, ač je v skutku výrobek vnimavosti a činnosti oka, a medle, co by bylo ve světě předmětného, jehož by se netýkala vždy činná mysl lidská. V témže poměru jsou tudíž i slova a slovesa či pouhá slova a věty. Pod podobou předmětnosti vidím řeku, pod podobou činnosti však vidím tekoucí, t. j. jak řeka teče a obrátím-li opět tekoucí tu vodu v předmětnost pouhou, povstává v mysli mé potok co předmět. Pravím-li : ta voda je řeka, ona je jezero, pravil jsem předmětně to, co bych pod podobou činnosti takto vyřkl : tato široká voda teče, ona však je uzavřena téměř nepohyblivě svými břehy.

Tímže spůsobem a za těmiže příčinami musí tedy býti

a) předně i přechodníků mezi slovesem a pouhým slovem a jsouť to v skutku, jestliže význam sloves beru či myslím konkretně: příčestí, jestli že pak jen abstraktně je myslím, tak zvané neurčité spůsoby sloves.

Co do příčestí činí grammatikové sami rozdílu mezi přechodníkem pouhým (k. př. byv, byvši, byvše) a příčestím v užším smyslu (k. př. byvší), co naznačuje právě přechod ze slovesa do slova pouhého či z výrazu činnosti do výrazu předmětnosti (k. př. „louka zelenajíc se,“ „louka zelenající se“), ač patrně význam vnitřní činnosti nikdy veskrz nehyne i při příčestí. Louka zelená je i v letě i na podzim, zelenající se je však hlavně na jaře, pouhé zelené může býti i nabarvené toliko, zelenající se ukazuje však již na jakousi vnitřní samočinnost. Než to jsou opět jen stupně představivosti přechodu předmětů v činnosti a naopak, k. př. tráva je zelena, tráva zelenajíc, zelenající, tráva se zelená, poněvadž i v pouhé zelenosti dojem obzvláštní, tudíž i nějaké působení, nějaká činnost vězí. Z příčestí může tudíž povstati přídavné jméno a podstatné jméno podle různosti přípon, významem či smyslem řízených, k. př. lakom, lakomý, lakomec; vědom, vědomý, vědomí; zřejem, zřejmý, zřejmost; opilý, opilec, opilost: bit, bitý, bití, bitva; bud-a, bud-ouc, bud-oucí, bud-oucnost; svo-bod-a m. svo-bud-a? je jako hos-pod-a, muž. původně, pak teprva ženského pohlaví; starobylý, starobylost; předce chtěl, pán Přecechtěl. Co do poměru, *má se přechodník tak* k příčestí, jak se téměř mají neurčitá *příjména k určitým.* Přechodníky nejsou však zastupitelé

pouzí vět, ač ovšem na místo jich věty klademe, co však je slohem vždy jiná již věc t. j. změněná myšlénka; neboť přechodník, pokud slovesem je, je již věta sama jen v podobě předmětnosti (k. př. jsouc, jsouce, byvši, byvše), jako je k. př. jsem, jsi, jsou věty v podobě činnosti. Takže se rozeznávají od sebe i věty: činí se nevěda — činí se (tváří se) jako by nevěděl. Kdo najde podmět a přísudek ve formách: bijeme, žijeme, najde je i ve formách: bijíce, žijíce a rozluštění ve formy: když jsme bili, žili, nebo: poněkud jsme b. a ž. podává poměrem určitějším již více na jevo, než právě leželo v přechodníku. Rozpuštění přechodníků v tak zvané věty je tudíž výklad jich určitější, nikoli však náměstnictví pouhé; „běžíc upadla" není veskrz tatáž myšlénka, co: v běhu upadla, nebo: když běžela, jakmile běžela, poněvadž běžela; ovšem že věta velmi příbuzná jí a jí podobná. Totéž má tudíž svou platnost o spůsobu přestupovacím (modus transgressivus), jímž prý dvě věty, mají-li tentýž podmět, v jednu větu staženy býti mohou, k. př. m. vstanu a půjdu, vstana půjdu. Kdo pozorlivě přihledí, shledá, že to není pravda, t. j. že to jsou rozdílné myšlénky. Takový výklad či takové opisování má místo i mimo přechodníky při každém téměř slově, k. př. lakomec = člověk, jenž rád sbírá a nerad dává; ten = kdož je blízek mluvícímu; onen = jenž jest vzdálen; poslední = po sledu ostatný; *a* = též; *i* = k tomu ještě a p. Nižádné slovo, tudíž i přechodník, nedá se nižádným jiným slovem tak zastoupiti, by povstala totožnost, ovšem že však povstává podobnost dostatečná. Jako tudíž v přírodě ani dvou stejných listů na stromě nenajdeš, nenajdeš i v slohu dvou výrazů stejných: i tu i tam panuje zákon obzvláštnosti či jedinkosti.

Co se pak neurčitého spůsobu sloves obzvláště týká, dává již jméno „neurčitý" na jevo, že je to jméno činnosti jakési beze všeho bližšího určování, k. př. psáti, bráti, tudíž nikoli věta, jako je přechodník, než holé slovo (podstatné jméno, 3. pád). Srovnejmež k. př. vidím vás mlátiti (pro neurčitost i dvojsmysl), vidím vás ani mlátíte, vidím vás mlátící, vidím vás, mlatce; slyšel jsem vás křičeti, křičíce. Obmezuje-li se však činnost tou měrou, že se jí odnímá veškerá určitost, veškerá poměrnost, stává se nutně holým předmětem a její výraz slovesný promění se tudíž ve výraz podstatného jména, srovn. mříti, mrť, smrť; býti, ta byť; moci, moc; říci, řeč; státi, stať; vráceti, vrátiti, vyvrať (Zikmund, skladba str. 636).

Vykládati neurčité spůsoby je tak, ba snadněji, možné, jak vykládati přechodníky, k. př. slyším vás, ani křičíte, nebo: a vy křičíte, slyším váš křik. Jsouť však v češtině snad i stopy neurčitého spůsobu trpného významu, k. př. psáni, dáni, hnuti, početi, *jen že významem* a zakončením již více přišly k významu podstat*ného jména, nežli* spůsoby neurčitého významu činného. Srovnejmež

formy: psán, psána, psáno, psání a psaní; dán, dání, daň; tkán, tkání, tkaní, tkanina. Srovn. německy: ar-an, or-ati, česky: or-ání, latinsky: ar-are, ar-ari; řecky φύ-σι-ς a česky bý-ti, abychom shledali, že táž přípona jednou tvoří podstatné jméno, podruhé pak spůsob neurčitý. Srovn. i zástupnost forem: mohu tady knihu dostati? je tedy kniha k dostání? ist hier ein buch zu bekommen? — I tak zvané supinum (4. pád: psat, dat, orat) patří i zakončením i významem k přechodníkům ze sloves do podstatných jmen, majíc se k neurčitému spůsobu tak, jako objektivnost k subjektivnosti, ponévadž supinum vždy naznačuje nějaký směr, úmysl, cíl, k. př. chci poznat mravův, jdu lovit, spěchal trestat. Výklad jich či vlastně opisování jich děje se tudíž hlavně pomocí spojek: by, aby, bych a p. k. př. jdu spat m. odcházím, abych usnul. Srovn. německé formy: lesen (čítati), zu lesen, um zu lesen (čitat): je mi do spání, chce se mi spát, mám chuť k spání. Zdaž formy mluvení: poslušnu, spokojnu, rovnu býti, hlavně když se jich užívá v případnostech, jako: kázal jim poslušnu býti, nedej nám zahanbenu býti a p. v skutku jsou jen dativy počtu jednotného, neboli pozůstatky nějakého neurčitého spůsobu trpné formy (jako v latině datum, datu) ať rozhodne grammatika vědecká (srovn. Hattaly srovnávací mluvnice, str. 93, §. 72, str. XX. č. 2. obrana str. 3—5).

b) V nejužším spojení byla jsou slovesa ihned původně a vždy, jestli že se t. hned ze začátku srostitě myslilo, se zajmeny (jest-li že se mylně nemají za pouhé za-jména, nýbrž za slova původnější podstatných). Jestli že t. slovozpyt porovnávající dobře vyučuje, že hlavní druhy kořenů jsou jen kořeny zajmenné a slovesné, tož vidíme v časování již vším právem první základ skutečné řeči ve větách: zajmeno naznačovalo předmětnost, slovesný kořen pak činnost a kladení obou v přiměřený jim poměr, byl první a základní druh vět čili časování. Kdyby důkazů ještě bylo zapotřebí, že zajmena původnější jsou podstatných jmen, že tudíž samostatně stojíce nikoli nejsou a nebyla v podruží u podstatných jmen, tož by hledati bylo důkazů těch ve prvotném a původném spojení zajmen se slovesy: jes-mi, jes-si, jes-ti, jes-my; staré tyto formy, jako ještě nynější formy: js-e-m, js-i, jes-ti (ť), jes-t, js-me dokazují předce zřejmě, že právě zajmena oživila kořen slovesný, dadouce mu poměrné určitosti a že teprva tenkráte, když zajmena v příponách již byla setřena neb neuznána více ve své původní významnosti, mohly povstávati opětované formy: já js-e-m, ty js-i, on jes-t, my js-my a p. nebo formy náměstnické: otec jest tu, matka jest tam a p. Až podnes se první a druhá osoba jednotného a množného počtu zajmen tomu příčí, býti zastoupenu podstatnými jmény: toť hlavně jen místa má u třetích osob, u osob tudíž předmětných. Z toho následuje pak, že v skutku a pravdě *žádných neosobných* slovcs býti ani nemůže, poněvadž by *zajmena jen holý kořen* slovesný pobyl. Nauka o neosobnosti

některých forem zavedlo neuznání, co je původně rod (genus), co neurčitý rod (či střední), co třetí osoba v poměru svém k 1. a 2. osobě a pak i nerozeznání určitosti ode osobnosti. Neboť hleďmež!

To, co za slovesa neosobná vydáváme, je v skutku osobné, jen že někdy *a)* skrytě či nevysloveně; k. př. prší, hřmí, svítá, m. nebe nebo mrak prší, ozvěna v oblacích hřmí, Perun hřmí, den svítá. V těch a podobných slovesech jsou t. zajmena třetích osob tak dobře skrytá, jako v jiných formách k. př. co dělá bratr: čítá, píše, spí. Táž forma nemůže předce jednou býti osobnou, podruhé pak nic. *b)* Zvrátné či reflexivní formy nevadí též osobnosti, k. př. blýská se, mrká se, zdá se, hledá se, neboť právě v nich není již pro zajmeno zvrátné osoba třetí ani tak skrytá, jako v nezvrátných, a též není méně určitá, než jinde, k. př. (u nás) hledá se pomocník, nebo: u nás hledají, nebo: hledáme pomocníka, (svit nebo nebe) mrká se, (mračno) blýská se, meč v záři sluneční blýská se; *c)* Jako každá představa, mohou se i představy osob bráti v mysli buď srostěně, konkretně, neb poměrně odtaženě či abstraktně, aniž by tím pozbyly hodnost svou osobní, poněvadž neurčitě něco mysliti, není totéž, co nemysliti toho nikterak. Pravím-li k. př. kdo ví, žádný neví, málo kdo ví, lid ví, bůh ví, on ví, Louis Napoleon ví, tož jsem, počna od větší neurčitosti, vždy určitěji myslil osobu vědoucí, aniž by se byla forma grammatikalní měnila a myšlénka osobnosti veskrz uvázla. Taková poměrná jako vždy jen neurčitost panovala původně i v 3. osobě jednotného a množného počtu, dokud se nepřidávalo: on, ona, ono, oni, ony, ona; neboť přípony původní třetích osob: ti, tь, ť, t, — nti, ntь — nenaznačovaly rod, rovněž jak jej nenaznačují až podnes zajmena: já, ty, my, vy. „Jes-t, jes-ť, jes-ti," je zajisté co do rodu neurčitě dáno, kdož by však střízlivý pravil, že to pro tu neurčitost již je i neosobně myšleno? když je předce zřejmá 3. osoba; proč by tudíž byly neosobné věty: k. př. je zima, je teplo a p. Ba ani stupeň neurčitosti není nížský při větách; toť sněhu napadalo, z čista jasna udeřilo, slitovalo se mu jich, zachtělo se mi cestovati a p. Říci: toť jsou třetí osoby (k. př. blýská se, hřmí) a zároveň: to jsou slovesa neosobná; totě předce protiva v myšlení a mluvení patrná. Hřmím, hřmíš, hřmí; blýskám, blýskáš, blýská. Kde pak je tu více neb méně osobnosti?

Co do počtu osob zaniká sice ve všech řečech původní forma dualu či dvojného počtu (va bratry budeva, vě sestrě budevě, „o mily synu, va oba mava přičinu k plakanie — ale va vzdycky jsme ve tmě," rukops. 17. F. 28. str. 150.), než nahražuje se ve slohu, když tomu potřeba káže, dostatečně číslovkami: my dva bratři budeme, my dvě sestry budeme. Kéž by jen nebylo jiných ztrát mluvnických, slohu důležitějších, než je téměř dětinská forma dualu (srovn. „neumí pět počítat") !

c) Jelikož představa činnosti a předmětnosti více osnovány jsou na úsobním spůsobu představování si túž věc, nežli na věcném rozdílu jakémsi, tož následuje, že nevadí ničehož, by, podle měny představování si toho, slovesa přecházela v podstatná jména a naopak. Tu měnu představování si naznačují pak při témže kořenu či kmenu před- a pří-pony. Odtud jde, že i ve slohu slovesa a podstatná jména sebe zaměňují: k. př. biju, bijeme, bije, bijíce, bil jsem, bití jsme, bíti, bití, bíjecí (bičové v původním smyslu), bič, bičiště, bi-dlo; jím, jíme (m. jad-mi, jadmy), jeda, jedouce, jed-lo, jedeno, s-jíd-ání, s-níd-ání, ob-jed, oběd, jid-dlo — a naopak: dřevo, dřevněti; voda, roz-vod-niti; kámen, zkaměniti, zkamënělý. Znaly-li by se však původní významy kořenů, tož by s jistotou vysvítalo, že nejvalnější část podstatných a přídavných jmen povstala z kořenů slovesných k. př. tráva, trávník, kořen *tru*, trú-ti, krmiti, tráviti, po-trava, o-trava, o-tráviti; strom, strmí, strměti; hrom, hřmíti; lakom, lakom-ý, lakom-ec, lač-ný, lak-ota, star. česky lák-ati, žádati (potravu), star. slov. alъk-ati, žižniti, litev. alk-ti, žižniti, novočesky: lákati (lokati, lykati), hltati, vábiti, lákadla.

Tím spůsobem je též snadno vysvětliti si, že mnohé podstatné a přídavné jméno je činného významu a naopak mnohá slovesa že jsou významu téměř předmětného k. př. chůze, boj, vojna; chtivý, činný, pilný — státi, býti, lenošiti, spáti, týti.

XXVIII.

Druhy vět a souvětí.

Již výše, v 13. to oddělení, položili jsme, co je věta a v jaké druhy se rozchází věta jednoduchá. Grammatikáři novější a důkladnější vynaložili mnoho píle na to, by všechny druhy rozvinutých a složených vět soustavně vypočítali a uspořádali. Počínání jich nebylo však veskrz s hůry požehnáno, a to z dobrých příčin, jelikož trojí veskrz rozdílné stanovisko, na němž povstávají věty, nerozeznávali úsečně.

Předně stanovisko spolčování-se představ lidských náhodilého, jež u každého člověka je jiné podlé toho, co pro sebe obzvláště v mysli má podle okolností úsobních, v nichž sám, a kde, a jak život svůj byl prožil. Naplňuje se nám co den hlava jinými řadami představ, jak patrné viděti v rozdílu mysli naší, když tiše doma sedíme a když jsme se byli na cesty vydali. Takové řady, vysloví-li se ústrojně větami, mají úplnou platnost pro nás a pro lidi blíže nám stojící, již sdíleli s námi stejné dojmy; tudíž i *podobné souřadí představ*. Zjevením jich povstává sloh úsobně *památní, sdílící*, sloh memoirní, cizímu na mnoze veskrz nesrozumitedlný, ač může sám v sobě býti dosti rozumný. Věta k. př. „po-

mni, příteli! jak nám bylo, když při temném již soumraku na cestě alpské bílé holubičky nám cesty klestily, než jsme na smrť téměř unaveni dorazili konečně k chaloupkám chlevním," věta ta je srozumitedlná cestujícímu a spolucestujícím, ač cizímu zajisté ne veskrz. Spůsob takových vět a souřadí jich, tudíž i sloh na nich spočívající, závislý je toliko a hlavně na živém a uspořádaném upamatování se na dojmy vnější a vnitřní.

Za druhé: stanovisko spolčování představ nutného či všeobecného. Nevzdělanému se ovšem zdá, že co vidí, slyší, zkušeností dobývá nebo si vymyslí, je náhodile neb aspoň svobodně vydobyto, jelikož, jak říkáme, aspoň myšlénky volnosti jsou nedotknutedlné. Jinak tomu však učí věda. Každé oka mžení, každý pohled, poslech, každá zkušenost, ba i domysl lidský podléhá zákonitosti neuprositedlné, podléhá pochodu nutnému. Kdo se vymneš z tohoto pochodu nutného, podléháš chorobě duševné, a to tak dlouho, pokud se nenavrátíš k zákonitosti všeobecné. Šílený, blázen, má svůj zvláštní, jen jemu nutný pochod vidění a myšlení, jenž právě ničím není jiným, než výjimkou úsobní ode zákonů vidění a myšlení všeobecných: sloh jeho je výborný — pro něho, pro nás však chorobný, na mnoze nesrozumitedlný. Na pevné půdě této zákonitosti všeobecné vyrůstají úsudky a rozsudky, vyrůstají důkazy přezvědné a dozvědné, vyrůstají celé učené pojednání, ba celé vědy. Formy všeobecné těchto úsudků a rozsudků odrážejí se pak větami a souvětími každé řeči, má-li vůbec zasluhovati jména mluvy rozumné; odkud i mnohý a vzácný souhlas co do některých a to nejhlavnějších forem mluvnických v každé řeči. Pochod, vývin, rozmanitost těchto všeobecných úsudků a rozsudků stopovati, jest úlohou myslovědy či logiky, pravdu jich však dokládati, úlohou věd jednotlivých i zkušebných i dozvědných, jakož i úlohou kritiky či sudby.

Za třetí: stanovisko mluvnických forem skutečných. Mluva každá je v každém století zvláštní historický zrůst, zvláštní živok pohybující se dle zákonů všeobecných a zvláštních. Jako na živoku vše se ustavičně mění, jako živok vyžilé své částky proměňuje s novými bujarými, bera obsahem novým i nové životní formy na sebe: tak odstrkává i každá řeč částek některých a forem ode sebe, doberouc se nových. Ovšem má rozlišování prožilého a vnímání jarého své meze jako u jednotného živoka, taktéž při jednotlivé řeči. Živok proměňuje se sice ustavičně co jednotlivec, avšak v té míře neproměňuje svých vlastností rodových: růže k. př. rostoucí, co rok se jaře obnovující nepromění se nikdy v lilii. Taktéž rozeznati sluší i na řeči forem rodových, skoro stálých i nutných, a forem pouze jednotných a někdy i náhodilých. Díme: forem rodových skoro stálých, neboť i formy rodové jsou dle nejnovějších badání zákonitým proměnám podrobené (srovn. die *Darwin'sche theorie und die sprachwiszenschaft* von Aug. Schleicher.

Weimar. 1863.). Toho rozdílu nešetřila však vždy mluvnice, žádajíc mnohdy, aby co bylo jednou v řeči, na vždy již v ní pobylo a aby ničehož nového se netvořilo více. Tomu ovšem sloh skutečný s to není, vždy vyhověti, hnán jsa pokročilostí dobytou i zkušeností a vědoucností svých dob. Grammatika naše, rozeznávajíc se sama v staročeskou a novočeskou — rozeznávajíc i věky zlaté a nezlaté literatury české, dává předce sama na jevo, že je v ruchu časovém, a že není v ní vše zlato: nic méně však předce ráda požaduje, by celý sloh, i novověký, podlé ní se řídil, ba kaceřujíc hned každý obrat myšlénkový, jenž není zroben veskrz podlé vzorův jejich. Grammatika tu zapomíná, žeť sama je účinkem i literatury t. j. živého slohu jistého století, i účinkem soustavní myslivosti jednotlivých jazykozpytcův, nikoli však zákonodárcem svrchovaným všech budoucích století; onať je a pobude jistou měrou ochrancem a strážcem čistoty jazykové, nikoli však životným zdrojem, ploditelkyní a vychovatelkou novějšího a budoucího slohu, jež samy se zakládají na budoucím dějinstvě kultury národa našeho. To když svou platnost má již v hláskosloví, tvoření slov a tvarosloví, panuje hlavně co do skladby či syntaxi. Jak v syntaxi promíchaná nacházíme nejrůznější stanoviska, výše naznačená, dokážeme příkladně na některých poměrech slohových.

a) Tvrdíme předně, že co do slohu nestává žádné skladby všeobecné, než skladeb starších a novějších, jako skladeb jednotlivých spisovatelů vzorných. Že skladba starší jiná je, než novější, viděti již na slovoskladu staročeské mluvnice, jak jej naznačil Šafařík. Že však má každý vzorný spisovatel český (k. př. K. J. Erben, Rybička, Fr. Palacký) svou zvláštní skladbu, plyne nutno již z toho, že má zvláštní svůj sloh. V tom ohledu mohly by se tak dobře mistři a žáci rozeznávati, jako při školách malířských. Kdo by však asi psal o malířském slohu vůbec, jako píšeme o skladbě všeobecné. Taže myšlénka tanula snad Komenskému na mysli, když byl vyslovil, že prospěšno: „žádnému jazyku neučiti z mluvnice, než z písem spisovatelů hodných“ (Didact. 1849. str. 74. III.). Jen se toto na spisovatele pouhé uskrovniti nesmí, an nejlepším v tom ohledu spisovatelem vždy je a pobude národ mluvící — to jest v pravdě kmeny česko-slovenské se svými dialekty.

Že není skladba pouhá nauka o větách, dokazuje již časování v tvarosloví, co se předce veskrz pohybuje ve větách: skladba co nauka o ústrojnosti nějaké řeči nemůže však nikdy býti všeobecnou, jelikož ústrojnost řeči je v každém století, ba u každého výtečnějšího spisovatele jiná a jiná, vůbec nikdy a nikdež již hotová, *než vždy jen* — *buďsi* to k lepšímu, buďsi k horšímu — rostoucí: *neboť i řeč má*, jako každý jiný jednotlivec, svých bujarejších dob, *má však i ochablejších*. Skladba tudíž staročeské řeči je možná,

ač i tu vliv staroslovanštiny pomocí křesťanství Kyrilo-Methodějského, pak vliv křesťanství latinsko-německého značně na váhu padá. Skladba v jednotlivých básních rukopisu Zelenohorského a Kralodvorského je opět jiná, a jiná ve Štítném, jakož i v nejstarších překladech žalmů, evangelií, celé biblí. Skladba pak scholastických magistrů, středověkou latinkou nakažená, rozeznává se značně opět od skladby renaissančních latiníků, elegantní latinské formy a umělé periody (obvětí) na vrch slávy mluvnické vynášejících. Při úpadku řeči a literatury české v 17. a 18. století nebylo vůbec žádné skladby české, než zřícenin pouhých, až pak nastala 19. stoletím nová doba, jež téprva nyní k samostatnější či volnější skladbě dospívá. Jaké je to tudíž abstraktné počínání si, bez monografií o skladbách jednotlivých dob a spisovatelů, sestavovati z řídel tak nestejných výběr příkladů co vzorů a osnovati na ně českou jakousi skladbu všeobecnou? kdežto předce ani pojem skladby vůbec není ještě veskrz ustálen.

b) Celá síla skladby co nauky o větách záleží v rozdělení vět na holé a rozvinuté — na jednoduché a složené. To však je rozdíl logický, nikoli mluvnický. Holá věta je totiž věta abstraktní, rozvinutá věta konkretní. Mluva skutečná počíná však právě větami konkretními, k nimž pohání již nad míru konkretní význam původných slov. Abstraktní věta povstává téprva z vět konkretních, není tudíž základem větosloví skladebného t. j. v živém ústrojí jazykovém založeného. V takové umělc sice, avšak nepřirozeně sestavené vědě bývají nejlepší a to základní částky skladby (jakého stanoviska k. př. zaujímají zajmena, slovesa, skloňování, časování, rod, spůsob atd. v ústrojí jazykovém) vměstnány jen jako skryté poznamenání a přídavky k jednotlivým druhům vět, kdežto předce jsou základními sklípky a jádry živými všech vět, a právě věty tyto jsou jen anatomické částky neživé z ústrojí mluvnického vzaté, když se, jak předce nutno při nauce, pravidlo ode příkladů rozeznává. Skladba taková je možnou nanejvýš grammatice dogmatické, nikoli však mluvnici historické, překrásným hláskoslovím, tvořením slov a tvaroslovím vynikající. Skladba v pravdě vědecká, co do vyvinutí svého historického, počíná zajmenem a slovesem, jich poměr větový přibírá k sobě vnitřní příčinnosti všechny ostatní částky řeči. „Tráva je zelena,“ ta věta školní nebyla k. př. (jako též věty jí podobné) jaktěživa větou národní, ovšem že to byly snad věty: „Hleď! jak se tam na louce jarní tráva zelená.“ Školou to jen zavání, když co příklad základní věty nám podáno bývá: „Tráva je, prý, zelena!“ Jaká to tráva? jarní? podzimní? zimní? ta je též žluta, vybledla, vyschla, zničena; zelenost vůbec není t. ani možný přísudek trávy vůbec, jako je to *k. př. srůst: tráva* je bylina, rostlina. Historická mluvnice musí *míti i historickou* skladbu t. j. genetickou a genetická skladba

musí počínati s **prvky** skutečné mluvy, nikoli s **abstrakcemi** logickými. —

Složené věty či skupeniny vět povstávají nejrozmanitějším spůsobem a to opět podlé druhů **spolčení se představ** *a)* **náhodile**: viděli jsme na cestě pluk vojska, pak jsme slyšeli pochod smuteční hudby, načež umdleni jsouce, pod stromy jsme v stínu odpočívali. *b)* podlé **zkušenosti**: kde je světlo rázné, tam bývá i stín; o vánocích počíná světlo denní růsti, v březnu je pak rovnodenní jarní, v červenci ale jsou nejdélší dnové, až pak v září opět rovnodenní podzimní a skloněk světla nastupuje. *c)* z **paměti** úsobní: jaro mne upomíná vždy na měnu radostnou všeho, avšak i na krátkou dobu trvání každé veselosti. *d)* z **obrazotvornosti**: proč bychom si nemohli představovati světy budoucí, když stopy nám jsou dané světů bývalých: jako v těch vidíme ztroskotány živly a tvory bývalých světů, budou i budoucí světy ze zřícenin světa nynějšího složené. *e)* **rozumem**: **thesis**: vše, co vůbec bytuje, je buď nerost neb živok, buď živočich neb tvor rozumný: zeměkoule naše je však nerost: tudíž není zeměkoule naše ni živok, ni živočich, ni konečně zeměduch. **Antithesis**: Zeměkoule není pouhý nerost, ona rodí ze sebe i rostlinstvo i živočišstvo i člověčenstvo: jestiť tudíž matkou i rozumných tvorů: pročež vládne jí rozumný zeměduch. *f)* **krásoumem**: ani tělo ušlechtilé formou svou nezavadnou a souměrnou, ani duch pouhý, ač hlubokostí svou dojemný, nepůsobí pro sebe úplný krásy výraz: než jediné vtělení se ducha pochopitedlného v skladný a ladný zjev jednotlivý, působící důrazně a trvale na smyslnost lidskou. *g)* **umem**: věčná měnlivost a pomíjitedlnost jednotlivých tvarů i přírodnictva i dějinstva nevyjasní se duchu lidskému ni pojmem pouhé všeobecné hmoty, ni pojmem poměrů mrtvých prvků bytných a neproměnlivých, než jediné pojmem činnosti věciplozí, jež pravidelně a soběvědomě jednotlivé doby své věčným ruchem jednoduchosti se rozčinující a rozkládající v skutečnost ustavičně uvádí. *h)* **náboženstvím**: bůh všemohoucí stvořil z prvopočátku nekonečnou řadu duchů, ubývající vždy důstojnosti až na stupeň duší lidských, jim naproti stvořil svět hmotný, nekonečný, od nerostů až k tělům lidským vždy výše a rozmanitěji se vyvinující; spojení obou těchto stvorů je tudíž člověk, zduševěným tělem svým maje ostatní svět hmotný pod sebou, řadu duchů však vždy důstojnějších nad sebou. Příklady těmito chceme dáti jen to na srozuměnou, že spůsoby a druhy **vět složených**, jak jich uvádí i nejvýbornější skladby našich dnů, daleko v pozadí stojí za rozmanitostí všech možných forem větových, ana skladba mimo logický poměr **souřadnosti** (coordinatio) a **podřízenosti** (subordinatio) nižádný jiný neuvádí, tudíž, připočítáme-li k tomu poměry jednoduchých vět: **holost** t. a **rozvinutost** t. j. abstraktnost a konkretnost, v celé své soustavě **čtyrmi toliko pojmy**: abstraktnosti, *retnosti, souřadnosti* a podřízenosti, **pracujíc**, touto čtveřicí.

y zájetí paragrafové uvrhnouti hodlá veškeré bohatství možných forem větových ducha věčně pohyblivého a tudíž i v slohu vždy pohyblivě a rozmanitě tvořivého! Jednalo-li by se vůbec v skladbě jen o to, promluviti o druzích vět, pak by vedla k tomu přirozenější cesta. Každý druh spojek t. vyjádřuje zvláštní poměr: kolik druhů tudíž spojek, tolik druhů vět (Hattala, srovn. mluvn. str. 329.).

c) Mimo tu kostru logickou t. mimo tyto čtyry řebra, do nichž se ukládá z á ž i v n á nádivka syntaktická, podávají skladby výbornější hojnou sbírku p ř í k l a d ů k l a s s i c k ý c h, jež by měla pro poznání slohu skutečného velké váhy a důležitosti, kdyby byla 1. ještě úplnější, 2. podlé století a důstojnosti spisovatelovy spořádaná, a 3. srostitější, 4. kdyby rozeznávala p ř e k l a d y ode samostatného textu. Dvou prvejších vlastností váha je sama sebou patrna: co do třetí sluší se rozvážiti, že stejnou měrou, jak osamělá forma s l o v n í nějaké u r č i t o s t i tépry ve větě nabývá pravé své významnosti, i v ě t a z celku vyrvatá a bez souvětí předcházejících a následujících podaná, trácí na své původní barvitosti a živosti; neboť i věta sebe složenější, je předce jen organická č á s t slohu. V tom ohledě jsou č i t á n k y a a n t h o l o g i e výbornější skladby praktické, nežli skladba theoretická, ač i ony jsou surrogaty toliko pravých a jediných skladeb t. mluvené a psané literatury samé. Kdo chceš se přesvědčiti o pravém slohu českém, slouchej, jak národ zachovalý v Čechách, na Moravě a Slovensku mluví a čti pilně pravé klassiky i starověké i novověké.

d) Podá-li se však, jak se to někdy stává, místo skladby učené praktická toliko p h r a s e o l o g i e či m l u v o s l o v í, podalo se tím více příspěvek k s l o v n í k u, než k skladbě skutečné. Slovník, i nejvýbornější, je však vždy jen upravený mrtvý a r c h i v, nikoli však život národní řeči. Phraseologie byla by tehdáž hlavně užitečná a soustavně uspořádána, kdyby se v ní 1. přísně oddělovaly formy všeobecně rozumové t. j. všeobecným zásadám logickým odpovídající od forem řeči dotčené obzvláštních; 2. kdyby tyto poslední, též vlastnomluvy, úsloví či i d i o t i s m y zvané, byly geneticky a dle vážnosti spisovatelských uspořádány. 3. kdyby se p ř e k l a d y veskrz oddělovaly ode prací v skutku původních.

e) Toť nás přivádí konečně (abychom se též něčeho do podrobna dotkli) k nauce o ř í z e n í p á d ů v skladbách našich předůležité. I tu rozeznati dlužno řízení pádů podlé pravidel logických či všeobecných rozumových, a podlé idiotismů každé řeči obzvláštních. Mylné je t. představovati si, že by kdesi a kdysi nějaké s l o v o, budiž to příslovka, sloveso, přídavné či podstatné jméno, co pouhé s l o v o řídilo jako n á h o d i l e nějaký pád: toť forma mluvení zastaralá a v jádře svém nejasná: pád t. j. naznačený konkretní poměr, nezávisí nikdy ode nějakého slova, než jedině ode v ý z n a m u a *p o m ě r u jeho,* co i grammatikáři tím dávají na jevo, pravíce, že na *o t á z k u* tu ten, na o t á z k u však onu, onen pád klásti třeba.

neboť právě v otázce leží duch či smysl, jenž řídí nutně pády. Směsice, jež panuje nyní v ohledě na řízení pádů v skladbách, povstala hlavně zaniknutím forem a významů původných a hojných pádů, čím se stalo, že pády, významem svým původným, tudíž i účelem, celým nebem ode sebe vzdálené, jako jsou k. př. genitiv a lokal, nyní sebe někdy zastupují. K tomu se vedrala i ta okolnost, že grammatikáři, úzkostlivě se držíce jen zbytků příponových pádů, nahlížeti nechtí, že dílem čistý a původní pojem takových pádu dávno již zahynul, když jiným zaniklým pádům co pouhý surrogat slouží, dílem však, že pád předslovkový, i když pobyla koncovka tatáž, při různosti předslovek veskrz se stal jiným pádem, čím nová hojnost, takořka opsaných pádů, pravá to svoboda a radost slohová, povstala; mečem máhnul, je k. př. veskrz jiný pád slohový t. j. jiný poměr, nežli: s mečem si proklestil cestu, nebo: ocel ten neměl se státi mečem, než toliko nožem, a opět: před mečem ubíhal; vězel životem mezi mečem a oprátkou; za mečem vojevody postupuje vojsko. V těch a podobných okolnostech jsou předložky pády samé t. j. poměry slohové a instrumental připojen k nim téměř bez původného významu poměrnosti své. Předslovky tím spůsobem neřídí pádův, jsouce samy v sobě již zastupitelkyněmi pádů. Avšak i předslovky neušly úrazu, jímž jim mnohdy vnucen byl rozdílný od původního jich smyslu význam, čím stanouce se mnohovýznamné i mnoho pádů či poměrů v sobě zahrnují, k. př. za skálu se skryl, za ruku jej vzal, za bratra jej měl, za tmy vstal, za hodinu usnul, za marnou chválu prodal svou šlechetnost. Viděti tu z příkladů těch, že pády: genitiv a accusativ jako bez původního významu přípony své slepě následují předslovku za, ježto však je nikoliv, než význam její různý je řídí. Ještě významnější jsou příslovky co předpony: důvod, důklad; návod, náklad; převod, překlad; přívod, příklad; průvod; původ, poklad; rozvod, rozklad; vývod, výklad; závod, základ. Bedlivěji kdo přihledneš k tomu, najdeš i v těchto slovech naznačené nejrozmanitější poměry, tudíž jistým slohovým ohledem i pády již na smyslu slova z nich odvozeného založené.

K tak zvaným „řízení pádů“ patří co do souvislosti slohu i shoda v osobě, čísle, v rodě, v pádu atd. všeho toho, ať jsou to již přívlastky (attributa), ať pouhé přístavky (apposice), co vůbec myslí je k jedné věci sjednáno, poněvadž úloha slohu je, nepřekážeti aspoň jednotě empirické zjevův (phænomenů) na takovém sjednání osnované, jak výše bylo již dotčeno. Lépe-li je mluvnicky řečeno: zevnitřný příkop, zevnitřná hradba, zevnitřné okno, zevnitřná oblaka nežli zevnitřní příkop, hradba, okno, oblaka, je zajisté i lépe mluveno a myšleno: ráj je krásen, růže je krásna, nežli ráj je krásný, růže je krásná, ale i naopak: krásný ráj, krásná
růž[illegible] ť větou teprva se určuje (neurčitá přídavná jména),
k[illegible] é jméno se statným již spojené je již určitě či

v shodu uvedené, k. př. zrak ostrý, řeč ostrá. Taktéž volno syntaktické shodě sjednati rozmanitost forem mluvnických se souměrností myšlénkovou, k. př. dobrá knížata, dobří knížata. Taková shoda, taková vazba je přirozená; nepřirozená je však a vší mocí se je vyhýbati vazbě tak zvaným „přitahováním“ (za vlasy) či attrakcí spůsobené, která se nepříčí toliko myšlénce, než jak se zdá, jen poloslepým následováním latiny do češtiny je uvedena. Jaká nestvůra myšlénková je k. př. věta: dopustíte-li ženám rovným býti mužům, kde se otázky namítají: cože mají rovné ženy býti mužům? či poslušné? a je-li tomu tak, proč by i křivé ženy neměly býti poslušné? Není-li o mnoho přirozeněji říci: Nesluší nám tak nedbanlivými býti, bychom atd., než: nesluší nám tak nedbanlivým býti, bychom atd. (Ctibor hád. 43), nebo: nesluší nám tak nedbanlivu býti. V takové případnosti, kde odporuje rozum, nemá aspoň v grammatice a v slohu svoboda obmezena býti autoritou. „Přitahování“ je t. skoro jen vnější či mechanické připodobnění, kdežto pravá shoda vyžaduje si sjednání organické (srovn. Hattala, srovn. mluv. str. 17. a násled. str. 93, 94. avšak srovn. i str. XX. č. 2.).

f) Spojky jsou nyní v slohu ovšem jen částky vět, nebyly toho však původně, neboť i ony mívaly druhdy význam srostitý a samostatný, poměry vůbec naznačující, k. př. o všem, buď (buď to, buď ono), a-rci, po-tom, pro-to, toť, to-ti-ž, tu-die-ž, (dne-s) z-da (s-da), k-dy, jin-dy, ves-dy, te-dy, kromě (kar, kra, děliti), nic-méně, pak (o-pak-ova-ti), a-si (ale to?). Mnoho jich je posud nevyjasněných (Hattala, srovn. mluvn. str. 329), mnoho nejistě vyložených. Co je v skutku (neb co vlastně bylo) *le*, *li* (a-le, je-li, [srovn. lat. ille, rusk. ili, román. le, il]), *a* (sed) *i* (et)? Ve spojce *že* ležeti musí, jak výše též již podotknuto, dva různé živly, jednak něco podobného jako je řecké $\gamma\varepsilon$, jinak povstalo z ež, jež, jež-to (ješ-to), jenž. V poslední t. j. v zajmenné případnosti byl původní srostitý smysl vět asi ten; *to* mi známo, *jež* bylo město veliké, a původněji ještě: mi bylo známo *to*: město bylo veliké (nebo): mi bylo známo *ono* (neb) *jež*: město bylo veliké; není s to, a co (ač) je silen; vím o všem; ves kak se skrotí (však); věc, prý (praví) je jista; ne rci-li? bohové, ale také i lidé toho nenávidí; věc, a rci, je jista. Než tu něco jistiti, je tak odvážlivo, jako po tmě dobře psáti, poněvadž spojky již v předhistorických dobách snad pozbyly původných srostitých významů, jelikož jsou nám mnohé jich hned z počátku co hrozitánské skupeniny velmi otřelých částic podány.

g) Co do skracení vět pamatovati sluší se 1. že každá řeč je jistým spůsobem, jak dotčeno již, hlavně naznačování a nikoli vy-jadřo-vání se, tudíž vždy skracenina, t. j. každá řeč je daleko chudší, nežli jsou myšlénky ní spůsobené. Řeknu-li: některé růže *jsou červené*, vidím ihned v mysli růžové keře plno květu a *červenost jich právě* konkretně růžovou, kdežto všeho toho věta na-

byla se dotkla. V řeči neleží t. nikdy přímo smysl, řeč je jen větší částí holé znamení k upamatování určené, tudíž vždy jen tolik co nápověda. 2. z toho jde, že ve větách to, co v nich je obyčejného neb co nenaznačuje nějakou obzvláštnost, i vypuštěno býti může bez urážky smyslu, k. př. snadno se smáti, nesnadno pracovati, přijdeš? ano! 3. ode takového skracování liší se však spůsob úsečného (všeobecnějšího) mluvení, jež na opak stojí i mluvení v podrobnostech, avšak i mluvení rozvláčnému k. př. věta: sedě jsem usnul, může co všeobecně úsečná státi někdy místo srostitěji myšlené věty: když jsem se byl tiše usadil, usnul jsem. Jiné příklady: viděti na očích, kdo chodívá po nocích; přišel, viděl, zvítězil. V těch a takových příkladech nic není slovy vynecháno, než myšlénka je sama stručná. 4. Pravý opak skracování a úsečného myšlení bývají někdy slova nepotřebná ve větách, k. př. a pověděl jemu a řka: neboť jsem ti již byl řekl prvé. Nepotřebnost a zbytečnost taková bývá však v mnohé případnosti jen poměrná a zdánlivá, neboť mohu i dvakrát vysloviti myšlénku, o níž se důrazně zasázím, k. př. to-to, k-do-to (m. k-to-to); tobě, jen tobě to dávám. Zdvojování takové povstává mnohdy jen zanikáním původního smyslu kmenův, k. př. až do tohoto dnešního dne. Sem náleží mnohdy i dvojnásobný zápor či negací, k. př. nižádnému jsem toho nedal, nebylo tu ničehož více. Jen v případě takové důraznosti možná klásti negací dvakrát, pravá negace však, opět zapřená, působí klad či posicí, k. př. ne nepatrný = patrný, nebezpečenství = péče; to není nesmysl = to má smysl.

h) V minulých dobách hledávala se slohová krása souvětí v nádherné periodě či v obvětí, co nyní touze pro přirozenější spůsob mluvení ustoupilo. Než třeba i tu jádro rozeznávati od skořápky. Jádro periody leží v souměrně uspořádané řadě vět či myšlének, jež poměry svého obsahu k sobě jsou vázané. Takový „parallelismus myšlének" je ovšem každému slohu nuten, jenž si nelibuje v rhapsodickém a rozkouskovaném (aforistickém, výměsném) pouze kladu myšlének; neboť jako poměr vnitřní víže přísudek k podmětu při jednoduché větě: taktéž víží poměry vnitřní v skutečném myšlení jednu větu k druhé při souvětí celém. Myšlénky skutečné nestojí t. nikdy samy pro sebe, než každá je právě poměr jen vědomí skutečného a to za tou příčinou, poněvadž ve světě skutečném každá jednotlivost sama je poměrem toliko souvislým s poměry jinými. Tato poměrnost myšlénková může však pobyti buď v soustavě své vnitřní, lehce jsouc jen zevně naznačená, buď může vystoupiti na jevo stkvělou řadou uměle položených a okolo nejhlavnější myšlénky, co osy své, souměrně rozestavených spojkovaných vět, co právě činí periodu. Vadou slohovou stává se tudíž perioda, jestliže ji upotřebujeme mimo sloh umělecký neb *slavnostní, pak, když* buď její rozšířenost, buď síť přeúzká spojek *přehled ústrojných* částí nejhlavnější myšlénky. Umělé periody

zdají se, že vůbec jsou více účinkem tak zvaného klassického či latinského slohu středních věků v literatuře české, nežli vývinu národního.

Umělé vpletené, ba na mnoze i zapletené, hlavní a pobočné věty v rozšířených souvětích byly toho i příčinou, že se poznenáhla v středověku vyvinula celá ta velká řada tak zvaných dělidel řeči, z nichž některá jsou předmětná k. př. , ; : . jdouce hlavně na oddělení vět dle stupně jich poměrné hodnosti a ukončenosti, některá však úsobní k. př. ! ? — hledíce hlavně na přízvuk a deklamací. Ostatní pak znaménka, jako jsou různé druhy závorek a znaky přímé řeči doslovně položené („ “) jsou téměř veskrz nepotřebná. Závorky jsou t. jen zbytky původních velkých čárek; dokládací nožičky však, jsouce opět jen čárky, zastupují se bez toho buď slovy, k. př. „modlil se hospodinu, řka“ „a pravil takto,“ buď dvojtečkou. Přízvučná znamínka ? ! kladená jsouce na konci vět, místo na začátku jich, přikulhavají obyčejně po vykonaném již přízvuku na darmo a větová znamínka , ; : . mohla by se věru uskrovniti až na čárku a tečku. Neboť nelze zapomenouti, že ; : nepotřebná jsouce v mijejícím slohu ústním, nepotřebná jsou i v slohu písemném, kde bez toho již buď menší buď větší oddělování slov v písmu a tisku prostorou prázdnou nahražuje odstávky menší a větší řeči ústní. Čí sloh je sám v sobě jednoduchý a jasný, tomuť nepotřebí věru i v písmě klásti tolik uměle ustrojených hlídáčů, by zachovali nějaký pořádek v davu myšlének.

Zachovati sluší vůbec i tu míry či souměru: vynechávati t. dělidla všecka, ba psáti nepřetrženě v souvislosti i slova i věty, je jistě krajnost, jako je krajnost, dětinsky dělidly živý tok mluvy na umělé částky rozkouskovati.

Co konečně se slovosledu týká či pořádku, kterým, buď jednotlivá slova, buď jednotlivé věty a části jich po sobě následují, tu rozhoduje o nich ve slohu troje stanovisko: 1. psychologické, nebo ohled na posluchače či čtenáře, jestli vůbec je popřáno, buď na jednotlivce jistého, buď aspoň na jistou třídu slouchajících a čtoucích slohem svým působiti. Sloh má t. vždy změniti jaksi stávající již souřadnost myšlénkovou slouchajícího, nutno tudíž zachytiti jej známou mu a běžnou představou, by její pomocí poznenáhla i méně známé myšlénky se mu vyvíjely ve vědomí. Slovosled týž bývá tudíž v jedné případnosti prospěšný, v jiné však vadný. 2. logické. Není dána mysli lidské volnost v té míře, by si mohla co chce, jak chce a jakým pořádkem chce představovati, neboť stává nevyhnutedlných zákonů představivosti. Podlé těch tudíž se říditi je nutno, nechceme-li místo jasnosti a důslednosti vyroditi v posluchači hejno zamotaných jen představ. Hleďmež tudíž předně sami v sobě logicky si uspořádati myšlénky, než se dáváme na cestu *poučování jiných*. 3. mluvnické (Zikm. skladba. 680—698). *Přirodní představi*vost a z ní vyšlý zvyk ponechaly t. každé řeči jen

stupeň volnosti, klásti slova a věty dle potřeb okamžitých a vnitřních. Nedržíme-li se tudíž obvyklých mluvou forem, nezískáme tím ničehož, kde však je ponechána volnost, tu ať se jí používá co nejužitečněji. Kladu-li k. př. přídavná slova: průhledný, leštěný, drahocenný prvé, než jsem byl vyslovil podstatné jméno kámen, mluvil jsem jako do větru, jelikož vlastnostmi opatřiti mohu jen danou a známou mi již jakousi podstatu. Naopak tomu mohu značnou inversí či mimořádným slovosledem někdy více působiti, než kdybych se byl krotce podrobil syntaxi. Neboť: grammatika nemá si vůbec nikdy přiosobovati, místo práva zachování pořádku obvyklého, výhradní právo tyranství, poněvadž mluva vždy má býti jen sluhou, nikoli však panovnicí mysli lidské, zvlášť u nadaného spisovatele, jenž i co do slovosledu, zvláštní sloh si tvořívá. Genialní jednotlivec, jest-liže se vůbec vyvinul na přirozené půdě čisté národnosti, mívá i genialní sloh, jenž tak dobře školu založiti s to je, jako to bývá při slohu genialního malíře. Pravidla mluvnická nejsou věci a priori, než jen odtaženosti z mluvy národní a ze spisů výtečných, tudíž věci a posteriori, jimiž se neuvíže genialní spisovatel budoucnosti. Pravidla mluvnická historická nemají práva svrchovaného, obmezovati svobodný vývoj i budoucí slovesnosti: ona jsou sice schody dobré a pohodlné, než kdo hbitě lítati dovede, nedržívá se rád schodů.

Druhá část všeobecné slohovědy.

Část psychologická.

XXIX.

O vědomí lidském se strany sdílnosti jeho.

Vědomí lidské vůbec je živý běh či processus (pochod) nepřehlednutelného množství tušení a představ člověka nejrozmanitějším způsobem seřáděných a vespolek se pronikajících a proniknutých, někdy v čilosti žijících, někdy jako v spánek a zapomenutí kleslých. Vědomí však konkretní každého člověka je ona toliko živá část představ, již právě na bystré mysli má. Každý člověk honosí se vědomím dílem osobním, jen jemu známým, dílem však i vědomím všeobecným, větší t. části člověčenstva přístupným a jí i osvojeným. Co kdo k. př. pro sebe jen prožil, toť je jeho vlastním jměním, o čem však s jinými byl přemýšlel a co pravdu neb omyl seznal, toť bývá vlastnictvím všeobecným. Rozdíl právě naznačený je patrn, jest-liže srovnáme k sobě k. př. osobní pocity slastí a strastí lidí jednotlivých v soukromých svých poměrech a obsah některých věd všeobecných, n. př. mathematických; kdo by medle neseznal, že $2 \times 2 = 4$ je poznání všeobecné. Dle této různosti vědomí našeho, je i sdílnost jeho různá. Abychom však toho ještě zevrubněji se dobrali, pohleďmež na nejhlavnější stupně a druhy vědomí lidského. Rozeznávati tu možna:

1. Okres lidských citů a pocitů. Obdařeni jsouce čilými nervy v mozkové soustavě se sůstředujících nosíme každý dojem jako odblesk v citech svých u vnitřnosti své a to nejosobnějším způsobem. Již pro týž způsob výhradně osobní nemožná obsah citů jiným sděliti veskrz, jelikož jednotlivá osobnost jistou měrou jedině je ve světě. Tak zvané sdílení citů a pocitů nezasluhuje obyčejně ani toho jména, k. př. při sdílení pocitů krásy básněmi, neboť jen *nevyměřenost slov*: cit a pocit dovoluje v obecném světě jimi i *to pojmenovati*, co veskrz již není ni cit, ni pocit. Jak citům stupeň

zdraví svého neb neduhu, jak uspokojen jsem pocitem přátelství, lásky, toť v zevrubnosti zjeviti nemohu nižádnému. Na mnoze jsou city a pocity samy v sobě tak temné, že ani citícímu v jednotlivosti své se jasně nezjevují. Poněvadž city a pocity jsou základ všeho vědomí po celém živobytí, pobývá velká část vědomí lidského na vždy nejasná a nesdělitelná. Ať poví k. př. někdo, co cítil první tři léta svého živobytí, ať poví panna a jinoch milující o rozdílu jich slastí při prvním políbení, ať poví raněný o zvláštním pocitu bolesti v nějakém údu a p.

2. Okres názorů. Obyčejný svět má sice za to, že vnější předměty bezprostředně jako rázem v smysly naše padají okem, uchem, chmatem, chutí, vůní: než má se ta věc právě naopak: neb to, co vnější předměty zoveme, jsou účinky pochodem nejsložitějším způsobené, na němž podílu berou i dojmy věcné nám však neznámé i pojmy nervové nejjemnějších a nejjednotlivějších druhů, z nichž všech poznenáhla těprva to se ustáluje, co názorem (anschauung) zoveme. Názor pak opět a názorný předmět není totéž, neboť předmět povstává jen poznenáhla z množství více méně objektivních názorů, jež však vždy na základě úsobních citů a pocitů pochodem (processem) velmi složeným osnovány jsou. Celý pochod povstávání názorů a předmětů názorových není též sdělitedlný, ba ode největší částě člověčenstva ani v sobě tušený, abychom neřekli, zpozorovaný.

3. Okres paměti. Každý pojem nervový je co dojem nervový či co změna jistá nervů i stav jistý těchže nervů, jenž svou vnitřní dráždivostí někdy se opakuje, aniž by účinkoval při tom nový dojem vnější, toť opakování je pak památka jeho či upamatování se. Pocit zvláštní poučuje nás při každé památce, právě tím, že necítíme vnější její dojem více, že již jednou jsme byli v témže rozechvění nervů, čím se právě upamatujeme na ni. I celý okres těchto památek nervových a upamatování se na ně vyloučen je ze sdílnosti slovy. To vše se děje uvnitř člověka tichým a takořka němým způsobem.

4. Žádný pojem nervový a žádná památka nepobývá pro ústrojnost vzájemnou a pro celistvost soustavy nervové nikdy pro sebe jako na ostrově: onyť splývají ve větší skupeniny pojmu a památek. Rozchvěje-li se vnitřně tatáž skupenina nervů tímže neb podobným aspoň způsobem, jak byla se rozchvěla při dojmech vnějších, povstává někdy, neb může aspoň povstati tatáž či stejná skupenina památek: než tato stejnost objevuje se velmi zřídka: obyčejně jevívají se u vědomí jen památky buď v nevěrných poněkud (chudších) skupeninách, buď ve veskrz změněných, promíchaných skupeninách. Toť jsou obrazotvory či zobrazení, jak je nejhojněji a nejzjevněji vidíváme ve snech. I okres těchto původných vyobrazení není ještě dospěšen sdílnosti slovové.

5. Tímže pochodem sestupují podobné sobě památky, [illegible]

jsouce většímu množství skupenin buď věrných, buď pouze vyobrazených, ve skupeniny poměrně **všeobecné** či v tak zvané **obecné obrazy**, jako jsou k. př. kyselé, modré, hladké, voňavé, hlasité a p. Neboť památka k. př. kyselosti je jen **obecný obraz** dojmů kyselosti octové, citronové a p., v kterém jednotlivé **obzvláštnosti** v pozadí vědomí pobyly. Takovými obrazy **umrtví** se takořka původní dojem a pojem nervový ve své **čilosti** či působilosti nejsrostitější, stávaje se u své vybledlosti stálým a trvanlivým. Obrazy takovými **rozdrobuje** se též samo v sobě vždy pohyblivé a co potok dále pohybující se vědomí lidské ve jednotlivé všeobecné **skupeniny** či složené **částky**, výtah v sobě jen chovající všeho toho, co v proudu živobytí bylo prožito podobného. Památky takové **odtažené** ze skutečně prožitého uvědomění konkretního či **srostitého** jmenujeme **představy všeobecné** (Gemeinbilder). Tyto právě, jak výše již bylo dotčeno, rozeznáváme v trojí druh a to v druh **činností**, k. př. chutnati, voněti, slýchati, viděti, — pak v druh **věcí** k. př. chuť, vůně, sluch, shled — konečně v druh **poměrů**, k. př. voňavý, zřetedlný, pokračující, hořejší, dolejší a p. Téprva tenkráte, když vědomí lidské představami všeobecnými se rozstoupilo v skupeniny takové, povstávají i významná **slova**: vše co do vědomí srostitého připadá a v něm se živě pohybuje, není **vyslovitedlné**, není slovy sdílné, než naznačitedlné toliko výrazy pathognomickými. Dítě počíná téprva tenkráte **mluviti**, když mu počíná vědomí rozstupovati se v skupeniny právě naznačené, stálé, neboť slova, i kdyby to byly pouhé jen **kořeny**, jsou ozvěna jen těchto obecných skupenin, **význam** slov zvaných, ba i my dospělí cítíme toho dobře, že, když mluviti chceme o událostech v živém proudu zkušenosti prožilých, nutno nám je, rozdrobiti je v skupeniny obecné. O čem se nám toho nepoštěstí, toho ponecháváme za sebou, o tom nemůžeme i mluviti, jako když jsme rozechvěni živým proudem buď dojmů a citů, buď proudem splývajících do sebe živých památek, obrazotvorů a představ. Chovajíce v sobě vždy obraz srostitého vědomí sdělujeme jej vždy jen jako vybledlou **mosaiku** slovy, jež pak živým vědomím nás poslouchajícího, **ovšem že jen svým spůsobem**, se **živě doplňuje** či oživuje: neboť **účin** mluvení či **slohu** nebývá nikdy pouhý snad **odtisk** významů, jež jsme jako vložili v slova naše, než **organické povstání vzkříšených** slovy našimi **představ** v mysli posluchačově.

6. Všeobecné představy pošlé ze srostitých rodí ze sebe vždy jiné **všeobecnější** ještě představy, jelikož i ony mnoho podobného či pospolného v sobě zaujímají, co se obecným obrazem v představu ještě obecnější spojuje. Tak povstávají k. př. z představ: zakyslé, trpké, zahořklé představy: pachuť, chuť, pojem nervový, názor, a p.; z představ: kyselost pocítiti a p. opět představy: chutnati, *smyslem pojímati*, pojímati myslí, zvěděti se čeho, věděti něco, *pamatovati si a p.* Takové všeobecnější představy mají se co **rody**

(genera) k méně všeobecným představám, k svým druhům (species) a druhy svými opět k srostitým představám tak, že vždy rod vězí v druhu, druh v srostitém dojmu, k. př. chutnati je jistým smyslem pojímati; kyselost cítiti je chutnati a p. Pročež určuje jedna všeobecná představa druhou, sama obsah svůj táhnouc z ní, t. j. všechny představy všeobecné souvisí mezi sebou poměry nutnými a vnitřními, kteréžto vědomí, poměry tyto slovy kladoucí, jeví se právě, pokud je živé, větami, pokud je však již ustálené a hotové, buď složeninami slovovými, buď přístavky a přívlastky (appositiones, attributa), jak jsme toho již výše a blíže se byli dotkli. Srůst kořenů mezi sebou, rozeznávání pak hlavních kořenů ode pobočnějších předpon a přípon je tudíž nutný účinek vnitřních poměrů představových. Pročež zjevují prastará slova a slovové složeniny stav mysle pradavných lidí, k. př. kár-ati (bíti, trestati), krt, krtek, krtati, črtati, čárati (původně: rýti), král, kdo káral, t. ryl, bil, zabil, tudíž bitec, mocný, srovn. králík, zvíře ryjící, něm. Karolus, kerl, mocný, ř. kyrios, kyrillos (m. kyrilj-os, srov. kralь), pán, charakter (výraz, řeza, měta, písmenko).

XXX.

O slohu konkretním a abstraktním.

Z poměru slov k představám všeobecným či abstraktním je patrné, že každé slovo, každá věta sama v sobě jen je smyslu či obsahu poměrně všeobecného. Je-li tudíž slohu co dělati jen s představami všeobecnými, tož mu bývá dosti volno, jelikož tu slova dostačují, k. př. dvakrát dva jsou čtyry — lidé umírají, mladí a staří, — po zimě nastává jaro. Takový sloh abstraktní či v holých toliko větách je ovšem chud a nuzen, jelikož tak chudý je obsah představ všeobecných, avšak nedá se mu upříti za touž příčinou úsečnosti a stručnosti, poněvadž představy obecné jsou jen jako výtahem určitým představ srostitých. Námitka, že sloh abstraktní býva temen a nejasen, je obyčejně jen původu úsobného, jelikož mnohým osobám bývá nesnadno, mysliti jen v představách velmi odtažených, k. př. cokoli povstává, to přechází z nebytí v byť, jakož vše, co zaniká, proměňuje svou byť v nebytí: v povstávání a zanikání stýkají se tudíž bytí a nebytí. Kdož tudíž vůbec myslíš t. j. všeobecných představ hojnost a uspořádanost v hlavě své chováš, nesetkáš nižádných obtížností v slohu abstraktním, ovšem však, kdož jsi zvykl, pohybovati se myslí svou jen po světě názorných dojmů, po světě srostitých představ. Těch právě jsou slova sama pro sebe nedospěšná a možná toliko, těm srostitostem slohem se přibližovati, nikoli však kdesi a kdysi veskrz jich se dotýkati.

Prostředky, slohem se přibližovati srostitostem, jsou pak následující: *1) výběr slov,* představ méně odtažených se týkajících,

jmenuji-li k. př. něco živokem, podal jsem slovo abstraktnější, nežli je slovo živočich, pták, holub, hrdlička. Mluv tudíž v druzích a třídách a nikoli v rodech, když tobě je podávati srostitosti (srovnej k. př. chytil jsem živoka, chytil jsem hrdličku). 2. vyhledávej původný význam slov, neb tenť je vždy srostitější, nežli je význam pozdější, jenž někdy skoro do bezvýznamnosti zabíhá. Tak bývají nynější jména osobní a místní téměř beze významu jasného, co původně tak nebylo, k. př. Přelouč, Missolunghi, louky, loučí, přiloučí, mezy-lúky, nebo luhy — Libuša, Libuše, ljubý, libý, libá, Lyboch, Liboch — čeleď, star. slov. čeljadь, litev. keltis, rodina po-kol-ení, koleno — host, star. slov. gostь, sanskr. kořen ghas, jísti, řecky gas-têr, žaludek, jenž tráví, latinsky hos-tis, travitel, hubitel, hos-pes, hos-pit-is, star. česky (ten) hos-pod-a, nyní (ta) hos-pod-a, pa-ter, litev. pati, otec, tudíž hos-pod-a či po-da neb hos-po-dar, otec vyživující (ne-li gôs=kráva, skot?) a hosť = jemuž se potravy podává, srov. hostina. 3. dávej příklady, když chceš srostité představy povzbuditi, neb příklad je pravě srostitá věc, v níž poznáš i abstraktnější, k. př. měsíc svítí, jako rybí oko — řve jarým turem — biehaše jelen po horách, po vlasti poskakova, aita junoše po horách chodiva, dolinami chodiva v luté boje — je starostliva co matka — má hospodáříčka — 4. starej se o významné složeniny, o předpony a přípony, o skloňování a časování patřičné; neboť to vše povstalo již v původném slohu touhou nutnou po srostitou poměrnost k. př. po-dachu si kolem pravie rucie, tichými slovesy hovořili — i vyrazi Zaboj hořiuciema očima v Ludiek — po-letoval holub se dřieva na dřievo, žalostivo vrka hořie vsemu lesu — ai ob-chaze junoše kol tvrda hrada. 5. hleď přídavnými jmény, číslicemi, příslovky a p. neurčitější statná jména a slovesa k srostitějším významům přivesti, k. př. hrnuše sie za niem osm vladyk, s vladykami třie sta pol sta vojnov, vojnov přieudatnych — ticho, vsie tichounko v tichci Praze chytro pokrychu sie. Mylně se domýšlívá, že předmětky (epitheta) jsou vždy jen přídavná a tudíž slova hlavně jen krášlivá (epitheta ornantia) sloužící slohu básnickému toliko: onyť jsou hojně podstatná jména sama (apposice), k. př. Libuša, kněžna a věštkyně, a tudíž přenutné i nejstřízlivějšímu, poučlivému slohu, chce-li vůbec vzkřísiti představy srostité. Než čin co-čin, jist býti můžeš, že i nejhojnějšími těmito prostředky nikdy se nedotkneš skutečné srostitosti, jelikož tato je veskrz a veskrz obzvláštní, jako je tvá živá osobnost, kdežto slova tvá pobudou vždy všeobecná toliko; pak též za tou příčinou, že srostitosti vždy se mění, kdežto je slovy tvými vždy ustaluješ, z pohybu jich živého v tvůj utkvělý slohový obraz je vnutkaje.

XXXI.

O vadách slohu abstraktního a konkretního.

Sloh abstraktní a konkretní jsou poměrně toliko t. j. na svých místech a ve své míře výborny. Mluví-li kdo k dětem a k nevzdělaným slohem abstraktním, chybuje rovněž tobě, kdo by chtěl nejvšeobecnější vědecké otázky rozhřešovati pouhými příklady. Abstraktní sloh vyžaduje si co možná nejjednodušší formu, beze vší zapletenosti stylistické, souměrnost myšlének, jím zjevená, má se zračiti co možná ve vnitřní souměrnosti jednotlivých vět, aniž by ubíhala v nemotornou okrasu umělých period. Sloh konkretní naopak má se chrániti přílišné zevrubnosti, která mnohdy přehojným množstvím jednotlivostí zasypává jako rumem hlavní myšlénku, hlavní obraz; neboť nikoli v množství, než ve výbornosti podaných jednotlivostí zakládá se jeho hodnost. Kdoby k. př. vypisoval koně, udávaje mimo jiné, že má dvě uši a čtyry nohy, podával by zajisté zbytečnosti. Rozeznáváme-li vlastnosti věcí v podstatné a nepodstatné, nemysleti, že by dobře bylo slohu, klásti všechny vlastnosti podstatné a zavrhovati veskrz nepodstatnými. I podstatné znaky zavrhnouti se mohou, pokud se samy sebou rozumí a nepodstatný u všeobecnosti příznak nějaký stává se mnohdy jednotlivostem předůležitým. Neníť nutno, chtíti veskrz vše cpáti slohem do duše, an duch lidský je vnímavý, dozvědný, dovtipný. V tom leží rozdíl slohu jádrného a rozvláčeného. Pouhým množstvím bez jakosti výborné nevyniká pravé bohatství, než chudoba slohová, sloh takový povzbuzuje přesycenost, a přesyceností nudnost, ba hnusnost. Taktéž abstraktní sloh, podávaje všeobecná slova toliko bez úsečného významu, je holým mluvením darmotlachů a jest-liže hojností pouhou slov nahraditi usiluje chybující mu vnitřní sílu, zabíhá do bombastu, do dutosti a tlachání. Mluviti k. př. o síle lenivosti v přírodě (vis inertiæ), je pouhé tlachání, dokazovati však, že svět je svrchovaně dokonalý, ponévadž stvořitel jeho je věhlasný a zároveň dokládat věhlasnost tu svrchovanou dokonalostí všehomíra, je dutá prázdnota, ježto by přešla do bombastu, kdyby byla podána mnohými a citlivě vybranými slovy.

Přední vlastnost dobrá obou druhů slohu je vnitřní jednota, bezodpornost pomyslů a jednotlivostí, jelikož jak svět a duše je sjednání či sjednocení souměrně odporných sobě na zdání živlův a činností, taktéž i sloh tuto jednotu, částečně aspoň, zjevovati musí, má-li vůbec býti v mysl přijat a osvojen. Protivy a rozdíly samy v sobě a odpory nejsou závadné, ponévadž z nichž svět sám je složen, než musí býti sjednané či aspoň k sjednání při*hotovené. Co* veskrz je nesjednané, je i rozumu protivné neb *odporné. Nesjednanost* či, jak i říkáme, slomenost slohu může *však býti pouhá* nesouvislost, co rodí sloh rozptýlený, roz-

kouskovaný; může však býti i odpornost vnitřní, což podává ve slohu konkretním neshodnost, ve slohu pak abstraktním nesmyslnost. Nesouvislost slohová je pouze vada formální, neshoda však zjevů konkretních a nesmysl v myšlénkách je co námitka (instance) věcní vada realní. Někdy jsou vady tyto ve slohu vystavené na bílý den, někdy však u vnitř utajené, jež odkrývá někdy jen budoucnost. Naplňovati k. př. pory těles ve slohu fysikalném aetherem a díti, že i aether sám má pory, je neshoda; tvrditi však, že pory jsou prostorou prázdnou v níž se pohybuje, co v skutečném je prostoru, toť nesmysl. Jsouť však i neshody i nesmysly, jež pouze léží ve slovech a nikoli v myšlénkách: k. př. jeden zlatý v stříbře, papírový zlatý, koule špičaté. I grammatika mluvívá o předložkách, jež se po slově tépřva kladou (k. př. medle), o spojkách, jež nespojují (ni, ni) a p. — Přidávati nepříhodné vlastnosti je též vadou, i když by se veskrz tomu, jemuž jsou přidané, snad ani nepříčily k. př. bohaté smetí; luza šlechetná; chatrč vznešená. Než může míti předce někdy stylista dobrých příčin, klásti takové přímety, na zdání toliko sobě odporné.

Nepříhodným vlastnostem stojí přiměřené, dopadné či adaequatní vlastnosti na proti, k. př. bystré oko, jemný cit hluboký rozum. Zbytečné vlastnosti jmenují se pleonasmy (nadplňky); totožné však slují tautologie (téžmluvnosti), k. př. mezní hranice, dnešního dne, starý a dřevný ostatek. Někdy připouští však předce sloh takových nadplňků a téžmluvností k. př. letošního roku, den co den; srovn. co výše bylo řečeno o synonymech. Zdvojování či reduplikací nepatří však nikterak k nadplňkům, jelikož taková opakování zřejmý účel mají důrazněji působiti na mysl k. př. Vstachu voje, vstachu k vojnie, vstachu na kniežecie slova.

Varovati se jest i titěrností při snaze, jemně mluviti, k. př. bělounké ovčičky bumbaly vodičku chlaďounkou z potůčka libého něžně se vinoucího loučičkami líbeznými. Stylista, jenž rád kráčívá cestou samostatnou, vyhne se sám sebou i otřelým přídavkům, k. př. mumlající potok, smrt vyzáblá, cudná luna; neboť nezíská jimi ničehož, než posměch.

XXXII.

V čem se zakládá výbornost slohu vůbec, [illegible] obtížnostmi musí zápasiti stylista.

Co do výbornosti slohu vůbec a to ze strany duševní, nebývá osnována na jedné vlastnosti toliko. Sloh bije t. na mnohé stránky, pročež jevívá se jeho výbornost předně 1. bohatstvím věcním t. j. hojností věcí jím dotknutých či bohatým svým obsahem. *Myslíce toužíme* hlavně získati na poznání věcném, budiž to již *pro touhu přirozenou*, budiž pro užitek a zábavu; neboť nevědomost

je chudobou věcní, jež tíží ducha, přirozeným ruchem se ženoucího po seznání, jelikož právě seznáním si dobývá duch celý svět. Neseznaná neb jen poloseznaná věc působí vždy pánovitě na nás, seznanou věc podrobujeme si však prostředky různými, hlavně pak její pravidelností vlastní, protož se právem i praví „že věda je mocnost.“ Mluví-li někdo o věcech již známých a paměti přítomných, nezbuzuje ničehož jiného v nás, než dlouhou chvíli, vypravování však o věcech posud neznámých nasloucháváme se značnou dychtivostí. Není-li tudíž možná, přiváděti slohem svým v skutku na bílý den n o v é v ě c i, hleďmež aspoň, bychom o známých věcech mluvili novým, neobyčejným spůsobem, a to tak, abychom věci známé seznávali aspoň ze strany jich neobvyklé. Tož má platnost svou i o básnickém slohu, jelikož milé jim probuzené obrazy skutečné jsou věci aspoň v mysli naší, jakož i krása jich je věc skutečná, ovšem že duševní.

2. Avšak to co věci obyčejně jmenujeme, jsou zároveň vždy i p ř e d s t a v y. Věc, o kteréž bychom neměli ni představy ni tušení, věc tudíž v e s k r z a v e s k r z neznámá nebyla by věcí pro nás, nemluvili bychom o ní. Představu, jejíž o b s a h, či to, co si jí a v ní představujeme, nemůžeme zapuditi z vědomí, dlí v něm v podobě p ř e d m ě t e n s t v í, v podobě v ě c n í, co však, představujíce si můžeme si představiti t a k n e b o n a k, toť zove se p o u h á představa stojíc na proti věci. Obsah představy Praha je k. př. věcný, je město, jež ni z dějinstva, ni z vědomí svého vymazati nemůžeme, avšak boj dívek u Prahy zdá se nám býti holou představou obrazotvornou, poněvadž ji myslíme co smýšlenou, mohouce říci: tak tomu zajisté nebylo. Chtíce t. slohem vypravovati o věcech buď s k u t e č n ý ch, buď jen s m ý š l e n ý ch, nikterak nemůžeme jinak, leč vypravovati cosi o svých p ř e d s t a v á c h t. j. o obsahu jejím, a právě smysl slov našich a význam vět jsou tyto představy a j e n t y t o p ř e d s t a v y. Věcí samých bez představ dotýkati se člověku nelze. Mluvíce tudíž či píšíce mějmež představy své uspořádáné co do obsahu a formy, bychom slohem nemíchali představy věcné s vymyšlenými toliko, bychom p r a v d u nemíchali s b á j e m i; pak hleďmež, aby každá představa se rozeznávala příznakem rázným ode druhých t. j. aby byla jasná a aby též rozeznávaly se myslí naší jednotlivé znaky či části představy vzájemně ode sebe, t. j. aby byla nám samým každá představa zřetedlná. Rozeznáváme-li k. př. bylinu od zvířete tím, že si myslíme zvíře co živoka citem či nervy citlivými obdařeného, tož máme j a s n o u představu zvířete, činili bychom to však jen odznakem pohybování se zvířete, byla by představa naše o bylině nejasná, neboť i byliny pohybují se, ovšem že svým spůsobem. Rozeznávame-li pak na živoucí bylině vnitřní její rozechvění se ze sklípku *životného semene* působením dojmů vnějších, tepla, půdy, potravy, *její zrůst, zažívání*, květ a zrození nových plodů, tož máme představu *života jejího* zřetedlnou. Podlé představ našich bude pak i

sloh buď pravdivý, buď obsahu toliko vymyšleného, budeť jasným a zřetedlným, nebo opak všeho toho. Qui bene distinguit, bene docet, říkávali již staří.

3. Než nemožno nám, jako nikoli věcmi, taktéž ani představami svými naplniti sloh svůj, než pouze slovy: představy t. pobývají vždy u vnitřnosti naší a slova toliko vstupují co znaky jich ve svět vnější. Sloh je vždy množstvím toliko slov a vět. Třeba tudíž, aby to nebyla holá slova, míti řeč, jíž mluvíme či píšeme, v plné moci své. Moc tato nezakládá se však pouze na schopnosti, míti pro představy své vždy slova co znaky jich pohotově, t. j. míti pouze tak zvanou copiam verborum, hojnost slov, bychom z té hojnosti mohli vyvoliti si ona slova, jež se nám zdají nejvíce dopadná či přiměřená našim představám, než zakládá se i na znalosti, jak se slova víží k slovům, by se jimi utvořily představám záhodné formy grammatikalní a syntaktické. Každá neznalost neb neobratnost v těchže věcech, kazí i sloh, jak toho sami dobře cítíme, píšíce řečí nám ne veskrz podrobenou, tudíž slohem nikoli veskrz uhlazeným.

4. Avšak i slova nejsou posledním účelem slohu, jsouce pouhé znaky či prostředky vnější, jimiž se mají vzkřísiti představy v mysli posluchače či čtenáře. Co však je prostředkem jednomu, není prostředkem druhému a to i dle mnohovýznamnosti slov i podle jich syntaktické vazby. Rozum tu sice žádá jednoduše: piš tak, abys byl srozuměn. Srozumitedlnost není však objektivní toliko vlastností slohu, jelikož k ní zapotřebí nejméně dvou činitelů: mluvícího a slouchajícího. U posluchače jest nutno, by měl 1. vědomí své vyvinuto na stupni takovém, jakéhož požadují i představy i slova mluvícího, neboť nemožno je veskrz každému a každým spůsobem cokoli slovy podati, 2. aby byl v takovém rozpoložení mysle své, v kterém jinými představami není vnímavost duše jeho ani zamyšlením, ani roztržitostí zamezená; 3. aby vůbec chtěl chápati, neboť i vůle příčí se někdy srozumitedlnosti. Dobře se vede t. stylistovi, jest-li že napřed ví, komu mluví a žei mu vstříc přichází i schopná mysl i dobrá vůle, vnímavost tudíž náklonnost.

Takovými překážkami zápasiti je tudíž dle věcí, dle představ, dle slov a konečně dle chápavosti a náklonnosti či odpornosti posluchačů stylistovi!

XXXIII.

V čem se zakládá výbornost slohu zvlášť, a to předně ze strany věcní.

Věci v širším slova smyslu, o nichž jednati je slohu t. j. doby předmětenstva, jsou, jak známo již, buď konkretní, buď abstraktní.

Co do konkretních jsouť to předně činnosti t. j. zjevy světa buď přírodního a duševního, buď konečně světa dějinného, jenž sjednává oba prvější v sobě. Má-li sloh, jednaje o nich, v skutku býti věcní či objektivní, nutno, odděliti ode věcnosti jich vše to, čím dojaly mysl lidskou, sice povstává místo vypovídání událostí vnějších vypovídání událostí vnitřních. Bujarosť jarní je k. př. veskrz něco jiného, než je radost vnitřní, povstalá z opětného vzkřísení přírody. Příznaky: milé jaro, rozkošný jarní vzduch, užitečný dešť jarný nejsou věcní, než úsobní. I při zjevech duševních, ačkoli jsou vnitřní, nutno předce rozeznávati pravý pochod duševních zjevů, k. př. při vidění, slyšení, nežli příjemnost barev některých a libozvučnost zvuků. Člověk bývá slovem: „jsouť to události vědomí lidského (thatsachen des bewusstseins)“ velmi štědrý, ale těžko je při těchto účincích vědomí rozeznati úsečné všechny činitele jednoduché a věcné jich, působíce na nervy a dráždíce je ode součinu všech činitelův a ohlasu jich v mysli. A předce je známosti té nutno, má-li se slohem původ mnohých stavů duševních poněkud jen naznačiti. Hotovi býváme k. př. snadno, v duši rozeznávati vnimavost a samočinnost její, jakož i rozeznávati hojnost druhů činností duševných k. př. chtíče, pudy, vůli, než za těmito umělými slovy nestává obyčejně pravá zjevověda či fænomenologie duševní. Pročež bývá i sloh, týkaje se těch stránek k. př. v životopisech, v románech a p. nad míru povrchní a chatrný. Taktéž se to má v dějinstvě, v spojení to zjevů duševních a přírodních, neboť vkládáme rádi útěchy a strasti své do věcného dějinstva, čím místo objectivního historického slohu povstávají buď chválo- buď žalozpěvy.

Dáváme ovšem snadně radu: „chceš-li objectivně psáti, vypuď ze sebe osobnosti a podej se účinkům pouhého pozorování událostí, pokusům či experimentům, pak svědectvím nepodezřelým a pravdivým,“ než přetěžko je, ba nemožno, položiti mezi osobnost svou a mezi událost meze neutrální či obojetné, jelikož je nemožno, svléci ze sebe veškerou osobnost. Týkáme-li se však slohem konkretních předmětů stálých, těšíme se ovšem z té výhody, že stálost jich podporuje pozorování, kdežto činnost prchlá se nevracuje více. Než málo co, jež stalým myslíme, je to v skutku, a jest-liže, tož na krátký čas, neb nepozorované námi změny bývají toliko příčinou, žeť činíme z činností pohyblivých předměty stálé. Tak jsou nám slunce, hvězdy, předměty stálé, kdežto předce ustavičně o jich změnách vypravujeme. Jmenujeme též byliny, zvířata a lidi věci či předměty, ač jsou v konkretnosti své vždy jen okamžité účinky pochodů či processů nepřehnutedlných. Taktéž mluvíváme o sobě, o svém já, jako by to byla nějaká osoba nepohyblivá, kdežto předce i tělo i duše ustavičný je pohyb. Pak rozvážiti sluší se i tu hlavně značný rozdíl mezi znaky úsobními (subjectivními) a předmětnými (objectivními), úsobní nebyly by,

kdyby nás nebylo, kdežto předmětné znaky, jak aspoň tušíme, pobývají, i když my nejsme.

Sladkost k. př. je úsobní znak, jako libozvuk, jelikož leží v účincích toliko na podrážděné nervy. Než i vlastnosti úsobní jsou něčím, tudíž tak dobře věci (k. př. příjemnost, milost), jako jsou to znaky předmětné, a dobře je možná o subjectivnostech mluviti objectivně, aspoň tak dobře jako o objectivnostech. Výbornost slohu leží pak v jasně soběvědomém a úsečném rozeznání obou. Avšak i kdyby se poštěstilo někomu najíti v skutku předmětné znaky věcí, není řada pouhá znaků, obyčejně vnějších toliko, již věc (ding), a předce spokojujeme se ve slohu pouhým vypisováním všech znaků, chceme-li poznati věc nějakou.

Věci vnější vtírají se mysli lidské co „jednoty všech svých znaků," avšak říkáme i: „věc a její znaky," jako by ta jednota znaků a ta věc něco jiného byly, nežli jsou roztříděné ode sebe znaky. Je-li však ta jednota pouhá summa či součet znaků a nebo vývod a plod (produkt) jich, toť není jedno, jelikož vývod již je účinek, čím by věc přestala býti pouhá stálá věc, pouhý předmět. Viděti opět z toho, že lehce je žádati odo stylisty slohu objectivního, ale že přetěžko vyhověti požadavku tomuto.

3. Ještě obtížnější stává se sloh, když jednati je jemu o poměrech: a o těch jednati je mu nutno téměř všude, neboť pozorně-li hledíme na svět, tož shledáme, že vše, co se obyčejně činnost neb předmět nazývá, bývá poměrem, kteréžto pozorování i v mluvě lidské přivádělo kořeny k složeninám slovovým, poněvadž právě tyto naznačují poměry. Jako prvky (atomy, molecules) v přírodě téměř jen umělým spůsobem se vydobývají, tak i kořeny, a každé zralé a plné slovo je poměr kořenů toliko. Ve větší míře má to svou platnost i v přechodu slov do vět, neboť i věta je jakýsi vyšší a organický poměr v přírodě slovové. Soustava pak vět v každém pojednání opakuje jen poměrnost tuto na vyšším opět stupni, čím se právě schopnou stává, býti poněkud obrazem věrným spozorovaných věcních poměrů v přírodě, v mysli a v dějinstvě. Avšak i tu zapotřebí je pozorlivě bdíti, by se poměry líčily slohem, tak jak v skutku jsou a nikoli, jak se pouze zdají, co snadno opět je řečeno, těžko však vykonáno. V tom ohledě počínají předa přípony, předslovky a spojky svou důležitou činnost slohovou stkvěle vykonávati, ony mnohými grammatikáry tak opovržené částky řeči.

Co do věcí abstraktních, nutno porozuměti tomu, že slovo *věc* tu ovšem nemožná bráti ve smyslu přísném; neboť abstraktnost každá vězí mezi věcí skutečnou a pouhou představou: abstraktnost je věcí, pokud její obsah je vzat z věcí skutečných, onať však není věcí, pokud výbor a jednota všeobecných znakův se nikde nenalezá *ve světě skutečném* pro sebe, jako se pro sebe nachází v mysli. *Toť viděti jasně* k. př. v průpovědi, že v přírodě jednotlivosti sa[illegible]

vždy rodí a zanikávají, rody však že se, aspoň poměrně k druhům, stále zachovávají: jednotlivý skřivánek umírá k. př., než tím nevymírá rod skřivánčí. Neboť právě to, co rody zoveme, jsou abstraktnosti, myslí lidskou od srostitosti odloučené, jež však vědomí obyčejného lidstva bez všeho rozmýšlení béře již za věci. Největší části člověčenstva nepřipadlo to též nikdy ani na mysl, že je to lidský rozum, co nachází v činnostech zákony pravidelné posloupnosti a ve věcech rody. Nebylo by těchto obou, nebyla-by pro mysl nijaká stálost a roztříděnost ve světě. Vidíme k. př. cosi lítati a pojmenujíce to skřivánkem, dáváme na jevo, že jsme rozeznávali pravidelný jeho pohyb ve vzduchu litáním, jeho samého však co jednotlivce rodu skřivánčího.

Omyl a nejasný toliko je to mam, jest-liže myslíme, vyřknouce: toť je skřivánek, že jsme vyřkli pouhý dojem smyslu zraku: co jsme v skutku viděli, to naznačujeme toliko poukázaním zajmeny: „to ti“ či „to-ť“ „to-hle!“ abstraktnost však či rod vyslovujeme slovem: „je skřivánek.“ Taktéž je věta: skřivánek lítá rychle, plna abstraktnosti, poněvadž obzvláštní skřivánčí polet ovšem se dá spozorovati, nikoli však slovy konkretně podati. Co zoveme obyčejně názory, toť jsou již, ač nepoznané, složeniny z konkretních (či pravých) názorů a z představ abstraktních, k. př. pravíce: to je kniha, ono péro, já píšu, ty čteš a p., neboť vidouce něco, seznali jsme zároveň, že to má na sobě nějaké všeobecné znaky knihy, péra, taktéž při slovech: píšu, čteš nevyslovujeme, jak se to v skutku děje, neb toto ukazuje jen názor, než vyslovujeme při tom spozorovanou všeobecnost. Taková poznání (wahrnehmungen) berouce mnohdy nevědomě za názory, myslíváme hojně, že jsme zcela ještě pobyli ve světě konkretním, kdežto aspoň mluvou již vězíme v abstraktnostech. Již při jménech hromadných loučíme se s konkretností, pojmenujíce jen vesměs věci podobné sobě, a zasahujíť hromadná slova již do říše obecnosti, k. př. louka, les, ves, město a p., neboť konkretně dány jsou jen jednotlivé byliny na louce, stromy (říci: stromy v lese, je logicky nemožno, neboť hromadné množství stromů sluje právě les), chaloupky, domy.

Pak, když propouštíme konkretnosti ze svazku jich s abstraktnostmi při poznání, držíce se všeobecných toliko představ, putujeme veskrz do říše abstraktností, jako když k. př. pravíme: $2\times2=4$; bylina je živok, zvíře živočich. I při představách všeobecných má rozdělení 'jich v předměty (ovoce, člověčenstvo), činnosti (blyskání, pršeti) a v poměry (vedlé, za, čas, prostor) veskrz svou platnost.

Jasný sloh dobýváme si při všech představách abstraktních *vyměřením obsahu* jich či tak zvanými definicemi, k. př. *rostor je poměr* vedlé-sebe-bytí, čas poměr po-sobě-bytí. V defi-

nici stotožňuje se **podmět** věty s **přísudkem** svým, a to tak, že přísudek definic je veskrz jen vyjasněným podmětem.

Zřetelný však sloh vydobývá se při abstraktnostech **rozdělováním** (**divisí**) jich **rozsahu**, k. př. prostor rozkládá se v délku, šířku a hloubku; čas v minulost, přítomnost a budoucnost; „čtvero hnutí jest: jedno jest z místa na místo, druhé, ježto přibývá něčeho, když roste, neb ubývá, když hyne, třeti když s radostí zvieře táhne sie k onomu neb k onomu, čvrté, ježto v rozumu činí proměnu“ (Štítný). Jasnost a zřetedlnost slohu působí pospolu **rozumnost** jeho (verständigkeit), **umnost** však slohu (vernünftigkeit) záleží v uznání, že všeobecné představy výměrem a rozdělením od sebe odstoupivše předce mezi sebou souvisí, **přechody** mezi sebou působíce. Tak je k. př. kolikost založená na pouhém množství, jakost však na vlastnosti, než kolikost přechází obyčejně též v jakost, jelikož každé množství co **určitost** nějaké kolikosti svou zvláštní jakost do sebe má, jak to k. př. mráz, zima, chládek, teplo, horko dokazují, jež jsouce kolikosti zároveň jsou i jakosti.

XXXIV.

Výbornost slohu ze strany představ.

Věcmi abstraktními působen již samo sebou přechod do oboru představ pouhých.

Než i konkretní věci mají svou říši **představ** pouhých, a to netoliko v říši mamů smyslových, než i v říši názorů, jak k. př. tak zvaný východ a západ slunce ukazuje. Zjevy přírodní, duševní a dějinní nejsou t. tak jednoduché jakosti, jak se mnohým býti zdají, neboť **nižádný** zjev není nic **jednoduchého** ani **bezprostředního**, než vždy účin přemnoho činitelů, jež mnohdy více **mysl** lidská k jednotě na zdání věcní spojuje, nežli dojmy samé. Příroda k. př. a duševní zjevy objevují se dle zdání všem národům jedním a tímže spůsobem a předce vytvořuje si každý národ v každé téměř době jiné **pohledy** na přírodu a duši. Podlé těch bývá tvoření slov i spojování jich v tak zvaný **zkušební** či empirický sloh všude a vždy jiný. Rozeznávati tu však možná hlavně trojnásobný sloh. 1. **báječný** prastarých pohanů. Pohané zaměnovavše myslí svou přírodu s člověčenstvem a duši svou opět s přírodnictvem, vidívali k. př. v mračnách hradby, v nichž zajaté byly bílé děvy (blesky), jež se hudbou nebeskou (hromem), z jich temnice vysvobozovaly, načež s vyjasněným nebem (s mladým Divem) v sňatky milostné vstupovaly; duše jim byla opět dechem, pohnutým vzduchem, ptákem, jež se po smrti přes velký potok neb moře (oblaka) povznášel ve světlý ráj. Tak povstal sloh **národních pověstí** až podnes po-*divuhodný*, *ba* *právě* za dnů našich ve své starobylé ryzosti teprva *oceněný*. 2. sloh **pověrečný** pocházel z mylného **výkladu** po-

věstí, ježto byly jen jako dějepis obrazový pochodů přírodních a nikoli pověry samé. Vysvobozovalo-li slovo nebeské či hudba zajatou pannu, myslilo se též, že slovo hřmotně vyslovené, zaříkání (či uřknutí) nebo hudba osvobodí lidi ode nemocí, jež jako zlé duchy vězely v nemocném. Měl-li báječně každý člověk svou hvězdu, poněvadž ze světlého ráje pocházel a tam se po smrti vrácel, myslilo se, že i shvězdění či konstellací při porodu vliv má na osudy narozeného, ba při počinu roku ve 12 vánočních dnech na osudy národa po celý rok. Tak se i jinde z domnělé pravdy, z víry, vyvinula po-věra a sloh, na ní osnován jako na pravdě. 3. sloh střízlivý, jenž hledí, by ničehož úsobního více nekladl ve zjevy, než je sebíral chladnou myslí v souvislosti a vzájemnosti jich. Než i tu je těžko, uvarovati se všech představ do zjevů vnešených. Tak se k. př. dlouhý čas vykládaly zjevy tak zvanými mocnostmi (kräfte), což předce ničehož jiného nebylo, než představy neznámých a vnitřních příčin, t. j. jako zduševnělé zjevy samy.

Co však se týče představ abstraktních tu vidíváme ve slohu pravý opak právě položeného: ve slohu zkušebném děláme t. z věcí představy, ve slohu pak rozumovém nebeřeme, aspoň v obecném životu, představy tyto za představy, než měníváme je obrazotvorností ve věci konkretní, t. j. zvěcňujeme či hypostasirujeme je. Prostor je nám k. př. objemem, v němž jako v místu převelkém se nacházejí všechny věci; čas nám běží, jako hnaný větrem, máme či nemáme čas, jako nějakou věc; v přírodě žijeme, jako by byla za-hradou nějakou a jako bychom i my nebyli dobou přírody samé, požíváme ovoce (t. j. představu) a p. Taktéž je nám nic jako záporné něco, nikterak si myslíme předce co nějak, smrt co osobu, záhubu co jakost a p.

Takovými věcmi t. j. zvěcnělými představami naplňujeme i duši svou: slovo nám léží na jazyku, když pamět nám vázne; jsme roz-tržiti, představa po-vstává, když jsme si byli něco před-stavili, rozum máme buď hluboký buď mělký; vtipy naše jsou ostré nebo tupé; obrazotvornost ohnivá; jsme tvrdošíjni, nebo máme, hlavně co Češi, tvrdé hlavy (jsme tvrdohlaví), chladně roz-važujeme, co nás tíží; jsme bez sebe, když nás neštěstí potkalo; city svými povznášíme se či horujeme v nich; srdce nám puká litostí; pláčeme usedavě; uzavíráme v sobě; jsme váhavi; až pak, jest-liže ducha vůbec máme, když se nám smrt byla přiblížila, i ducha pustíme.

Že takové a podobné představy zvěcněné i do slohu dějinného se vtírají, je nutno samo sebou: národ snášel břemena, pokud mu síly stačily; šel za svými výtečníky slepě; až se pak probudil; zošklivil si zpátečnictví, držel se pokroku; liboval si v osvětě; kojil se nadějí; ale nešlo to předce ku
poušť ěl se v propast zoufalství; vzchopil se k roz-
oku; ale skutek utek; než neodbila ještě poslední

hodinka; čáka jej neopustila; až dovršil touhu svou a vyvedl-před-se-vzetí své a p.

Viděti z toho ze všeho, že ve slohu svém jako ve světě skutečném nalezáme vrstov nejrůznějších, mluvíce buď jedním druhem představ buď zase jiným, a proměňujíce tu věci v představy, onde představy ve věci, aniž bychom toho vždy zřetedlně zpozorovali. Týž rozdíl založen je však v tom, že vplítáme do slohu abstraktného sloh konkretnější, avšak přeneseným, jak se praví, spůsobem.

Mluvili jsme výše již o původních významech slov a o odvozených. Slovo: duch je k. př. původně tolik co dech, pak život, („pustil ducha" tolik co zemřel), pak mysl, pak vyšší nadání, k. př. duchaplný člověk. Není však, jak dotčeno též již výše, každý význam odvozený či pozdější již přeneseným, neb pozdější význam bývá obyčejně abstraktnější původního, kdežto přenesený význam zachovává rád, ač na jiném místě, svou konkretní barvitost. Pravím-li: vojsko léží táborem, mluvil jsem významem původním, povím-li ale: slovo mi léží na jazyku, myšlénka v hlavě, mluvil jsem významem přeneseným, pak-li však dím: srozumitedlnost léží více na myšlénce, než na slově, mluvil jsem abstraktně.

Viděti z toho, že mluviti přeneseným spůsobem na mnoze je mluviti obrazně či v obrazích: než obrazná mluva či obrazný sloh není předce ještě totéž, co přenesený sloh a mluva, jakož i není totéž co mluva květnatá či sloh květnatý. Obrazně mluviti je t. skoro jen tolik co konkretně, a květnatě mluviti tolik co okrášleně mluviti, k. př. krok po kroce kráčím dále, je obrazně, nikoli však přeneseně mluveno, rychlým krokem spěchám vesel na prázdniny libé, mluveno okrášleně, nikoli však opět přeneseně. Že konečně sloh, založený na figurách mluvnických (figurirter styl) opět jiný jest, nežli sloh přenesený, shledáme níženji, když nám promluviti bude obšírněji o figurách samých; tu nám je především nutno, seznámiti se lépe a zevrubně se slohem přeneseným či tropickým. Jeho nutnost a všeobecnost i v slohu nejstřízlivějším i upotřebenost jeho u prostřed života praktického je tak uznána, že právě vyloučení jeho pokusem vede k — Enšpiglovství! — poněvadž hlavní část perných vtipů a šprýmů Eulenspiegela založena byla v tom, neuznávati žádný tropus či obrat, než bráti vše doslovně.

XXXV.

O slohu přeneseném či o zástupkách mluvnických.

Je-li nám mluviti o představách abstraktních, voláváme někdy ku pomoci představy konkretní, jinému veskrz oboru představenství

sice náležejících, než předce v nás představy abstraktní zbuzujících, oč se konečně jedná. Jelikož však vše, co slovy pronášíme, musí býti jistou měrou či poměrně abstraktní, lépe povíme, že rádi abstraktnější představy dáváme zastupovati konkretnějšími či představy méně názorné představami názornějšími. V tom přechodu představ obojího druhu či v tom zástupnictví obou, léží moc a síla slohových zástupek či tropů, léží moc a síla slohu přeneseného. Řeknu-li k. př. pádný meč, pádná ruka, tož jsem nepřenesl ničehož, ač jsem mluvil konkretně, tož jsem nepoužil žádné zástupky či žádného tropu (obratu): řeknu-li však: pádné slovo, nebo důrazná řeč, tuť již je obrat myšlénkový, jelikož ode představy neprostorné (slovo, řeč) obrátil jsem se k představě prostorné (padati, do-raz-iti).*)

Mylná je tedy domínka, že by tropy ve slohu sloužily hlavně jen okrase, že jich tudíž upotřebiti nutno předně v slohu básnickém či poetickém. Co se týká poměru okrasy k slohu básnickému, o tom budeme mluviti níže, zde budiž dokázáno, že tropy každému slohu jsou nutné, jelikož nutným pochodem duševních činností v každé mysli samy sebou se rodí. Neleží to t. vůbec ve slovech, než v představách. Základ veškerého představování je t. srostit, již za tou příčinou, že se zrozuje prostorně rozprostřenými nervy, na nichž se zakládá i každá představa, budiž si nejabstraktnějšího, budiž nejduchovnějšího obsahu. Pročež podkládáme tak rádi všemu podobu prostorní, ač jsme si vědomi, že tomu tak není. Ovšem je to pravda, že tato podoba od toho jasněji, od onoho temněji vyobrazená se podkládá představám neprostorných předmětů, než obraz nějaký vzatý ze světa prostorného nachází se co základ všude a to hlavně tenkráte, když nenastala ještě povědomá si sudba či kritika představ. Tím pochodem představovali si staří duši *v* těle co věc nějakou a hledali sídlo její tamtéž, boha či bohy své myslili si v ráji či na nebesích, duchy si myslili co osoby jednotlivé, proměňujíce si třebas tělo hrubé živých osob v tělo ætherické a p. Tak se vedlo i učencům hájícím vědy nejabstraktnější k. př. mathematikářům. Tito mají své rovnice, přecházející formule, zlomky, řetězky, členy, veličiny kladné a záporné, onit povyšují je na mocnosti různých stupňů, dělí je, lámou je, kladou je v závorky, hledají kořeny, dobírají či dobývají se kořenů a to opět kořenů různých stupňů, a t. d. I rozpadává v skutku mluva nynější lidská skoro ve slova dvojího druhu, jedna jsou pouhé znaky, jich původný význam je veskrz zatemněn, druhá jsou slova obrazivá t. j. s významem ještě jasným. Tak jsou k. př. jména osobní nyní větším dílem pouhé znaky, co však nebyla původně, k. př. Kaša, Tetka, Neklan, Mnata, když

*) *Tropos: a my Čechové muožemy řieci nápodobné nebo figurnie mluvenie*" Řehoř Hrubý z Jelení r. 1518.

je srovnáme k jménům Libuše, Přemysl, Ludmila, Vojtěch; Růženka, Milina, Boženka a p. Obrazivých takových slov je pln i sloh obecný a to i v oborech čistě praktických. Tu máme k. př. přísloví: toť voda na jeho mlýn, co se nasypalo, nechť se mele, juž tě ví, kudy do komory, bycha honí, mluví, jak by růžičky sázel, slovo jak oříšek, mluví bez ohrádky, umí odseknouti, vzal jsi mi to z úst, jazyk má jako meč, nevypařená to huba, má jazyk špičatý, dlouhý, jako kolovrátek, není ho než jazyk a p. Příklady právě dotčené jsou zároveň i doklady, že se i prostonárodně různé druhy slohu rozeznávají. Přetěžko je ovšem soustavně seřaditi všechny druhy zástupek takových či tropů, jelikož jich je nepřehlednutedlné množství, nesčíslných tudíž kombinac či sestav možných, jakož i přechodů činných mezi představou jednou a druhou. Než pokusmež se aspoň o nějakou jich soustavu.

Zakládáme ji na rozdíl nám obvyklý a známý, na rozdíl mezi pouhými předměty, činnostmi a poměry, jelikož i představy se obsahem svým těchto dotýkají.

A. Zástupku, jejíž úkol je, na místě méně názorně představené činnosti klásti představu názornější, jmenujeme metonymii (t. j. jinakjmenování) či přejmenování.

Nejhlavnější její odrůdy jsou

1. když se názorné místo činnosti klade pro činnost samu, k. př. nechvalno nam v Němcěch iskat pravdu; ve vlasti, kdě Olomúc vévodí; jako Lumír, ký slovy i pěniem bieše pohýbal Vyšehrad i vsě vlasti; piesň jde z srdce mého; otčik zajde k otcem. Praha jásá, Hus hnul českou zemí, Kristus uzavřel vrata pekelná.

2. když se názorný čas činnosti klade místo činnosti k. př. po puti vsěj z Vesny po Moranu; kak sie zdie v cuzej vlasti ot jutra po večer; kéhdy bieše piet sluncí. Palacký psal dějinstvo dávných století; minulý rok nepřinesl mnoho dobrého; týden ubíhá za týdnem.

3. když se názorná příčina činnosti klade místo činnosti, k. př. zlě sie jemu rozli po útrobie; uleče sie duše těžka mlata i mlat i dušu vyrazi; Třas je hnaše z bojišče. K názorným příčinám patří i osoba působící, k. př. koupil jsem si Šafaříka, Palacký se tiskne znova, čteme hojně Komenského. Podle různých druhů takových činných příčin a osob je tatáž metonymie opět rozdílná a to

a) přírodní, k. př. pojeď ruče domov, sluněčko nám zajde; temná noc posula vsiu zemiu. Hromem je omráčen; zimnice jím třese.

b) báječná, k. př. Smrtka s ním zahrává; proti Mořeně není kořene; Běs v tě! Morena jej sypáše v noc črnu; má Hospodaříčka; u něho se Plevník uhnízdil; aby tě Perun ubil; Meluzina *kvílí.*

c) průmyslnická, k. př. pára zvítězila nad prostorem;

telegraf nad časem; šicí stroje osvobozují švadleny; tisk rozšířil osvětu.

d) historická, k. př. Žižka porazil Němce na hlavu; Hus zpustošil zemi českou; Schiller je útěchou mládenců, Göthe mužův.

4. když se látka neb prostředek k činnosti klade místo činnosti, k. př. bohaté ženy chodí v hedvábí; pozbyl trůnu a žezla; pérem vládne mnohý, kdo by měl choditi za pluhem; děvčie ruka na vy k vladě slaba; oko hospodáře pozorného viděti v každém koutě hospodářství; — púšťaše meč a oheň v krajiny Neklaniny; čemu naše zbraň jma soptati krutost.

5. když se účinek činnosti názorný klade pro činnost samu, k. př. mnohý bohatý živi se krví nuzných. Aj! ty vraže, čemu ty našu krev piješi? Voje bitvu v sobě nesú. Klášter lehl popelem; z lonského smíchu pláč.

6. když se i následky vzdálenější činnosti kladou místo ní. K. př. dostaneš se do chládku; touží po vavřínu. I by v každej děvě po žalním srdéčce; junoše plakachu vsě děvy.

B. Zástupku, jež na místo méně názorného předmětu klade předmět názornější, jmenujeme synekdochu (sou-pojem) či náznamek. Nejhlavnější její druhy jsou:

1. když se klade názorná část věci pro věc celou, k. př. aj! bratře! ti sie nám krušichu bohy, ti sie nám kácechu dřeva i plašichu krahuje z lesov; mužie pasu, ženy ruby stroja; kehdy paže jejú bieše dorostla i jejú umy proti vrahom. Ty hraješ o hlavu svou; prohrál poslední groš; ztratila věneček svůj.

2. když se klade určitý, tudíž názornější počet místo neurčitého, k. př. třiedeset jich otide k otcem; hrnuše sie za niem, třie sta pol sta vojnov. Zaplať pán bůh stotisíckrát; má kopu dětí; je milionářem; viděl jsem to již stokrát.

3. když se klade místo neurčitějšího rodu určitější druh jeho. Jmenují tuto synekdochu i specifikací či združení. Příklady: opět se mocnářové chopili meče; jdeme na korotve; netužte, kmetie! netužte, již vám travička vstává; potlačiti chtějú dušu našu; spráhlým hrdlem lzali rosnu travu. Když se dávají ve slohu abstraktním příklady konkretní, děje se něco podobného jako při specifikací, než panuje předce mezi oběma rozdíl ten, že při specifikací se neurčitý rod slohem neklade, než jen druh.

4. Když se mluví o všeobecné, tudíž neurčité představě jako o skutečné, tudíž určité věci, což jsme již výše hypostasis či zvěcnění jmenovali, k. př. cnost je pravým pokladem, necnost záhubou člověka; rci svému ukrutníku, že dýmem jest nám velenie jeho; pomstu i pahubu voji moji naň nesú.

5. Jest-liže zvěcněnou abstraktnost zároveň obrazem skutečné *věci si představujeme*, sluje taký obrazec symbolem či smyslným *odznakem, jako* je váha symbolem spravedlnosti, kotva náděje, lev *datnosti a p.*

6. Představujeme-li si však nějakou věc, budiž to již skutečná či srostitá, budiž to jen abstraktní, co **osobu**, povstává **personifikací** (prosopopoiia) či zosobnění, k. př. závist šilhavá, nenávist vyzáblá, jaro oživuje přírodu: poupátka se rdí, květinky se usmívají, stromy se listím šatí, tráva pije chladnou rosu, potok spěchá bystře dále. Na dubci zezhulice zakukáše, zaplakáše; pytá sie jiej skřivánek, proč je žalostiva; na vrcholi zírá jasné slunečko; jdéše vojska všemi kroky slunce.

7. Personifikací abstraktních představ sluje obzvlášť **allegorií** či jinotají, k. př. život představen co jinoch, jenž pochodeň rozsvěcuje — nebo co sudička, jež svíci rozžehuje, smrt co sudička, svíci shasínajíc. Přidávají se allegoriím obyčejně symboly či odznaky, k. př. spravedlnosti meč („křivdy kárajúcí") a váha, sudičkám svíce neb hole.

8. Jest-li že se zosobněná věc zároveň oslovuje, tož povstala **apostrofa** či **allokucí**, t. j. oslovení, k. př. Ach, vy lesi, tmaví lesi, lesi Miletinští, čemu vy sie zelenáte v zimě, v letě rovno? Kdabych věděla, kytice krásná! kto tebe lýkem hebounčkým sváza? Aj, Vltavo, če mútíši vodu, če mútíši vodu strebropěnú — kako bych jaz vody nemútila, kegdy sie vadita rodna bratry.

9. Jest-li že konečné oslovení se týká budoucích ještě věcí zosoběných, tož nazývá se **visio** či vidění, k. př. Libuše pak vstavši a obrátivši se k západu slunce řekla: Vidím vrch Březový, kterýž jest stříbra vnitř plný, toho vy i rod váš bude užívati, jest-li že nedáte od západu slunce lidem nad ním panovati.

c) Zástupka, jež na místě poměru méně názorného klade **poměr** názornější, slove **metafora** či přenůška a to v širším slova smyslu. Metafora spoléhá vždy na základě dvou podobných sobě poměrů či je osnována na proporcí či úměrnosti nějakého abstraktního poměru k nějakému srostitému, k. př. mládí se tak má k starosti, jako květ k ovoci — život: smrti = světlo : tmě. Podle stupně, jímž se slohem taková proporcí buď jen naznačuje, buď zevrubně klade, jestiť i přenůška trojího druhu a to:

1. **allusí** či narážka, když se poměrů těch jen dotýkáme, nenaznačujíce ani jich úměrnost, samu sebou jasnou, k. př. holubí národ; havraní vlasy, orličí nos — i pozřesta lisíma zrakoma na královy voje; nynie beř sie lisími skoky; proletni lesy jeleniem skokem; mužie bratrských srdec i jiskrených zrakov; buria, oplákavši glavy gor zelených; ideže Orlicu Labe pije; Chrudoš zarve jarým turem; řváše Kruvoj řvániem býka. Takovými allusemi je každá mluva naplněná i v nejobyčejnějším slohu, k. př. je vlk v ovčí kůži, je vám nachýlen, dobrosrdečný, neustupný, uzavřela žal v sobě, rozpoložení mysle a p.

2. **metafora** v užším smyslu klade sice úměrnost podobenství nějakého, nerozebírajíc jí však, k. př. vzchopi sie vzhóru, jako *jelen dolov lesem*; kdaž hada potřieti chceši na hlavu najjistěje:

tamo hlava jeho; vyrazi Záboj v před jako krupobitie; ty veliká potvoro haďov; Záboji bratře! ty udatý lve; i hrnuchu sie k hradu jako ledovití mraci; trudno nám váleti s těmi vrahy: kyj palicu málo kdy zadrží.

Žádá se obyčejně ode stylisty, když pokračuje v témže předmětu, by provedl metaforu důsledně t. j. by pobyl v stejných obrazech; než to má své meze, poněvadž taková důslednost příliš provedená sebou přináší nudnou dlouhochvílnost, dostačuje tudíž, když si noví a rozmanití obrazové neodporují k. př. vsia Praha mlčie v jutřniem spánie, Vltava se kúřie v ranej páře; ticho vsie, tichúnko, v tichej Praze chytro pokrychu sie; junoše — žalostivo sedie, s němým lesem mlčie.

3. Jest-li že konečně slohem celou úměrnost v článcích jednotlivých (i srostitých i odtažených) slohem rozkládáme, povstává podobenství či připodobení (gleichnis) k. př. duše lidské podobají se páře: z nebe tajně sestupují a vrácí se k nebi opět tajně ve věčné měně. Jako zora po jutře sie sieje, kehdy nad mrkavy šumy vznide: tako sie dci Kublajeva chána rozenú i strojnú krasú sieše. Připodobení lidských slastí a strastí k dobám přírodním je hlavní vlastností básnického slohu slovanského, co mnozí antithesí jmenují, co by však více jméno parallely zasluhovalo, k. př. hučie divá řeka, vlna za vlnú sie valé: hučechu vsi voje. Založeno-li je připodobnění na povídce tím spůsobem, že obsah povídky jen příkladným a srostitým obsahem je pravdy nějaké odtažené, povstává

a) bájka, jest-li že povídka je vzatá z osobněních poměrův věcí přirozených. Bájka sama sebou není nic poetického, než hlavní její účel je, střízlivě srostitostí nějakou vyjasniti všeobecnost, což však nevadí tomu, že mohou i bájky některé obsahem a formou býti poetické, k. př. Vlk požádal jehně, by pospolu cestovali, než jehně vymlouvajíc se útlými svými nohami uteklo se za psa: a učinilot dobře, neb násilnictví a nevinnost nemohou nikdy pospolu býti.

b) Povídkou metaforickou povstává však parabole či přiložení, jest-li že její obsah je vzat ze živobytí lidského. Slovo para-bole samo sebou značí tolik co pří-klad, pří-hoda, pří-loha. K. př. Nahý cestoval s ozbrojeným. Pomohu tobě pro rovnoprávnost přes potok, pravil ozbrojený, jest-li že mi tím trním proklestíš cestu. Učiňmež toho naopak, můj milý! pravil nahý. Než ozbrojený vytasil meč a hnal nahého trním. Taková parobola je jádrem svým vždy personifikací, jelikož osoby v ní jednající jen zosobněné pojmy jsou. Vystupují-li přímo v té své podobě, nazývá se někdy taková povídka mravná báseň, co však ni dle prvního ni dle druhého slova není, stejným to spůsobem, jak se abstraktní věta při bájce někdy její morálkou zove. Neb upotřebení těch a takových pohádek mravnosti je věc paedagogická, nemajíc ničehož s pouhou slohovou

stránkou co dělati. K parabolám hodí se každá pohádka, mravně vyložená, jako toho důkazem jsou pohádky tak-zvaných: gesta Romanorum. Tak vykládá známou anekdotu o Alexandrovi a Diogenovi „odstupte a nestuojte mezi mnú a sluncem,“ rukopis staročeský (17. F. 28.) takto: Skrze tohoto chudého mudrce rozumí se každý z nás: káď jest život nynější, nebo jak jest káď obrativa s miesta na miesto: tak život náš obrativ jest s jednoho stavu do druhého. Alexander jest diabel, jenž nám ukazuje svietskú marnost. Protož my v tejto kádi sedíce vždy k Kristovi se máme obráceti, jenž jest slunce spravedlnosti (str. 33 b.).

Z těchto nejhlavnějších druhů zástupek či tropů vysvítá, že přechod ode dané srostitější či názornější představy k představě abstraktnější psychicky při každém druhu téměř jinak se děje, co však zevrubně zde vykládati vedlo by příliš hluboko do duševědy. Budiž tedy jen podotknuto, že v paměti lidské vždy musí býti nějaká spona obou, sice by srostitá představa jako na ostrově pro sebe pobyla nevzkřísíc abstraktní, což předce jejím účelem je. Mnoho tu závisí na obyčeji či na tradicí; tak bývá jehně, ovce bráno za zvíře nevinné, holoubě za něžné, medvěd za hrubé, lev za mocné a p. Před tahy křižáckými do orientu byl však medvěd brán za krále zvířat a lva ani neznalo se v obecnosti. Pročež možná, že mnohý tropus místně, dobně a osobně může býti výborným, avšak v změněných poměrech i opak toho. Tak bývají nám západčanům přehojné tropy národů východných nedůchodné, co orientálům nejsou.

XXXVI.

O výbornosti slohu co do slov.

Slova jsou obecným prostředkem slohu: výborností jich či nevybraností vstupuje teprva uspořádanost myšlének buď v popředí, buď v pozadí. Nutno tudíž stylistovi, míti řeč národní úplně ve své moci a to netoliko grammatikalně, než i v upotřebenosti. Toť se stane, bude-li stylista

1. „mysliti v řeči národní.“ Výrok týž chová však jistou měrou značnou protivu v sobě, jelikož myšlení samo sebou nejsouc vázané na nějakou řeč dle svých vlastních a všeobecných psychicko-logických zákonův se řídí. Toť však má svou platnost opět jen u všeobecnosti t. j. tam, kde právě myšlením se tytéž zákony, a nic jiného, neobjevují. Tak na př. budou věty: dvakrát dva jsou čtyry, každé zvíře je živočich, nálevníci však jsou zvířata, tudíž mají i city, ve všech řečech stejně zníti, neb aspoň velmi podobně; v kterémžto ohledě možná skoro i mluviti o všeobecné logické syntaxi. Než v zevrubnosti či v upotřebení logických zásad *při pádech* jednotlivých má každá řeč své zvláštnosti, jež dílem *původ svůj bérou* různým významem slov v každé řeči buď v nestej-

ném stupni pokaženosti různých řečí, kterážto pokaženost řeči nutí, zbytky svými grammatikalními vše to na jevo vystaviti, co se stavívalo druhdy na jevo plnými ještě formami. Tak říkáme k. př. správně česky: napadám koho, ich befalle jemanden, jelikož i logika i syntaxis tu accusativ co passivní předmět žádají, ať již je, co napadlo, dobré nebo zlé: napadly vás dědiny, napadly vás nemoci. Jelikož však při dobrém nápadu (dědictví) člověk se cítí volným, při zlém nevolný, povstaly způsoby mluvení: napadlo vám dědin množství, napadla vás zimnice, kdežto Němec dí: es fiel ihm das Erbgut zu, das Fieber befiel ihn, neb überfiel ihn. Pravímo dále: co vás to napadlo, rovněž jak: co vám to napadlo, a to podle různého spůsobu myšlení: co jsme svobodným přemýšlením získali, o tom můžeme říci: toť nám napadlo, co však nenadále nás v mysli jako přepadlo, to nás napadlo: es fiel uns ein, es fiel mir ein, es befiel mich der Gedanke. Taktéž říkáme: vládne statku, vládne statkem, vládne nad statek a p. což však není grammatikální toliko rozdíl, než i logický: statku vládnu, ich bin herr des gutes, ich bin dem gute ein milder herr, když není statek pouhý trpný předmět mého vladaření, jsa k. př. dědičným zákonům podroben, vládnu statkem nad jiné, mittels des gutes, durch vermittlung des gutes herrsche ich über andere; konečně tudíž i: vládnu nad statkem, k. př. dohlídkou dobrou, jest-liže jiní jako bezprostředně statku vládnou, statek měníce, v prospěch neb záhubu jej vedouce, bin der oberherr des gutes, herrsche über das gut. Poněvadž však obyčejně do takových a jim podobných podrobností se nepouštíme, nejhojněji slyšíce německy mluviti (alespoň v dávnějších školách) über das gut herrschen, über andere herrschen, zvykáme si mluviti: nad někým vládnouti, ba nad jiné vládnouti, což ovšem v této abstraktnosti není veskrz správně, jako správně není německy mluviti: das jahr endet sich, m. das jahr endet, das ende des jahres, ovšem že dobře česky: rok se končí. Tak míchají i Němci nerozumně věty, dobrou: sie raufen, s nedobrými: sie raufen sich, sie raufen sich einander. Takové chyby jsou Slavismy, obyčejné hlavně v zemích německých, druhdy slovanských. Mysliti tudíž v národní řeči, je tolik, co míti ihned hotově na mysli obraty mluvnické řeči obvyklé. Nešetříme-li těch, kazíme ovšem řeč vlastní, nikoli však myšlénky, jako mnohý Čech i nejhorlivější zajistě vroucně se modlil formou: zbav nás od zlého, ač to nemotorný a k tomu i nepotřebný překlad byl a je latinského: libera nos *a* malo, erlöse uns von dem übel. Latinismus: otče náš nekazil řeč českou v slovosledu volnější, ovšem že německou: vater unser.

Nové obraty myšlénkové žádají někdy nutně i neobvyklých forem mluvnických i když by se přímo příčily grammatice, jako i *pokrok a stýkání se s cizími* národy vždy nanese nutně mnoho ci*zího v řeč národní,* i kdybychom se bránili, seč jsme. Věřmež též *ma, že se starým* Čechům lépe nevodilo. Než má to meze své

a pozorlivost a zběhlost vyhne se mnohému, več upadá nepozorlivec. Potkal jsem jej neb ho, je dobře česky, nikoli však německy: ich habe ihn begegnet m. ich bin ihm begegnet, což je i logicky správnější: man hat mir dort gut begegnet, ich bin ihm gegen über, jsou důkazy toho, kdežto české po-tk-ati, po-tyk-ati žádá přímý předmět, tudíž accusativ. Proběřeme-li to, co nyní praveno, zevrubněji, shledáme

1. poměrnou ohavnost barbarismů či cizomluv i co do slov jednotlivých, k. př. fortelný, malátný (franz. malade), i co do celých vět, k. př. nepřítel dal oheň m. vypálil, vystřelil, mutterle je zdráva, ale votrle je nemocen. Než jsouť i barbarismy (germanismy, latinismy, gallicismy, anglicismy a p.), jež buď pro stáří, buď pro osvojenost jich v řeči domácí trpeny býti musí k. př. kabát star. něm. ka-vâti, ge-wand; církev, ř. kyriake; kostel, lat. castellum a p. Toť přivádí

2. platnosti jen poměrné purismu či přesno- neb čisto-mluvnosti; ve všeobecnosti není t. nic nutnějšího a spravedlnějšího než zásada: mluv a piš, když česky mluvíš a píšeš, česky, hledě šetřiti ústrojnosti jazykové co možná. To jsi dlužen no toliko úctě ku každé samorostlé ústrojnosti, než získáš tím i na jasnosti slohu svého. Než má i tato zřejmá pravda předce své meze, neboť

α, nenajdeš nikdy jazyk svůj v úplné samorostlosti, každá doba vnímá t. vlivů cizích do sebe, dílem dle pudu napodobivosti, dílem proto, že slova cizí jako kulturní onomatopoetika se tak vtírají ve sloh, jako to nutností přirozenou se stává s onomatopoetickými slovy z přírody vzatými, k. př. kukulka, a p. Tak vešla hlavně křesťanstvím latinským přemnohá slova v obyčej český, jako jsou k. př. křesť, kříž, kalich, mše a p.; působením německého právnictví však slova: manželství (manhalstvie), půlmistr, rink (hrings) a p. Málo které slovo takové pobývá při formě své cizí, než zpodobňuje se buď dle hláskosloví českého, buď přeloží se veskrz v řeč národní. Tak povstala z německého „mahal" č. manžel, z „kavâti" č. kabát, pak z lat. firmamentum tvrdost, z substantia podstata, z Venus (venerare!) Ctitel, z Saturnus Hladolet a p. Mnohé slovo přeložené je horší, než kdyby bylo pobylo formou svou cizí v řeči a právě purismu je pak mnohdy úlohou, vystrnaditi opět takovou patvoru, jako Ctitel m. Venus. Tak přešlo i slovo Methodius nerozumem (metus) v Strachota; Crha je snad tak zpotvořeno z Cyrillus, jako krleš z kyrie-eleison. Proč bychom nesměli tudíž užívati slov: telegramm, fotografie, filosofie a p., když jich užívá celá Europa!

β. Neužívejmež však cizích slov zbytečně, máme-li dobrých domácích pohotově, k. př. divadlo, hudba, parní, šicí stroje. Tím více střežme se barbarských vět zbytečných: mám tu čest, nebe-rete kávu? thé? hudba vpadla, zpěvák dělal furore a p. Takové *formy jsou touže* měrou hnusné, jako bohemismy v němčině.

gehen sie doch pomalich, er wohnt in der kotzen (v kotcích). Avšak i tu zobecnil mnohý bohemismus, k. př. an der Gränze (hranice), Eisen-brod, Böhmisch-brod (železný, český brod).

3. poměrnou nutnost neologismů či novomluv. . Pokročilost v pohledech na přírodu a člověčenstvo přivádí sama sebou nutnost tvoření nových slov a vět, k. př. ve chemii, fysice, fysiologii, filosofii. Žádoucno je toliko, by se α) tvořila dle pravidel grammatikalních o tvoření slov a vět, k. př. koncovka (auslaut), násloví (anlaut), předpona (præfixum), přípona (suffixum); trojím činem bývá proměna, v kteréž kdy věc která bude (Štítný). β) by se upotřebila k tomu stará na polo zapomnělá slova, archaismy či staromluvy, zaopatřená třebas obnovenou před- či pří-ponou, neboť jisto jest, že kdyby vládli ti, co nová slova mají na potřebě, celým bohatstvím starší literatury naší, na mnoze by aspoň látky v ní našli k novomluvám svým. Viděti to na rozdílu „slovníka vědeckého názvosloví" vyšlého řízením Šafaříkovým v Praze (1853) a juridického názvosloví vyšlého ve Vídni. — Při překládání z německého do českého varovati se jest hlavně, aby sáhodlouhé složeniny němčiny se neuváděly do češtiny, ba vůbec radno, vyhýbati se složeninám, lépe k. př. malba na skle než skelní m., kniha zpěvův než zpěvokniha, žalář v pevnosti m. pevnostní žalář, tu se prodává mouka m. mouky prodej. Ohavná jsou slova: vlasostřížna, silno-slabinec. γ) někdy dostačuje jen určení významu slov známých synonymických, aby dospěšná se stala stará slova novým požadavkům, k. př. pojem (conceptus), úsudek (judicium), rozsudek (ratiocinium). δ) čerpati též slušno, jak daleko toho jen vůbec dostačuje, z nářečí a podnářečí (dialektů), neboť z těch povstala právě spisovní čeština. Hleděti též, zdaž jiný národ slovanský ve vědách pokročilý k. př. polský, neb ruský, již buď nemá, buď si již nevytvořil potřebné nové slovo, kteréžto pak malou snad změnou grammatikálnou dalo by se uvésti do češtiny.

4. poměrnou nutnost vybraných slov. Mnohé slovo trácí bez své viny během času svou bývalou důstojnost, čím přinuceno bývá, ustoupiti jinému.

Tak říkávali staří: východ a záchod slunce, co nám již není volno. Dle spůsobilého výběru takových slov rozeznáváme pak sloh elegantní, vybraný, výborný, ozdobný ode slohu prostého a sprostého.

Sloh prostý (schlicht) je sloh jednoduchý, poměrně též prostonárodní, jehožto pojem se však úsečně vyměřiti nedá, jelikož národnost sama nejrozdílnějších stupňů dospěšná bývá. — Aby se však slohu sprostému ušlo, povstaly právě hojné eufemismy, lepo- či něžno- mluvy, jichž užíváme o předmětech nesaloních sice, předce však mnohdy k vyjádření nutných, k. př. choditi na stranu (staročesky: *na chýšku choditi*). Hrubší a perný sloh není však již *sprostým, jako lízaný* sloh (geleckter styl) není slohem elegantním.

Na břich si lehnouti a hřebetem se přikrýti, je, když se toho užívá o lenivém, hrubé, nikoli však sprosté; milostná slečinko, ráčily se ony dobře vyhájat? je lízané, nikoli ale elegantní. Poměrná hodnota takových druhů slohu řídí se podlé toho, o čem se mluví, kdo mluví a komu se něco povídá, k. př. v národních písních: Jak se mi, má panenko! pěkná zdáš, budeš-li taková, až se vdáš? Ještě pěknější, můj nejmilejší! vem si mne, vem si mne, uhlídáš! Mnohá hmotnost, ba hrubost, jest-li že je vtipem spojená, má volného průchodu, kdežto sprostota jen ve špíně si libuje. Toho rozdílu šetřiti je i při užívání slov a vět p o ř e k a d l n í c h a p ř í s l o v n í c h. Mluvíme-li jimi vůbec co slovy všeobecnými, mluvíme jimi jako hlavami předešlých století, nikoli hlavami svými. Zneužívati se mohou pořekadla a přísloví i dle m n o ž s t v í jich i dle v l a s t n o s t i. Přílišné opákování jich vyzrazuje vlastní chudobu, neb aspoň vlastní nesamostatnost. Dle vlastnosti své jsou buď u š l e c h t i l á a h l u b o k á, buď h r u b á a m ě l k á, k. př. milostiť jest prstem neukázati (Štítný), kde láska, tu i bůh, kde závist, tu zlý duch — ženy nikdy nepřemiluješ, Němce nepřepíšeš — by měly klobásy křídla, nebylo by lepšího ptáka na světě — darmo cigana myješ, znají ho jak zlý peníz. Dle toho viděti, že pořekadla a přísloví ve slohu jsou p o m ě r n é toliko platnosti a uhlazenosti.

XXXVII.

O výbornosti slohu co do poměru jeho k posluchači neb čtenáři.

Cílem veškerého slohu je vzbuditi v posluchači neb čtenáři tytéž představy, jež tanou nám na mysli, když mluvíme neb píšeme. Toť závisí konečně na uspůsobilosti mysle toho, komu co vypravujeme. Jsouť duše tupé, jsouť i dovtipné: jsouť pozorlivé i roztržité. Dle těch a takových okolností má, ba musí se někdy i sloh říditi. Jestiť sloh v tom ohledu dvojí: sloh v š e o b e c n ý a o s o b i t ý. Při všeobecném slohu nehledíme na osoby, hledíce toliko, bychom představy své co nejlépe uspořádali podlé tak zvaných předmětů, a slova pak podlé představ. Takového slohu je zapotřebí při zástojech čistě vědeckých, anebo když ani neznáme, kdo bude slov našich posluchačem neb čtenářem. V ostatních pádech je radno, přituliti se přirozeně slohem k osobě. V tom ohledu má český sloh též tu dobrou vlastnost, že se důvěrným dativem *ti* či *ť* obracuje k posluchači (k. př. dám-ť), jako svým h l e! (hleď) i k posluchači i k předmětu. Než nedobře, nadužívati dativu toho důvěrného (srovn. Zikm. skladba, str. 58. a následd.) k. př. kdož mne nenávidí i o c e ť mého nenávidí. V ohledě důvěrnosti má též sloh ú s t n í přednost patrnou *před slohem* p í s e m n í m. Ústně mohou měniti, pozastavovati se, *opakovati*, věci buď posluchači buď místu neb času nepřiměřené vy-

nechati a přiměřenějšími věcmi nahraditi; slovo psané však pobývá nepohnuté. V tom zakládá se tudíž též tak zvaná kouzedlná moc živého slova, neb taková kouzla provádí každá přirozenost. Než ať je sloh již ústní nebo písemní, vždy je jím nutno, řady představ, právě v mysli posluchače panující, přerušiti a působiti k tomu, aby se nové řady zapřádaly. To se však stane, budou-li nové řady zajímavé neb interessantní. Zájmy (interesse) vůbec jsou poměry užitečných věcí k osobám, léžíť tudíž někdy při zájmech větší váha na věci, někdy pak na osobě. Taktéž má se to co do představ, jelikož představy někdy zajímají pro věc někdy pro osobu. Zajímavost pak sama v sobě zakládá se vůbec na touze po dokonání nějaké řady představ započatých. O čem pranic ještě nevíme, to nás i zajímati nemůže, co však již dokonale známe, to zajímalo snad kdysi, nezajímá však více. Nejvíce zajímají započaté a nedokonané řady představ, a to hlavně proto, že každý organismus sám sebou rád se doceluje. Po dočteném prvním svazku bažíme dychtivě po druhém, bychom zacelili jím ústrojnost zavdanou prvním svazkem. Nedokonané, zacelení však schopné, ba toužívé představy mohou však býti buď představy všem lidem společné, mysle všech lidí se týkající k. př. představy o zachování zdraví, buď představy jen jistým třídám, ba jistým jen osobám důležité. Co zajímá jednoho, nezajímá vždy i druhého. Podlé toho má tudíž i stylista hledět, aby vzbuzoval zajímavostí pozorlivost.

Prostředků k tomu nelze ovšem vypočísti všech, již pro nepřehlednutedlnost poměrů osobních, než předce možná udati několik jich, obyčejně v užívání jsoucích. Totě jsou:

1. Novota věci pomérní či aspoň neobyčejnost. Co se však týká novoty či neobyčejnosti pouhých věcí, o té nelze stylistice ničehož rozebírat zevrubně: její úlohou je toliko zabírati se jen novou neb neobyčejnou formou slohu, či vůbec vnějškem toho, co je podáno.

2. Prostota slohu neobyčejná, jakožť i strojnost jeho neobyčejná působí na pozornost čtenářovu. Jelikož prostota dílem bývá přirozená, dílem však též strojná (uměle působená), jmenujmež sloh uměle připravený strojným (figurirter styl), rozeznávajíce pak jednotlivé jeho stroje či figury. Tytéž liší se celým nebem ode tropů či obratů slohových, jelikož figury neodcházejí od předmětu svého k jinému názornějšímu předmětu, než hledí toliko vystrojeným svým předmětem samým působiti na pozorlivost čtenářovu. Jsouť pak figury následující:

a) krátkost neobyčejná, naznačujíc nejpodstatnější toliko části, ponechávajíc doplňování domyslu čtenářovu. Jeví se však krátkost hlavně

α) staženými větami, k. př. roveň k rovni, svůj ke svému; tělo je východem a stánkem, zjevem a působitelem ducha; *majíce rozum* vůdcem neklesneme.

β) skrácenými větami vůbec, hlavně pak ellipsí či výpustkou, k. př. býti či nebýti, toť otázkou; či to poupě, srdce ptá se, či to růže rozvitá?

γ) bezspoječností či asyndetonem, k. př. co jsem viděl, myslil, cítil, v písně nech se promění. Avšak ať se při takových a podobných strojech mluvnických nezapomíná Horacovo: brevis esse laboro, obscurus fio.

b) vzácnost vazby řídká k. př. světa duše-li se šíří po rostlinné osnově tichým letem: valným víří proudem v zvířat budově.

c) opakování nejpodstatnější myšlénky a to:

α) reduplikací či zdvojení, k. př. oči, oči, přežadoucí srdce mého vůdkyně.

β) kumulací podobného či naskupení, k. př. zpěv můj vázne, chladne, chvěje, v jedno splývá vzdychnutí.

γ) polysendeton, či mnohospoječnost k. př. tak je sladká, tak je milá, jak by růží dýchala, krásná, jako by se byla v rájské rose koupala.

d) climax či stupňování k důraznějšímu (gradatio) a anticlimax, sestupování k vždy marnějšímu, k. př. roznosi sie radost po vsiej Praze, roznosi sie radost kolkol Prahy, rozletnu sie radost po vsiej zemi, po vsiej zemi od radostnej Prahy. Ach ty rože, krasna rože! čemu si ranie rozkvetla, rozkvetavši pomrzla, pomrzavši usviedla, usviedivši opadla? — Maje se ospravedlniti, zastával se, vymlúval se, vyhýbal se, úskoky se hajil.

e) hyperbole či nadsázka přepíná tím směrem, ne aby přeháněla věcně, než aby pozornost jí hodnou si získala, k. p. aj! ty zhovadily! ty velika potvoro hadov! mlat i dušu vyrazi i zanese piet siehov u vojsku. A však i opak hyperboly t. j. úmyslné zmenšování působí na pozorlivost, k. př. vody uchvatichu mnozstvie cuziech a přenesechu sve zviesty na druhy břeh. Poslední stroj jmenuje se též někdy litotes, zmenšení, zdrobnění, k. př. kto to? s hrada slova. Ja sem, lovce bludny. Zvláštní druh antihyperboly je antihyperbole skrovnosti, k. př. račtež přijíti k nám na lžíci polívky, literáti chodívají na skleničku piva.

f) paradoxie či nápadnost, neočekávanost je trojí:

α) antifrasis, enantiosis, protiznačnost slovní, k. př. provdala se — prodala se; manželství = mal-ženství či man-žel-ství?

β) prosdokie, neočekávanost žertovná, k. př. rozervánpřišel otec pozdě domů, chopil se nože a ukrojil si kus chléba. Píte, pane, píte to pivo skrze zuby, topily se v něm mouchy.

γ) paradoxie v užším smyslu, či neočekávanost vážná neb vědecká, k. př. jestiť ve světě více zlata, než železa; člověk přivyká mnohému, učí se, trpí, pachtí se, bojuje a umírá: *duch neopouští nikdy těla, než tělo opouští ducha.*

g) důmysl (scharfsinn) rozeznává bystře rozdíly nejpodob-

nějších sobě věcí, k. př. „Troje věc nestejná jest v boze; jest moc v bohu, jest múdrost, jest dobrota: a to vše jest nezřejmé v sobě a to vše spolu i každé zvlášť jest bůh nezřejmý“ (Štítný). — Opak důmyslu je prázdnost ducha, jež pro neobvyklost též zajímati může, jako kdyby si někdo vyvolil za heslo: každý dělej své.

h) vtip (witz) shledává nápadné podobnosti nejrůznějších na zdání věcí k. př. toť bude libá harmonie, mistrovská hudba z vašich škol! capita dura jsou školáci, kantoři opilí na mol — Věrní Čechové modlí, prý, se nyní: Ve jménu otce i syna i doktora Braunera, amen.

i) ironie či násměšné mluvení klade vážně opak toho, co právě chce říci, k. př. Na hrobkách královských: Hic ossa regia tegit lapis: v paměti lidské hledej nápis. —

k) naivnost, nevinná přirozenost, prostosrdečnost. Tatínku, ptalo se dítě, jak se jmenuje pán bůh, Vojtěch nebo Prokop, nebo jak? Vesdy mi řiekaše mati: chovaj sie junošie! Čemu se junošie chovati, kdaž su dobři ludie!

l) oslovení čtenáře bezprostředné, aby se pozornost jeho povýšila. Nečti, milá čtenářko! tuto kapitolu, jsouť v ní věci nepanenské! Jen malé strpení ještě, zvědavý čtenáři, vyjevím ti brzo vše. Sem patří poněkud i dativ důvěrnosti k. př. toť si hoden! Stará čeština zná spůsob obzláštní citoslovci působiti na pozornost. k. př. Aj Záboji bratře! Aj, ty trní, ostré trní. Spůsob týž, ráz dávnověkosti do sebe maje a zároveň přirozenosti, je mnohdy velmi živý a půvabný. U nás pobyly toho skoro jen vokativy: o! bože.

m) reklame či vychvalování buď žertem, buď vážně, k. př. přečte-li kdo pozorně tuto knihu, dozví se věcí neslýchaných ještě, jelikož kniha pochází od muže, jenž by téměř slouti měl professorem neobjevených ještě věd.

n) otázka vybízí čtenáře, by sám rozmýšlel, k. př. budeme-li po smrti, snad byli jsme již i před živobytím? Podobně působí sloh, jenž klade pochybnosti, k víře podobnosti a p. místo tvrzení holého: avšak i naopak roste s důvěrou i pozornost na vypravovatele, jestliže pokračuje vážně a důsledně jistým krokem.

o) taktéž působí někdy sloh emfatický či důrazný, budiž to již formou mluvnickou, budiž obsahem, k. př. Aj, ty Zaboju! ty pieješ srdce k srdcu, piesňu z středa hoře, jako Lumír, ky slovy i pieniem pohybal Vyšehrad i vsie vlasti!

K těm i podobným jim strojům či figurám mluvnickým nutno připomenouti, že v osamělosti málokdy působí, než jen v důsledné jich provedenosti v celku, sloh má tudíž tak býti uspořádán, by k. př. stupňováním zajímavého obsahu vždy pokračoval až do konce.

Třetí část slohovědy.

Nauka o tom, v jaké druhy rozpadává sloh.

XXXVIII.

O prosaickém, rhetorickém a poetickém slohu.

Obyčejně mívá se za to, že cokoliv slohem pronášíme, je *a*) buď prostomluva, prosa, *b*) buď řečnická mluva, *c*) buď konečně mluva básnická či poetická. Než shledáme snad brzo, že toto rozdělování slohu ve tré druhův není osnováno veskrz na základě logickém.

Hlavní účel veškerého slohu je t. zajisté, vzkřísiti v posluchači podobné myšlénky, jaké nám mluvícím neb píšícím tanuly právě na mysli, co jestliže se stalo, pravíme, že nám vyrozuměl neb rozuměl. Srozumitedlnost jest tudíž všeobecná vlastnost slohu. Jsou-li to myšlénky aspoň pro posluchače ještě nové, rozšiřuje a obohacuje se jimi vědomí posluchače, jsou-li ale již známé či staré, vyjasní se aspoň opět, co bylo již padlo v zapomenutí, nebo se též poopraví co do obsahu a formy, to, co bylo poněkud ještě vadné. Neměla-li by řeč naše ani nejmenšího účelního vlivu na posluchače co do obsahu neb formy představ jeho, byla by zajisté veskrz marná a nepotřebná.

Dokudž se jen toho hlavního účelu veškerého slohu držíme, vzkřísiti nové a opraviti starší představy posluchačovy buď co do obsahu, buď co do formy, je sloh náš prostomluvou či prosou. Prosa či vlastně „prorsa“ oratio, prostá mluva je t. dle slovního kmene latinského, prostomluva ta, jež kráčí prorsum (pro-versum) t. j. slovy rovnou cestou k předmětu či k představě, k srozumitedlnosti.

Nejsouť však představy v mysli lidské snad věci nečinné, jako věci schránkou paměti snad jen mrtvě a trpně zadržené, než jsouť *skutečné představy* měny živé či stavy v mysli pomocí nerv

působící, tudíž touže měrou živé činnosti, kterouže mírou je živá mysl a živá soustava nervů. Viděti to již na slovech: pokojná, nepokojná, znepokojená, ukojená mysl: a to, co mysl upokojuje či znepokojuje, jsou právě představy. Kupec, jemuž psáno, že loď naplněná bohatstvím jeho utonula na moři, znepokojen je až k zoufalství touže myšlénkou, i když by se později objevila mylnou, ba představa sama pouhého nebezpečenství odnímá mu veškerý poklid mysle. Co skutečný stav živé mysle není nižádná představa pouze vnímavá, každá co nový živý člen mění aspoň něco či působí v ústroji duševním aspoň něco. Zdá se ovšem, že mnohá představa je pouhou představou t. j. nečinností, než to je na zdání toliko a poměrně jen tak. Představa jednotky k. př. nezdá se veskrz ničeho působiti, avšak když jí je v součtu nějakém buď nazbyt, buď na mále, ihned stává se činnou, působíc, by se vypátrala chyba účetní. Představy jednotlivé nebo skupeniny jich jmenujeme ze strany jich působení v mysli lidské na jednání, motivy či pohnutky.

Záleží-li někomu na tom, aby slohem svým t. j. jistou skupeninou představ, slovy vyjádřenou vzkřísil v jiném pohnutky či motivy jednání, tenť se stal řečníkem a sloh jeho slohem rhetorickým či řečnickým. Povídám-li k. př. někomu něco, ne aby se pouze dozvěděl, co se stalo, než, aby tím byl pohnut k činu, měl jsem povídkou svou řeč k němu.

Napokon mají představy a skupeniny jich i tu vlastnost do sebe, že v jistých svých poměrech či skupeninách všeobecnou libost působí, v jiných pak svých poměrech nelibost, podobným to pochodem, jako skupeniny malovaných věcí v malbě. Vodí se představám též poněkud tak, jak se vodí zvukům. Někteří zvukové působí t. libozvuk, někteří pak zlozvuk, taktéž se nám některé poměry představ zošklivi, kdežto ku kráse jiných vroucnou touhou přilneme. Sestaví-li tudíž někdo slohem svým představy v takové poměry a skupeniny, že všeobecný dojem krásy, všeobecné libosti v zápětí svém mají, vládl slohu básnickému či poetickému.

Slohu prosaickému je tedy účelem všeobecným, na srozumitedlnost působiti t. j. představy vůbec vzbuzovati — sloh řečnický pěstuje ale především a to obzvláště představy dobr lidských, neboť tato jsou právě pohnutky k činům. Sloh konečně básnický podává představami svými obzvláště obrazy krásné, t. j. obrazy všeobecnou libost za sebou v mysli mající.

Z tohoto poměru viděti, že sloh tak zvaně prosaický není nižádným druhem (species) slohu všeobecného, než sloh sám a že sloh řečnický a poetický jsou jen obzvláštnosti slohu tohoto vůbec či že sloh prvé prosaický zván je sloh všeobecný, tudíž i základ slohu rhetorického a poetického jako slohu popisujícího, výpravného, jednacího, listovního a p. a medle! jak by se *inak slohem mohla* dobra a krása v mysli jeviti, nežli předsta-*vami srozumitedlnými.* Ve slohu řečnickém a básnickém však

tudíž uvnitř vždy sloh tak zvaný prosaický, ovšem že ne holý, než dle potřeb pohnutek a krásy přestrojený a ustrojený. Viděti to z obou stran slohu, ze strany mluvnické a ze strany psychické. Sloh řečnický a básnický nevládne t. jiné grammatice, než sloh prosaický, tytéž formy mluvnické čili prosaické slouží všem třem. Taktéž se to má co do představ: táž zákonitost psychická a logická opanuje tak zvanou prosu, řeč a báseň: srozumitedlnost všeobecná je účelem všech společným. Není tudíž sloh tak zvaný prosaický druhem zvláštním toliko slohu, snad vedle slohu řečnického a básnického, než je to sloh sám, je to sloh všeobecný, a básnický a řečnický sloh jsou právě druhy toho slohu všeobecného a to jistě proto, že mají své obzvláštnosti (differentias specificas), v nichž je prosa či srozumitedlnost kryta, nevystupujíc holá na bílý den. Bez prosaické uspořádanosti slov, vět a představ není veskrz žádná řeč a báseň možná: prosa panuje taktéž v každé řeči a básni, jako panuje vůbec každá všeobecnost či rod v druzích svých.

Proti tomu tvrzení dalo by se snad namítati, že předce prosa je druhem slohovým, jelikož i své obzvláštnosti má a to ty, že prosa hájí pravdu, řeč dobro, báseň krásu, jak se hlavně druhdy pro rozdělení mysle v rozum, vůli a cit tvrdilo. Ta námitka je však marná a to z příčin následujících: 1. Prose vůbec za účel vystavovati pravdu, není ničím doložitelné, poněvadž o pravdě toho, co se prosou sdělilo, nerozhoduje prosa sama, než něco, co daleko leží nad prosou, totiž: buď zkušenost, buď speculací (dozvěd a převěd). Prosou sdělujeme tak dobře víru jak pověru, tak dobře pravdu jako lež a omyl — tak dobře jistotu jak pouhou k pravdě podobnost a pochybnost. 2. z řečnictví vylučovati pravdu, bylo by tolik, co uvrhnouti řečnictví na nízký stupeň pouhého šibalství. 3. i báseň může se pravdy (k. př. v přírodě, v dějinstvě) přidržeti (k. př. v básni o jaře), pokud je pravda zároveň krásna, ba právě má každá báseň líčiti krásu tak, aby se zdála pravdivou a nikoli pouhým mamem.

Že prosa vůbec je jen slohem všeobecným, vyznává se ve světě skutečném i tím, že i řečnictví se připočítává k prose, any obě prý, co nevázaná řeč, stojí básnictví, co vázané řeči, toliko naproti. O vázanosti řeči promluvíme však týprva při slohu básnickém, kdež zároveň uvidíme, že i některé básně, k. př. novelly, romány bývají psány prosou, jako řeči jsou prosou psané v skutku, ač někdy pohnutou myslí horují. Toť vše předce je zřejmým dokladem výše tvrzeného, že tak zvaná prosa je jen sloh všeobecný, a že tudíž vězí v každé řeči a básni t. j. že není jich soudruhem.

Přihledneme-li konečně k tomu, co se mívá za výbornou vlastnost slohu prosaického, shledáme zároveň, že tato vlastnost hledí též k řečnickému a básnickému slohu.

a) Je to srozumitedlnost, docílená jasnými, zřetedlnými a přirozeně uspořádanými představami pomocí přiměřených jim slov. Než co by byla řeč, co by byla i báseň bez srozumitedlnosti?

b) Praví-li se ale, že sloh prosaický se má vyznamenati stručností či krátkostí, tak se tím nepravila všeobecná pravda, neboť délka (poměrná jsouc vždy jen) není sama v sobě nikdy vadou, jest-li že vůbec není nadbytkem, je-li však nadbytkem, je pak vadou i v řeči i v básni.

c) Totéž platí o usečnosti (præcisio) slohu prosaického. Usečnost je totiž určitost i představ (pojmů) i slov a nutná zároveň vlastnost řeči a básni, jako prose, nechtí-li býti vůbec rozvláčené, tudíž vadné.

d) Jednoduchost není však všeobecná vlastnost i slohu prosaického, poněvadž někdy předmět, někdy povaha posluchačova vyžadují složenosti značné, k. př. při propravě prostonárodní k předmětu složitému, jako jsou některé doby dějinné. Míti však za to, že sloh prosaický pro jednoduchost svou měl by postrádati figur a tropů mluvnických, je žádati holou nemožnost, jelikož bez nich, jak výše bylo doloženo, sloh vůbec ani obstáti nemůže. Z toho ze všeho jde, jak výše již dotčeno, že toho, co se druhdy za sloh prosaický mělo, v skutečnosti co druhu ani nestává t. j. že tak zvaný sloh prosaický je jen sloh vůbec, sloh všeobecný.

XXXIX.

O tvarech slohu všeobecného.

Tvary slohu všeobecného jsou i mimo sloh řečnický a básnický rozmanité. Seznáme je podlé směrů slohu různých a obzvláštních či logicky řečeno podlé rozmanitých dělidel (fundamenta divisionis) slohu.

A. Podlé zvláštního obsahu slohu. Obsah slohu je t. buď představa události nějaké neb myšlénka t. j. buď představa srostitosti, přírodou neb dějinstvem daná, nebo představa odtaženosti nějaké rozumem spůsobená. O události jedná sloh vypravující či zprávu dávající (berichtender styl), o myšlénce sloh poučující či didaktický (didaxis, nauka). Zprávu dávající sloh jedná o události buď vně buď uvnitř člověka zběhlé, jako je k. př. duha a vyjasnění skormoucené mysle lidské. I jedna i druhá tvárnost událostí jeví se pak člověku buď v spůsobě předmětné (stálé), buď v spůsobě činné (měnivé), buď konečně, jak se již samo sebou rozumí, ve spůsobě poměrů, na př. hvězda, názor; blýskání, žalování; modrání vrchů vzdálených, náklonnosti vzájemné.

Dotýkáme-li se slohem svým pouhých předmětů, popisujeme *či vypisujeme je.* Popis k. př. hvězdy vlasaté, výpis dojmu ná-

zorového — dotýkáme-li se však slohem pouhých činností, povídáme je. Povídka o bouřce, o povstání žalu národního — dotýkáme-li se konečně poměrů, vyměřujeme je. Výměra poměrů je tu tolik, co vývoj neb genesis jinde, poněvadž poměry nejlépe se seznávají původem svým, odkud pocházejí, k. př. výměra modření vrchu, výměra náklonností a zášti národních. Jelikož však, jak již výše nejednou bylo praveno, vše, co vůbec je a bytuje, poměr bývá měnivý, tož následuje, že výpis je jako propravou jen k povídce a povídka k výměře, t. j. že jsou to jen stupně zpravodávání a že každý dobrý výpis a každá dobrá povídka již samy v sobě jsou výměrou. Popsal-li jsem k. př. vlasatici, nutno i povídati o jejím běhu, návratu, změně barev, jest-li že vůbec chci býti poněkud jen důkladným, což se dovršiti musí, stačí-li vůbec k tomu síly stylistické, výměrou poměrů vlasatic k stálicím a oběžnicím a k povstávání světových koulí vůbec. Vidím-li zdaleka bitvu, jak se právě po rovině rozložila, mohu dojem ten názorný popsati — stíhal-li jsem však od začátku až do konce vývin její, mohu povídati, jak se vše dělo, známli ale též okolnosti, z nichž povstala bitva, a následky její, tož mohu i vyměřiti její příčinnost a účinnost. To vše může se však státi opět trojnásobným spůsobem: předně jen vůbec, by se památka bitvy živě zachovala, anebo obzvláště, abych buď varoval ode podobné bitvy, buď abych hrůzo-krásu namahání lidského na život a smrt bitvou na jevo dal, čímž by povstala k. př. povídka všeobecná jednak, a řečnická i básnická jinak.

Didaktický či poučný sloh v širším slova smyslu je sloh každý, ve smyslu užším či zvláštním probíhá sloh poučný pak hlavně svět abstraktních představ či všeobecných pojmů t. j. představ takových, jež obsahem svým jsou předmětem mysle, nikdy však, jako srostitosti skutečné, názorů. Poučného slohu úlohou je předně vyjasniti význam všeobecný slov výměry názevnými (nominalis definitio), k. př. rhetor řecky je tolik co orator latinsky a řečník česky, poesis znamená řecky tolik co opera lat.-vlasky t. j. dílo uměle sestavené, ustrojené, slovo české: báseň má, jako slova: ba-je, báj-ka za svůj kořen: *ba*, t. j. vážně mluviti (baju, bajati), původně znamenalo tudíž tolik, co latinské fabula a německé sage.

Za druhé vyměřiti obsah pojmů k. př. báseň je uměle sestavená skupenina představ dojem krásy působících. O tom byla již výše řeč.

Za třetí klásti pojmy v poměry jim příslušné t. j. souditi, k. př. básně jsou výtvory umělecké. Neboť výtvory umělecké jsou buď stavitelské neb sochařské, buď malířské neb hudební a konečně básnické. Pokračujeme-li slohem u kladení přiměřených pojmům poměrův, povstává sloh soustavní či systematický, jako je k. př. soustava mathematických pojmův.

Ničehož to nevadí, by i sloh didaktický posloužil řečníkovi a básníkovi, a mámeť skutečně i poučné řeči, jako bývají k. př.

kázaní, i básně poučné, jež se předce tím ode prosy poučné liší, že poučování v nich jen skrytě působí, nevystupujíc přímo na bílý den.

Jiné dělidlo, dle něhož se tvary slohu všeobecného rozstupují, je odůvodnění jich. Výrok slohem projevený může t. býti pouhým nápadem neodůvodněným, buď výrok na základě nějakém spočívající. Základ sám může býti opět dvojí: předně stanovný či positivní, pak rozumový. Stanovný základ spoléhá se vždy na výrocích nějaké uznané autority či zákonnité moci k. př. mravů a obyčejů, církevního neb státního řízení. Tak známe k. př. podle obyčejů zvláštní spůsoby přání při slavnostech svatebních, jež se i jistým uzavřeným slohem jeví, od něhož nerádo odstupujeme, vážíce si v něm starobylost. Sem náleží i všechna říkadla, obřadní písně, přísloví a p. Slohu stanovnému náleží i modlitby, řeči a písně církevní, jakož i právnické úpisy a statní listiny. O nichž, až na jednu výjímku, jež níže bude naznačená, nenaleží mluviti všeobecné stylistice v podrobnosti, právě proto, že sloh stanovný bývá všudy jiným, měně se v různých místech a dobách. O něm jednají zvláštní spisy k. př. o říkadlech a písních národních, agendy a formuláře církevní, domácí a právnické sekretaři, zákony státní, formuláře soudní a p.

Sloh však založen na základě rozumovém, liší se opět podlé rozdílu buď větší konkretnosti buď větší abstraktnosti v sloh, jenž spočívá hlavně na zkušenosti, a v sloh opírající se o holé rozumování (spekulací), dělí se tudíž ve sloh přezvědný či zkušebný (empirický) a ve sloh dozvědný (rationální). Zkušenost (experientia) není však holá konkretnost, neb pouhý názor není ještě zkušeností: téprva názory povýšené na stupeň pojímání jich pravidelnosti, tudíž i všeobecnosti, působí zkušenost. Pročež spočívá i zkušenost na základě rozumovém, jen že nikoli na základě holého rozumování, ač i toto pojem je jen uměle utvořený. Zdaž k. př. teplo, světlo, mlň a magnetismus jsou jen přechodní stupně téhože napnutí přírodního, toť vyučuje zkušenost toliko, zdaž však duše je nesmrtedlná či nic, toho dozvěděti se nemůžeme zde v živobytí zkušeností, než rozumováním toliko, jest-li že se vůbec nedržíme poučování positivního.

Sloh rozumový je ovšem svobodnější slohu stanového, jehož forem trpně se přidržeti bývá nutno, než proto není sloh rozumový snad v tom ohledu svobodný, že by byl bezzákonnitý či libovolný, jelikož i zkušenost i rozumování dle všeobecných pravidel se dějí, bez nichž by ani všeobecná srozumitedlnost, účel to předce veškerého slohu, účinkem jich nebyla.

Třetí dělidlo tvárností slohových jsou prostředky, jimiž *vykonáváme úkony slohové*: děje-li se to t. přímo mluvou, povstává [illegible]*ní, děje-li se to však* pomocí písma, sloh písemní, jehož

však při písmu hláskovitém čtenář obrátiti si musí ve svůj sloh ústní, co právě vykonává čtění.

Jsouť však i jiné ještě způsoby slohu přímého t. j. znaky viditelnými, jež se jeví tvářením či mimikou, jak už i výše poznamenáno bylo. Každá postava lidská je zvláštní sloh, každé hnutí, pokynutí, každý způsob chůze má t. své významnosti, jsa mnohdy výmluvnější k. př. pohledem oka, nežli je mluva sama. I sloh tvářením se může probíhati způsob všeobecný či prosaický k. př. při sdělování vzájemném hluchoněmých, způsob řečnický k. př. při hrození, a způsob básnický k. př. tváření se při přivítání, milení se, též tváření se umělecké při pantomimách. Sluší se též na nás, nezapomínati, že týž sloh tváření doprovází vždy sloh ústní, ba že právě jím sloh ústní se stává živějším a srozumitedlnějším, rovněž jak přirozenějším, nežli je sloh písemní, jenž umělými prostředky či zvláštními znaky hledí v písemnosti poněkud aspoň nahraditi mimiku ústního slohu. Odříkává-li k. př. řečník pouze řeč svou, nejsa sám uvnitř jí pohnut, tož působí též málo na posluchače. Rovněž zná každý, jak napomáhá slušná a uspůsobilá deklamací básni, a to i prosaicky působíc na její srozumitedlnost, a nikoli, jak se mnohdy za to má, jen způsobem krásořečnickým. Ačkoli však daleko v pozadí za slohem ústním, základním a jedině přirozeným, doprovázeným vždy živým tvářením se, stojí sloh písemní, mrtvá to toliko památka a surrogat slohu ústního; má předce i sloh písemní své výhody a to ty, že lze zastaviti se při něm kdekoli nutno a přemítati a opakovati si kolikrát jen chceme, co bylo řečeno, aby se veskrz osvojilo, co jím je podáno, kdežto sloh ústní někdy jako proudem unáší posluchače a v okamžení mizí. Co zvláštní odrůdu slohu písemného připomínáme zde též ještě sloh listovný, o němž bude níže, co nutno, podáno poněkud aspoň zevrubně.

XL.

O slohu jednacím (geschäftsstyl).

Sloh positivní či stanovný zasahuje ve světě dále, nežli se na první pohled zdá. Každá rozprava jest t. jistým způsobem stanovná, jelikož každý věk jiné a jiné formy mluvnické vyvinuje, jichž držeti se jako stanovně je nutno. Rovným způsobem má každý věk své panující pohledy na lid a přírodu, má své způsoby vychování, obyčejů, mravů, v nichž a jimiž vzrůstají i pohledy a obyčeje jednotlivce mluvícího a píšícího. Těch všech obyčejů a mravů své doby společenské či socialní poněkud aspoň držeti se, je nutno téměř každému stylistovi, chce-li vůbec, by bylo mu vespolek rozumíno, ba i věřino. Totě má svou platnost i co do slohu jednacího *a to netoliko vůbec*, než též obzvláště, jelikož poměry společenské

soukromé, jimiž jednati je slohu jednacímu, téměř po celém světě vzdělaném jsou tytéž. Tím právě, t. j. svou stejnobylou rozšířeností nabývá sloh jednací tu vlastnost do sebe, že jeho formy z větší aspoň části bývají všeobecné; pročež je i všeobecné stylistice možno, ba nutno, aspoň v té míře zabývati se slohem jednacím, pokud zasahuje právě jeho všeobecnost. Kdežto sloh církevní, diplomatický, vojenský a kancelářský svých obzvláštností do sebe chová, jimž přiučiti se jen ve zvláštních poměrech a zvláštními pomůckami je možno: těší se sloh jednací ze značných volností vnitřních, tudíž volností právě všeobecně slohových, jen když se ty neb ony výminky vnější věrně zachovávají. Možná k. př. závět či dědičné své pořízení složiti, jak komu libo, zachová-li jen formu vnější nutnou co do svědků neb vlastnoručního sepsání, podepsání a datování.

Hleďmež tudíž i my, seznámiti se s nejhlavnějšími odrůdami slohu jednacího, aspoň potud, pokud se v nich jeví všeobecné formy stylistické.

Každá společnost skutečná obmezuje nutně osobnostmi přirozené právo všech k použití všeho, a to právě za tou příčinou, že jí není možná, žíti a působiti v společenských poměrech, jest-li že by v ní okres působení jednotlivců nebyl určen či jinými slovy řečeno: obmezen. Určený okres působení jednotlivce v společnosti zove se jeho právním okresem či kruhem, v němž mu volno jednati neb nejednati, měniti neb neměniti věci v okres onen patřící dle vůle své, pokud se tím neruší určený okres druhých či práva cizí. Je-li společnost rozumně uspořádána, vyznamenává se 1. značnou určitostí těchto okresů, avšak 2. i volností tou, se svolením ostatních oprávněných změny zaváděti v těchto kruzích. Neboť jednotlivost sama není nic stálého, majíc dnes tyto, zítra jiné potřeby, dle nichž právě i nutno bývá, zaváděti jiná práva. Každá měna, jež se v takových okresích či právích působením vzájemným a svobodným sjednává, sluje jednání či řízení právní (ein geschäft).

Rozeznáváť se sice jednání takové ode pouhé práce (arbeit) a ode hry (spiel), než působí mnohá práce a hra značně též na práva. Zoveme t. práci měnu každou spůsobenou i dle potřebnosti rozumové i dle zkušenosti nabyté. Co se pouhou náhodou událo, nezoveme práci. Náhoda může, nemusí však opanovati hru, neboť bývají hry dle vší pravidelnosti vyvedené, ba i s velkým namáháním, kdežto mnohá práce snadno se vykonává: ráz hry založen je v její nepotřebnosti věcní. O potřebnost osobní, o náchylnost neb prospěch a škodu se tu nejedná, neb i k práci vede někdy jednotlivce náchylnost i když se veškerým prospěchem mine. Mnohá měna, jež se obecně zove jen hrou, k. př. hra divadelní, hudba a p. je *sama v sobě a pravým* účelem svým již prácí. Obyčejně má práce *a hra působení své i* na práva či na okresy právní, jelikož je

měnou v účincích, nebývá tudíž ani práce, ani hra netečná co do řízení právního, tudíž i co do slohu jednacího.

Vztahujeť se však řízení právní, tudíž i sloh jednací, úmluva neb spis jednací buď *a)* hlavně na pouhé předměty či věci k. př. půjčka, *b)* hlavně na volné činnosti osob, k. př. pomahání, buď *c)* a to obyčejně vždy na poměry věcí k činnostem osobním.

Máť tudíž i sloh jednací co obsah svůj buď měnu práv věcních, buď osobních, buď konečně (a to téměř vždy) věcně-osobních, jako je na př. měna věcněosobní při vstupování v sňatek manželský. Sloh jednací vykonáť pak podlé těchto růzností co sloh i účel svůj, jestliže podstatní a srostitou obzvláštnost svého řízení srozumitedlným spůsobem byl vyslovil.

Každý sloh jednací, budiž si již ústní, budiž spisovný, je sám sebou památkou či zvěstí o nějaké měně právní. V širším slova smyslu patří tudíž k němu každá známka, jíž naznačujeme takovou měnu, k. př. hraničním kamenem, třebas i bez nápisu, ohražením plotem, vystavením korouhví a p. Každé číslo drožky, povozu je též takovým znamením, t. známkou ochotného proměnění právního, jako známky takové jsou i tak zvané firmy či nápisy průmyslníků stálé, neboť nápis, k. př. N. N. kněhkupec, znamená tolik, jako oznámení: Já N. N. jsem obecně oprávněn a osobně ochoten, zaopatřovati za náhradu slušnou každému potřebné mu knihy. V úžším slova smyslu je však sloh jednací nikoli pouhá známka, než zřejmé vyslovení o měně právní, tudíž buď pouhý návrh či nabídnutí (antrag), jestliže nabízení jen z jedné strany ukládá povinnost právní, buď smlouva (vertrag), jest-li že již vzájemně či obapolně zavazuje.

Smlouvy slohem jednacím vyřízené jsou známky svobodně zjednaných proměn právních. Podstatu jich neruší nezáplatnost (unentgeltlichkeit) a neupevní jí záplatnost (entgeltlichkeit), poněvadž právní platnost jich neleží ni v zisku, ni v škodě, než v svobodném zjednání, k. př. při daru. I nezaplatné smlouvy mohou tudíž býti obapolně či vzájemně závazné (verbindlich), což zřetedlně a úsečně vytknouti ovšem je úlohou i slohu jednacího. Slíbil-li mi k. př. někdo bednu prachu střelného, což jsem pro honby volně přijal, tož jsem i zavázán vzíti ji od dárce, i kdyby mi to nesnází dost působilo a nemilé zodpovídání.

Co do obsahu slohu jednacího je vůbec nutno, by určitě pměnu právní vytknul, aby i práva i povinnosti obou stran jasně úrůsvítaly, nedadouce příležitosti k nějaké hádce a při. Ať je tudíž zpis jednací kterýkoli, jsouť vždy jeho vlastnosti, co do výbornosti, následující: 1. Určité jmenování osob ve smlouvu stupujících. Je nám zvykem, naznačovati osoby i jmenem rodinným i osobním, aby se i všeobecnost i jednotlivost takto na jevo dal[illegible]

Neškodí nic, když osobnost i stářím a zaměstnáním nebo též

dištěm a p. určitěji ještě se naznačuje. 2. Určité jmenování druhu měny právní vůbec a zvlášť, nedostačuje k. př. říci, uzavřela se smlouva strany prodání panství, než též pod jakými výminkami. — Právě za příčinou nutnosti, udati v úpisu, jakému druhu přináleží měna právní, najde čtenář zde co nejstručněji udaný výměr pojmů jedné každé smlouvy. 3. Vročení či datování úpisu, což zahrnuje v sobě netoliko čas (rok, měsíc a den), než i místo, kde se smlouva uzavřela. Povědělo-li se tedy kdo, co, kde a kdy za smlouvu sjednal, pověděl se vůbec co bylo podstatné; než jsou i druhy nabízení a smluv, kde záhodno bývá, mluviti též, jak a proč a pod jakými zvláštními výjímkami se ve smlouvu vstoupilo. Chci-li k. př. prodati svou sbírku kněh, není nutno říci, proč si toho žádám, ač příčina udaná kupců někdy přitahuje, někdy jich odhání. Propustil-li jsem však sluhu ze služby, bude vždy dobře udati, proč se to stalo, zdaž snad na svobodné jeho požádání, zdaž z příčiny odstěhování se a p. Vůbec je radno při všech úpisech šetřiti i stručnosti i zevrubnosti zároveň, pokud vůbec pospolu kráčeti mohou.

A. Řízení právní co do věcí. Při něm se týká sloh hlavně:

1. veřejné zvěsti o měně majetku nějakého a to hlavně náhodou, k. př. ztrátou, nalezením. Opatrnost vyžaduje, aby se nález, jejž zvěstí právě nazpět vrátit chceme, slohem jen naznačil, ztráta však aby se co nejzevrubněji vypsala.

2. zvěsti o právech zástavních týkají se buď vyjádření, že nějaká věc drahocenná se jinému co rukojmě za vyplnění nějaké právní povinnosti do rukou odevzdává, buď vyjádření, že táž věc pro nevyplnění téže povinnosti již přestala býti pouhou zástavou, stavši se majetkem věřitelovým.

3. návěští, že správce právní (sequester) nad jměním nemovitým nějakého majitele veřejným soudem byl ustanoven — nebo že nad jměním jeho movitým se vypsal konkurs t. j. že všickni jeho věřitelé byli svoláni. Toť se děje veskrz úředním, a nikoli soukromým slohem.

4. Oznámení, že přisvědčujeme k té neb oné služebnosti (servitus) nad vlastním svým jměním, budiž si, že se odříkáváme nějakého práva svého nad ním (k. př. vody nevyvážiti veskrz ze svého potůčka, aby se jí dostalo i sousedu), budiž si, že cizímu dovolujeme vykonat cosi pomocí majetku našeho (k. př. průchod domem). Avšak opatrnost káže již sama sebou, by služebnosti se slohem co nejurčitěji vyložily a nikoli jen u všeobecnosti, k. př. dovoluji sousedovi volný průchod zahradou, než v zevrubnosti asi takto: dovoluji sousedovi N. N. samému průchod (pěšky) zahradou a to jen hlavní cestou za dne jasného bez zastavení se.

5. zvěst, že byla dána nějaká věc k věrné ruce t. j. pod *ochranu na nějaký* čas. Přijímatel věci složené (depositum) vy-

dává co schovatel (depositarius) složiteli (deponentovi) vysvědčení, že věc tu byl řádně přijal. Opatrnost káže, by se věc k věrné ruce podaná co nejzevrubněji popsala, jakož aby se i udalo, zdaž schovateli přísluší nějaké používání té věci či nic.

6. svědectví o půjčce věcí spotřebovatedlných na nějaký určitý čas. Půjčkou se odstupuje právo vlastnictví (užitku a spotřeby) buď za náhradu pouhou (aequivalentní, či za věc rovné ceny neb hodnosti), buď za nějakou mzdu úroční (činži, census, zins). Věc půjčená bývá buď předmět tak užitečný, jenž užíváním se spotřebuje, k. př. mouka, buď jsou to peníze t. j. zástupce cen všech věcí veřejné uznaný (wertrepräsentant). Věřiteli se dává ode dlužníka úpis, dlužní list zván, v němž se právo půjčovní zevrubně co do věci a času vypisuje. Obzvláštní i zvykem i zákony veřejnými chráněný dlužný list je směnka (wechsel, lettera di cambio, lettre de change), jež se vyznačuje i zvláštním a to nejstručnějším positivním slohem. Jsouť i dlužní listové, ukázky na plat (anweisungen) zvané, jež přibližujíce se slohem ku směnkám, předce práva dopadného směnek nepoužívají, ač v oběh kupecký bývají dány, jako směnky samé, k. př. Pán N. N. v Jičíně zapraví pánu N. N. v Roudnici 100 zl. r. č. a to na můj účet. V Praze dne. N. N. Zapravila-li se již zápůjčka či dluh, vrací se i dlužní list ku zničení, než bývá i v obyčeji, že se slohem nová listina, quitancí (quietantia) zvaná, vystavuje a to na znamení, že věřitel je dlužníkem uspokojen (quietus). Quitancí mívají též svůj úřední sloh; volněji se obsahem pohybují pouzí přijímací listové (empfangscheine). Úpisy, reversy (k nazpět dání) zvané, jsou dlužní listové, jež, jak mile se věřitelem dlužníkovi byly vrátily, v jeho rukou dostatečným jsou důkazem, že dluh je zapraven. Přijímací listové, věřitelem obzvláštně vyhotovené, jmenují se někdy i recepisse (důkazy nazpět obdržení); ač tímže slovem se někdy i pojmenují úpisy, jimiž potvrzujeme, že jsme si buď něco byli vypůjčili, buď něco pod ochranu svou vzali.

7. svědectví o propůjčce neb vypůjčce (leihvertrag, lehnvertrag), o bezplatném používání věci, jež se užíváním nespotřebuje veskrz a značně, k. př. knihy, hudební nástroje a p. Je-li vypůjčka za plat zřízená, přechází smlouva v koupi užitku či v koupi částečnou.

8. svědectví o výměně či směně (tausch), jíž přepouštíme svou věc za cizí věc ve vlastnictví jinému, budiž si věc již movitá či nemovitá, zpotřebovatedlná či nezpotřebovatedlná. Předpokládá se vždy při výměně, že daná věc rovné ceny je, jak věc obdržená, sice by byla výměna částečným darem. Cena ovšem je větším dílem jen poměrná (relativní) a úsobní (subjectivní), neboť měří se užitkem a vzácností, jež posuzovati dovede v mnohé případnosti *jen jednotlivec* ve svých obzvláštních poměrech, poněvadž *co jednomu slouží* výborně a je převzácné, může býti druhému ne-

užitečné a všední, k. př. starý rukopis. V tom se zakládá i cena zalíbením povstalá (pretium affectionis).

9. Svědectví o koupi t. j. za peníze prodané věci do úplného vlastnictva. Kdo přijímá věc ve své vlastnictvo za peníze své, kupuje či je kupcem, kdo však peníze za ni béře, prodává ji, je prodávačem. Koupě je výměna za jistou sumu peněz, a tato je zástupcem (representantem) ceny (wert), či cena (pretium, preis) v užším smyslu sama. Co je za cenu peněžitou k dostání, je zbožím (waare) či prodajné (feil). Koupě může býti prostá, bezvýminečná, či jen pod jistými výminkami uzavřená, k. př. koupě na pokus (probekauf). Jelikož však i peníze nemají všude stejné ceny (agio), kupují a prodávají se též někdy a někde i peníze co jiné zboží, čím se koupě opět přibližuje výměně (tausch).

10. Svědectví o projednací smlouvu (bestandvertrag), kterou se užitek věci nemovité a nezpotřebitedlné za cenu nějakou na čas odstupuje jinému. Je-li používání té věci možné bez proměny značné a podstatné téže věci projednané, tož zove se tato smlouva najmutí či najemní smlouva a cena najemné, k. př. při příbytku; jeli však užitek nemožen beze proměny značné a úmyslné věci projednané, tož je to pacht (pactum) či pachtovní smlouva a cena je pachtovné, k. př. při statku. Za cenu slouží někdy jiná užitečná věc nebo též nějaká služba najemníkova či pachtýře, obyčejně však roční summa peněz, jež se jmenuje činže (census) neb úroky (interessen).

11. Svědectví o daru t. j. přepuštění věci své cenné do trvalého vlastnictva cizího beze veškeré odměny (entgelt) věcné. Dar někým někomu učiněný, hlavně jest-li že je dar věc drahocenná a nemovitá, odevzdává se obyčejně se zvláštním úpisem darovacím (schenkungsurkunde).

12. Jest-li že je dar učiněn pro případ smrti vlastitele, zove se úpis darovací závěť, testament, poslední vůle či dědičné pořízení. Vlastnictvo, či soubor všeho jmění na smrť (za živa sice, než za výjímkou úmrtí) daného, jmenuje se vůbec pozůstalost (verlaszenschaft, nachlasz), pozůstalé jmění, pozůstalá majetnost, a to ze strany závětitele, závětce; ze strany pak dědiců dědictví. Týká-li se dar jen věcí jednotlivých pozůstalosti, zove se odkaz či legat (vermächtnisz). Připojil-li závětitel závěti své nějaká jiná ustanovení toho, co se po smrti jeho mimo jmění na smrť darované má díti neb vykonati, k. př. spůsob pohřebu, nebo připojil-li později nějaké dodavky ku závěti, jmenujíť se kodicillem či dovětkem. Úmrtní listina, již vystavuje lékař oprávněný, je svědectvím skutečného zemření osoby tělesné; pakli že ji však vystavují dědicové, je svědectvím veřejným, že přestal závětitel býti osobou právní tím spůsobem, že se stala pozůstalost jeho skutečným dědictvím. Taková úmrtní vyhláška příbuzných či dědiců zemřelého, obyčejně billet de part zvaná, má se slohem

ušlechtilým podávati obecenstvu, jehož jednoduchost nemá ubíhati v chudobu a chladnost, avšak i dojatost jeho v přepiatost citlivůstkářskou, hlavně pak ať se vyhýbá spisovatel obyčejnému nesmyslu, jenž ve slovech ležívá: podáváme smutnou (m. smuteční) zprávu, že prozřetedlnost povolala N. N. k lepšímu živobytí (t. j. mámeť smutek, že se zemřelému lépe vede).

13. Je-li dědic závětí vázán, by po své smrti dědictví jinému napřed ustanovenému po sobě ponechal t. j. by během živobytí svého dědictví jen používal, ničehož podstatného neodbíraje mu, ani je prodávaje, jmenujeme dědictví takové fidei-komissí či svěřenství (důvěrné svěření, statek nápadný k ruce důvěrné). „Důvěrná ruka" bývá obyčejně někdo z příbuzenstva prvního závětitele, pročež sluje takové dědictví i rodinné svěřenství a to seniorat, má-li statek nápadnouti nejstaršího z rodiny, k. př. ujce, majorat, jest-li že nejstarší musí býti z nejbližšího pokrevenstva, primogenitura však či prvorozenství, jestliže musí následovati nejstarší syn v držení statku. Způsob takového dědictví, nyní téměř jen ještě při šlechtě zachovaný, aby potomkům aspoň jedné třídy či linie se mohutnost vnější k tak zvané oslavě rodu potřebná zachránila, býval starodávným Slovanům všem obvyklý a pod jménem nedílnosti mrav známý, co se odráží i v jméně dědina až podnes.

B. Řízení právní co do osobné činnosti. Rozeznáváme činnosti lidské ve hry a práce, jak výše bylo pravíno. Co do her

1. nebývá při nich slohu písemního v užívání, než dostačuje obyčejně smlouva ústní a krátká, leč by byla hra sama v sobě neobyčejná a vedená za zvláštními drahocennými výminkami.

2. S hrou souvisí poněkud smlouva odvážná (glücksvertrag), poněvadž se při ní hraje jako s úsobní náhodou. Je vůbec nutno, rozeznávati hazardní či odvážnou hru ode hry, v níž účinek užitečný více na spůsobilosti herce, než na náhodě visí. Při smlouvě odvážné věsíváme však zisk neb škodu na událost budoucí, již s jistotou předvídati nebýváme s to. Nejhlavnější spůsoby odvážných smluv jsou pak:

a) Sázka (wette), při níž se zakládáme o očekávanou sice než nejistou předce událost, k. př. při běhání o závod. Kdo vyhrává sázku, je pánem položeného i svého i cizího základu (pfand). Sázky mohou se přibližovati i hrám i prácím; hrám, jest-li že událost očekávaná větším dílem visí na spůsobilosti smlouvajících; prácím, jest-li že událost sama je účin trvalé a průmyslné pracovitosti. Vychovaváme-li a cvičíme-li k. př. průmyslně koně k hbitosti a vytrvalosti, je pak uzavřená sázka o jich rychlost jako zkouška průmyslného daření se, tudíž práce; založí-li se však zároveň a vzájemně sluhové jízdu vykonávající o základ, je to mezi nimi více hrou, než pravou sázkou, poněvadž na jich spůsobilosti při jízdě větším dílem účin sázky visí. Zakládáme-li pak výhru neb

prohru na hřebí či losy, jak nahodile padnou, založili jsme se s pouhou náhodou, jako to bývá též při loterii, při hře v kostky, ba dílem i při hře v karty.

b) koupě věci nádějné (hoffnungskauf) zakládá se v určité koupi užitku neurčitého a to pro nějakou náhodilost, k. př. koupím-li na jaře ovoce jisté zahrady, co teprva v letě neb na podzim nádějně se očekává; taktéž když jsem zakoupil jistý kus neb třízu (kux) havířstvím tépřva dobytedlnou.

c) smlouva o výroční důchod do života (leibrentenvertrag), když se t. za nějakou službu, neb za nějaký větší dar, jednou pro vždy odevzdaný, zaručila výroční summa peněz (rente) doživotná. Je-li základ téže smlouvy služba toliko provedená, tož jmenuje se výroční summa i výslužné či pensí. Uděluje-li se však výročné pouze z milosti, jelikož ani služba nějaká ani základ daný nepředcházely, jestiť výročné pouhým darem. Výslužné přechází, někdy v menší ovšem míře, i na vdovu a děti, co písemně vytknouti bývá radno.

d) smlouva pojišťovací či assekuranční má za účel, velkou, avšak možnou toliko škodu budoucí nějaké nepříznivé, ač nejisté události za výroční malý dar (pojistné) zapraviti neb aspoň ulehčiti. Tak si pojišťujeme „život," či určitěji řečeno, náhradu škody pošlé z úmrtí, požár, krupobití a p. Úpisy jsou obyčejně formy stanovné.

3. Smlouvy v užším smyslu na práci založené mohou pak míti za odměnu buď nějakou mzdu, buď opět práci či službu vzájemnou. Nejhlavnější jich druhy jsou:

a) Smlouva, kterou se plná moc a vůle dává někomu, by za nás cosi právního vykonal (bevollmächtigungsvertrag). Plnomocník stává se zástupitelem naší osoby právní. Úpis, osobní právo odstupující a zplnomocňující, má výslovně v sobě uzavírati, zdaž je zplnomocnění všeobecné (generalní) neb pouze obzvláštní t. j. zda-li odstupujeme vykonávání práv svých vůbec, nebo jen na nějakou případnost k. př. prodej neb koupi zahrady; zároveň pak, zdaž to neb ono děláme s doložkou (klausulí) či nic, čím povstává rozdíl mezi pouhým zmocněním někoho na určitý toliko čas pro jistý jen výkon právní a to pod výminkou nějakou, k. př. nepřekročiti nějakou summu koupě neb prodaje: a mezi neobmezeným zplnomocněním. Nemá se též v úpisu na to zapomenouti, by se výslovně určilo, zdaž se mocník neb zplnomocník zavázal bez náhrady, neb za náhradu nějakou a za jakou, za mzdu-li pouhou či za vzájemnou službu vykonati úřad svůj.

b) smlouva společnická (gesellschaftsvertrag), jíž se nějaká jednota zavazuje společně vykonati nějaké podniknutí, aby i výhody i nehody jeho společně nesla. Druhy její nejhlavnější jsou:

α) *rukojemství* (bürgschaft), když se za někoho k něčemu povinného tak zaručujeme, že pojišťujeme jisté vykonání jeho

povinnosti, budiž tato povinnost již výplatou peněžitou, budiž nějakou službou povinnou.

β) smlouva o společné a bezprostředné jednání společníků nějakých, k. př. při cestování neb získání pospolitou prací.

γ) smlouva o společné přispívání peněžité, by se prostředočně t j. prostředkem složených příspěvků peněžitých, akcie zvaných, kráčeti mohlo k vykonání podniknutí drahocenného, k. př. ku stavbě mostu, železnice. Společníci zovou se akcionáři, výroční podíl spolkového užitku jmenuje se dividenda (podělitedlné).

c) smlouva služební mezi pánem (t. j. osobou, jež účel nějaký a spůsob vykonání jeho svobodně ustanovuje) a mezi sluhou (t. j. osobou, jež hlavně mechanicky spůsob naznačený vykonává). Sluhové domácí a stálí jmenují se pospolu čeleď. Poměry čeledě k rodině osnovány jsou obyčejně na zvyku starodávném. Slu-ha však je více po-sel původně, než čeledín. Úpisy, jest-li že jich vůbec stává, započínají a uzavírají službu. Ze strany mzdy či slušného jmenuje se taková smlouva i námezdní.

d) Je-li však práce pánem ustanovená pouze dle účelu všeobecného účin jeho, dle spůsobu jednotlivého vykonání však nikoli mechanická, než založená na zvláštní uspůsobilosti a obezřetnosti svobodně ji vykonávajícího, tož nazývá se smlouva o ní smlouva o ctnou odměnu či honorár, jelikož pro svobodnou svou obzvláštnost práce nikým jiným v témže spůsobu není vykonatedlná, tudíž sama v sobě je neocenitedlná k. př. malba podobizny, vystavení paláce. Taková smlouva podobá se více zplnomocnění, nežli službě a honorár podává se též více co náhrada za ztrátu času než co pravá odměna za práci.

e) smlouva manželská uzavírá se mezi osobama různého pohlaví za účel vzájemného osobného působení doživotného. Úpis manželství se týkající svolením ženicha a nevěsty ustanovený, jestli že ho vůbec písemně stává, hledívá hlavně k jmění a to předně k výpravě manžele a ženy (ausstattung), pak k přínosu neb věně manželky (mitgift) a k daru manželskému po sňatku (morgengabe), rovněž jak k spůsobu, jakým se má nakládati s jměním společným, zdaž se má t. státi vzájemným jměním obou (gütergemeinschaft), jímž vládnou manžel a manželka nedílně pospolu, nebo zdaž má ponechati se v dílnosti právní, budiž to již k. př. při nějakém zisku budiž to při ztrátě; napokon jakým podílem má manželka a manžel přispívati k vychování dítek a konečně, co se má státi v případě úmrtí buď manžela buď manželky s jměním se strany nákladu na vychování dětí.

XLI.

O slohu listovném.

Obyčejně mluvíme k přítomným, píšeme však vzdáleným. Každá kniha, jež se rozposýlá světem, je jako otevřený list k čtenářům větším dílem nám neznámým. Taktéž vydávají mocnáři a spolky různé patenty či otevřené listiny, pak i mandaty či rozkazy (ukazy) a plakáty (smíření) podřízeným svým. Než to vše nejsou ještě listové či psaní (brief, breve) v užším či pravém smyslu, jako listem pravým nejsou úpisy slohu jednacího, třebas by byly rozeslány formou listovnou. To a vše tomu podobné může slúti dopis, nikoli však list. Účel pravého listu je, by byl obsah jeho čten od jedné toliko osoby nebo ode spolku či jednoty nějaké. Vše jiné je psaní jen na zdání, jelikož veřejnosti je dospěšno. Tak neuchází k. př. ani smlouvy soukromé jednacího slohu veřejnosti, když soudem vyjdou na jevo. Poučné spisy, pohádky, novelly, romány, jest-li že jsou uveřejněné podobou listovnou, jsou taktéž listové jen na zdání a to větším dílem velmi nudné, jež mnohdy mimo nápis a podpis ničehož nechovají do sebe, co by bylo v skutku listovné t. j. soukromě jediné osobě podané.

Pravých listův vlastnost léží tudíž v tom, aby ne toliko věc, než, a to obzvláště, osobnost jakási (osobní záležitost) byla pohnutkou psání. Můžeme je rozeznati v listy 1. mezi vyššími a nižšími osobami, pak 2. v listy mezi stejně či aspoň podobně oprávněnými, buď v přátelských, buď příbuzných poměrech pospolu jsoucích.

Co do listů hodnostářům či osobám vyššího, než jsme sami, postavení psaných, pamatovati sluší se, že mnohou stránkou svou náleží slohu positivnímu a že jsou obyčejně vázány na formality vnější takového spůsobu, jenž pojednání o nich zevrubné vylučuje z okresu stylistiky všeobecné. K tomu patří k. př. titulatury čestné (k. př. osvícený [nebo jasný] kníže, vysoce urozený hrabě, urozený, svobodný pane, veledůstojný preláte, velectihodný pane!) úvod a ukončení listu, vážnější a vybranější sloh, větší format pěknějšího papíru, slavnější obálka listu a slušná hodnosti adressa či nápis. Obsah má býti co možná krátek a stenčen, písménka větší a veskrz správná, slova a věty sprostěné všech skrácenin a jiných nedbalostí vůbec, jako bývá též mrzutá přilípavost posýpátka. Bližších zpráv o těch a podobných vlastnostech dočte se každý v obzvláštních knížkách, obyčejně „sekretář“ (briefsteller) zvaných. Zvláštní druh takových psaní jsou tak zvané „pro memoria“ (pro pamět), jež se obyčejně podávají hodnostářům osobně při audienci *co doplněk a odůvodnění* prosby, buď si již ústně, buď si písemně *projevené. Obsah jich* je sprostěn titulatur, aspoň hojného opako-

vání jich, udávaje buď zevrubně nějakou udalost, buď rozjímání, odůvodnění, buď konečně pohnutky důtklivé, jež vedly k prosbě samé a p.

Listové stejně oprávněných osob dělí se opět v listy vážné a v listy důvěrné.

Co do listů vážných rozeznati sluší se 1. listy ze zdvořilosti při jistých případnostech zasýlané, jako jsou zasnoubení, porod, nemoc těžká, úmrtí. Píší se i takovým osobám podlé starobylého obyčeje, s nimiž ostatně v nižádném trvalém písemném spojení nesetrváváme; 2. listy z blahopřání či gratulační listové, jež bývají buď odpověd na psaní ze zdvořilosti, buď samostatná psaní při nějaké radostné případnosti, hlavně neočekávaně zběhlé. Jevíť tací listové blaho přející opět buď radost svou a soucit s blahem přítomným osoby, jíž píšeme, buď přání své, by se i budoucně se štěstím neminula (wunsch). Jsouť tato přání pozůstatky z blahých starých věkův, v nichž se věřívalo v moc téměř zázračnou slov lidských vážně pronešených, buď dobra (přání), buď zla (zaklínání, zaříkání, uřknutí) na někoho slovy metajících. Přihodila-li se nějaká nemilá udalost, posýlají se osobám jí stísněným též listy těšící či potěšovací (trostbriefe), jichž úlohou je, slovem předně a pak skutkem k tomu přispěti, aby neštěstí se co možná nejvíce umenšilo.

Účelem důvěrných listův bývá, osobu nám milou i ve vzdálenosti nám tak blízkou zachovati, jak to byla, když pospolu s námi ještě žila. Tito listové mají tudíž nahrazovati i spolužití i spolumluvení důvěrné, vázáni nejsouce jinak nikterak jinými, leč osobními ohledy. Jsouť i tehdáž dobré, když toho byli dovedli, neodciziti nám osobu vzdálenou, ačkoliv na ni trvale působí dojmy jiné, než na nás.

Viděti z toho ze všeho, že nemožno mluviti o zvláštním slohu listovém u všeobecnosti, jelikož je patrno, že každý druh listů na jiných požadavkách visí. Čehož si může dovoliti psaní důvěrné, toť zakázáno na př. listu hodnostáři psanému veskrz. Požadavky na sloh listovný všeobecné, jako jsou: srozumitedlnost, stručnost, určitost, jednota, úplnost a p. jsou požadavky na každý sloh, požadavky pak na př. upřímnost, příjemnost, prozřetedlnost, úsobnost bývají jen poměrně možné. Požadavka však všeobecná, abychom píšíce si zřetelně představovali toho, komu píšeme, stává se obyčejně tím nemožná, jelikož nikdy nevíme, v jakém rozpoložení i tělesném i duševném dostihne náš list osloveného, jak tedy vyrozumí slovům našim a vůbec, jaký as dojem naň uspůsobí list náš; neb to vše jsou věci nezávislé na našem smýšlení a chtění toliko.

XLII.

O slohu vypravujícím zvlášť.

Popis nějaké věci uspokojuje se na prvním a nízkém stanovisku tím, že se slovy udávají řady znaků téže věci, jak dojaly jeden po druhém smysl a mysl. Tím povstává hromada jich, zde menší onde větší, nikoliv však jich jednota. A předce se nám jeví věci co jednoty svých znakův, to však je již účin duševní znaků spojitosti, nikoli však jednota smyslných dojmův. Popis po jednotě té toužící stává se tím odušovněn stávať se tím popisem rozumovým či intellectualním. Než i věc rozumem a slohem sjednocená je vždy jen věcní účin, jelikož věci vždy povstávají a zanikají: popis bude tudíž tenkráte téprva důkladným, když se o vývin věcí založí, čím se stává genetickým či vnikojevným, vnikoslovním. Tím přešel však popis již v povídání. Přírodopis k. př. zdokonaluje se tudíž jen v dějinstvě přírody, jelikož povídku pravdivou zoveme dějinstvím.

Povídka vůbec a dějinství zvlášť podává však na svém prvním stupni děj jen v podobě posloupnosti, tudíž chronologicky či v pořádku toliko časovém, jako to vidíváme v starých kronikách, jež nanejvýš šetří pořádku synchronistického či současného. Než na tomto stupni schází slohu ještě veškerá jednota vnitřní. Staráme-li se však o tu, podáváme děje v souvislosti, jak jedna se z druhé vyvinuje, čím sloh náš nabývá pragmatičnosti či pravé dějinnosti (pragma, děj či jednání). Tou vlastností slohu svého stavíme se však již na stanovisko rozumu, jelikož jí dějiny rozeznáváme co příčiny a účinky, neboť pouhá zkušenost podává vždy jen posloupnost (cum hoc, post hoc), rozum ale podává téprva příčinnost (ob hoc, vel propter hoc, ex hoc), čímž se však vrháme v nebezpečí, zdánlivé či aspoň úsobní příčiny míti za skutečné. Tím uvázne mnohý dějepisec v úsobnosti či subjektivnosti, podávaje více náhledy své o věcech či pohledy na ně, nežli skutečné dějiny. A předce žádá se na něm dějinstvo, a nikoli povídka, žádá se nedojatost jeho a nestrannost, slovem objektivnost či předmětnost vypravování, co tudíž k nejtěžším úlohám slohovým patří, ba téměř až do nemožnosti zabíhá. Vyhnouti se tudíž suchopárnému vypravování pouhých fakt či udajů, zároveň však i konstruování či sestrojování dějin podle pohledů svých na dějiny: toť úlohou dějepisce. Dějepis však sám je buď životopis (biografie) jednotlivé osoby, buď historie národů. Mluvíme sice též o dějepisu všeobecném, ba o světových dějinách (weltgeschichte), než to je po ten čas prázdné a hrdé slovo a pobude i na *věky pouhým* takovým slovem.

XLIII.

O slohu náučném či didaktickém zvlášť.

V širším slova smyslu je ovšem každý sloh poučným, neboť vzkřišuje v nás představy, obohacuje vědomí naše; předce však připisujeme hlavně každé nauce jakousi všeobecnost či abstraktnost; popisem a povídkou t. učíme se sice a naučíme se někdy něčemu, než popis a povídka nejsou již náukou prostou. Jako viděti něco, není ještě věděti něco: taktéž není věděti něco již samo sebou i poznávati něco. Utvořili-li jsme si poznáváním ponětí úplné či pojem čistý věci poznané, seznali jsme ji tímto pojmem, touto všeobecností či abstraktností, kterýmžto pojmem jest-liže věc seznanou ode jiných věcí rozeznáváme, soudíme zároveň t. j. nalézáme pojem v jeho poměru věcném. Již výše jsme byli pověděli, že představy, tudíž i pojmy, v poměry jich klásti slovy, je tolik, co ve větách mluviti, z čeho však následuje, že i každé seznání na sebe béře formu věty, či jinak ještě řečeno, že seznání neb věty seznávající se jeví souvislostí všeobecných představ či pojmů s věcmi.

Jest-li že taková věta je jediná, či seznání v ní jen jedno, jeví se to slohem náučným co sentencí či průpověď, k. př. sloh je zrcadlem, sloh je však i závojem mysle lidské. Obyčejně jmenujeme však průpovědí jen větu znamenitou, což však je věc velmi poměrní toliko a úsobní, jelikož i nejvznešenější průpověď hojným užíváním jí sevšední.

Průpovídky samé jsou však různého druhu. Rozeznáváme 1. průpovědi či sentence slovútných lidí, k. př. sedmi mudrců řeckých, k. př. zákony podobají se pavučinám: malé mouchy v nich uváznou, velké je protrhávají. 2. epigrammy či nápisy, jež k tomu ještě mívají formu vtipně poetickou. 3. gnomy či hlubokosmyslné průpovědi, obyčejně též ve verších podané, 4. přísloví či národem samým rozšířené průpovědi, jichž odrůda jsou, jak výše již dotčeno, pořekadla. Říkadla však jsou obřadné formy mluvení, již složeností svou se ode přísloví a pořekadel oddělující. Ať je však průpověď ta neb ona, vždy je aforizmus či výměsek nějaký, t. j. jako od kořenů svých odejmutá věta, jelikož každá věta jen v živé souvislosti s' jinými větami v mysli se nalézá, což právě vede k souvislému slohu poučnému.

Má-li t. průpověd v skutku býti poučnou a netoliko hrou vtipu neb neobyčejností formy: je jí nutno, by byla netoliko pravdivá, než i jistá t. j. by netajila pravdu svou jen uvnitř, než aby ji zjevila nám, jsouc dospěšná důkazu zralého. Uspokojíme-li se tudíž nějakou průpovědí, jestiť nutno, by jistota její byla zřejmá či *evidentní*, nižádného důkazu potřebná, jelikož důkazem každá

průpověď ihned samostatnost svou tratíc přechází v souvislost slohovou pojmů. Průpověďmi pouhými uspokojují se tudíž hlavně jen děti, polovzdělaní a vůbec ti, co rádi nemyslí t. j. myšlénky své nemají v podobě přísné jich souvislosti. Používáme tudíž průpovědí, a to svých a cizích, sem i tam co motto v psaní, v knihách, v památnících (stammbücher) a p. a je radno, jen zřídka se nimi zabírati. Mluví-li se však o zvláštním slohu průpovědném (sententiöser styl), naráží to jen na stručnost a průhlednost myšlének průpověďmi naznačených, jelikož průpověď pravý opak má býti hádanky.

Pravá vlastnost slohu naučného je tím způsobem soustavnost či souvislost, poněvadž ni ve světě, ni v mysli lidské nižadnou dobu nenalezáme, ježto by nebyla v souvislosti a poměrnosti nutné s jinými věcmi, kterážto souvislost se právě odrážeti má v souvislosti myšlének, tudíž i v naučném slohu. Rozeznáváme pak souvislost myšlének ve dvojím oboru: v obsahu a ve formě. Jestiť však obsah myšlének právě to, co jimi pojímáme neb seznáváme, tudíž předmět, forma pak je způsob, jak předmět jakýsi seznáváme neb pojímáme, k. př. přírodu vůbec neb přírodu v poměru k lidem zvlášť. Podařilo-li se uspořádati skupeninu myšlének formálně t. j. jak formou svou mezi sebou souvisí, tož dobrali jsme se slohem soustavy (systema) — podařilo-li se však zároveň soustavou myšlénky tak uspořádati, jak ze strany obsahu svého, ze strany předmětu mezi sebou souvisí: pak dobyli jsme se vědy. Věda pravá je vždy i soustavou, než soustava není vždy již vědou, jelikož i omyly někdy se súřadují v soustavy. Avšak co do účelu má každá soustava býti i vědou, poněvadž pravá forma nikdy není odloučená ode obsahu, jsouc sama jen jako část jedna obsahu. Každá soustava vyznamenává se jedním základním pojmem, principium či zásada zvaným, k němuž právě ostatní pojmové soustavy v přirozených poměrech svých seřaděné se nalézají. Neníť zásada nebo základní věta v soustavném slohu to, co je thema v hudbě, a pojmové soustavní nejsou též to, co jsou variace hudební, poněvadž variace jsou druhy (jako je to thema též) jedné a téže provedené hudební myšlénky, kdežto zásada soustavní je právě myšlénka základní a ostatní pojmové její jsou provedení soustavné: onať je čirá všeobecnost, tyto jsou srostitosti, v nichž se ona jeví.

Způsob, kterým v soustavní skupení se seřadují pojmy okolo své zásady, sluje methoda či návod. Sloh, jenž by nebyl návodný či methodický, nebyl by i soustavný, ovšem může býti návod ve slohu jedenkráte zřejmý, podruhé více utajený. Rozeznáváme návody přirozené a umělé, než rozeznávání toto pokulhává velmi, poněvadž nižádná methoda nesmí býti nepřirozená či snad proti přirození svého souvislého obsahu bojovati. Mnohdy bývá přirozená methoda tolik co povrchná, na bílém dni jsoucí, a umělá methoda, hlubší; než i nejhlubší návod má a musí konečně býti

vždy i přirozeným. Mluvívá se hojně též o methodě porovnávající či komparativní a vypravují se zázraky, jež působila již ve vědách. Než tato methoda je právě ta nejpřirozenější, poněvadž vše, co je příbuzné sobě, vespolek srovnajíc, nalezává toho podstatu či všeobecnou zásadu, a tato přirozená cesta byla právě ta, jež takové zázraky vyváděla. Zvláštní spůsob či druh srovnající methody je methoda historická, srovnávajíc doby minulé k přítomným, k. př. historická grammatika česká, osnovaná na seznání staré a střední češtiny, srovnávajíc tvary novější k starším tvarům téže mluvy: béře-li pak na historické, a to, je-li možná, současné doby jiných příbuzných jí řečí patřičného a vědeckého ohledu, stává se historicko-srovnávací, co, bylo-li by to dokonáno, bylo by vrch i umělé i přirozené methody.

Podle rozsáhlosti skupeniny myšlénkové methodou sjednané, rozeznávají se též monografie či spisy obzvláštní — pak pojednání (abhandlungen) a konečně celé vědy: než rozsáhlost pouhá nemůže v tom nikterak rozhodovati, poněvadž mnohá monografie může býti bohatší vědy celé, tudíž i rozsáhlejší. Rozdíl — a to poměrní či relativní toliko — neléží vůbec v pouhé formě, než v obsahu: otáčí-li se t. soustava okolo předmětu jednoho toliko, jako o sobě stojícího, jestiť to monografií, k. př. náuka o srdci; otáčí-li se však okolo skupeniny souvislých mezi sebou předmětů, slujeť pak náuka pojednání, k. př. o srdci, o tepnách (arteriích), o žilách (venách), o krvi a pohybu krve žilami; otáčí-li se konečně okolo skupeniny předmětné, jež pro sebe celek jakýsi samostatný působí, sluje vědou, k. př. fysiologie či životověda. Patrné, že i v takto osnovaném roztřídění monografie, pojednání a vědy léží přemnoho poměrného toliko. Podlé snadnosti a nesnadnosti pojímání t. j. podlé stupně srozumitedlnosti dělíme též methody v populární či prostonárodní a v methody vědecké (scientifické). Velkou chybou však bývá to, domnívati se, že by populární methoda kdysi směla býti povrchní; rozdíl obou method je t. opět vždy jen poměrní, jako je to srozumitedlnost vůbec a jen pochod od snadnějšího k méně snadnému stylistovi volný, působí nějakého rozdílu, pak též úplnost vědeckého obsahu, jakož i odstranění všeho toho, co pochybného ještě vězí ve vědě a podávání vědy toliko tak zvané prosté (doctrina plana): než i vše toto je poměrné toliko platnosti, poněvadž populárnost vždy je dobrá jen se strany učeníka jistého, jelikož dle stupně schopností tohoto má se věda vždy podávati co možná úplně a zevrubně. Pročež je dobrý sloh populární mnohem nesnadnější a obtížnější slohu prostě vědeckého, jelikož při slohu vědeckém béřeme ohled jen na obsah náuky, kdežto při methodě populární ohlížeti se nám je ustavičně i po posluchači či čtenáři i po obsahu. Rozdíl pravý mezi pouhou soustavou a vědou leží v důkazích vědy t. j. v důvodu, že její souvislost my*šlénková je i souvislostí předmětní*. Důvod zakládá se předn

v spojení thesis t. j. položky či věty ztvrzení potřebné s důkazem (argumentum) t. j. s větou pravdivou, pak dovedení toho, že z důkazu právě thesis úplně vyplývá t. j. z dokazování či líčení (argumentatio) k. př. příroda je pojem a nikoli holé předmětenstvo (thesis); neboť příroda co celek všehomíra není dána ni smyslu jednotlivému, ni smyslům všem dohromady, než jen rozumu bádavému (argumentum), avšak vše to, co dospěšno je rozumu, není holý předmět toliko, než pojem (argumentatio). Patrné, že síla věcní dokazování veškerého léží v důkazu (argumentum) t. j. ve větě veskrz pravdivé. Připouští-li tudíž někdo, že důkaz je proň dostačitedlný, či svoluje-li v sílu jeho, je dokazování ukončeno, i pravda položky či thesis tušená proměnila se při něm v jistotu: není-li však tomu tak, bývá nutno, aby se věta důkazní (argumentum) proměnila v thesis a hledala se k ní opět věta jiná důkazní. V hořejším důkazu připustil by k. př. snad každý, že příroda není dána jednotlivému smyslu, jelikož smysl každý jen jednu předmětní stránku nám jevívá (vidění barvy, slyšení zvuky, chutnání chutě a p.), než pochyboval by snad mnohý, že příroda není dána ni smyslům vůbec či smyslům dohromady (všem). Toť by tudíž opět muselo býti podrobeno důkazu, k. př. přírodu zoveme jednotu všech dojmů, jednotu předmětenstva: smyslové však podávají jen vlastnosti či quality v nižádném svazku věcném mezi sebou nestojící, jelikož barva k. př. věcně nesouvisí se zvukem, zvuk s chutí a p., jednoty však pojímá rozum toliko, pojímá tudíž i jednotu přírodní. Jinak by se to dalo takto dokazovati: Smyslům jednotlivého člověka nejeví se však celá příroda, smyslům pak všech lidí taktéž nikoli, poněvadž všicci lidé jsou jen doby přírody samé nikdy dokončené.

Pokud se stylista dokazováním nedobral pravdy buď připuštěné, buď evidentní či zřejmé, nutno mu pokračovati ve svém dokazování. Radno však je, nepřestati na pouhém připouštění, jelikož toto plodí přesvědčení úsobní toliko na čas jen trvající, kdežto jistota pravá chce býti věcní a věčná.

Patrné jde z toho ze všeho, že věda je soubor stálých důkazův, ana ni jediná věta vědy nemá býti buď nedokázaná, buď chybně jen dokázaná neb dokázaná na zdání toliko. Je-li tomu tak, tož povstala pravá důslednost či konsequencí vědy i co do formy i co do obsahu.

Důsledného slohu vlastnost je tudíž, by:

1. pouštěl mimo sebe všeho toho, co do vědy jisté nepatří t. j. by se sprostil všech zbytečností, jak se toho neděje ve slohu rozmarném a žvatlavém, z nichž první rád se bavívá tím, co mu právě na mysl padlo, druhý pak i věcmi různými, nižádnou patřičnou důležitost nemajícími.

2. důsledný sloh ať vyhýbá se co možná poznamenání *někdy velmi oblíbených*, či not různých, se strany věcí důležitost

sice majících, než k vědě nutně předce nepřislušících. Vše, co je vědě ústrojně nutné, to ať najde své místo v soustavě samé a nikoli mimo soustavu v poznamenání pouhém.

3. důsledný sloh ať se vyhýbá i v textu všem tak zvaným exkursům či záběhům, vkladům t. j. krátkým pojednáním o věcech zajímavých sice, než předce k vědě stračné bezprostředně nepřislušícím, k nimž vodívá tak ráda paměť nebo obrazivost živá. Vyhnul-li se sloh důsledný všem těm a takovým pacestím a rozcestím, tož je rázný a přesný (concinnus, bündig).

Aby se však žádoucného přesvědčení získalo, že v skutku věda nějaká se honosí důsledností a přesností, je radno, podrobiti ji proskoumání cizímu či kritice (úvaze, úsudku). Mysl bádatelo cizího je totiž co do věcné pojitosti pojmů tatáž co naše, co do formy její však na jiné pojitosti pamětní osnována, onať najde tedy snadněji, co kryje v sobě nedůslednost a nadbytek, nežli mysl naše, nemohouc předce na věcné pojitosti pojmů ničehož měniti. Kritika má hlavně vnitřní nedostatky a protivy odhalovati, jež se kryjou ve spise sudbě podrobeném, pak ukazovati na možnost, jak by se jim vyhnulo, aniž by však kritik svou spojitost myšlénkovou dogmaticky měl již vydávati za jedině samospasitedlnou. Kritika taková není však pouhý referat či oznámení vědy podané vůbec a zvlášť, než odůvodněná protivěda, — úvaha — jež vodívá k vědeckému sporu neb boji, budiž si již ústní či disputací (vědecké hádání), buď písemní či antikritika (protisudba) neb obrana. I původce nějaké vědy může sám po nějakém čase podrobiti vědu svou, i bez kritiky cizí, kritice vlastní, poněvadž po čase mysl táž jinak pohlídává na síť myšlének svých, než tehdáž, když si byla právě síť tu upletávala. I když disputací a obrana nevede ihned k míru mezi bojujícími, vodí předce časem svým, aspoň u jiných a nepředpojatějších, k vyjasnění a uspořadání myšlének, co je pravý účel kritiky.

XLIV.

O slohu řečnickém zvlášť.

Sloh řečnický či rhetorický je druh slohu všeobecného, poněvadž má tu obzvláštnost do sebe, že mimo sdílení myšlének, mimo srozumitedlnost chce posluchače pohnouti t. j. představy takové v něm vzbuditi, jež jsou jemu pohnutkami či motivy. Tím je sloh řečnický odkázán k osobám jistým, k nimž se i obracuje obyčejně řečí živou či ústní, odkud i jméno jeho pošlo (rhetón, řeč; rhétor, řečník).

Každá řečníkem jen čtená řeč, tím více však každá listem poslaná či psaná řeč je jen důstavek a náhradek (surrogat) *nusný mluvy* živé, poněvadž řečníku je nutno, shledati, zdaž slova

jeho v skutku plodí pohnutky či nic, aby jich nedostatek ihned se mohl nahraditi představami důraznějšími, důtklivějšími, aby námitky mu činěné, aby obrany, protiv němu metané, ihned odraziti i v nivec uváděti dovedl. V tom právě záleží výmluvnost (beredsamkeit) dílem přirozením daná, dílem cvičením se dobytá. Přesvědčením přemluviti posluchače, toť úlohou řečníka výborného!

Výbornost slohu řečnického léží tudíž 1. v přiměřenosti k věci samé t. j. v pravdě vnitřní a podléhá řeč všem požadavkům slohu tak zvaně prosaického, jakož i řečník může působiti všemi druhy slohu toho: popisem k. př., povídkou, náukou, vtipem, důkladností a p. jak toho právě okolnosti a osobnosti požadují. 2. v přiměřenosti řeči k osobám osloveným, neboť povstání pohnutek je vždy něco úsobního. Nesvědčí t. každý řečník každému, jakož nesvědčí každý důvod řečnický každé příležitosti: obratnost a chytrost řečníkova slavívá značnějších vítězství, nežli je slaví přímá pravda, aspoň u většiny lidstva.

Všeobecná pravidla, dle nichž mají býti řeči sestavené, jsou vždy marna, jelikož právě u všeobecnosti nikdy se neřečnívá, než v konkretní případnosti (každá řeč je t. příležitostní gelegenheitsrede), a jelikož každá řeč obzvláštností svou toliko působí. Dobré je, k. př. praviti, že řečník má honositi se netoliko studiemi duševědnými, než i známostí lidí skutečných: to však se rozumí samo sebou a nehledí nikterakž k slohu. Pravdou je též, že řečník má rozčiliti pudy a vášně, rozehřáti srdce, roznítiti vůli a p.; než pravdě té schází právě prostředek, jak se to má díti u přítomných a v poměrech jich obzvláštních, jež přivádí mnohdy pouhá náhoda neočekávaná. Dobře je též žádati na řečníku, by vládl mluvou, by podporoval řeč svou deklamací slušnou, by vlastní přesvědčeností rozpaloval přesvědčenost posluchačův a p. Než to jsou vše požadavky daleko zabíhající nad sloh řečnický, jenž sebe lepší může býti, ničehož předce nevyřídě. Někdy bývá dobré, chladně mluviti a k chladnému rozumu, někdy však je to vadou nenahraditedlnou.

Pravidla všeobecná slohu řečnického povstala hlavně nerozeznáváním řečí zdánlivých ode řečí pravých. Řečí zdánlivých je t. velké množství. Mámeť t. řeči

1. paradní či slavnostní, jako jsou v obyčeji při uvítání osob vznešených neb při jich odebírání se od nás, při památce dnů slavných a úročných, jež bývají více zpomínky dějův minulých, než řeči pravé — mámeť řeči slavnostní při zasnoubení, při pohřbu, jež mnohdy důtklivostí poetickou či srdečnou se více vyznamenávají, než důtklivostí řečnickou.

2. řeči školní milé mládeži držané, jež jimi cvičiti se má *v trpělivosti. Bývajíť* chladné napomínání k dobrým mravům, k při*činlivosti, k poslušnosti*, k slušnosti chování, pak též napomínání o

nutnosti, záhy se obeznámiti vědami. Ostatek jich mívá obsah pouze poučný, tudíž veskrz prosaický. Sem patří též řeči **akademické** podobného ač vážnějšího obsahu, jež hlavně při immatrikulací a promocí v obyčeji bývají.

3. **homilie** či kázání církevní, poučného, mravokárného a vzbuzujícího obsahu. Homilie v užším smyslu jsou pouzí výkladové textů posvátných, sbírka jich celoroční uspořádaná na každou neděli a na svátky sluje pak **postilla**.

4. řeči **státních návladných** proti přestupkům, přečinům a zločinům, jakož řeči soudních **obhájců v** zmírňujíce výčitky návladných hodlají více **přesvědčiti**, než pohnouti.

5. řeči **parlamentární** či **sněmovní** nejrůznějšího druhu.

6. řeči **vlastenců v** k národě při slavnostních shromážděních bývají hlavně historického obsahu, aby slávou minulých dob k oslavení budoucích dob pobádaly.

U všech těch a podobných jim řečí žádá se na slohu řečnickém, by započala řeč 1. **exposicí** či **úvodem**, jenž má krátce naznačiti **thema** či **úlohu** řeči, zároveň však ji i spojiti s příležitostí slavnostní. 2. **střed řeči** obírá se pak zevrubně s úlohou, hledě každou dobou i dokázati t. j. posluchače přesvědčiti a to tím, že se vzbuzují v nich pohnutky. Vědecký sloh skládá se hlavně z **důvodů naučných**, řečnický sloh z **důvodů pohnutných**. Než i důvody pohnutlivé (beweggründe) mohou někdy býti důvody naučné (beweisgründe) a to tenkráte, když měna vůle, jíž docíliti hodlá řečník, závisí na poznání pravdy neb lži a omylu.

Mluví-li však řečník více k **srdci** t. j. vzbuzuje-li pohnutky prostocitné k. př. lásku k vlasti, útrpnost s jejím osudem, hrdost národní a p., tož mluvil slohem **citným** (gemüthstyl) či měl řeč **prostosrdečnou**. Nikdy nemá však řečník přeháněti množství důvodů, neboť množstvím jich roste i podezření, že jednotliví důvodové asi málo síly pro sebe a v sobě chovají, když řečníkovi nutno se zdá, celé lešení důvodů vystaviti, by se dobral srdce posluchačů. Důvody mají se vůbec více **vážiti**, než **počítati**. Řečníkovi dostačuje též přesvědčení posluchačů toliko či **přemluvení** jich, kdežto učenec se prvé neuspokojuje, až vystavil čirou pravdu na jevo.

Než i řečník nemá se valně spoléhati na pouhé a okamžité přemluvení, žádá-li si **trvalého** účinku své řeči, poněvadž hojně to, co jedna doba zbudovala, druhá a jiná doba zvrtne. Je tudíž vždy dobře, když i řecnická **zřejmost** či **evidencí** stává se předmětní či věcní.

3. **závěrek** řeči má konečně za úlohu ze stručného přehledu aspoň nejdůležitějších důvodů nutnost řečnického thema na bílý den rázně vystaviti.

Ze všech těch požadavků viděti však, že se týkají jen [illegible] *povrchnější kostry* řeči a nikoli živého jádra jejího. Takt[illegible]

má s požadavkem o měrnost řečnickou (numerus oratorius), jenž někdy je ovšem, a to hlavně v parádních řečech, na svém místě, v důvěrných však nikoli. Kdo sám rozpálen je úlohou řečnickou svou nevzpomene ani na to, aby šetřil rozdílu závažnějších a méně závažných sylab, slov a vět, leč by ho k tomu věc sama nutila: v uměle dělané či složené řeči není ovšem veskrz zamítati těch a podobných jim řečnických parad. Podobného cosi sluší podotknouti o deklamací řečníkově, jež léží i v silnější vyřečnosti i v živém tváření se řečníka. Někdy působí to, co řečník téměř šeptem pověděl posluchačům svým, více, než co byl jarým turem pokřikoval, ba řval. Rovněž má tváření se neubíhati ni v dřevěnou nepohyblivost, ni v šílené zuření: avšak stupňů mezi oběma jest velmi mnoho. Jisté je pak, že výmluvná mimika (tvařitelstvo) spojená s přirozeným pohybem rukou, s gestikulací, důrazněji působí, nežli zmítání se celým tělem, co rádo se stává směšným.

XLV.

O slohu básnickém.

Máme-li na mysli skupeninu představ jakousi tak uspořádanou, že ústrojnou srozumitedlností její povstává dojem krásy, tož máme báseň před sebou na mysli. Slova, jimiž jsme skupeninu tu představ byli vyjádřili, působí v souvislosti své sloh básnický. Báseň však neléží nikdy, jak se samo sebou rozumí, v slovech bezprostředně, než vždy v představách. Nejsou-li myšlénky či představy poetické, nepůsobí i vybranější sebe slova nižádného dojmu poetického. Pročež mluvívá se též, že poesie léží v tom neb onom předmětu, k. př. v malebné krajině, v skupenině soch, v chování se člověka a p. kdež bychom česky řekli, že tam neb tu nacházíme či nenacházíme krásy, jelikož představy, předměty takovými spůsobené, jsou poetické či krásné. Krásovědy jest, naznačiti, čím se rozeznává pouhá líbeznost (vnadnost) a hezkost ode pravé krásy, poněvadž nepůsobí každé zalíbení si již pravou a celou krásu.

I v slohu básnickém léží ukryt sloh všeobecný či prvé tak zvaný prosaický, jelikož předně obecnými formami mluvnickými i při básni musíme působiti na srozumitedlnost, na vzkříšení představ, v nichž teprva léží krása. Přibližujeť se ovšem sloh básnický někdy více prosaickému, někdy méně. Máme-liť t. báseň didaktickou před sebou, tož bývá v ní již směrem jejím více prosy než poesie. Báseň může býti též směru řečnického, jest-liže jest tendenční či směrová, k. př. když písněmi vzbuzujeme lásku k vlasti, ošklivost proti utlačitelům svobody, práv a p. Pravé básni však jest, nehleděti ni v pravo (či k pouhému poučení, jako to činívají ver-

sus memoriales, verše pamětní), ni v levo k pohnutkám pouhým, jak toho směru bývají popudlivé básně: pravá báseň pěstuje krásu toliko a jen krásu!

Sloh čistě básnický hledí tudíž, by 1. se vyhnul všemu tomu, co ruší zalíbení, působíc kteroukoli nevoli, ošklivost a p. Odstraněná buďtež tedy i všechna slova sprostá, neslušná, nelíbezná, skrz na skrz obyčejná, suchoparná a p., co tím více platnost svou míti má do ohebnosti forem mluvnických ve větách. Osnova grammatická má též v básni býti veskrz ukryta, každý boj s pravidly řeči, každá neobratnost slohová, zápas s výrazy přiměřenými a p. působí nelibost, ruší krásu. Sloh básnický je v tom ohledu dobrý, když ani necítíme, že básník mluví a píše, t. j. že se v nutných a obmezených formách pohybuje: toť vše má a musí býti vítězně překonáno, to vše musí býti ukryto v pozadí, aby v popředí krása a jen krása slovy vystupovala na jevo.

2. Sloh básnický vybírá si tudíž slova a obraty mluvnické ušlechtilé, zvučné, líbezně plynoucí, slovem krásu zněním a významem svým tvořící. Jen v tom ohledu, t. j. aby byl slyšitedlně či hudebně veskrz uhlazen, béře sloh básnický někdy na se podobu veršů. Uhlazenost pravá léží však v líbeznosti a uspůsobilosti slov a vět, v tak zvaném numerus poëticus, v rozměru básnickém více, nežli ve verších, jelikož verše uspořádají sylaby toliko beze významu, jako toto činí i hudba se zvuky svými bezvýznamnými. Co do poměru veršů k slohu básnickému panujíť předsudky ještě nejhroznějšího spůsobu. Jeví se to v hájeném rozdílu mezi slohem „nevázaným“ a „vázaným.“ Oba výrazy nejsou t. slova dopadná a šťastně volená. Nižádný sloh není t. nevázaným, neboť nesprostí se mluvě nikdo pravidel nutných i mluvnických i logických, třebas by na zdání mluvil veskrz po vůli své a velmi snadně a hbitě: taková nevázanost je pak jen úsobní či subjektivní, záležejíc v přemožení překážek každou mluvou, co organickým (ústrojním) sjednáním slov a vět, daných. Taková nevázanost panovati musí, a to předně a nejhlavněji i v slohu básnickém, jelikož poklesky mluvnické nikdy neprominene méně, než právě v slohu nápis krásy v čele majícím t. j. ve slohu básnickém. Promine se ráda nedbalost v obvleku dělníkovi, nepromine se však tomu, kdož přicházíš v obvleku svátečném. V pouze mluvnickém ohledu bývá též sloh básnický jistým směrem nevázanější slohu pouze prosaického. Prominou mi se t. v básních archaismy (staromluvy), neologismy (novomluvy), prominou mi se neobvyklejší obraty mluvnické a smělejší přechody, jen když jimi nezhřeším ni proti zřetedlnosti, ni proti líbeznosti. Vázanost slohu básnického léží veskrz jinde, nežli ve verších: ležíť v nutnosti, mluviti veskrz srostitě či konkretně.

Srostitost tuto slohovou žádá však právě krása, jež se jinak i v *jiných* útvarech uměleckých nejevívá, nežli ve tvarech nask[illegible]

jednotlivých. Jak malíř nemůže a nesmí malovati jen barvami všeobecnými a podávati nám tvary jen všeobecné, k. př. krajinu vůbec, než krajinu veskrz a veskrz obzvláštně určenou, ba jedinou: nemá a nesmí též básník podávati slohem svým pouhé všeobecnosti, holé abstrakcí, než v celku a ve všech jednotlivých článcích své básně naskrz určité, naskrz vyvedené (a to až do podrobna) obrazy. Proto, t. j. pro věc samu, libují si básníci v epithetách či v přímětcích barvitých t. j. konkretných, než to nejsou (a nesmí i býti) pouhé přímětky krášlivé (epitheta ornantia), než přímětky krásné, jež jsou slohu básnickému přímětky potřebné a nutné. K. př. „Vzhoru na konie! s koni za vrahy přiese vsie vlasti: ruci koni neste v patach za nimi našu krutosť.“ Toť podává živý a určitý obraz, nikoli však jen okrášlený obraz. Právě pro vázanost tuto slohu básnického na představy srostité, nacházíme v básních hojné užívání tropů a figur mluvnických: avšak nikoli jen pro okrasu a jako přivěšenou toliko ozdobu, než pro věc samu. Pročež je tato vázanost slohu básnického vnitřní nutností a pravou jeho podstatou, co však není pouhé veršování. Jak praveno, dotýká se veršování holého zevnějška slohu básnického, dotýkajíc se pouze rozměru sylab (náhodilých to téměř částí slov), a to i při důkladnějším a stálejším veršování časoměrném, jako při povrchnějším a těkavějším, ovšem že živějším veršování přízvučném. V dokladu pak, že veršování je nutně spojeno se slohem básnickým pro spojitost přirozenou básně se zpěvem, leží skrytě představy velmi nejasné, pravdivé a nepravdivé. Nejhlavnější podstata básně léží totiž vždy jen v kráse představ, tať požaduje i zidealizovanou či krásy plnou řeč, aby obvlek básně vnější v ničem nezahaloval a kazil průhlednost této krásy, krásná řeč pak může i zevně co do sylab býti souměrně uspořádaná, a jest-li že se vůbec ústně a hlasitě pronáší, co je ovšem samo v sobě velmi přirozené a přiměřené, může tato uspořádanost sylab i zpěvem t. j. zvučnou souměrností hlasu lidského, ba, jest-li libo, i hudbou doprovázená býti (srovn. lýra, lýrická báseň), což vše dovršuje ovšem že krásy básně vnější, nepřidává však poesii či kráse vnitřní básně ani o píď. Dojem ovšem je v celku silnější, složitější, když zpěvem neb i hudbou pronášíme báseň, jelikož zpěv svou zvláštní krásu v sobě nosí, avšak zpěv nedotýká se nikdy jádra básně, ústroje představ totiž, poněvadž se zpěv pohybuje v okresu zvučného toliko vnějška. Též není to pravdou, že zpěv je vázán na verše: zpěv požaduje jen souměrnost slohovou a zvučnost samohláskovou, což daleké jest ještě veršování. Sloh básnický a zpěv byl prvé na světě, nežli veršování, a byliť národové prosluli básnictvím a zpěvem, jižto ani neznali veršování. Mámeť i my množství překrásných básní (v pověstech, v povídkách k. př.) *beze všeho verše* a zpěvu, mámeť i množství nebásnických písní *veršovaných (k. př.* mnohých písní národních) a překrásnými ná-

pěvy. Co pak máme konečně pověděti o rýmu, zdaž i ten patří k slohu básnickému? Slovo: Rým znamená původně tolik co rhythmus, souměrný pochod buď myšlének buď slov, a toho nemá ovšem nikdy chyběti básni, třebas řečí nevázanou psané. Rhythmus znamená však při verši i značnou poměrnost povýšenosti stop veršových (arsis) k jich unížení (thesis), má tudíž opanovati každý verš, jestli že ho je vůbec v básni; odkud to i přišlo, že v středním věku slovo: rhythmus (rykmus) znamenalo tolik co verš či báseň vůbec. U nás znamená pak rým podobnou zvučnost koncovek, čím se stal pouhou hříčkou veršovníkův. Praví sice někteří, že je rým spojení v podobném zvuku rozličných pojmů, než přiznáváme se rádi, že neznáme žádných pojmů, jež by vůbec zvučely. Známeť sice rýmy významné či tak zvané gedankenreime, k. př. vnady, hady, než to je jen druh rýmů, řídko užívaný, jenž patří zároveň do rhythmu myšlének, kterýž ovšem vždy místa míti může v básni. Pouhý rým však i s příbuzenstvem svým t. j. s alliterací či souliterností (k. př. muž může mnoho) a s assonancí či souzněním (k. př. práva, vzala) jsou jen vnější okrášlení veršů a to nikoli qualitou či jakostí vyměřených sylab, než pouhou quantitou t. j. množstvím podobných sobě zvuků, jimiž mnohdy jen ta úloha je dána, by ukrývaly nedostatky vnitřní souměrnosti veršů podobnotvárností některých sylab. Domněnku pak, že by byly staročeské básně nerymované uvědomělým spůsobem měly v sobě alliteraci, mám za nepravdivou.

Spůsob náš pak psáti jednotlivé verše t. j. skupeniny jistého množství stop (pes, versfusz) či měřených sylab zvláštní řádkou, je nad míru neumělecký, an umělec právě rád ukrývá lešení své, co jej vedlo k dílu uměleckému, podávaje jen dílo své celé a v jednom kusu: měření sylab v básni je však takové lešení, jehož vystavení je práce velmi prosaická, ana by právě měla ukrytá býti u vnitř, nevystupujíc s přepychou svou chudobnou na podívanou na bílý den: rhythmus či lahodnost souměrného pochodu správně vyměřených sylab vystoupila-by pak pro ucho sama sebou na jevo, i kdybychom nepřetrženě psali řádky, jako je nepřetrženě máme čísti, když slovy přednášíme nějakou báseň. Schází věru ještě jen, aby básníci patrnými znaky naznačovali všude krátkých a dlouhých, přízvučných a bezpřízvučných svých sylab, k. př. takto:

Okem slzícím ke hrobu přítele
přistupte, bratři! Aj, tu ve chládku svém
za mládí svadlá růžolící
schrána ducha v pokoji spočívá.

Aspoň bylo by pak snadněji shledati, kde si as básník příliš *mnoho volnosti* byl popřál!

Kdo by si zevrubných známostí hodlal získati co do veršování, tenť jich najde v každé metrice či v měrosloví, do (všeobecné) stylistiky nepatří nikterak, jelikož se verše netýkají slohu samého. Stylista si může a musí jen přáti, by příliš umělým a nesnadným vyměřováním se nekazil sloh. Oddělování ve verše mělo by pro sloh jen tehdaž nějakou váhu, kdyby se, jak to v skutku bývalo v starém básnictví, každým veršem i ukončila poměrná myšlénka, strofou pak či slokou t. j. vyměřeným opět počtem jistých veršů, myšlénka celá. Než to jsou věci poměrnou jen důležitost mající.

Co se druhů básní samých týká, skládá se básnictví předně v popisu krásném předmětů: básnické popisy; za druhé v povídání krásném udalostí a zjevů: epické básně.

I popisy básnické zahrnují se mnohdy do oboru epického básnictví a to pro přechod téměř nutný mezi popisem a povídkou vůbec. Týkají se pak popisy básnické 1. buď předmětů přírodných k. př. jezer, lesů; 2. buď člověka samého, k. př. popis vnad panenských; 3. buď výrobků lidských, k. př. popisy chrámu.

Povídky ale či básně epické v užším smyslu jsou opět

I. buď povídky o světu veskrz divotvorném, tudíž *a)* pověsti národní, jež přírodné zjevy formou zčlověčení podávají, *b)* pověsti dějinné, jež udalosti v skutku zběhlé divotvorným spůsobem vypravují, *c)* báchorky (märchen), jež vymyšlené udalosti, za nimiž ni děj přírody, ni děj člověčenstva nestojí, divotvorně podávají, *d)* bájky, jež předměty přírodní, hlavně pak zvířata v podobě lidského jednání uvádějí, *e)* pověsti o zvířatech (thiersagen, thierepos), jež kulturní vývíny člověčenstva v podobě života zvířecího vypravují.

II. buď povídky o světu přechodném t. j. o světu mezi divotvorným a skutečným světem stojícím a jsouť:

1. idylla či líčení světa méně vzdělaného co světa naivnosti a blaha. 2. romance, líčení světa středověkého vyšších stavů (rytířstva a kněžstva) pod výsadami i přírody i dějinstva co do společnosti všeobecné; 3. ballada, líčení světa středověkého vyšších stavů pod těmiže výsadami avšak v kruzích soukromých (ballare, tančiti).

III. buď konečně povídky světa skutečného a to *a)* života soukromého, jež opět *α)* buď jen jednotlivý děj vypravují: anekdoty, buď *β)* skupeninu dějů a to co ukázku toliko jedné doby ze života (básnické povídky v užším smyslu, novelly), nebo co obrazec celého života: romány. *b)* života veřejného: duchovní epos, politické epos (epopoiia, báseň hrdinská), socialní epos.

Třetí hlavní druh básnictví obracuje se k životu vnitřnímu *lidstva a slove* 1. lyrické básnictví, jest-liže doby *mysle lidské (gemüt)* básnicky zjevuje. Lyrická báseň dělí se

opět dle obsahu svého buď *a)* v píseň, jest-liže se týká mysle soukromé, jež bývá opět *α)* píseň národní, *β)* píseň obecná, canzone, *γ)* píseň umělá, sonata. Zjevuje-li však báseň lyrická nadšenou mysl, všeobecně lidskou, sluje oda, když se jí nad člověčenstvo nevynáší; hymnus však, když života nadlidského se týká. Lyrická pak báseň, ježto pro vysoký stupeň rozechvění se mysle jako u vytržení se nachází, sluje dithyrambus. Týž hlavní druh básnictví sluje 2. didactická báseň neb rozjímací lyrika, jest-li že myšlénky všeobecné na jevo vynáší. Má-li však taková báseň pobýti v kruhu skutečně básnickém a nezabíhati poučováním do pouhé obecnosti, musí jí libost básnická jíti nad užitečnou poučnost, pročež musí ukrývati veškerou soustavnost za roucho básnické. Zjevuje-li pak *a)* jednotlivou toliko (a vtipnou obyčejně) myšlénku, slove epigramem, pak-li však důmyslnou myšlénku má za obsah svůj *b)* průpovídkou či gnomem: zjevuje-liť ale celou skupeninu myšlének, tož to činí buď nepřímě (indirektně) slujíc *c)* ironickou básní — satyrou — neb básní humoristickou; buď to činí přímo (direktně) slujíc *d)* madrigalem — básnickou epištolou — neb elegií.

Čtvrtý a poslední druh básnictví zjevuje mysl lidskou co poetickou pohnutku k činům skutečným a sluje tudíž dráma či činohra (schauspiel); činí-li to pomocí směšnosti, slove *a)* komoidía či veselohra; činí-li to však prostředkem vážnosti, bývá dle pohnutek jevících se v ní *b)* dráma rodinné, *c)* dráma politické, *d)* dráma vznešené či tragoidía, jež opět podlé pohnutek hýbajících světem antickým je buď tragoidía antická (neb klassická) — dle pohnutek světa středověkého tragoidía romantická — dle pohnutek konečně světa nynějšího tragoidía moderní.

Než stvrzení soustavy těchto druhů básní, ustálení jich pojmů, tudíž i patřičného jim slohu náleží zvláštní vědě, poetice zvané, jež je opět část toliko krásovědy či aisthetiky. Toho toliko podotknouti zde je ještě možná, že tak zvané opery či zpěvoneb hudbo-hry nepůsobí co do slohu nižádného zvláštního druhu básní, poněvadž obsahem svým probíhati mohou všechny druhy dramat.

Opravy.

Laskavý čtenář promine obyčejných poklesků v slohu, v sazbě a tisku. Na stránce 15. čtvrtá řádka z dola má se čísti: podobněž se mi **vodí** (vede) místo: rodí.

Tiskem Dr. Ed. Grégra v Praze 1864.

DATE DUE
